

รายงานวิจัย

เรื่อง

การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในชุมชนประสบภัยพิบัติสึนามิ:
กรณีศึกษา ชุมชนในพื้นที่จังหวัดพังงา

Social Capital Community Based Development In Communities Effected by Tsunami:
Case studies of Communities in Phang-Nga Province

โดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญประภา ภัทรานุกรม

สาขาวิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการพัฒนาสังคม คณะศิลปศาสตร์
ได้รับการสนับสนุนจาก ศูนย์ส่งเสริมวิจัยและผลิิตตำรา
มหาวิทยาลัยเกริก

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในชุมชนที่ประสบผลสำเร็จในการฟื้นฟูจากภาวะวิกฤตภัยพิบัติสึนามิ และเพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคม โดยเฉพาะในชุมชนที่แตกสลายเพราะภัยพิบัติจากธรรมชาติดังกล่าว ซึ่งจะส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็งขึ้น ผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก และการจัดสนทนากลุ่มในการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล

ผลการวิเคราะห์พบว่า การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในชุมชนบ้านน้ำเค็มและบ้านในไร่ซึ่งได้รับผลจากการประสบภัยพิบัติสึนามิอย่างเฉียบพลัน ชาวบ้านต้องต่อสู้กับวิกฤติ เรียนรู้จากเหตุการณ์ต่างๆมากมายจนสามารถพลิกวิกฤติเป็นโอกาสได้ เกิดการรวมตัวของชาวบ้านทั้งที่บ้านน้ำเค็มและบ้านในไร่ซึ่งส่วนหนึ่งมีความสัมพันธ์เป็นเครือญาติกัน อีกทั้งยังมีผู้นำที่เอาจริงเอาจัง อันส่งผลให้เกิดกลุ่มคนทำงานที่เข้มแข็งเพื่อชุมชน มีการจัดการชุมชนอย่างเป็นระบบ สามารถจัดสรรทรัพยากรผ่านกลุ่มเครือข่ายชุมชนเอง มีการบริหารจัดการทรัพยากรและความช่วยเหลือที่หลั่งไหลเข้ามาได้อย่างเป็นระบบ มีแผนแม่บทการพัฒนาและฟื้นฟูพื้นที่โดยใช้วิธีการให้ชุมชนมีส่วนร่วม มีการจัดตั้งธนาคารชุมชน การจัดสวัสดิการชุมชนโดยชุมชนเอง การจัดตั้งสหกรณ์เพื่อที่อยู่อาศัยของชุมชนบ้านน้ำเค็ม รวมถึงการเกิดกลุ่มออมทรัพย์ของบ้านในไร่เพื่อการออมและให้สินเชื่อเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาเพื่อเพิ่มอาชีพรายได้ของชุมชน

สำหรับแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน โดยเฉพาะในชุมชนที่แตกสลายเพราะภัยพิบัติธรรมชาติ เพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง มีข้อเสนอหลายประการ ได้แก่ การสร้างกระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนโดยเฉพาะเด็กและเยาวชน การพัฒนาความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพ การสร้างเครือข่ายชุมชนในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างผู้นำที่มีปัญญา มีแผนการพัฒนาชุมชนที่มาจากการมีส่วนร่วมของชุมชน การสร้างให้ชุมชนเห็นคุณค่าของการกินและอยู่แบบพอเพียงตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง รวมทั้งการส่งเสริมความเสมอภาคหญิงชายในชุมชนด้วย

Abstract

The objectives of this study were (1) to analyze social capital community based development in communities effected Tsunami and (2) to propose social capital community based development guideline in community effected by natural disaster. In-depth interview, and focus group discussion were employed for data collection and analysis.

It was found that social capital community based development, focused at Ban namkhem and Ban nairai of Phang –Nga province, where were effected by Tsunami, the villagers must confront their crisis, but they also learnt many things from such a crisis which they could turned their crisis to be opportunities. They came together because of the relationship and the strong leadership. There were strong network to work for their community. They could manage their community systematically, provide their resources and the outside support through the community network, plan the community development by people participation, set the community bank, community welfare and the community cooperative for housing, set up the saving group which all were for reviving and developing career in order to increase their earnings.

As for the social capital community based development guidelines for communities effected by natural disaster, it was proposed that communities should build up the learning process , especially for young people, develop the vocational knowledge and skills. They should build up the community network for the natural resources conservation. Includingly, they should perform leaders, set up the community cooperation plan and learn how to live with self-sufficient economic guidelines. Moreover, the gender equality promotion was needed on such community based development.

กิตติกรรมประกาศ

วิจัยเล่มนี้สำเร็จได้ด้วยการให้ความร่วมมืออย่างดีจากผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ประชาชนชาวบ้าน ชาวบ้านในชุมชนบ้านน้ำเค็ม อำเภอตะกั่วป่า และชุมชนบ้านในไร่ อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา รวมถึงองค์กรพัฒนาเอกชนทั้งที่ถอนตัวไปแล้วและที่ยังดำเนินงานอยู่ในพื้นที่อย่างเหนียวแน่น ปลัดและเจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลบางม่วง และ ตำบลนาเตย ที่ให้ข้อมูล ข้อเสนอและมุมมองที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการทำวิจัย ขอขอบคุณศูนย์ส่งเสริมวิจัยและผลิตรายการ มหาวิทยาลัยเกริกที่ได้ให้การสนับสนุนทุนในการทำวิจัยในครั้งนี้ รวมถึงการจัดเวทีเพื่อนำเสนอความคืบหน้าของการทำงานวิจัยอย่างต่อเนื่อง ทำให้ผู้วิจัยได้รับข้อเสนอแนะและมุมมองที่หลากหลายรอบด้าน ทำให้งานวิจัยมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น และขอขอบคุณมหาวิทยาลัยเกริกที่มุ่งมั่นในเจตเจียรของการส่งเสริมการทำวิจัยของคณาจารย์ในมหาวิทยาลัยอันจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการเรียนการสอน และชุมชนในการนำไปใช้ต่อไป

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ

กิตติกรรมประกาศ

สารบัญ

บทที่

1 บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของงานวิจัย.....	6
ขอบเขตของการวิจัย.....	6
กรอบแนวคิดในการวิจัย	7
คำจำกัดความในการวิจัย.....	9
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย.....	10

2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

11

ตอนที่ 1 : แนวคิดทุนทางสังคม	11
1.1 ที่มาของแนวคิดทุนทางสังคม	11
1.2 แนวคิดทุนทางสังคมในมุมมองตะวันตก	13
1.3 แนวคิดทุนทางสังคมในบริบทสังคมไทย	22
1.4 สรุปแนวคิดทุนทางสังคมในมุมมองตะวันตกและในมุมมองของไทย	33
ตอนที่ 2 : แนวคิดการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน	36
2.1 การพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน	36
2.2 การพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานกับการเรียนรู้ตลอดชีวิต	40
2.3 ความเชื่อมโยงระหว่างการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานกับ การเรียนรู้ตลอดชีวิต.....	44
2.4 ฐานการเรียนรู้ชุมชน	45

สารบัญ(ต่อ)

	หน้า
ตอนที่ 3 : แนวคิดการสร้างพลังอำนาจในตนเอง	48
3.1 แนวคิดการสร้างพลังอำนาจในตนเองของเปาโล แฟร์ (Paulo Freire)	49
3.2 แนวคิดการเห็นคุณค่าในตนเอง (self-esteem)	68
ตอนที่ 4 : งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	70
3 วิธีดำเนินการวิจัย	82
ขั้นตอนที่ 1 :การวิเคราะห์การพัฒนาทุนทางสังคมฯ	82
1.1 การคัดเลือกกรณีศึกษา	82
1.2 เครื่องมือการวิจัย	83
1.3 การวิเคราะห์ข้อมูลและการตรวจสอบข้อมูล	84
ขั้นตอนที่ 2 :การนำเสนอแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคม	85
2.1 การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลในการสนทนากลุ่ม	85
2.2 เครื่องมือการวิจัย	85
2.3 การวิเคราะห์ข้อมูลและการตรวจสอบข้อมูล.....	86
4 ผลการวิเคราะห์การพัฒนาทุนทางสังคม ฯ	87
กรณีศึกษาที่ 1	87
กรณีศึกษาที่ 2	137
5 แนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานฯ	172
1. การปรับกระบวนการเรียนรู้ให้สมาชิกในชุมชน	173
2. การพัฒนาความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพ	174
3. การสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อความเข้มแข็งให้สถาบันครอบครัว	176
4. การส่งเสริมและสนับสนุนการรวมตัวในชุมชนและการสร้างเครือข่าย	178
5. การลดพฤติกรรมที่ไร้ระเบียบวินัย	179
6. การสนับสนุนให้เด็ก เยาวชนและผู้ใหญ่วัยทำงานอยู่ในชุมชน	180
7. การสร้างค่านิยมในการปกป้องคุ้มครอง และเชิดชูคนดี	182

8. การพัฒนาระบบฐานข้อมูลบุคลากรภูมิปัญญา	183
9. การเร่งฟื้นฟูวัฒนธรรมที่ดีงาม	184
10. การสร้างค่านิยมให้ผู้นำท้องถิ่นมีความรู้ ความเข้าใจในการแก้ปัญหา	185
11. การพัฒนาครู อาจารย์และบุคลากรในวงการศาสนา	186
12. การใช้บุคลากรที่มีความสามารถเป็นแบบอย่าง	187
13. การลดพฤติกรรมฟุ้งเฟ้อฟุ้งเฟ้อ	188
14. การสร้างความร่วมมือจากภาคส่วนต่างๆอย่างเป็นเครือข่าย	189
15. การส่งเสริมให้ชุมชนมีการจัดทำแผนสวัสดิการชุมชน	191
16. การสนับสนุนบทบาทองค์กรพัฒนาเอกชน ประชาสังคม.....	192
17. การส่งเสริมความเสมอภาคผู้หญิงและผู้ชายในชุมชน	193
6 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	195
สรุปผลการวิจัย.....	195
อภิปรายผล.....	214
ข้อเสนอแนะ	222
บรรณานุกรม	224
ภาคผนวก	233
ภาคผนวก ก	234
ภาคผนวก ข	235
ภาคผนวก ค	236

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เหตุการณ์ภัยพิบัติจากคลื่นยักษ์สึนามิ (Tsunami) เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม 2547 เป็นวันที่คนทั่วโลกต้องจดจำไปอีกนาน “วันนั้นบังเกิดเหตุไม่คาดฝันเกิดขึ้น เดือนธันวาคมของทุกปี เป็นฤดูแล้งของทะเลอันดามัน ทะเลเงียบไม่มีคลื่นลมให้เห็น แต่วันนี้ผิดคาดเพราะผู้คนที่ริมทะเลต่างส่งเสียงดังลั่น บอกให้ทุกคนได้ยินว่ามาดูทะเลวันนี้มันแปลกมาก มันมีคลื่นขนาดใหญ่มาก เรือประมงทุกลำที่มองเห็นจะโดนคลื่นซัดพลิกคว่ำจมหายไปหมดเลย และชั่วจิตใจเดียวสิ่งที่วักขึ้นมาบนฝั่งทำลายทุกสิ่งทุกอย่างที่ขวางหน้า ไม่ว่าจะเป็นบ้านเรือน ทรัพย์สิน หรือแม้แต่ชีวิตผู้คนก็จมหายไปหมด ได้สิ่งทีว่ำนี้นันคือ “ คลื่นยักษ์สึนามิ ” มันได้ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างที่คนไทยไม่เคยเห็นก็ได้เห็นสิ่งที่เหลือให้เห็นก็คือซากปรักหักพัง ผู้บาดเจ็บและเสียชีวิตมากมายเกลื่อนกลาดไปหมดทั่วทั้งหมู่บ้าน คนที่รอดชีวิตก็เที่ยวเดินหาศพญาติพี่น้อง ลูกเมีย ทุกคนต่างหวั่นเสียไปหมดและหมดอาลัย บางคนก็ถึงกับสติแตกไปเลย บางคนเที่ยวเดินทั้งเลือดทั้งน้ำตา เดินหาญาติพี่น้องเจอคนเจ็บก็เอาออกจากพื้นที่ลำบากมาก เจอคนตายก็เอาไปไม่ได้ ทั้งเสียใจทั้งเจ็บปวดหาที่เปรียบไม่ได้..... “

เมื่อประเทศต่างๆ ในบริเวณพื้นที่ชายฝั่งมหาสมุทรอินเดีย รวมทั้งพื้นที่ชายฝั่งมหาสมุทรอันดามันของประเทศไทยใน 6 จังหวัด ประกอบด้วย พังงา ภูเก็ต ระนอง กระบี่ ตรัง และสตูล ประสบความเสียหายที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ผู้คนจำนวนมากต้องสูญเสียชีวิต และบาดเจ็บ ภัยจากสึนามิได้เพียงทิ้งร่องรอยแห่งความสูญเสีย และเศร้าโศกแสนสาหัสไว้เบื้องหลัง หากแต่เหตุการณ์ดังกล่าวนับเป็นบทเรียนอันทรงคุณค่าที่ควรมีการนำมาพลิกผันความสูญเสียให้เป็น การสร้างโอกาสแห่งการเรียนรู้ ในการฟื้นฟูชุมชนสู่ชุมชนเข้มแข็ง โดยเฉพาะในพื้นที่ จ.พังงา ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลจากภัยพิบัติในครั้งนี้นรุนแรงที่สุด กล่าวคือ มีคนไทยเสียชีวิต จำนวน 1,389 คน สูญหาย 1,352 คน และชาวต่างชาติเสียชีวิต 2,114 คน สูญหาย 363 คน มีบ้านเรือนเสียหายอีกเป็นจำนวนมาก ผู้คนไร้ที่อยู่อาศัย สูญเสียทรัพย์สิน พื้นที่ทำกิน ชุมชนแตกสลาย มีปัญหาเกิดขึ้นมากมายในชุมชน(ข้อมูลจาก DTRCA-Disaster Tracking Recovery Assistance Center)

ในประเทศไทยนั้นภัยพิบัติสึนามิในครั้งนี้นับเป็นภัยพิบัติครั้งแรก ความรู้เกี่ยวกับสึนามิจึงมีน้อยมาก ทำให้ชุมชนต้องประสบภาวะวิกฤติสาหัสกว่าที่ควรจะเป็น ชุมชนแตกสลาย ชาวบ้านเปลี่ยนฐานะเป็นยากจนอย่างฉับพลัน บ้านพักอาศัย ข้าวของเครื่องใช้ประจำวัน เรือประมง

อุปกรณ์ประกอบอาชีพและทรัพย์สินที่สะสมไว้เสียหายเกือบหมด หรือบางคนก็หมดตัว เป็นหนี้สิน เงินกู้ยืมระบบเป็นจำนวนมาก

นอกจากนี้ในชุมชนยังขาดสาธารณูปโภคที่จำเป็น โดยเฉพาะเส้นทางคมนาคม น้ำประปา ไฟฟ้า ต้องซื้อน้ำประปาและไฟฟ้าในราคาแพง ถนนและคลองที่ใช้สัญจรในชีวิตประจำวันเสียหายจากคลื่นสึนามิเกือบทั้งหมด ชาวบ้านที่ยากจนและกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น ชาวมอแกน ชาวละ ชาวลีลาไว ซึ่งเป็นผู้อาศัยดั้งเดิมในชุมชน แต่ไม่มีบัตรประชาชน หรือยังไม่รู้หนังสือไทย กลับถูกซ้ำเติมจากเจ้าหน้าที่รัฐ ถูกปฏิเสธในการขอรับความช่วยเหลือจากรัฐ เนื่องจากไม่มีเลขที่บ้าน และเอกสารแสดงสิทธิใดๆในการรับบริการจากรัฐ และกลายเป็นผู้นุกรุกที่ดินของรัฐ เนื่องจากรัฐประกาศเขตที่ดินทับชุมชนที่อยู่มาก่อนประกาศ โดยการเข้าไปทำประโยชน์ในที่รกร้างว่างเปล่าก่อนรัฐประกาศเขตที่ดินทับซ้อนที่อยู่อาศัย แต่ไม่ไปขอเอกสารสิทธิ์ หรือรัฐไม่รังวัดที่ดินเพื่อออกเอกสารสิทธิ์ให้ชาวบ้านจึงกลายเป็นผู้นุกรุกที่ดินรัฐ รวมถึงกรณีที่ผู้นุกรุกที่ดินรัฐเพราะความจำเป็นที่ต้องอยู่ใกล้แหล่งประกอบอาชีพ เช่นอาชีพประมงซึ่งต้องอาศัยใกล้ชายทะเล หรืออาชีพซ่อมเรือ เป็นต้น

ภายใต้ภาวะวิกฤติชุมชนที่มีอาจเทียบได้กับการสูญเสียในครั้งใดๆ ที่ชีวิตคนในชุมชนได้ประสบ ชุมชนจำเป็นต้องฟื้นฟูสภาพต่างๆ ในทุกด้านอย่างรวดเร็วเพื่อให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างปกติ โดยได้หันมาสนใจและให้ความสำคัญกับ แนวคิดเรื่อง “ทุนทางสังคม” (Social Capital) ซึ่งเป็นแนวคิดที่ได้นำมาสู่กระแสการพัฒนาชุมชนในสังคมไทย โดย Robert D. Putnam ที่ได้ศึกษากระบวนการประชาสังคมไทยประเทศอิตาลี (วารสารประชาสังคม, 2541) ประกอบกับรัฐบาลไทยกำหนดให้มีโครงการเพื่อการลงทุนทางสังคมต่างๆ ทำให้เกิดกระแส “ทุนทางสังคม” มีการเปิดเวทีอภิปราย กันในวงกว้างทั้งในหมู่นักคิด นักวิชาการ และผู้เกี่ยวข้องใน แวดวงการพัฒนาทั้งภาครัฐและเอกชน โดยเฉพาะในชุมชนที่ประสบภาวะวิกฤติในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นชุมชนที่ประสบภาวะวิกฤติเศรษฐกิจ หรือชุมชนที่มุ่งจะพัฒนาสู่การพึ่งตนเอง โดยเฉพาะในชุมชนที่ประสบภาวะวิกฤติจากภัยพิบัติสึนามิ ในปี พ.ศ. 2547

ในระยะเวลาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 - 2549) ประเทศไทยได้กำหนดให้ “ทุนทางสังคม” เป็นวาระแห่งชาติ โดยให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นหน่วยงานหลักในการจัดทำยุทธศาสตร์การพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อเป็นฐานพลังในการพัฒนาประเทศอย่างเป็นองค์รวม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547) มีการระดมความคิดจากผู้เชี่ยวชาญ นักคิด

นักวิชาการ และผู้เกี่ยวข้องที่อยู่ในแวดวงการพัฒนาเพื่อสร้างและประมวลองค์ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดทุนทางสังคมให้ชัดเจนขึ้น แนวคิด “ทุนทางสังคม” จึงมีความเข้มข้นขึ้น เพื่อให้เกิดความชัดเจนขึ้นในการนำไปกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศ โดยได้มีนักคิด นักวิชาการ ได้กล่าวถึงแนวคิดและชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของทุนทางสังคมที่จะช่วยพัฒนาชุมชนในกรณีที่ประสบภาวะวิกฤต เศรษฐกิจตกต่ำ ไม่มีเงิน แต่สิ่งที่ยังคงดำรงอยู่และสามารถทำให้พอกพูนขึ้นได้อย่างต่อเนื่องทั้งต่อผู้คนในระดับรากหญ้า ท้องถิ่น ต่อรัฐ ต่อโลก ก็คือ “ทุนทางสังคม” ซึ่งเป็นมรดกตกทอดของสังคมไทยมาช้านาน และ “ทุนทางสังคม” นี้ ไม่ได้หายไปในอดีต แต่คนไทยสามารถค้นพบและนำกลับมา ซึ่งทุนทางสังคม มีหลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่อง จิตวิญญาณ เรื่องคุณค่า ภูมิปัญญา การรวมกลุ่ม ความรักพวกพ้อง รักถิ่นฐาน รักบ้านรักเมือง บัณฑิตของคนที่มีความตื่นตัวและมีความคิดที่จะลุกขึ้นมาช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้รวมเรียกว่า “ทุนทางสังคม” (อเนก นาคะบุตร, 2545 : 7)

ในภาวะวิกฤติจากภัยสึนามิที่ผ่านมา พบว่ามีบางชุมชนที่ฟื้นฟูตัวเองได้อย่างรวดเร็ว และสามารถพึ่งตนเองและสามารถดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็ง อีกทั้งการพัฒนายังคงเติบโตตามปกติอย่างมีจังหวะก้าว บนพื้นฐานเดิมของชุมชน นั่นก็เพราะว่าชุมชนยังมี “ทุน” อยู่ และทุนก็ไม่ได้หมายถึงทุนเงินตราเท่านั้น แต่หมายถึง “ทุนทางสังคม” (Social Capital) ซึ่งหมายถึง “คุณค่า” สังคมไทยมีคุณค่าที่เป็นทุนทางสังคมของตนเองมานานแล้ว เช่น กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ หรือกลุ่มเครือข่ายด้านการอนุรักษ์ในรูปแบบต่างๆ ซึ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการอาศัยทุนเดิมที่สังคมมีอยู่ ไม่ที่จะเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูล ความไว้วางใจกัน การตอบแทนกัน ตลอดทั้งความร่วมมือในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ซึ่งเป็นการพัฒนาที่อยู่บนฐานของชุมชน ฐานแห่งศักยภาพของตนเอง ทุนทางสังคมจึงเป็นฐานสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนให้มีความเข้มแข็งบนรากฐานรากเหง้าของตนเอง ส่งผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของประเทศโดยรวม อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน(พิทยา ว่องกุล, 2542 : 5) สอดคล้องกับกับกระบวนการพัฒนาเชิงวัฒนธรรมชุมชนที่ใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือโดยอาศัยพลังทางสังคม ต่อสู้กับการไหลบ่าเข้ามาในชุมชนของระบบทุนนิยม (อภิชัย พันธเสน, 2539:17) การให้ความสำคัญแก่การสร้างเสริมความเข้มแข็งให้ครอบครัว ชุมชนท้องถิ่น คือ ให้ความสำคัญ แก่สถาบันที่เป็นรากฐานของสังคม จะทำให้สังคมมีโครงสร้างที่มั่นคง เนื่องจากสถาบันของไทยที่สำคัญที่สุดในระดับท้องถิ่นตลอดมาคือ “ชุมชน” การเน้นการสร้างเสริมความเข้มแข็งและพัฒนาอยู่บนพื้นฐานแห่งความเป็นจริงของสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นก็คือการเน้นเอาชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนเป็นตัวตั้งในการพัฒนา ซึ่งในสังคมไทยไม่ว่าสมัยไหนเรามีทุนเดิมของสังคมอยู่กับเราเสมอ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องภูมิปัญญา ทุนทางความคิดแม้ว่าในบางครั้งทุน

ทางสังคมอาจถูกละเลยไปบ้าง เนื่องจากกระแสการพัฒนาเชิงวัตถุนิยมของโลกตะวันตกที่ถ่าโถมเข้าสู่กระแสหลักของสังคม

ในหลายชุมชน บทบาทของทุนทางสังคมมีส่วนอย่างมากต่อการรวมกลุ่มและการสร้างทุนมนุษย์ เหตุการณ์วิกฤตในชุมชนประสบภัยพิบัติสึนามิที่เกิดขึ้น ได้ให้บทเรียนแก่สังคมไทยในการทบทวนค่านิยมปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ใหม่ให้หันมาเน้นเศรษฐกิจพอเพียงและแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนตามรอยเบื้องพระยุคลบาทของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ภายใต้เงื่อนไขที่ทรัพยากรลดลงและมีการแข่งขันที่สูง จึงต้องเริ่มจากจุดแข็งของสังคมไทยที่มีอยู่แล้วคือทุนทางสังคม (พรชัย ตระกูลวรานนท์, 2549 : 40 – 43) ในสังคมไทยนั้นแนวคิดทุนทางสังคมได้ถูกนำมากล่าวถึงอย่างจริงจังมากขึ้นเมื่อปี 2540 โดยสำนักกองทุนเพื่อสังคม (SIF) ที่พยายามให้สังคมไทย ได้หันกลับไปมองคุณค่าที่เคยมีอยู่ ที่เป็นทุนเดิมแต่อาจถูกมองข้ามไป รวมทั้งสิ่งที่มีอยู่ในตัวบุคคล เช่น ความมีน้ำใจ ความเอื้ออาทร การช่วยเหลือเกื้อกูล เป็นต้น นอกจากนั้นกองทุนฯ ยังได้พิจารณาสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพชน เช่น ภูมิปัญญา ประเพณี ความเชื่อ และวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน รวมทั้งสิ่งที่เป็นศักยภาพในการพัฒนาของชุมชน เช่น ผู้นำ กลุ่ม องค์กรประชาชน เครือข่าย เป็นต้น ซึ่งการดำเนินการดังกล่าว ได้เกิดการฟื้นฟูทุนทางสังคมที่มีอยู่ และเริ่มสูญหายให้มีการนำกลับมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนา (วรุณี โรมรัตน์พันธ์, 2548 : 26)

ต่อมาในระยะของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ.2550 – 2554) ทิศทางการพัฒนาประเทศไทยก็ยังคงเน้นการพัฒนาโดยใช้ทุนทางสังคมเป็นฐาน โดยมี ทิศทางการพัฒนาประเทศให้ชุมชนและสังคมสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและมีแนวโน้มทวีรุนแรงขึ้น จำเป็นต้องหันกลับมาให้ความสำคัญกับความแข็งแกร่งของระบบและโครงสร้างต่าง ๆ ภายในประเทศให้สามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น โดยการเสริมสร้างทุนของประเทศให้แข็งแกร่งเป็นเสมือนเสาหลักในการพัฒนาประเทศ และทุนทางสังคมเป็นทุนที่สำคัญประการหนึ่งที่จำเป็นต้องเสริมสร้างเพื่อเป็นฐานการพัฒนาประเทศโดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาศักยภาพคนในทุกมิติ ทั้งร่างกาย จิตใจ และสติปัญญา โดยเสริมสร้างสุขภาวะและความรู้ให้มีภูมิคุ้มกันพร้อมเผชิญการเปลี่ยนแปลงและก้าวสู่สังคมฐานความรู้ มีจิตสำนึกในการดำรงชีวิตบนพื้นฐานของศีลธรรมอันดีงาม ครอบคลุมมีความอบอุ่น มั่นคงด้านเศรษฐกิจและสังคม ประชากรทุกช่วงวัย ทุกกลุ่มเป้าหมายมีการเตรียมความพร้อมให้ก้าวสู่สังคมผู้สูงอายุได้อย่างเหมาะสม ชุมชนมีความเข้มแข็ง มีการรวมตัวเป็นเครือข่ายเพื่อการพัฒนา ตลอดจนมีการใช้ความหลากหลายทางวัฒนธรรม และภูมิปัญญาที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่น

ชุมชนในการพัฒนาคุณภาพชีวิต และสร้างสรรค์คุณค่าทางเศรษฐกิจ รวมทั้งดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ทุนทางสังคมจึงนับเป็นพลังสำคัญในการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามให้กับชุมชนและสังคม ทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนายั่งยืนและเสริมสร้างให้ชุมชนเข้มแข็ง การส่งเสริม“ทุนทางสังคม” เพื่อเป็นฐานในการพัฒนาให้ชุมชนเข้มแข็ง จึงเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญในการพัฒนาชุมชนและสังคมไทยสู่สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ ยุทธศาสตร์หนึ่งของการพัฒนาประเทศไทยตามแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 พ.ศ. 2550 – 2554 ได้กล่าวถึงแนวทางการพัฒนาเพื่อเสริมสร้างยุทธศาสตร์ดังกล่าวโดยให้ความสำคัญการเรียนรู้ตลอดชีวิต ส่งเสริมให้คนไทยได้เรียนรู้อย่างต่อเนื่อง สามารถเข้าถึงแหล่งความรู้ด้านวัฒนธรรม ภูมิปัญญา พัฒนารูปแบบและหลักสูตรการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่สอดคล้องกับสภาพของเมืองและชุมชน โดยเปิดพื้นที่ชุมชนให้เป็นสถานที่เรียนรู้ของคนในชุมชน พัฒนาระบบการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น โดยสำรวจความต้องการของชุมชน มุ่งให้ประชาชน และผู้รู้ในชุมชนเป็นผู้สอน ปรับเนื้อหาการเรียนรู้ให้สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน และส่งเสริมความร่วมมือแห่งภาครัฐและเอกชนในการจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนให้สอดคล้องกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ศีลธรรม และการลดความขัดแย้งแบบสันติวิธี เป็นการสร้างความรู้ ความเข้าใจในรากเหง้าของตน ปลุกฝังทัศนคติและการเรียนรู้ในการทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2549 : 52 – 57)

แม้ว่าการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา มุ่งเน้นการให้ความสำคัญแก่การเพิ่มพูนวัตถุ เงินรายได้ มีเนื้อหาแหล่งเรียนรู้และกระบวนการแบบแยกส่วน ไม่ส่งเสริมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์ (Interactive Learning) ในทางตรงข้ามรัฐมุ่งส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของการแข่งขัน แบ่งแยก การติดต่อสื่อสารโดยผ่านการใช้เทคโนโลยีมากกว่าการเรียนรู้จากบุคคล มีผลให้ระบบความสัมพันธ์ระดับต่าง ๆ ถูกลดทอนแยกส่วนไปสู่ระดับปัจเจก กระบวนการเรียนรู้ของบุคคลเป็นไปเพียงเพื่อเป็น “ผู้บริโภคและผู้ผลิต” ตามที่รัฐและธุรกิจต้องการตามแรงกระตุ้นของภาคธุรกิจ ขาดกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาชีวิตตนเองและชุมชนสังคมแบบองค์รวม รวมถึงกระบวนการเรียนรู้ในยุคปัจจุบันไม่เอื้อให้เห็นความเชื่อมโยงของชีวิต สังคม และธรรมชาติ มีผลให้ชีวิตและสังคมยุคทันสมัยเคลื่อนตัวไปสู่การแยกส่วนของระบบความสัมพันธ์ระดับต่าง ๆ จนเกิดปัญหานานัปการอันเนื่องมาจากวิกฤตในระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว เช่น ความแตกร้างของความสัมพันธ์ในระดับครอบครัว การล่มสลายของชุมชนชนบท ปัญหาความยากจน หนี้สิน มลพิษและสิ่งแวดล้อมเสื่อม

โหมอย่างหนัก เป็นต้น (อรศรี งามวิทยาพงศ์, 2549 : 84 – 86) ทั้งๆที่ในความเป็นจริงนั้น กระบวนการเรียนรู้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้มนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนา สามารถดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงและพึ่งตนเองได้ กระบวนการเรียนรู้คือ กระบวนการอันมีรากฐานอยู่ที่วิถีชีวิตชุมชน ประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การรู้และการปฏิบัติ เนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้ต้องเป็นหนึ่งเดียว

ในชุมชนส่วนใหญ่แล้วนั้นจะมีการพัฒนาองค์ความรู้ของตัวเองขึ้นมาเพื่อการทำมาหากิน เพื่อการดูแลสุขภาพและหาปัจจัยสี่ที่จะช่วยให้ชีวิตมีความเป็นอยู่ที่ดีสุขสบายตามควร ส่วนชุมชนที่อ่อนแอมักเป็นชุมชนที่ไม่สามารถนำความรู้เดิมมายกระดับและปรับใช้เพื่อแก้ปัญหาในสถานการณ์ใหม่ ๆ ได้ ส่วนหนึ่งเพราะชาวบ้านไม่ได้มองว่าตัวเองมีความรู้อะไรอยู่เป็นทุนเดิม ขาดการร่วมมือ ร่วมมือ และการร่วมกันคิด ส่วนนักพัฒนาเองก็ไม่ค่อยมองทุนความรู้เดิมของชาวบ้านเช่นเดียวกัน เปรียบเสมือนการเอาต้นไม้นั้นไปปลูกโดยไม่ดูว่าเดิมที่นั่นเขามีต่อความรู้เดิมอะไรอยู่บ้าง ทั้งๆที่ต่อเดิมมักเป็นพันธุ์ที่แข็งแรง และเหมาะกับบริบทหรือสภาพดินฟ้าอากาศในพื้นที่นั้นอยู่แล้ว อย่างไรก็ตามในแวดวงวิชาการไทยเริ่มรู้จักและเกิดกระแสความสนใจในความรู้ของชาวบ้านหรือความรู้ท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้นภายใต้วาทกรรมชุด “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” เขียนโดย ดร.เสรี พงศ์พิศ ในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2530 ส่งผลให้กระแสภูมิปัญญาของชาวบ้านเริ่มขยายตัวอย่างรวดเร็วในวงการพัฒนา ความรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการปัญหาและการปรับตัวของชุมชน โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน เป็นความรู้ที่เรียกกันว่า “ภูมิปัญญา” ซึ่งศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี อธิบายไว้ว่า “คือการ สังสมประสบการณ์หรือความชัดเจนจากวิถีชีวิตและสังคมในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ เป็นภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์จริง จึงมีความเป็นบูรณาการสูง ทั้งในเรื่องของกาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม มีวัฒนธรรมเป็นฐาน มีการเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้ง และเน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุนิยม” การเรียนรู้ของชุมชนจึงมีความเป็นพลวัตสูง เนื่องจากการเรียนรู้ที่เอาชีวิตและปัญหาเป็นตัวตั้ง เป็นกระบวนการของการเรียนรู้ที่มีลักษณะการร่วมคิด การร่วมมือ ร่วมมือกันปฏิบัติ มีการสื่อสารแลกเปลี่ยนระหว่างผู้คนที่แตกต่างหลากหลาย ลดความขัดแย้งเป็นเครื่องมือทรงพลังในการยกระดับบุคคลและพัฒนาชุมชน จึงเป็นการเรียนรู้ที่ทำให้คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาได้ (สุชาติ จักรพิสุทธ์ และคณะ, 2548 : 26 – 27) นอกจากนี้ในทุกชุมชนยังมีกลไกที่ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้สำหรับสมาชิกในชุมชนอย่างหลากหลาย ตั้งแต่แหล่งเรียนรู้หลากหลายลักษณะ องค์ความรู้ต่าง ๆ ในชุมชน ปราชญ์ผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เป็นต้น

ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาแนวคิดเรื่องการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (Community – Based Development) เนื่องจากแนวคิดดังกล่าวมีปรัชญาการจัดการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของชุมชนบนฐานของวิถีชีวิตของชุมชน เป็นการพัฒนาชุมชนสู่เป้าหมายในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน โดยใช้ทุนเดิมที่มีอยู่ในชุมชน หรือทุนทางสังคม เป็นฐานในการพัฒนาสังคมและประเทศให้เข้มแข็งอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของงานวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในชุมชนที่ประสบผลสำเร็จในการฟื้นฟูจากภาวะวิกฤตภัยพิบัติสึนามิ
2. เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ในชุมชนที่แตกสลายเพราะภัยพิบัติธรรมชาติ เพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตเชิงเนื้อหา งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในชุมชนที่ประสบผลสำเร็จในการฟื้นฟูจากภาวะวิกฤตภัยพิบัติสึนามิ ในพื้นที่จังหวัดพังงา เมื่อปี พ.ศ.2547 และนำเสนอแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในชุมชนที่ประสบภาวะวิกฤตภัยพิบัติสึนามิ ในพื้นที่จังหวัดพังงา โดยศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง
2. ขอบเขตเชิงพื้นที่ การวิจัยครั้งนี้ศึกษากรณีศึกษา จำนวน 2 ชุมชน คือ ชุมชนบ้านน้ำเค็ม ตำบลบางม่วง อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา และชุมชนบ้านในไร่ ตำบลนาเตย อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา ซึ่งเป็นอำเภอที่ประสบภัยสึนามิรุนแรงที่สุด

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในชุมชนประสบภัยพิบัติสึนามิ เพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็งในครั้งนี้ ได้ใช้แนวคิดทฤษฎีเป็นกรอบในการศึกษาวิจัย ดังนี้

1. แนวคิดทุนทางสังคม
2. แนวคิดการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

1.แนวคิดทุนทางสังคม

ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดทุนทางสังคมตามแนวทางของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2548) ในความหมายและองค์ประกอบที่ก่อให้เกิดการพัฒนาทุนทางสังคมดังนี้

ทุนทางสังคม หมายถึง การร่วมคิด ร่วมทำ เพื่อก่อให้เกิดผลรวมของสิ่งดีงามต่าง ๆ ในสังคม ทั้งในส่วนที่ได้จากการสั่งสมและในส่วนที่ต่อยอด รวมถึงการรวมตัวของคนเพื่อสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวม บนพื้นฐานของการไว้น้ำใจเชื่อใจ สายใยแห่งความผูกพันและวัฒนธรรมที่ดีงาม และองค์ประกอบ 3 ด้านที่ทำให้เกิดทุนทางสังคมได้แก่

1.1 ทุนมนุษย์ หมายถึง คนที่มีคุณภาพ เป็นคนเก่ง คนดี คนเสียสละ มีความรู้ สติปัญญาและทักษะ มีคุณธรรม มีวินัย และความรับผิดชอบ มีทัศนคติที่ดีในการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายเพื่อทำประโยชน์ให้ส่วนรวม เป็นผู้นำให้กับสังคม

1.2 ทุนทางสถาบัน ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา ศาสนา การเมือง รวมทั้งองค์กรที่ตั่งขึ้นมา เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชนในรูปแบบต่างๆ

1.3 ทุนทางปัญญาและวัฒนธรรม หมายถึง ความเอื้ออาทร ความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไว้น้ำใจเชื่อใจต่อกัน การมีคุณธรรม และจิตสำนึกสาธารณะ

องค์ประกอบทั้ง 3 ประการนี้ ถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เอื้อให้ชุมชนสามารถสร้างระบบความสัมพันธ์ที่ถือเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ เช่นการไว้น้ำใจเชื่อใจซึ่งกันและกัน การพึ่งพาอาศัยและร่วมมือกัน ความกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน เป็นต้น

2.แนวคิดการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

การพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานนั้นมีความเชื่อมั่นในฐานการเรียนรู้ของชุมชน โดยใช้แนวคิดของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2546) และอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2549) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับฐานการเรียนรู้ของชุมชนว่าประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 2 ประการ คือ

2.1 องค์ความรู้ของชุมชน แบ่งเป็น

1) ความรู้เพื่อการดำเนินชีวิต เช่น การทำมาหากิน การรักษาโรค การสร้างบ้านเรือน

2) ความรู้ด้านสังคม วัฒนธรรม และประเพณี เป็นความรู้ที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคมบนฐานของวัฒนธรรม ประเพณี ศาสนา บรรพบุรุษ ความเชื่อของชุมชน

3) องค์ความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน

- 4) องค์ความรู้ที่มีมุมมองด้านศาสนธรรม
- 5) องค์ความรู้บนรากฐานของวัฒนธรรม ประเพณี
- 6) องค์ความรู้ที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของชุมชน
- 7) องค์ความรู้ที่เชื่อมโยงกับทรัพยากรของชุมชน
- 8) องค์ความรู้ที่อยู่ในระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

2.2 แหล่งเรียนรู้ของชุมชน ประกอบด้วย 2 แหล่งเรียนรู้ คือ

- 1) บุคคลหรือกลุ่มบุคคล เช่น ครอบครัว เครือญาติ ผู้อาวุโส ปราชญ์ชาวบ้านผู้นำทางศาสนา พระ นักบวช ครูช่าง หมอพื้นบ้าน
- 2) สถานที่ เช่น วัด สถานที่ทำการเกษตร และแหล่งเรียนรู้ตามธรรมชาติ เช่น ฝั้น ป่า ป่าชุมชน เขา

ปัจจัยภายนอก

- ระเบียบ / กฎหมาย
- ทรัพยากร
- ความช่วยเหลือจากภายนอก

ทุนทางสังคม

ทุนมนุษย์

- คนเก่ง คนดี เสียสละ มีความรู้
มีคุณธรรม วินัย มีความรับผิดชอบ
รวมกลุ่มกันสร้างเครือข่าย ความเป็น
ผู้นำ

ทุนสถาบัน

- กลุ่มต่างๆ เครือญาติ

ทุนทางปัญญาและวัฒนธรรม

- ภูมิปัญญา กระบวนการเรียนรู้
ของชุมชน วัฒนธรรม ประเพณี
ความเชื่อ

การพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

- องค์ความรู้
- แหล่งการเรียนรู้

แนวทางปฏิบัติในการพัฒนา ฯ

- มีความผูกพันระหว่างบุคคล กลุ่ม และชุมชน
- มีความเอื้ออาทร ช่วยเหลือกัน
- มีจิตสำนึกต่อสาธารณะ
- มีกระบวนการเรียนรู้ในระดับบุคคล กลุ่ม และ
เครือข่ายในชุมชน
- มีมาตรการทางสังคม เพื่อสร้างสันติและสงบสุข
ในชุมชน

แนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็น
ฐานเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

ทุนทางสังคม หมายถึง การร่วมคิด ร่วมทำ เพื่อก่อให้เกิดผลรวมของสิ่งดีงามต่าง ๆ ในสังคม ทั้งในส่วนที่ได้จากการสั่งสมและในส่วนที่ต่อยอด รวมถึงการรวมตัวของคนเพื่อสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวม บนพื้นฐานของการไว้วางใจ เชื่อใจ สายใยแห่งความผูกพันและวัฒนธรรมที่ดีงาม และองค์ประกอบ 3 ด้านที่ทำให้เกิดทุนทางสังคมได้แก่

- 1) **ทุนมนุษย์** หมายถึง คนที่มีคุณภาพ เป็นคนเก่ง คนดี คนเสียสละ มีความรู้สติปัญญา และทักษะ มีคุณธรรม มีวินัย และความรับผิดชอบ มีทัศนคติที่ดีในการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายเพื่อทำประโยชน์ให้ส่วนรวม เป็นผู้นำให้กับสังคม
- 2) **ทุนทางสถาบัน** ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา ศาสนา การเมือง รวมทั้งองค์กรที่ตั้งขึ้นมา เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชนในรูปแบบต่างๆ
- 3) **ทุนทางปัญญาและวัฒนธรรม** หมายถึง ความเอื้ออาทร ความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไว้วางใจเชื่อใจต่อกัน การมีคุณธรรม และจิตสำนึกสาธารณะ

การพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน หมายถึง การพัฒนาที่ทำให้บุคคลมีความรู้ความสามารถ ทักษะ และทัศนคติที่เหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของชุมชน มีการจัดการเรียนรู้ที่ใช้องค์ความรู้และแหล่งเรียนรู้ในชุมชน โดยสมาชิกในชุมชนมีบทบาทหลักหรือมีส่วนร่วมในการพัฒนา

ชุมชนที่ประสบผลสำเร็จในการพัฒนาทุนทางสังคม หมายถึง ชุมชนที่เข้มแข็งบนฐานของทุนทางสังคมตนเอง สามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยมีกระบวนการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ทุนทางสังคมเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนให้มีความเข้มแข็ง งานวิจัยนี้จะทำให้ทราบถึงกระบวนการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในชุมชนที่ประสบภาวะวิกฤติจากภัยพิบัติสึนามิ เมื่อปี พ.ศ. 2547 ซึ่งชุมชนอื่นอาจนำไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาทุนทางสังคม เพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง โดยเฉพาะในชุมชนที่ประสบภาวะวิกฤติในรูปแบบต่างๆ ซึ่งจะมีลักษณะเฉพาะต่างจากชุมชนทั่วไป เพื่อพัฒนาชุมชนบนฐานทุนทางสังคมต่อไป

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การนำเสนอเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย

ตอนที่ 1 แนวคิดทุนทางสังคม

- 1.1 ที่มาของแนวคิดทุนทางสังคม
- 1.2 แนวคิดทุนทางสังคมในมุมมองตะวันตก
- 1.3 แนวคิดทุนทางสังคมในบริบทของสังคมไทย
- 1.4 สรุปแนวคิดทุนทางสังคมในมุมมองตะวันตกและในมุมมองของไทย

ตอนที่ 2 แนวคิดการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

- 2.1 การพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน
- 2.2 การพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานกับการศึกษาตลอดชีวิต
- 2.3 ความเชื่อมโยงระหว่างการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานกับการศึกษาตลอดชีวิต
- 2.4 ฐานการเรียนรู้ของชุมชน

ตอนที่ 3 แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างพลังอำนาจในตนเอง (Empowerment)

ตอนที่ 4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ตอนที่ 1 แนวคิดทุนทางสังคม

1.1 ที่มาของแนวคิดทุนทางสังคม

Pierre Bourdieu, James Coleman และ Robert Putnam เป็นผู้จุดประกายโดยการนำเสนอแนวคิดทุนทางสังคม ในปี ค.ศ.1980 โดยเริ่มจาก Bourdieu นักสังคมวิทยาได้ศึกษาสังคมประเทศฝรั่งเศส และได้พัฒนาแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมระหว่างปี 1970 – 1980 แต่ยังไม่แพร่หลายในวงกว้างมากนัก ต่อมา Coleman นักสังคมวิทยาได้ผสมผสานแนวคิดทางด้านสังคมวิทยา และเศรษฐศาสตร์ภายใต้ทฤษฎีการกระทำที่เป็นเหตุเป็นผล (rational action) ซึ่งได้รับอิทธิพลทางความคิดจากนักวิทยาศาสตร์ทางสังคมและผู้เชี่ยวชาญด้านการกำหนดนโยบาย อย่างไรก็ตามแนวคิดทุนทางสังคมเด่นชัดขึ้นในงานของ Robert Putnam ที่ทำให้แนวคิดทุนทางสังคมแพร่หลายในวงกว้างมากขึ้น (John Field, 2003 : 13) โดยทำการศึกษาระบบการประชาสังคมในประเทศอิตาลีว่า

2 ทศวรรษและทุนทางสังคมเป็นวาทกรรมส่วนหนึ่งที่อยู่ในชุดวาทกรรม “ประชาสังคม” (Civil Society) หลังจากนั้นธนาคารโลก (The World Bank) เป็นหน่วยงานหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการการทบทวนแนวคิดและวิธีการพัฒนามาตรฐานของทุนทางสังคมอย่างจริงจังเพื่อให้ประเทศต่างๆ เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

สำหรับประเทศไทย หากกล่าวถึง “ทุนทางสังคม” แม้ว่าจะมีมานานในชุมชน แต่ก็มิได้มีการนำมาใช้อย่างจริงจัง จนกระทั่งช่วงหลังวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 และจากวิกฤตเศรษฐกิจครั้งนั้นทำให้ประเทศไทยต้องหันมาทบทวนทิศทางการพัฒนาประเทศเสียใหม่ พยายามมองหาแนวทางการพัฒนามาตรฐานของสังคมไทย มากกว่าไปพึ่งพิงเศรษฐกิจต่างประเทศเหมือนที่ผ่านมา โดยได้รับความช่วยเหลือทางวิชาการและเงินกู้จากธนาคารโลกเพื่อแก้ไขปัญหาวิกฤตทางเศรษฐกิจและเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยยึดหลักการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับทุนทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาและเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

ดังนั้นแนวคิดทุนทางสังคมในสังคมไทยจึงเริ่มขึ้นอย่างจริงจัง เมื่อปี พ.ศ.2540 โดยได้มีการจัดตั้งสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (Social Investment Fund : SIF) โดยพยายามทำให้สังคมไทยได้หันกลับไปมองคุณค่าที่เคยมีอยู่ที่เป็นทุนเดิมแต่อาจถูกมองข้ามไป รวมทั้งสิ่งที่มีอยู่ในตัวบุคคล เช่น ความมีน้ำใจ ความเอื้ออาทร การช่วยเหลือเกื้อกูล เป็นต้น นอกจากนั้น กองทุนฯ ยังได้พิจารณาสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพชน เช่น ภูมิปัญญา ประเพณี ความเชื่อและวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน รวมทั้งสิ่งที่ป็นศักยภาพในการพัฒนาของชุมชน เช่น ผู้นำ กลุ่ม องค์กรประชาชน เครือข่าย เป็นต้น ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวได้เกิดการฟื้นฟูทุนทางสังคมที่มีอยู่และเริ่มสูญหายไปให้มีการนำกลับมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชุมชนอย่างจริงจังมากขึ้น และหลังจากนั้นทุนทางสังคมในประเทศไทยก็ได้ถูกนำมาใช้อย่างต่อเนื่อง จึงกล่าวได้ว่า “ทุนทางสังคม” ที่ไม่เป็นทางการ เช่น ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันของผู้คนในสังคมไทย ความเห็นอกเห็นใจ ความเอื้ออาทรกัน หรือความมีน้ำใจต่อกัน ได้มีปรากฏในสังคมไทยมาช้านานแล้ว แต่คำว่า “ทุนทางสังคม” ที่เป็นทางการอาจจะเพิ่งเกิดขึ้นในประเทศไทยไม่นานนัก (วรวิมล โธมสันพันธ์, 2548 : 26 – 27)

กล่าวได้ว่า ปรากฏการณ์การรื้อฟื้นของทุนทางสังคมในบริบทของการพัฒนาในประเทศไทยเป็นผลมาจากการตระหนักถึงข้อผิดพลาดของทิศทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา ประกอบกับธนาคารโลก ขานรับกระแสการพัฒนาที่ใช้ทุนทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนา ทำให้กระแสวิชาการ มีการถกแถลงเรื่องทุนทางสังคมทั้งในระดับนานาชาติ รวมทั้งประเทศไทยในวงกว้าง

มากยิ่งขึ้น และเมื่อรัฐบาลกำหนดให้มีโครงการเพื่อการลงทุนทางสังคมที่ให้ความสำคัญกับฐานทุนทางสังคม เป็นฐานการพัฒนา ยิ่งส่งผลให้แนวคิดทุนทางสังคมในประเทศไทยขยายตัวกว้างขวางยิ่งขึ้นในแวดวงการพัฒนาของไทย หากแต่ว่าแนวคิดทุนทางสังคมก็ยังไม่ได้เป็นองค์ความรู้ที่ตกผลึกในบริบทของสังคมไทย ยังมีความเห็นเกี่ยวกับแนวคิดทุนทางสังคมที่หลากหลาย เพื่อให้การศึกษาครั้งนี้มีส่วนร่วมในการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับทุนทางสังคมเพิ่มขึ้น ผู้วิจัยได้ศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดทุนทางสังคม โดยศึกษาทั้งแนวคิดทุนทางสังคมในมุมมองตะวันตก เพื่อพิจารณารูปร่างคิดในแง่มุมมองที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมไทย และศึกษาแนวคิดทุนทางสังคมในบริบทของสังคมไทย เพื่อเป็นกรอบในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้

1.2 แนวคิดทุนทางสังคมในมุมมองตะวันตก

คำว่า “ทุนทางสังคม” หรือ “Social Capital” หากศึกษาทุนทางสังคมจากรากศัพท์คำนี้ ก็คงปรากฏให้เห็นราว ๆ ประมาณ 2 ทศวรรษ ที่ผ่านมา โดยนักคิดตะวันตกมีการตื่นตัว กล่าวถึง และทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแนวคิดนี้อยู่หลายท่าน หากมองปรากฏการณ์แนวคิดทุนทางสังคมเริ่มต้นขึ้นมากกว่า 80 ปีแล้ว เมื่อ Lyda J. Hanifan (สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, <http://www.nesdb.go.th>, มีนาคม 2549) เป็นผู้ดูแลนักเรียนในรัฐเวสต์เวอร์จิเนีย ที่ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการส่งเสริมการเรียนการสอนในโรงเรียน ซึ่ง Lyda J. Hanifan มองว่าทุนทางสังคมถือเป็นสิ่งที่สามารถพบเห็นได้ในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็นไมตรีจิต มิตรภาพ ความเห็นอกเห็นใจ และการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างปัจเจกกับครอบครัว เมื่อปัจเจกต่างปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านของตนเอง แล้วขยายวงออกไปเรื่อย ๆ อย่างกว้างขวางก็จะนำไปสู่การสะสมทุนทางสังคมในชุมชนนั้นๆ

Putnam D. Robert (1993) ได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับทุนทางสังคมของชุมชนในสังคมอุตสาหกรรมของประเทศอิตาลีที่ผ่านกระบวนการของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย และได้สร้างทุนทางสังคมขึ้นมาเพื่อให้ชุมชนเข้มแข็ง เป็นการศึกษาวิจัยที่ใช้เวลาประมาณสองทศวรรษ คือตั้งแต่ปี 2513 ถึง 2533 โดยได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงในชุมชนของสังคมอิตาลีทั้งตอนเหนือและใต้ ได้เสนอลักษณะของชุมชนที่เรียกว่า “ชุมชนแบบประชาสังคม” (Civic Community) กล่าวคือ เป็นชุมชนที่สมาชิกในชุมชนร่วมกันสร้างบรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัยกัน (Norms of Reciprocity) ความเป็นพลเมืองในการเข้ามามีส่วนร่วมกันเพื่อส่วนรวม (Networks of Civic Engagement) โดยอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจต่อกัน (Social Trust) ซึ่งถือว่าเป็น “ทุนทางสังคม” (Social Capital) ที่จะช่วยให้เกิดพลังในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งการศึกษาวิจัยในครั้งนี้

นี้เขาเน้นที่กระบวนการสร้างประชาสังคมที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับหลายตัวแปรในชุมชนอิตาลี เช่น ทั้งเรื่องรูปแบบการเมืองการปกครอง ลักษณะผู้นำศาสนา

ทุนทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความสำเร็จไปสู่เป้าหมายได้ เมื่อสมาชิกกลุ่มมีความไว้วางใจกัน มีความไว้วางใจในสมาชิกผู้อื่นอย่างแท้จริง หรือสมาชิกมีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน จะนำไปสู่ความสำเร็จอย่างแท้จริง ทุนทางสังคมทำให้ความร่วมมือกันเป็นไปได้ง่าย สะดวก และเป็นไปตามธรรมชาติ เช่น การเกิดขึ้นของสถาบันการเงินในชุมชน (Rotating Credit Association) เป็นการรวมกลุ่มของคนที่ต้องการช่วยเหลือซึ่งกันทางการเงิน โดยสมาชิกมีการหมุนเวียนกันรับเงินทุน การร่วมมือร่วมใจกันในลักษณะนี้จะอยู่บนพื้นฐานของค่านิยมร่วมกันในการที่สมาชิกต้องการช่วยเหลือกัน สมาชิกจะไม่กลัวการเสี่ยงหรือโกง เพราะเขามีพันธะผูกพันกัน (Obligation) อยู่บนฐานของความซื่อสัตย์และความไว้วางใจและบรรทัดฐานที่เหนียวแน่นในความเป็นเครือข่าย ความเป็นพลเมือง เพื่อส่วนรวม (Networks of Civic Engagement) ทุนทางสังคมเปรียบเหมือนหลักประกันเงินกู้ที่ทำให้สมาชิกเข้าถึงแหล่งทุนต่าง ๆ ได้ กองทุนต่างๆจะพบในชุมชนที่มีความร่วมมือกัน มีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดแน่นแฟ้น (Solidarity) มีความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (Mutual Aid) การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในรูปของสถาบันการเงินชุมชน (Rotating Credit Associations) ยังถือ เป็นการเพิ่มทุนให้กับทุนทางสังคมด้วยเช่นกัน เพราะเป้าหมายไม่ใช่เพียงการเพิ่มสถาบันการเงินเพื่อช่วยเหลือคนในชุมชนเท่านั้น แต่เป้าหมายหลักคือ ความเข้มแข็งของชุมชน ทำให้สมาชิกในชุมชนมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดแน่นแฟ้น (Solidarity) และพึ่งพาตนเองได้มากขึ้น ไม่ต้องไปกู้ยืมเงินจากภายนอก

Albert Hirschman (อ้างถึงใน Putnam, 1993 : 169) กล่าวว่า “ความไว้วางใจ” (Trust) ซึ่งเป็นต้นทุนทางสังคมที่สำคัญ เป็น “ทรัพยากรทางศีลธรรม” (Moral Resources) เป็นแหล่งทรัพยากรที่ยิ่งใช้ยิ่งเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ไม่มีการลดลงหรือหมดไป หากไม่ใช้ก็จะลดลง และสิ่งที่สะสมอยู่ในทุนทางสังคม ก็คือ ความไว้วางใจ บรรทัดฐานแห่งการพึ่งพาอาศัยกัน และเครือข่ายการเป็นพลเมืองเพื่อส่วนรวม ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะทำให้เกิดพลังเพิ่มขึ้นจากการสะสม เช่น เมื่อคน 2 คนไว้วางใจกัน เขาก็ จะมีความเชื่อมั่นในกันและกันเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

จุดเด่นหรือลักษณะพิเศษอีกอย่างหนึ่งของทุนทางสังคม (Trust, Norms and Networks) ก็คือ ทุนทางสังคมเป็น “ทุนสาธารณะ” (Public Good) กล่าวคือ ทุนทางสังคมไม่ใช่เป็นเรื่องส่วนตัว หรือเรื่องของคนใดคนหนึ่งอีกต่อไป แต่เป็นเรื่องสาธารณะ เป็นเรื่องของส่วนรวม ที่ชุมชน

ต้องเข้ามามีส่วนร่วม เช่น เรื่องของการเห็นคุณค่าของความไว้วางใจกัน (Trustworthiness) ผลประโยชน์ของความไว้วางใจจะตกอยู่กับชุมชนโดยรวม ไม่ใช่ของคนใดคนหนึ่งหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง เปรียบเสมือนรางวัลที่ให้แก่ส่วนรวมในการร่วมตกลงใจ (Engage) ที่จะร่วมมือร่วมใจทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน

ทุนทางสังคม ประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ

1) “ความไว้วางใจ” (Trust)

เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของทุนทางสังคม Kenneth Arrow ได้กล่าวว่าในการดำเนินการทางธุรกิจการค้า “ความไว้วางใจ” (Trust) เป็นเรื่องที่สำคัญมาก ธุรกิจการค้าต่าง ๆ ที่ล้มเหลวก็เนื่องจากการขาดความมั่นใจในการเชื่อใจซึ่งกันและกัน ความไว้วางใจยังทำให้เกิดความร่วมมือที่ยั่งยืน ไม่ถูกบิดเบือนความเป็นจริงโดยการปิดหูปิดตา ช่วยทำให้ทุกคนที่เกี่ยวข้องมีบทบาทที่อิสระ ดังคำกล่าวว่า “คุณจะไม่วางใจใครเมื่อเขาบอกว่าเขาจะทำได้ แต่คุณจะวางใจเขาเพราะคุณรู้จักเขาในบทบาทและการกระทำของเขา” (Kenneth Arrow อ้างถึงใน Putnam, 1993: 170 – 171)

2) บรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัย (Norms of Reciprocity)

ความไว้วางใจทางสังคม (Social Trust) มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัย (Norms of Reciprocity) และเครือข่ายความเป็นพลเมืองเพื่อส่วนรวม (Networks of Civic Engagement) James Coleman (อ้างถึงใน Putnam, 1993 : 171) กล่าวว่า บรรทัดฐานทางสังคม (Social Norms) เป็นการควบคุมพฤติกรรมของเราที่แสดงต่อบุคคลอื่น “บรรทัดฐาน” ยังมีบทบาทสำคัญในการอบรม/สั่งสอนและสนับสนุนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) รวมทั้งการศึกษาเพื่อความเป็นพลเมืองที่ดี (Civic Education)

บรรทัดฐานของการไว้วางใจทางสังคม ยังเป็นข้อตกลงร่วมกันในการกระทำสิ่งใดร่วมกัน เพื่อให้ส่วนรวมดีขึ้น โดยปราศจากการมีข้อกฎหมายมาควบคุม ทั้งยังทำให้ต้นทุนในการดำเนินการทางธุรกิจมีต้นทุนที่ลดลง ทำให้เกิดความสะดวกในการประสานความร่วมมือกัน สิ่งสำคัญของบรรทัดฐานนี้ก็คือ “ผลประโยชน์ต่างพึ่งพาอาศัยกันและกัน” (Reciprocity) คำนี้อาจใช้คำอื่นแทนได้คือ “ความสมดุล” (balanced) และ “ความเป็นกลาง” (Generalized) การแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นอย่างเท่าเทียมกันทั้งปริมาณและคุณค่า เช่น การแลกเปลี่ยนวันพักผ่อนของคนงาน ซึ่งเขาคาดหวังว่าในอนาคตจะมีการต่างตอบแทนซึ่งกันและกันเป็นการแลกเปลี่ยนที่เกิดจากสัมพันธภาพ (Friendship) ความเป็นมิตรภาพ

บรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัยอย่างเท่าเทียมกันนี้ (Norms of Generalized Reciprocity) เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของทุนทางสังคมที่มีผลทำให้ผลผลิตต่าง ๆ สูงขึ้น ชุมชนที่มีบรรทัดฐานลักษณะนี้จะทำให้ชุมชนเกิดประสิทธิภาพในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนได้เป็นอย่างดี เนื่องจากสมาชิกของชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน (Collective Action) บรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัยกันนี้ถือเป็นแกนหลักที่สำคัญของสังคม (Core of the Tower Societies) บรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัยกันนี้ประสบผลสำคัญในการช่วยลดทอนสภาพบีบคั้นของพลเมืองในตอนเหนือของประเทศอิตาลีมาแล้ว โดยทำให้สภาพทางเศรษฐกิจในช่วงศตวรรษที่ 19 มีความมั่นคงขึ้น

บรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัยกันยังช่วยให้พลเมืองตระหนักในผลประโยชน์ของตน และทำให้ความสัมพันธ์โดยรวมของสังคมมีความเป็นปึกแผ่นแน่นแฟ้นขึ้น (Self-Interest and Solidarity) เมื่อแต่ละคนเข้าสู่ระบบของผลประโยชน์ของการพึ่งพาอาศัยกัน เขาก็เหมือนเข้าสู่วงจรที่คาดหวังซึ่งกันในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยหวังว่าเมื่อเราช่วยเขาในวันนี้ วันข้างหน้าเขาก็จะช่วยเหลือเราต่อไป เป็นวงจรที่ทำให้แต่ละคนเห็นผล ประโยชน์ของผู้อื่นทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ซึ่งผลโดยรวมแล้วจะทำให้ทุกคนได้รับผลประโยชน์เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

3) เครือข่ายความเป็นพลเมืองเพื่อส่วนรวม

บรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัยกันมีส่วนเกี่ยวข้องกับความเหนียวแน่นของเครือข่ายการแลกเปลี่ยนทางสังคมในชุมชนที่มีสมาชิกมีความมั่นใจในความไว้วางใจที่จะพึ่งพาอาศัยซึ่งกันโดยไม่ใช่ว่าแสวงหาผลประโยชน์ฝ่ายเดียว การแลกเปลี่ยนพึ่งพาอาศัยกันดังกล่าวจะส่งเสริมให้เกิดบรรทัดฐานของผลประโยชน์ของการพึ่งพาอาศัยกันเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ กลายเป็นเครือข่ายทางสังคมในการช่วยแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน เกิดการรวมตัวกันของคนในชุมชนที่จะกระตือรือร้นที่จะดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกับเครือข่ายความเป็นพลเมืองเพื่อส่วนรวม (Networks of Civic Engagement) ในทุก ๆ สังคมไม่ว่าจะเป็นสังคมสมัยใหม่ สังคมประเพณีดั้งเดิม สังคมเผด็จการ หรือสังคมประชาธิปไตย สังคมศักดินาหรือสังคมทุนนิยม ทุกสังคมจะมีเครือข่ายของการติดต่อและการแลกเปลี่ยนซึ่งกัน มีทั้งลักษณะเครือข่ายที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ บางเครือข่ายจะมีลักษณะความสัมพันธ์แนวราบ (Horizontal) ที่ทั้งสองฝ่ายมีสถานภาพและอำนาจที่เท่าเทียมกัน แต่บางเครือข่ายความสัมพันธ์จะเป็นความสัมพันธ์แนวตั้ง (Vertical) กล่าวคือ เป็นความสัมพันธ์ของการติดต่อแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกัน เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในลักษณะการพึ่งพิง Putnam กล่าวว่าในความเป็นจริงเครือข่ายทางสังคมส่วนใหญ่จะผสมผสานระหว่างความสัมพันธ์แนวราบและ

แนวคิด การจะมีความสัมพันธ์แนวราบหรือแนวดิ่งมากกว่ากันขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะของแต่ละสังคม เช่น บางศาสนา บางนิกายจะเน้นการมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เป็นลำดับชั้น

เครือข่ายความเป็นพลเมืองเพื่อส่วนรวม (Networks of Civic Engagement) ก็คล้ายกับ ชมรม กลุ่มเพื่อนบ้าน กลุ่มนักร้องประสานเสียง ชมรมกีฬา สหกรณ์ จะมีลักษณะความสัมพันธ์แนวราบ และเครือข่ายการมีส่วนร่วมเพื่อส่วนรวมนี้เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของทุนทางสังคม เช่น ความเป็นเครือข่ายในชุมชนจะทำให้สมาชิกในชุมชนสามารถแสดงออกและมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ส่วนรวมในชุมชน ดังนี้

1) เครือข่ายความเป็นพลเมืองเพื่อส่วนรวม ทำให้ทุนต่าง ๆ ในชุมชนมีศักยภาพเพิ่มขึ้นในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ การที่เรามีพันธะเพื่อส่วนรวม (Engaged) เราจะไม่คิดเพียงผลประโยชน์ในปัจจุบันเท่านั้นเราคาดหวังถึงผลประโยชน์ในอนาคตด้วย

2) เครือข่ายความเป็นพลเมืองเพื่อส่วนรวมเป็นตัวหล่อเลี้ยงให้บรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัย (Norms of Reciprocity) เพิ่มขึ้นอย่างเข้มข้น เนื่องจากบรรทัดฐานนี้ทำให้สมาชิกในชุมชนมีความคาดหวังซึ่งกันและกันที่จะร่วมมือช่วยเหลือกัน บรรทัดฐานนี้ได้รับแรงสนับสนุนจากเครือข่ายของความสัมพันธ์ทางสังคมที่ได้รับการยอมรับร่วมกันของบรรทัดฐานร่วมกันของชุมชน

3) เครือข่ายความเป็นพลเมืองเพื่อส่วนรวม เอื้อให้เกิดการติดต่อสื่อสารและการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในการสะท้อนให้เห็นถึงความไว้วางใจ เนื่องจากทำให้เกิดความโปร่งใส เป็นที่เปิดเผย เกิดการกลั่นกรอง การเกิดความไว้วางใจและความร่วมมือต่อกัน ย่อมขึ้นอยู่กับ การได้รับข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้องน่าเชื่อถือเกี่ยวกับพฤติกรรมทั้งอดีตและปัจจุบัน ของผู้ที่เราเกี่ยวข้อง (ทั้งผลประโยชน์และศักยภาพของผู้ที่เกี่ยวข้อง) เพราะฉะนั้นการสื่อสารระหว่างกัน ทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างกันถือเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดความไว้วางใจกัน ซึ่งนำไปสู่ความร่วมมือกันที่ดีที่สุด

ตัวอย่างเครือข่ายในตอนเหนือของอิตาลี ซึ่งเป็นเครือข่ายด้านสิ่งแวดล้อม เครือข่ายการช่วยเหลือกันของชุมชน กลุ่มสังเคราะห์ต่าง ๆ และพบว่าประสบความสำเร็จ เนื่องจากเป็นเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์ตามแนวราบ และผลการวิจัย Putnam ยังพบว่าเมืองที่พลเมืองมีความกระตือรือร้นน้อยที่จะทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวมจะมีเครือข่ายความสัมพันธ์แนวดิ่ง ความสัมพันธ์แนวดิ่งทำให้ความยึดเหนี่ยวทางสังคมน้อย ขาดการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน ไม่ทำให้เกิดความไว้วางใจทางสังคม (Social Trust) และความร่วมมือ (Cooperation)

เครือข่ายความเป็นพลเมืองเพื่อส่วนรวมนี้นี้ ไม่ใช่เครือข่ายความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ (Patron-Client) เนื่องจากระบบอุปถัมภ์เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ตามพันธะหน้าที่ เป็นความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนที่ไม่สมดุลกัน เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เปรียบเสมือนนายกับบ่าว ลักษณะของความสัมพันธ์รูปแบบนี้จะไม่พัฒนาให้เกิดบรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัยอย่างเท่าเทียมกัน แต่เป็นความสัมพันธ์ในลักษณะพึ่งพาแทนการช่วยเหลือตอบแทนกัน (Dependence Instead of Mutuality) เป็นลักษณะความสัมพันธ์ที่เป็นการหาผลประโยชน์จากอีกฝ่ายหนึ่ง มิได้เป็นความสัมพันธ์เพื่อผลประโยชน์ร่วมกันในชุมชน

สำหรับระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ (Kinship) นั้น มีบทบาทสำคัญในการแก้ไขปัญหาระบบเครือญาติต่าง ๆ ร่วมกัน ระบบเครือญาติ เกี่ยวพันและเคารพนับถือกันตามสายเลือด เปรียบคล้ายกับความสัมพันธ์ตามแนวราบของ Networks of Civic Engagement แต่ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติจะเป็นเครือข่ายเฉพาะเหล่าพวกของตน แต่เครือข่ายของ Civic Engagement จะเป็นเครือข่ายที่ขยายวงกว้างกว่า ไม่เฉพาะคนกลุ่มเครือญาติแต่เป็นเครือข่ายระดับชุมชน เป็นความเหนียวแน่นในระดับชุมชน โดยมีพฤติกรรมร่วมกันดำเนินกิจกรรมต่างๆ

Putnam ให้ความสำคัญกับเครือข่ายความเป็นพลเมืองเพื่อส่วนรวม เนื่องจากเป็นเครือข่ายที่สนับสนุนให้ความเป็น “สถาบัน” (Institutional) ในชุมชนประสบความสำเร็จ

จากการศึกษาแนวคิดทุนทางสังคมของ Putnam สามารถสรุปได้ว่า

1) องค์ประกอบที่สำคัญของทุนทางสังคมตามแนวคิดของ Putnam ประกอบด้วย ความไว้วางใจ (Trust) บรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัย (Norms of Reciprocity) และเครือข่ายความเป็นพลเมืองเพื่อส่วนรวม (Networks of Civic Engagement)

2) ทุนทางสังคมเกิดจากการทำกิจกรรมร่วมกัน ทำให้มีความยึดเหนี่ยวและสายสัมพันธ์ที่เหนียวแน่น

3) ให้ความสำคัญในเรื่องกลุ่มองค์กรของประชาชน ซึ่งเป็นกลุ่มหรือองค์กรที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน

4) บทบาทหน้าที่สำคัญของทุนทางสังคม เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มหรือองค์กรทางสังคมบนพื้นฐานของการไว้วางใจกัน ซึ่งเป็นเสมือนทรัพยากร ซึ่งเป็นฐานในการนำไปสู่ประโยชน์ร่วมกันที่ดี และทุนทางสังคมก็เปรียบเสมือนบรรทัดฐานร่วมกันของชุมชนที่จะส่งเสริมสนับสนุนและเป็นการควบคุมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน และทุนทางสังคมยังเป็นช่องทางการสื่อสารอย่างไม่เป็นทางการร่วมกันของคนในชุมชน

James S. Coleman (1988) เป็นนักคิด ทางสังคมวิทยาในมหาวิทยาลัยชิคาโก ได้ให้มุมมองทุนทางสังคม โดยได้เขียนบทความเกี่ยวกับทุนทางสังคม ชื่อบทความ “Social Capital in The Creation of Human Capital” ได้ให้นิยามทุนทางสังคมว่าทุนทางสังคมเป็นเรื่องของโครงสร้างทางสังคมที่เอื้อให้บุคคลหรือผู้ที่เกี่ยวข้องมาร่วมมือกัน ทำกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งทุนทางสังคมนี้แตกต่างไปจากทุนอื่น ๆ ทุนทางสังคมเป็นโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่เกี่ยวข้อง เป็นเรื่องของช่องทางข้อมูลข่าวสาร ในบทความของ Coleman ได้ยกตัวอย่าง ตลาดค้าส่งเพชรในนิวยอร์ก เขาพบว่า ระบบของตลาดนี้อยู่ได้ไม่ใช่เพราะบริษัทประกัน แต่อยู่ได้เพราะระบบความไว้วางใจ (Trusty System) ซึ่งระบบดังกล่าวประกอบด้วย ความสัมพันธ์ใกล้ชิดที่เหนียวแน่น (Close Ties) ความเป็นครอบครัว ความเป็นชุมชนและความเกี่ยวข้องใกล้ชิดในศาสนาหรือความเชื่อเดียวกัน (Religions Affiliation) และหากลูกค้ามาซื้อของในร้านแล้วร้านนั้นไม่มีสินค้าดังกล่าว คนขายก็จะไปนำสินค้าจากร้านอื่นมาให้ เนื่องจากชุมชนตลาดแห่งนั้นเป็นชุมชนเครือญาติและมีความเป็นเพื่อนสูง และจากการศึกษาก็พบว่า บุคคลที่อยู่ในแวดวงการตลาดค้าเพชรนี้มีที่อยู่อาศัยในละแวกบ้านเดียวกันและดำเนินธุรกิจระบบเดียวกัน Coleman กล่าวว่า หากวงการค้าเพชรไม่มีระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เหนียวแน่น วงการนี้ก็ต้องใช้ระบบการประกันในตลาดสินค้าของเขา Coleman เห็นว่าหากบุคคลมีจุดร่วมที่เหมือนกัน เช่น มาจากสถาบันการศึกษาเดียวกัน มีความเชื่อในศาสนาเดียวกัน เป็นกลุ่มชุมชนเดียวกัน สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยในการสร้าง “ความสัมพันธ์” ที่ดี และยั่งยืน

หน้าที่หลักของทุนทางสังคม คือ การสร้างค่านิยมในสังคม ซึ่งเป็นค่านิยมของสังคมที่เปรียบเสมือนเป็นทรัพยากรที่มนุษย์สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ เช่น ทุนทางสังคมเป็นฐานในการสร้างกระแสความตื่นตัวของสังคมสร้างความเคลื่อนไหวทางสังคมได้

Coleman ได้แบ่งทุนทางสังคมเป็น 3 ประเภท ได้แก่

1) พันธะที่ต้องทำ ความคาดหวัง และความไว้วางใจ ยกตัวอย่างความสัมพันธ์ในประเภทนี้ เช่น กรณี A ได้ทำบางสิ่งบางอย่างให้กับ B และหวังผลตอบแทนในอนาคต จึงทำให้ B เกิดพันธะหน้าที่ที่ต้องกระทำตามความคาดหวังของ A B ก็จะต้องทำพันธะหน้าที่นั้นในอนาคต กรณีนี้ Coleman ได้ยกตัวอย่างของตลาดค้าเพชรดังที่กล่าวแล้ว ถือเป็นความสัมพันธ์รูปแบบนี้ เป็นโครงสร้างที่แต่ละบุคคลมีความรู้สึกพอเพียงและมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลไว้วางใจกันและกัน รูปแบบของทุนทางสังคมประเภทนี้ขึ้นอยู่กับ 2 องค์ประกอบ คือ (1) ความไว้วางใจในสภาพแวดล้อม

เดียวกันและ (2) มีพันธะหน้าที่ผูกพันกัน เกี่ยวข้องที่ต้อง ร่วมมือกัน

2) ช่องทางข้อมูลข่าวสาร ทูทางสังคมเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดช่องทางของข้อมูลข่าวสาร ซึ่งเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมประเภทหนึ่ง เนื่องจากการรับข้อมูลข่าวสารของบางคนไม่ได้ รับข้อมูลข่าวสารโดยตรง แต่จะรับจากเพื่อนฝูง เพื่อนร่วมงาน

3) บรรทัดฐานและการควบคุมทางสังคม การมีบรรทัดฐานร่วมกันในสังคม ถือเป็นการ สร้างพลังทางสังคม ซึ่งคือทุนทางสังคมประเภทหนึ่ง บรรทัดฐานได้รับแรงเสริมจากสังคม เช่น ความ เชื่อสัตย์ ราชวัลและความสนใจต่าง ๆ ที่ทำขึ้นเพื่อครอบครัว ชาติ เพื่อผลประโยชน์ส่วนรวมในสังคมที่ มีบรรทัดฐานร่วมกันก็จะเป็นการควบคุมทางสังคมให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น เช่น สังคมที่มีบรรทัด ฐานทางสังคมร่วมกันสูง ผู้คนสามารถออกมาเดินนอกบ้านยามค่ำคืนได้อย่างปลอดภัย ผู้สูงอายุ สามารถอยู่ในบ้านของตนเองอย่างปลอดภัย ทุกคนอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข

Coleman ได้กล่าวเพิ่มเติมว่า ทุนทางสังคมไม่เหมือนทุนทรัพยากรมนุษย์หรือทุนทาง กายภาพ เนื่องจากทุนพวกนั้นเป็นทุนส่วนบุคคล แต่ทุนทางสังคมจะต้องเป็นเรื่องเกี่ยวกับ ส่วนรวมของชุมชนเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทุกคนในชุมชน ไม่ใช่เป็นเรื่องของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง โดยเฉพาะ กลุ่มองค์กร หรือชุมชนบางแห่งไม่ได้ยู่รอดเพียงการสนับสนุนด้านการเงินเท่านั้นแต่อยู่ ได้อย่างมั่นคงด้วยระบบความเชื่อสัตย์ ทุนทางสังคมถูกสร้างขึ้นจากการกระทำของมนุษย์และ ระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์ เป็นสิ่งที่ยากจะวัดได้ในเชิงปริมาณ

จากการศึกษาแนวคิดทุนทางสังคมในมุมมองของ Coleman สามารถสรุปสาระสำคัญได้ ดังนี้

1) Coleman ให้คำนิยาม “ทุนทางสังคม” ว่า เป็นเรื่องของโครงสร้างทางสังคมเป็นโครงสร้าง ทางความสัมพันธ์ที่เอื้อให้บุคคลหรือผู้ที่เกี่ยวข้องมาร่วมมือกันทำกิจกรรมร่วมกัน ทั้งยังเป็นช่อง ทางการสื่อสารข้อมูลข่าวสาร และเป็นเรื่องของระบบความไว้วางใจบนฐานความสัมพันธ์ที่เหนียว แน่น ได้แก่ ความเป็นครอบครัว ความเป็นชุมชนเดียวกัน และการมีความเชื่อร่วมกัน

2) Coleman ได้แบ่งทุนทางสังคม เป็น 3 ประเภท คือ

2.1) พันธะที่ต้องทำ ความคาดหวัง ความไว้วางใจ

2.2) ช่องทางข้อมูลข่าวสาร

2.3) บรรทัดฐานและการควบคุมทางสังคม

3) หน้าที่หลักของทุนทางสังคม คือ การสร้างค่านิยมในสังคม ซึ่งเป็นค่านิยมที่นำไปใช้ ประโยชน์ร่วมกันในสังคม

4) ทูทางสังคมถูกสร้างขึ้นจากการกระทำของ มนุษย์และระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์

5) ความแตกต่างระหว่างทูทางสังคมกับทุนประเภทอื่น ๆ คือ ทูทางสังคมไม่ใช่ทุนส่วนบุคคล แต่เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับส่วนรวมของชุมชน ไม่ใช่เป็นเรื่องของบุคคลใดบุคคลหนึ่งเฉพาะ

6) Coleman ให้ความสำคัญว่า หากบุคคลมาจากจุดรวมที่เหมือนกัน เช่น กลุ่มชุมชนเดียวกัน สถาบันการศึกษาเดียวกัน ความเชื่อทางศาสนาเดียวกัน หรือมีบางสิ่งบางอย่างร่วมกัน สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยในการสร้าง “ความสัมพันธ์ที่ยึดเหนี่ยวร่วมกัน”

ธนาคารโลกซึ่งเป็นองค์กรระหว่างประเทศ (The World Bank, 1998) มีส่วนในการสนับสนุนโครงการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับทูทางสังคมในต่าง ๆ ทั่วโลก รวมถึงประเทศไทยภายใต้โครงการเพื่อการลงทุนทางสังคม (Social Investment Fund –SIF) ได้ให้คำนิยาม “ทูทางสังคม” ว่า หมายถึง สถาบัน (Institutions) ความสัมพันธ์ (Relationships) และบรรทัดฐาน (Norms) ซึ่งมีลักษณะทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพในการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ทูทางสังคมจะก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ทูทางสังคมไม่ใช่แค่ส่วนหนึ่งของสถาบัน แต่เป็นการที่เชื่อมสถาบันต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

ธนาคารโลกมีมุมมองทูทางสังคม ทั้งในมุมแคบและมุมกว้าง โดยในมุมแคบจะมองทูทางสังคมในลักษณะของความสัมพันธ์ในแนวราบ และมองในเชิงบวกเท่านั้น ในขณะที่มุมกว้าง จะมองความสัมพันธ์ทั้งในแนวราบและตั้ง รวมทั้งในเชิงบวกและลบ โดยลักษณะทูทางสังคมสามารถปรากฏเป็นลักษณะหรือคุณสมบัติประจำที่จะอยู่ในความสัมพันธ์ร่วมมือ

ธนาคารโลก ได้กล่าวถึงประโยชน์ของทูทางสังคม ที่มีผลต่อการพัฒนาว่า

1) เป็นการใช้ทรัพยากรน้อยลง และป้องกันการฉ้อโกงในการทำธุรกรรมต่าง ๆ จากความไว้วางใจกัน

2) การลดความจำเป็นของธุรกิจในการตรวจสอบตัวตนและพนักงานของตนทำให้สามารถดำเนินกิจกรรมอื่น ๆ ที่สร้างสรรค์ได้มากขึ้น

3) ความไว้วางใจกันจะสามารถทดแทนการกำหนดสิทธิในทรัพย์สินอย่างเป็นทางการได้ ความเชื่อมั่นในนโยบายของรัฐจะช่วยสร้างบรรยากาศที่ดีในการลงทุน

4) ความไว้วางใจกันในระดับสูงจะช่วยส่งเสริมให้เกิดการลงทุนในทุนมนุษย์

5) ความไว้วางใจกันและการมีส่วนร่วมของประชาชนช่วยส่งเสริมให้หน่วยงานรัฐทำงานได้ดีขึ้น โดยเฉพาะภาคการศึกษา

6) ชุมชนและความร่วมมือกันในชุมชน จะช่วยลดการใช้สมบัติสาธารณะอย่างสิ้นเปลืองหรือไม่บำรุงรักษา

7) ความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างบุคคลจะช่วยเพิ่มการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและการสร้างนวัตกรรม

8) ทุนทางสังคมจะเป็นเสมือนการประกันภัยอย่างไม่เป็นทางการและช่วยลดความเสี่ยงโดยการแบกรับความเสี่ยงร่วมกันจะช่วยสร้างกลไกรองรับทางสังคม ซึ่งจะทำให้ชุมชนสามารถ ลงทุนในกิจการที่มีความเสี่ยงแต่มีผลตอบแทนสูงได้

นอกจากนี้ทุนทางสังคมยังทำหน้าที่ยึดเหนี่ยวสถาบันต่าง ๆ ในสังคมร่วมกัน และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน รวมถึงให้ความสำคัญกับสถาบันทางสังคมในด้านการมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันระหว่างสถาบันต่าง ๆ ในสังคม เพื่อให้เกิดพลังในการพัฒนาสิ่งต่าง ๆ ให้ดีขึ้น

จากการศึกษาทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทุนทางสังคมในมุมมองของนักคิดตะวันตกจาก 3 แหล่งข้อมูลคือของ Robert D. Putnam, Jame S. Coleman และ The World Bank สามารถสรุปสาระร่วมที่สำคัญที่เป็นองค์ประกอบของทุนทางสังคมได้ว่า ทุนทางสังคมเป็นระบบความสัมพันธ์ทางสังคมบนพื้นฐานขององค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ

1) ความไว้วางใจ (Trust)

1.1) ความไว้นื้อเชื่อใจ

1.2) การช่วยเหลือกัน/ความร่วมมือร่วมใจ

1.3) ความเอื้ออาทร

2) บรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัย (Norms of Reciprocity)

2.1) กฎกติกาเพื่อสร้าง / ควบคุมการพึ่งพาอาศัยกัน

2.2) การถ่ายทอด / อบรม / สั่งสอน / สนับสนุนให้เกิดการพึ่งพาอาศัยกัน

2.3) สร้างความตระหนักในผลประโยชน์ร่วมกัน และความคาดหวังในการพึ่งพาอาศัยกันทั้งในปัจจุบันและอนาคต

3) เครือข่ายความเป็นพลเมืองเพื่อส่วนรวม (Networks of Civic Engagement)

3.1) เครือข่ายทางสังคม

3.1.1) การรวมกลุ่ม / เครือข่ายเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ ร่วมกัน

3.1.2) การติดต่อสื่อสารปฏิสัมพันธ์

- 3.1.3) ข้อมูลข่าวสาร / ความรู้
- 3.1.4) ประสบการณ์
- 3.1.5) ผลประโยชน์
- 3.1.6) ความกระตือรือร้นเพื่อส่วนรวม ซึ่งเป็นความรู้สึกว่าเป็นพันธะหน้าที่ที่ต้องทำ

3.2) ระบบความสัมพันธ์แนวราบ มีการติดต่อสัมพันธ์กันในลักษณะดังนี้

- 3.2.1) ไม่เป็นทางการ
- 3.2.2) ไม่ยึดถือสถานภาพ หรือตำแหน่งอย่างเคร่งครัด
- 3.2.3) โปร่งใส / เปิดเผย

1.3 แนวคิดทุนทางสังคมในบริบทของสังคมไทย

“ทุนทางสังคม” (Social Capital) เริ่มมีขึ้นในสังคมไทย ช่วงหลังวิกฤตเศรษฐกิจในปี 2540 กล่าวคือ หลังจากเกิดภาวะวิกฤตเศรษฐกิจในไทย รัฐบาลได้ตั้งสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม โดยมีโครงการเพื่อการลงทุนทางสังคม (Social Investment Fund-SIF) โดยได้รับการสนับสนุนจากธนาคารโลก ผ่านกระทรวง และหน่วยงานต่างๆ ของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาในขณะนั้น เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน และสังคม สำนักงานกองทุนเพื่อสังคมจึงเป็นหน่วยงานแรกที่ใช้คำว่า “Social Capital” หรือ คำว่า “ทุนทางสังคม” เพื่อเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาโดยการใช้ทุนทางสังคมในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยมีมิติทุนทางสังคม เป็นทั้งทุนเดิมที่มีมาอย่างต่อเนื่องและเป็นการสร้างยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เสริมสร้างทุนทางสังคมให้เพิ่มขึ้นเช่นกัน

ประกอบกับในปี 2545 รัฐบาลได้กำหนดให้ “ทุนทางสังคม” เป็น วาระแห่งชาติ โดยมอบให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นหน่วยงานในการจัดทายุทธศาสตร์การพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อส่งเสริมการพัฒนาประเทศอย่างเป็นองค์รวม

สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (Social Investment Fund : SIF) จัดตั้งกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมขึ้นใน ปี พ.ศ.2541 เป็นกองทุนเพื่อแก้ปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจและเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนและสังคม การจัดตั้งโครงการกองทุนดังกล่าว ทำให้สังคมได้หันกลับไปมองคุณค่าที่เราเคยมีอยู่ที่เป็นทุนเดิมแต่อาจมองข้ามไป เป็นสิ่งที่มีอยู่ในตัวบุคคล เช่น ความมีน้ำใจ ความเอื้ออาทร ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความเป็นชุมชน เป็นต้น และเป็นสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพชน เช่น ภูมิปัญญา ประเพณี ความเชื่อ และวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน รวมทั้งสิ่งที่

เป็นศักยภาพในการพัฒนาของชุมชน เช่น ผู้นำ กลุ่ม องค์กรประชาชน เครือข่าย เป็นต้น

ทุนทางสังคมในบริบทสังคมไทย ภายใต้กรอบคิดของโครงการเพื่อการลงทุนทางสังคม เนื่องจากทุนทางสังคมที่มีอยู่แล้วในสังคมไทย เป็นฐานชีวิตที่คนรุ่นก่อนสะสมไว้ให้เป็นพลังร้อยรัดจิตใจของคนในชุมชนให้เป็นหนึ่งเดียวกัน ทุนทางสังคม เหล่านี้มีอยู่หลากหลายในสังคมไทยซึ่งถือได้ว่าเป็นแหล่งที่ก่อให้เกิดทุนทางสังคมได้ดังนี้

1) วัฒนธรรมชุมชน เป็นสิ่งซึ่งผูกพันแนบแน่นกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิด การมองโลก ความเชื่อ และจิตสำนึกที่สัมพันธ์กับบุคคลในระดับปัจเจกบุคคล ชนเผ่า และเชื้อชาติ ได้แก่ ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรม และประเพณีต่าง ๆ ในบาง พื้นที่ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีส่วนในการช่วยรักษาทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ และแหล่งน้ำไว้ได้อย่างสมบูรณ์

2) กฎเกณฑ์ ระเบียบปฏิบัติ จารีต ประเพณี อันเป็นลักษณะเฉพาะอย่างของท้องถิ่นที่หล่อหลอมมาจากประสบการณ์ของคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งเป็นสำนึกร่วมของคนในชุมชน ที่มุ่งสร้างระบบขึ้นมาเพื่อดูแลควบคุมชุมชนให้ดำเนินชีวิตไปตามระบบคุณค่าและระบบคิดของคนชุมชนนั้น ๆ เช่น กฎของการแบ่งปันน้ำ (ระบบเหมืองฝาย) การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชาวไทลื้อ อำเภอปัว จังหวัดน่าน ที่มีพิธีกรรมสืบชะตาแม่น้ำ สร้างกฎเกณฑ์การแบ่งปันน้ำ แบบสังคมเครือญาติ

3) ภูมิปัญญาท้องถิ่น และกระบวนการเรียนรู้ที่ชุมชนสั่งสมมา เช่น ภูมิปัญญา ด้านการเกษตร การแพทย์พื้นบ้าน ศิลปหัตถกรรม และการดูแลทรัพยากรธรรมชาติ องค์กรเหล่านี้กลั่นกรองจากประสบการณ์ที่ละเอียดลึกซึ้งแนบแน่นกับธรรมชาติอย่างแยกไม่ออก

4) ระบบกรรมสิทธิ์ และการจัดการทรัพยากรของชุมชน อันได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษ ที่ต้องปกป้อง บำรุงรักษา ทั้งแหล่งน้ำ ผืนดิน ผืนป่า แร่ธาตุ ที่เกี่ยวพันกับวิถีแห่งการดำรงชีวิตของชุมชนเกษตรกรรม ส่วนโบราณสถาน โบราณวัตถุ มีความหมายในด้านจิตใจที่สำนึกผูกพันในเชิงประวัติศาสตร์ของชนชาติมากกว่า ความหมายในเชิงธุรกิจ

5) ระบบความสัมพันธ์ ของคนในชุมชนที่มีลักษณะของครอบครัวเครือญาติ มีความเอื้ออาทร เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่

6) ทรัพยากรบุคคล ซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

6.1) ผู้นำชาวบ้าน พระ ผู้อาวุโส ผู้นำเกษตรกร ปราชญ์ชาวบ้าน เหล่านี้มีความสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้าน การเสริมสร้างภูมิปัญญาท้องถิ่น และการพึ่งตนเอง

อันเป็นเงื่อนไขของความเข้มแข็งของชุมชน

6.2) กลุ่มองค์กรชุมชนที่ดำเนินกิจกรรมสาธารณะ เป็นกลุ่มที่รวมกันเป็น กลุ่มนักคิด กลุ่มอาชีพ กลุ่มศาสนา เพื่อทำกิจกรรมอันเกิดประโยชน์แก่ชุมชน เช่น กลุ่มแม่บ้านทอดผ้า กลุ่มเยาวชนต้านยาเสพติด กลุ่มหมอบ้านบ้าน คณะกรรมการรักษาป่าต้นน้ำ องค์กรชุมชนเหล่านี้เป็นกลุ่มในภาคประชาชนที่สามารถขยายเครือข่ายให้กว้างขวางและเข้มแข็งได้ต่อไป (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน, 2541: 47)

จากการศึกษาทุนทางสังคมในมุมมองของสำนักงานกองทุนเพื่อสังคมจะเห็นได้ว่าคำว่าทุนทางสังคมมีความหมายครอบคลุมไปในหลาย ๆ บริบท เช่น ในเรื่องของวัฒนธรรม ได้แก่ เรื่องของภูมิปัญญา ประเพณี ความเชื่อ กฎเกณฑ์ จารีต หรือเรื่องของความเป็นชุมชน ได้แก่ ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ความมีน้ำใจ ความเอื้ออาทร การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รวมทั้งเรื่องขององค์กรประชาชน เครือข่าย ผู้นำ เป็นต้น

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้ให้ความสำคัญกับทุนทางสังคม โดยได้กำหนดเป็นวาระแห่งชาติ 4 เรื่อง คือ 1) การพัฒนาขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ 2) การแก้ปัญหาความยากจน 3) การพัฒนาที่ยั่งยืน และ 4) ทุนทางสังคม ซึ่งมีความเชื่อมโยงสนับสนุนกันและกัน เพื่อพัฒนาสมรรถนะของประเทศและยกระดับคุณภาพชีวิตโดยถ้วนหน้า ซึ่งเป็นที่ตระหนักดีว่าประเทศไทยมีทุนทางสังคมที่หลากหลาย โดยสะท้อนให้เห็นชัดเจนในช่วงที่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจว่ามีส่วนช่วยค้ำกันคนไทยอย่างเหมาะสม จะช่วยขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศให้ก้าวเข้าสู่สังคมเศรษฐกิจฐานความรู้ได้อย่างรู้เท่าทันและนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ โดยที่สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้จัดทำยุทธศาสตร์เพื่อพัฒนาทุนทางสังคม โดยระดมความคิดจากผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการ เพื่อประมวลองค์ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดทุนทางสังคม และจากผลการระดมความคิดดังกล่าว ได้มีผลสรุปเกี่ยวกับกรอบแนวคิดทุนทางสังคมในบริบทสังคมไทย

ทั้งนี้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้ให้ความหมายของทุนทางสังคม หมายถึง การรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ เพื่อก่อให้เกิดผลรวมของสิ่งดีงามต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคม ทั้งในส่วนที่ได้จากการสั่งสมและต่อยอด รวมถึงการรวมตัวของคนที่มีความรู้เพื่อสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวม บนพื้นฐานของการไว้วางใจ เชื่อใจ สายใยแห่งความผูกพันและวัฒนธรรมที่ดีงาม และองค์ประกอบ 3 ด้านที่ทำให้เกิดทุนทางสังคมได้แก่

- 1) ทุณมนุษย์ หมายถึง คนที่มีคุณภาพ เป็นคนเก่ง คนดี คนเสียสละ มีความรู้ สติปัญญา และทักษะ มีคุณธรรม มีวินัย และความรับผิดชอบ มีทัศนคติที่ดีในการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายเพื่อทำประโยชน์ให้ส่วนรวม เป็นผู้นำให้กับสังคม
- 2) ทุณทางสถาบัน ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา ศาสนา การเมือง รวมทั้งองค์กรที่ตั้งขึ้นมา เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน สมาคมวิชาชีพ
- 3) ทุณทางปัญญาและวัฒนธรรม หมายถึง ความเอื้ออาทร ความมีน้ำใจ เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ ไว้นื้อเชื่อใจต่อกัน การมีคุณธรรม และจิตสำนึกสาธารณะ

องค์ประกอบ 3 ประการนี้ถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เอื้อให้คนในชุมชนสามารถสร้างระบบความสัมพันธ์ที่ถือเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ เช่น ความไว้นื้อเชื่อใจซึ่งกันและกัน (Social Trust) การพึ่งพาอาศัยและร่วมมือกัน ความกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะความสนใจในประเด็นปัญหาสังคม เป็นต้น (<http://www.nesdb.go.th> , 2547)

สำหรับกรอบแนวคิดหลักของการจัดทำยุทธศาสตร์การพัฒนาทุนทางสังคมได้ให้ความสำคัญกับ 3 เรื่อง คือ

- 1) ความเชื่อมโยงกับการพัฒนาด้านอื่น ทั้งในเรื่องของการพัฒนาขีดความสามารถในการแข่งขัน การแก้ปัญหาความยากจน การพัฒนาที่ยั่งยืน และธรรมาภิบาล
- 2) การพัฒนาอย่างครบวงจรทั้งรักษา พื้นฟู และต่อยอดทุนทางสังคมที่ดีและลดค่านิยมหรือพฤติกรรมที่พึงประสงค์
- 3) ความหลากหลาย โดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับแต่ละพื้นที่ กลุ่มเป้าหมาย และสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม มีจุดเน้นการพัฒนาทุนทางสังคมแต่ละประเภท ดังนี้

- ทุณมนุษย์เน้นการเสริมสร้างทักษะในด้านการคิดวิเคราะห์อย่างมีเหตุผล โดยการเพิ่มทักษะการทำงานและการดำรงชีวิต การสนับสนุนการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่าย
- ทุณทางสถาบัน เน้นการสร้างตระหนักถึงความสำคัญของทุนทางสถาบัน และการรวมกลุ่ม และใช้สถาบันเป็น Entry Point ในการพัฒนาทุนทางสังคม
- ทุณทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรม เน้นการเลือกสรรภูมิปัญญาและวัฒนธรรมที่ดี มีการต่อยอดเพื่อเพิ่มมูลค่าสินค้า บริการ และคุณภาพชีวิต

เอนก นาเศบุตร (2545 : 16 – 20) ได้กล่าวถึง ทูทางสังคมในบริบทของสังคมไทยว่า ประเทศไทยมีทุนทางสังคมอยู่แล้ว และก็ไม่ได้หายไปไหน โดยกล่าวว่าทุนทางสังคม มี 5 รูปแบบ ได้แก่

1. ทุนทางจิตวิญญาณจิตวิญญาณ เป็นระบบคุณค่าสำนึกท้องถิ่นความภาคภูมิใจที่มีต่อถิ่นฐานบ้านเกิด รวมเรียกว่า Spirit Capital สิ่งนี้ในสังคมไทยมีมาตลอดในความรู้สึกของคนที่บ้านรักเมือง และพร้อมที่จะลุกขึ้นมา เสียสละ ช่วยกันทำบ้านเมืองที่เขารัก เขาผูกพันเป็นที่เกิด เป็นทั้งถิ่นที่อยู่ของบรรพบุรุษ และเป็นทั้งความหวังของลูกหลานที่จะดูแลสืบต่อ Spirit เหล่านี้เป็นสิ่งที่สังคมไทยมีปรากฏอยู่อย่างชัดเจน ทั้งที่เป็นเรื่องคุณค่า พิธีกรรม ความภาคภูมิใจที่อยู่ในจิตใจของผู้คนในแต่ละเมือง

2. ทุนทางภูมิปัญญา กล่าวคือ ในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจแม้ว่าประเทศจะสูญเสียเงินทองและมีหนี้สินเพิ่มขึ้นประชาชนตกงาน แต่เราก็จะพบว่าสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ ที่สามารถนำเอากลับมาใช้ใหม่ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงชี้ทิศทางที่จะกลับมาใช้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งได้ปรับตัวเป็นมรดกตกทอดมากับแผ่นดิน โดยหันกลับมาหา “ระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง” ทั้งในด้านการใช้ชีวิต การประกอบอาชีพ การจัดการทรัพยากร การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ ชุมชนกับชุมชนอื่นข้างเคียง

3. ทุนทางทรัพยากรมนุษย์ หรือทรัพยากรบุคคล เป็นทุนที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ ความรักเพื่อน ความรักศักดิ์ศรีของคนไทย เราพบว่าผู้นำทางความคิดทั้งในชนบทและเมือง ทั้งที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้นำอาวุโส ผู้นำทางการเกษตร ผู้นำสตรี เยาวชน ล้วนแล้วแต่เป็นสินทรัพย์ที่ไม่มีวันหมดสิ้น ซึ่งเป็นบุคคลที่มีความสามารถ และมีความพร้อมที่จะปรับตัวเข้าสู่ความร่วมมือระหว่างองค์กร เครือข่ายกับเครือข่าย เช่น มีอาสาสมัครเข้ามาทำงานช่วยเหลือ แบ่งปัน ขยายเครือข่าย ขยายบทเรียน ทรัพยากรบุคคลเหล่านี้มีอยู่หลากหลายมากมาย และเป็นผู้นำทั้ง 3 รุ่น ได้แก่ ผู้นำอาวุโส ผู้นำรุ่นกลางที่มีการศึกษา รวมทั้งผู้นำรุ่นใหม่ ที่ผ่านระบบโรงงาน ผ่านความทันสมัยในภาคเมือง คน 3 รุ่น กำลังทำงานร่วมกันอยู่ในสังคมฐานล่าง

ยิ่งกว่านั้นเราก็มีทรัพยากรบุคคลที่อยู่ในภาคประชาสังคม ซึ่งหมายถึง ชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษามัธยมใหม่ อยู่ในภาคราชการ ภาคธุรกิจ ภาคองค์กรพัฒนาเอกชน ภาคสื่อมวลชน คนเหล่านี้เป็นรอยเชื่อมเป็นผู้เชื่อมต่อความสลับซับซ้อนของเมืองหลวง และของโลกกับท้องถิ่น คนเหล่านี้เป็นผู้เชื่อมวัฒนธรรมทั้งสองเข้าด้วยกัน

4.ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นทุนที่ชุมชน และภาคประชาสังคมนำกลับมาใช้อย่างเต็มที่ และสามารถพุงตัวอยู่ได้ในสถานการณ์ที่ปั่นป่วน ก็คือ แม้จะมีความเสื่อมโทรมและวิกฤตในตัวเองอยู่ไม่น้อย ทั้งมีปริมาณลดน้อยลง เนื่องจากภาวะแห้งแล้ง และน้ำท่วมปรากฏอยู่ในทุกจังหวัด อย่างไรก็ตามขณะนี้ทรัพยากรจำนวนหนึ่งได้ถูกนำกลับมาเป็นปัจจัยสำคัญในการฟื้นฟูการอนุรักษ์ และยังใช้ประโยชน์ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นทุนทางสังคมในการสร้างฐานอาชีพ ฐานเศรษฐกิจ ฐานการมีชีวิตอยู่รอดของชุมชน โดยเฉพาะในชุมชนชนบท

5. กองทุนต่างๆในชุมชน หรือ Social Fund ซึ่งปกติในทุกชุมชนมักจะมีการจัดการกองทุนประเภทนี้อยู่เป็นพื้นฐานในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นกองทุนฌาปนกิจ ธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารควาย เป็นต้น การจัดการทุนทางเศรษฐกิจที่เป็นทั้งปัจจัยการผลิต และปัจจัยการดำรงชีวิตนี้มีอยู่ในทุกชุมชน ในทุกศาสนา เช่นกองทุนชะกาดของพี่น้องชาวมุสลิม ก็ชี้ให้เห็นถึงการระดมทุนเพื่อการดูแลผู้ยากลำบากที่คนมุสลิมได้มีการแบ่งปันโดยใช้หลักคำสอนของศาสนา ซึ่งทั้งหมดนี้รวมกันเรียกว่า “ทุนทางสังคม” ที่เป็นมรดกตกทอดอยู่ในสังคมไทย

นอกจากนี้ปัจจัยที่ส่งผลต่อทุนทางสังคมในมุมมองของ เอนก นาคะบุตร คือการรวมกลุ่มและความร่วมมืออย่างต่อเนื่องของชุมชน และมีความเชื่อร่วมกัน เช่น ศาสนา ความเชื่อของท้องถิ่น ประเพณี ที่นำไปสู่การทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน รวมทั้งสถาบันทางสังคม เช่น วัด โบสถ์ การมีวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ร่วมกัน การติดต่อสื่อสารกันในชุมชน เหล่านี้มีผลทำให้เกิดทุนทางสังคม

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (อ้างถึงใน Pornrawee Seelaungsawat, 2002 : 71 – 75) ได้ให้คำนิยามของคำว่า “ทุนทางสังคม” ว่าทุนทางสังคมคือ ระบบความรู้ วิธีคิด คุณธรรมในการดำรงชีพ บรรทัดฐานและองค์การทางสังคมต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่แก้ไขความขัดแย้งในชุมชน และเอื้อให้ชุมชนปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงได้ เช่น การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การเป็นชุมชน สิทธิในการอยู่ร่วมกัน การทำบุญ เป็นต้น

และกล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของทุนทางสังคมว่า ทุนทางสังคมมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาสังคม เนื่องจากเป็นการเปิดโอกาสให้กับสังคมที่เสียเปรียบมีทางเลือกที่หลากหลาย เช่น มีระบบสวัสดิการสังคม สิทธิมนุษยชนและทางเลือกการพัฒนาต่าง ๆ อานันท์ กาญจนพันธุ์ เชื่อว่าสังคมไม่สามารถดำรงอยู่ได้ภายใต้ระบบอุปถัมภ์หรือการสั่งการจากรัฐหรือส่วนกลาง

สำหรับปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดทุนทางสังคม อานันท์ กาญจนพันธุ์ เชื่อว่า ทุนทางสังคมเกิดจากระบบค่านิยมที่เอื้อให้มนุษย์มีผลประโยชน์ร่วมกัน

อานันท์ กาญจนพันธุ์ ยังได้กล่าวถึงทุนทางสังคมไทยว่าอยู่ภายใต้หลักการที่สำคัญ 2 ประการ คือ หลักการตอบแทนกัน (Reciprocity) และ หลักการใช้ประโยชน์ร่วมกัน (Communality) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1) หลักการตอบแทนกัน (Reciprocity) ถือว่าเป็นหลักการสร้างพันธะทางสังคมในการตอบแทนกัน เป็นกลไกสร้างความร่วมมือ เพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่น การแลกเปลี่ยนแรงงานแบบลงแขก การผลัดกันช่วยกันสร้างบ้านให้สมาชิกในชุมชน รวมถึงการระดมแรงงานเพื่อกิจกรรมส่วนรวมของชุมชนเป็นหลักการที่เน้นความเท่าเทียม เป็นบรรทัดฐานที่ถูกผลิตซ้ำเรื่อยมาจนกลายเป็นสถาบันสำคัญในชุมชน ถือเป็นการสร้างหลักประกันความมั่นคงอีกทางหนึ่งของชีวิต

2) หลักการใช้ประโยชน์ร่วมกัน (Communality) ถือเป็นทุนทางสังคมอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งจะหมายถึงการใช้พื้นที่ส่วนรวมของชุมชนในด้านต่าง ๆ กล่าวคือ นอกจากจะเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมาใช้ประโยชน์ร่วมกันได้แล้วยังแฝงนัยของการจัดการร่วมกันของชุมชนโดยกำหนดกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อควบคุมการใช้พื้นที่อันถือเป็นของสมาชิกในชุมชน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2541 : 4 – 6)

สรุปได้ว่า ทุนทางสังคมของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ คือ

- 1.ระบบความรู้ วิธีคิด
- 2.คุณธรรมในการดำรงชีพ
- 3.บรรทัดฐาน
- 4.องค์กรทางสังคม

โดยอยู่ภายใต้หลักการสำคัญ 2 ประการ คือ

- 1.หลักการตอบแทนกัน (Reciprocity)
- 2.หลักการใช้ประโยชน์ร่วมกัน (Communality)

ส่วนแนวคิดทุนทางสังคมในมุมมองของ เสน่ห์ จามริก ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า “ทุนทางสังคม” คือ วัฒนธรรม ภูมิปัญญา จารีตประเพณี ความสัมพันธ์ และทรัพยากรของสังคมที่สมาชิกในชุมชนนั้น ๆ สามารถใช้เพื่อต่อรองกับบุคคลภายนอกชุมชนได้ เช่น ทุนทางสังคม อาจเป็นเครื่องมือของประเทศกำลังพัฒนาในการดำรงอยู่ในกระแสโลกาภิวัตน์ เป็นต้น (Pomrawee Seeluangsawat, 2002 : 60 – 62)

สำหรับบทบาทหน้าที่ของทุนทางสังคมที่สำคัญประการหนึ่ง คือเป็นเครื่องมือสำคัญในการเจรจาต่อรอง เช่น คนไทยภูเขา เขาจะพูด เกี่ยวกับ “ประวัติศาสตร์การดำรงอยู่ที่ยาวนาน” ของเขา เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรม เหมือนกับเป็นทุนทางสังคมของพวกเขา และเราควรจะมอง “ทุนทางสังคม” เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับคนชายขอบเหล่านี้ ทุนทางสังคมเป็นเรื่องที่อธิบายเกี่ยวกับศาสนา ความเป็นชุมชน และกลุ่มวัฒนธรรมต่าง ๆ รวมทั้งความร่วมมือกัน มีความสนใจร่วมกัน เช่น กลุ่มความร่วมมือด้านสิ่งแวดล้อม กลุ่มความร่วมมือทางด้านการเมือง และยิ่งกว่านั้นทุนทางสังคมยังเป็นการผสมผสานความรู้เดิมและความรู้ใหม่ไว้ด้วยกัน โดยที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะไม่ถูกทำลายโดยการพัฒนาตามแนวสมัยใหม่หรือความเป็นเหตุผลทางวิทยาศาสตร์

จากแนวคิดทุนทางสังคมของ เสน่ห์ จามริก สรุปได้ว่า ทุนทางสังคม คือ

1. วัฒนธรรม ภูมิปัญญา จารีตประเพณี
2. ความสัมพันธ์ ความร่วมมือ ความสนใจร่วมกัน
3. ทรัพยากรของสังคม
4. การผสมผสานความรู้เดิมกับความรู้ใหม่

นักคิดทางสังคมที่สำคัญอีกท่านหนึ่ง คือ บัณฑิต อ่อนดำ ได้กล่าวไว้ว่าทุนทางสังคม ไม่ใช่เรื่องใหม่ แต่ก่อนเราได้เรียกว่า ทุนทางสังคม เราอาจเรียกว่า ปัจจัยที่ทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ และได้ให้ความหมายของทุนทางสังคมว่า ทุนทางสังคมคือ ทุนทางวัฒนธรรม คือ เป็นวัฒนธรรมที่สามารถเอื้อให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เช่น ศีลธรรม จริยธรรม ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่สำนึกส่วนรวม และความเป็นชุมชน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ บัณฑิต อ่อนดำ เห็นว่า มันมีอยู่ในชุมชนอยู่แล้ว และบางส่วนก็สามารถสร้างให้เกิดขึ้นได้โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน (Pomrawee Seeluangsawat, 2002 : 62 – 64)

สำหรับบทบาทและหน้าที่ของทุนทางสังคม บัณฑิต อ่อนดำ เห็นว่า ทุนทางสังคม เป็นกลุ่มคนที่รวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ร่วมกัน เช่น กลุ่มคนในหมู่บ้านรวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน และทุนทางสังคมจะต้องมีแนวทางที่นำไปสู่ความสงบ การพึ่งตนเองได้ของชุมชน/สังคม เป็นสังคมที่มีความเสมอภาค มีวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นและบรรทัดฐาน และทุนทางสังคมเป็นการเปิดโอกาสนำไปสู่สังคมที่มีศีลธรรม จริยธรรม และศาสนาที่มีความเป็นเหตุเป็นผลทางวิทยาศาสตร์

ส่วนปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อทุนทางสังคม คือ สถาบันทางสังคม เช่น ครอบครัว วัด โรงเรียน รวมทั้งระบบการเมืองที่เอื้อให้เกิดบรรยากาศความเป็นประชาธิปไตย และจิตสำนึกความเป็นชุมชน กระแสสังคม เช่น แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน รวมถึงกลยุทธ์ การพัฒนาที่ให้คนมารวมกลุ่มกันสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกัน แสดงความคิดเห็นและแก้ไขปัญหาร่วมกัน ประชาชนตื่นตัวในการเรียนรู้และแก้ไขปัญหาาร่วมกัน

สำหรับแนวคิดทุนทางสังคมในมุมมองของบัทธอร์ อ่อนดำ สรุปได้ว่า ทุนทางสังคมคือทุนทางวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรมที่เอื้อให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เช่น ศีลธรรม จริยธรรม ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สำนึกส่วนรวม ความเป็นชุมชน และทุนทางสังคมยังเกิดขึ้นได้เรื่อย ๆ โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน

นอกจากนี้ครูชบ ยอดแก้ว ผู้นำเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ที่ภาคใต้ เป็นกลุ่มออมทรัพย์ที่มีการดำเนินงานและผลการดำเนินงานที่เรียกว่าประสบความสำเร็จแห่งหนึ่งที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน ครูชบได้ให้คำนิยามของคำว่า “ทุนทางสังคม” หมายถึง ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางจิตใจ สำหรับสังคมไทยแล้ว ศาสนา พ่อแม่ ญาติ พี่น้อง และสิ่งต่าง ๆ ที่เอื้อให้เกิดภูมิปัญญาในการคิดการทำการกิจกรรม และการดำรงชีวิตล้วนเป็นทุนทางสังคมทั้งสิ้น ในวัฒนธรรมไทยเรา เวลาเรามีปัญหา เราจะนึกถึงญาติพี่น้องเราและเพื่อน เพราะในสังคมไทยเรามีความเชื่อว่า ญาติพี่น้องและเพื่อนคือกลุ่มบุคคลที่คอยช่วยเหลือและส่งเสริมชีวิตของเรา การที่คนฆ่าตัวตายมากขึ้นในทุกวันนี้ ก็เพราะการขาดทุนทางสังคม คือ ขาดวัฒนธรรมในการเกี่ยวข้องกัน ทุนทางสังคมไทยก็คือความสัมพันธ์กัน ความเป็นเพื่อนกัน ในความคิดของครูชบ มองว่า “ความสัมพันธ์” เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด หลักศาสนาสอนว่ามนุษย์ ประกอบด้วยองค์ประกอบ 2 ส่วน คือ กายและจิต ดังนั้นเราจำเป็นต้องสร้างความสมดุลให้เกิดความสุขทั้งกายและจิต ถ้าเราสนใจแต่กายแต่ภายนอก การพัฒนาด้านจิตก็ล้มเหลว สังคมก็จะถูกทำลายในที่สุด (Pomrawee Seeluangsawat, 2002 : 65 – 67)

สำหรับบทบาทหน้าที่ของทุนทางสังคมนั้น เป็นเรื่องเกี่ยวกับความสัมพันธ์ความเป็นเพื่อน ความไว้วางใจ ที่จะนำไปสู่การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รวมทั้งทุนทางด้านจิตวิญญาณ จะทำให้สังคมดำรงอยู่ได้ รวมทั้งความใจกว้าง ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อบุคคลหลากหลายอาชีพ ฐานะ เช่นกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต ที่เป็นการรวมตัวกันเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

สำหรับปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เกิดทุนทางสังคม ครูชบกล่าวว่า มนุษย์เมื่อใช้จิตใจและปัญญา ก็จะทำให้เกิดทุนทางสังคม และทุนทางสังคมจะก่อให้เกิดสิ่งดีงาม ทุนทางสังคมไม่ใช่พลังของมาเฟีย แต่เป็นพลังของความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ในทุก ๆ ด้าน ทุนทางสังคมเป็นพลังบวกไม่ใช่พลังลบ

จากการศึกษาแนวคิดทุนทางสังคมของครูชบ สามารถสรุปแนวคิดทุนทางสังคมได้ว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับ

1. ทุนทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ความเชื่อ ศาสนา
2. ระบบความสัมพันธ์ ระบบเครือข่าย ความเป็นเพื่อน
3. ความไว้วางใจ การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ใจกว้าง เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
4. จิตวิญญาณที่จะทำให้สังคมดำรงอยู่ได้

นอกจากแนวคิดทุนทางสังคมจากนักคิด นักวิชาการ นักพัฒนาและจากหน่วยงานในบริบทสังคมไทยดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีนักคิด นักวิชาการไทยอีกจำนวนหนึ่งได้กล่าวถึงเรื่อง “ทุนทางสังคม” ในบริบทสังคมไทยตามความเชื่อและมุมมองที่อยู่บนพื้นฐานของความสนใจและวิชาชีพของแต่ละท่าน ผู้วิจัยจึงขอนำมาเสนอเพิ่มเติมเพื่อให้เห็นภาพแนวคิดทุนทางสังคมเพิ่มขึ้น ดังนี้

ประเวศ วะสี (2542) ได้ให้ความหมายของคำว่า ทุนทางสังคม คือ การที่คนมารวมกัน เอาความดีมาร่วมกัน เอาความรู้มาร่วมกัน เรียกว่า เกิดทุนทางสังคม ซึ่งนำไปสู่พลังทางสังคมที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ทุกอย่าง ทุนทางสังคม มีความใกล้เคียงหรือตรงกับสังคมเข้มแข็ง ลักษณะที่สำคัญของสังคมเข้มแข็ง คือ มีการรวมกลุ่มกัน หรือความเป็นกลุ่มก้อนทางสังคม ตรงข้ามกับสังคมที่อ่อนแอจะเป็นสังคมที่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจในทางดิ่ง และเป็นสังคมแบบตัวใครตัวมัน แต่สังคมที่มีการรวมตัวเป็นกลุ่มมีความเป็นชุมชนจะเป็นสังคมที่เข้มแข็ง

ไพฑูริย์ วัฒนศิริธรรม (อ้างถึงในธนพล พรหมสูงษ์, 2546: 10) กล่าวว่า ทุนทางสังคมหมายถึง ความสามัคคี การรวมพลัง มีองค์กรที่จัดการระบบต่าง ๆ ในชุมชน มีศิลปวัฒนธรรม มีจุดรวมใจ มีความสมัครสมานรักใคร่กลมเกลียวกัน ซึ่งทุนทางสังคมเหล่านี้จะเป็นพื้นฐานให้ท้องถิ่นและชุมชนมีการพัฒนาที่เข้มแข็งที่จริงจังและยั่งยืน

อมรา พงศาพิชญ์ (2543: 2) ได้ให้ความหมายว่า ทุนทางสังคม คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบและแนวตั้ง ระหว่างบุคคล สถาบันและ/หรือองค์กร ทั้งในรูปปัจเจกกลุ่มและรูป

เครือข่าย รวมทั้งค่านิยม บรรทัดฐานที่สังคมยึดถือ ซึ่งมีผลต่อวิถีชีวิต และวิถีการผลิตในระดับครอบครัว ชุมชน และประชาสังคม

วรวิทย์ โอมรัตนพันธ์ (2548: 62 – 63) ได้กล่าวถึงความเชื่อพื้นฐานของทุนทางสังคมว่า หมายถึง ทุนทางสังคม เป็นเสมือนกระบวนการที่มีความเป็นพลวัตของการสร้างรูปแบบทางสังคม หมายความว่า รูปแบบทางสังคมจะเป็นอย่างไรขึ้นอยู่กับกระบวนการของทุนทางสังคม

3) กระบวนการของทุนทางสังคม สามารถเกิดขึ้นได้ในทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นระดับปัจเจก ครอบครัว เครือญาติ กลุ่ม องค์กร สถาบัน ชุมชน และเครือข่าย

4) กระบวนการของทุนทางสังคม มักจะได้รับอิทธิพลจากปัจจัยภายนอก อาทิ ปัจจัยด้านการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ข้อมูลข่าวสารและเทคโนโลยีอยู่เสมอ ไม่มากนักน้อย

5) กระบวนการของทุนทางสังคม สามารถเริ่มต้นได้ในหลายรูปแบบ อาทิ การเริ่มต้นกระบวนการด้วยอิทธิพลของวัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม และความเชื่อดั้งเดิม หรืออาจจะเริ่มต้นด้วยการได้เรียนรู้จากสิ่งใหม่

6) จุดเริ่มต้นของกระบวนการทุนทางสังคมจะเริ่มจากการปรับเปลี่ยนระบบคิด และวิถีปฏิบัติของปัจเจก สมาชิกกลุ่ม / องค์กร / สถาบัน และชุมชน ระบบคิด และวิถีปฏิบัติที่สอดคล้องกับศีลธรรมเท่านั้น จึงจะถือว่าเป็นกระบวนการของทุนทางสังคม

7) เป้าหมายสุดท้ายของกระบวนการของทุนทางสังคมจะมุ่งสู่การจัดสรรและกระจายทรัพยากรให้แก่สมาชิกในชุมชนอย่างทั่วถึง และเป็นธรรม กระบวนการของทุนทางสังคมจะมุ่งสร้างเสริมทรัพยากร / ทุนให้แก่ชุมชนและสังคม และมีความมุ่งหวังว่า ทรัพยากรและทุนที่เป็นของชุมชนและสังคมเหล่านี้ จะช่วยให้ชุมชนและสังคมเกิดพลังที่จะขับเคลื่อนงานต่าง ๆ หรือช่วยในการแก้ไขปัญหาที่มีอยู่ในชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ

ชัยวัฒน์ ถิระพันธ์ ได้ให้แง่คิดและแสดงความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องประชาสังคม กับทุนทางสังคมว่า “ประชาสังคม” ไม่ใช่เป็นเพียงแค่การที่คนมาอยู่รวมกันเท่านั้น แต่คนเหล่านั้นต้องมีปฏิสัมพันธ์กัน พุดจาสื่อสารในจุดมุ่งหมายที่ไปด้วยกัน จนเกิดคุณภาพใหม่เปรียบเสมือนกับการทำงานของสมองที่มีเซลล์ 10 ล้านกว่าเซลล์ พบว่าไม่มีเซลล์ตัวไหนที่ทำหน้าที่เป็นเซลล์ความรักหรือเซลล์เสียสละ แต่เมื่อเซลล์ต่าง ๆ ของสมองทำปฏิริยากรรมกันมันจะเกิดคุณภาพใหม่ เกิดความรัก ความเสียสละ นั่นเอง (อ้างถึงใน ธนพล พรหมสูงษ์, 2546 : 10) ทั้งนี้ประชาสังคมที่ดี จะต้องก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ นำไปสู่การเกิดปัญญาและ ที่ใดมีปัญญา ก็ก่อให้เกิดทุนทางสังคม อาจกล่าวได้ว่า “ประชาสังคม” เป็นเพียงแค่สื่อ หัวใจ เนื้อหาของมันคือทำให้เกิดปัญญา เกิดทุนทางสังคม ทำให้คนฉลาดขึ้นนั่นเอง

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (อ้างถึงใน สุจินดา สุขำเนิด และสมพจน์ สมบูรณ์, 2542 : 5) ได้เสนอแนวคิดที่ว่า “วัฒนธรรมคือทุน” (Culture as Capital) เป็นหลักของสังคม การที่วัฒนธรรมเดิมเสื่อมแสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมถูกกระทำและหากไม่มีการสานต่อ หรือขาดการเอาใจใส่สนับสนุนทุนทางสังคมก็จะลดลงและหมดไปได้ในที่สุด ดังนั้น จึงจำเป็นต้องปรับบทบาทให้วัฒนธรรมเป็นฝ่ายกระทำตื่นตัวและมีบทบาทนำสังคม และเมื่อวัฒนธรรมกลับมาเป็นทุนทางสังคมใหม่ ย่อมส่งผลให้เกิดผลผลิตได้ โดยเฉพาะผลผลิตด้านการพัฒนาคน ซึ่งมีความหมายมากกว่าการเป็นเพียง “มนุษย์เศรษฐกิจ” แนวคิดการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้วัฒนธรรมชุมชนต้องให้ความสำคัญ 2 ประการ คือ 1) ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนอยู่แล้ว วัฒนธรรมนี้ให้คุณค่าแก่ความเป็นคน และคุณค่าแก่ชุมชนที่มีความผสมผสานกลมกลืนกัน (Harmony) 2) วัฒนธรรมชุมชนเป็นพลังผลักดันการพัฒนาชุมชนที่สำคัญที่สุด พลังนี้จะได้ใช้เป็นประโยชน์ได้ต่อเมื่อมีการปลูกให้สมาชิกของชุมชนมีจิตสำนึกรับรู้ในวัฒนธรรมของตนเสียก่อน (นิพนธ์ เทียนวิหาร, 2524)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2541) นักคิดอีกท่านหนึ่งที่ได้อธิบายเกี่ยวกับเรื่องทุนทางสังคมว่า ทุนทางสังคมของคนไทย ไม่ใช่มีความหมายเพียงแค่คุณภาพของคนไทย สังคมที่อนาถมัยดี การศึกษาดี และมีสมรรถภาพในการผลิตเท่านั้น แต่คนไทยยังมีทุนทางสังคมอีกมากมาย เพียงแต่ไม่มีโอกาสพัฒนานำมาใช้อย่างเต็มที่ ได้แก่

1. ความสัมพันธ์ที่ดีของครอบครัว เครือญาติ กับผู้อื่นในชุมชน เช่น แรงงานคืนถิ่นต้องอาศัยครอบครัวและเครือญาติในการดำรงชีวิต
2. ความรู้พื้นบ้านเกี่ยวกับสุขภาพ เช่น สมุนไพร หมอพื้นบ้าน
3. การรวมกลุ่มเป็นองค์กรประชาชนในชุมชน
4. การมีเศรษฐกิจที่หมุนเวียนอยู่ในชุมชน เช่น จ้างคนในชุมชน บริโภคทรัพยากรในชุมชน

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทุนทางสังคมในบริบทของสังคมไทย โดยมุมมองของนักคิด นักวิชาการ นักพัฒนา รวมทั้งหน่วยงานต่างๆ สามารถสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

ทุนทางสังคมในมุมมองของนักคิดไทย โดยส่วนใหญ่เป็นทุนที่มีอยู่ในสังคมไทยมาช้านาน ซึ่งมีสาระร่วมที่สำคัญ ได้แก่

- 1) ระบบความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมบนบรรทัดฐานของความร่วมมือเพื่อส่วนรวม
 - 1.1) ระบบความสัมพันธ์ของกลุ่ม
 - 1.2) ระบบความสัมพันธ์ของเครือข่าย

- 2) ระบบคุณค่า จิตวิญญาณ สำนึกความรับผิดชอบร่วมกัน จิตสำนึกความเป็นพลเมือง
- 3) ทูระบบความรู้
 - 3.1) องค์ความรู้ / ภูมิปัญญา
 - 3.2) กระบวนการเรียนรู้ / กระบวนการถ่ายทอด
- 4) ทูมนุษย/ทรัพยากรบุคคล
 - 4.1) ประชาชนชาวบ้าน
 - 4.2) ผู้นำ : ทหาร / ไม่เป็นทางการ
- 5) ทูทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่า ดิน น้ำ ฯลฯ เป็นทุนทางสังคมในส่วนที่เป็นรูปธรรมที่แม้จะเสื่อมโทรมลงไปมาก แต่เมื่อถึงภาวะวิกฤติ ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติก็เป็นส่วนสำคัญที่สังคมจะต้องช่วยกันฟื้นฟู เพื่อเป็นทุนในการพัฒนา โดยเฉพาะในชุมชนที่ประสบภาวะวิกฤติอย่างเฉียบพลันจากภัยธรรมชาติ

1.4 สรุปแนวคิดทุนทางสังคมในมุมมองตะวันตกและในมุมมองของไทย

จากการศึกษาและประมวลแนวคิดทุนทางสังคมในบริบทของสังคมไทย และในมุมมองของนักคิดตะวันตก พบว่ามุมมองทางด้านทุนทางสังคมของไทยมีฐานทุนทางสังคมที่กว้างกว่าแนวคิดในมุมมองตะวันตก กล่าวคือ ทุนทางสังคมของไทยให้ความสำคัญในประเด็นความสัมพันธ์ทางสังคมบนบรรทัดฐานของความร่วมมือเพื่อส่วนรวม ระบบคุณค่าจิตวิญญาณทุนระบบความรู้ทุนมนุษยและทุนทรัพยากรธรรมชาติ ส่วนมุมมองของนักคิดตะวันตก จะเป็นมุมมองที่เน้นในเรื่องระบบความสัมพันธ์ทางสังคมบนพื้นฐานขององค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการคือ 1) ความไว้วางใจ (Trust) 2) บรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัย (Norms of Reciprocity) และ 3) เครือข่ายความเป็นพลเมืองเพื่อส่วนรวม (Networks of Civic Engagement)

รายละเอียดสาระสำคัญของแนวคิดทุนทางสังคมในมุมมองของนักคิดตะวันตกนั้น ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมตั้งแต่ระดับปัจเจก ครอบครัว เครือญาติ กลุ่มองค์กร สถาบันต่าง ๆ บนพื้นฐานขององค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ คือ

1.ความไว้วางใจ (Trust)

- 1.1 การไว้วางใจ
- 1.2 การช่วยเหลือกัน / ร่วมมือร่วมใจ
- 1.3 ความเอื้ออาทร

2.บรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัย (Norms of Reciprocity)

2.1 กฎกติกาเพื่อสร้าง / ควบคุมการพึ่งพาอาศัยกัน

2.2 การถ่ายทอด / อบรม / สั่งสอน / สนับสนุนให้เกิดการพึ่งพาอาศัยกัน

2.3 สร้างความตระหนักในผลประโยชน์ร่วมกันและความคาดหวังในการพึ่งพาอาศัยกันทั้งในปัจจุบันและอนาคต

3.เครือข่ายความเป็นพลเมืองเพื่อส่วนรวม (Networks of Civic Engagement)

3.1 เครือข่ายทางสังคม

1) การติดต่อสื่อสารปฏิสัมพันธ์

2) ข้อมูลข่าวสาร / ความรู้ / ช่องทางข้อมูลข่าวสาร

3) ผลประโยชน์

4) การรวมกลุ่ม / เครือข่ายเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆร่วมกัน

5) ความกระตือรือร้นเพื่อส่วนรวม เป็นความรู้สึกรู้สึกว่าเป็นพันธะหน้าที่ที่ต้องทำ

3.2 ความสัมพันธ์แนวราบ : มีการติดต่อสัมพันธ์กันในลักษณะดังนี้

1) ไม่เป็นทางการ : ไม่ยึดกฎระเบียบ / อำนาจ

2) ไม่ยึดถือสถานภาพ / ตำแหน่งอย่างเคร่งครัด

3) โปร่งใส / เปิดเผย

ส่วนนักคิดไทยให้ความสำคัญกับ

1.ระบบความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมบนบรรทัดฐานของความร่วมมือเพื่อส่วนรวม

1.1 ระบบความสัมพันธ์ของกลุ่ม

1.2 ระบบความสัมพันธ์ของเครือข่าย

2.ระบบคุณค่า จิตวิญญาณสำนึกความรับผิดชอบร่วมกัน จิตสำนึกความเป็นพลเมือง

3.ทุนระบบความรู้

3.1 องค์ความรู้ / ภูมิปัญญา

3.2 กระบวนการเรียนรู้ / กระบวนการถ่ายทอด

4.ทุนมนุษย์ / ทรัพยากรบุคคล

4.1 ประชาชนชาวบ้าน

4.2 ผู้นำ : ทางกร / ไม่เป็นทางการ

5. ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ป่า ดิน น้ำ ฯลฯ

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทุนทางสังคมจากนักคิดตะวันตก และนักคิดไทย จะเห็นว่าทุนทางสังคมมีความหลากหลายมิติ การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบในการศึกษาทุนทางสังคมในมิติทางสังคม ซึ่งสอดคล้องกับนักคิดส่วนใหญ่ที่พิจารณาว่าทุนทางสังคมเป็น “มิติทางสังคม” โดยเฉพาะในเรื่องของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมบนพื้นฐานของความไว้วางใจ ความเอื้ออาทร พึ่งพาอาศัย การรวมกลุ่มและเครือข่ายเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

อย่างไรก็ดี เป้าหมายหลักของการวิจัยครั้งนี้ มิได้อยู่ที่การแสวงหาข้อยุติในเรื่องคำจำกัดความหรือนิยามความหมายของทุนทางสังคม การวิจัยครั้งนี้จึงกำหนดกรอบแนวคิดนำทางในการศึกษาวิจัยเบื้องต้น โดยผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดทุนทางสังคมในมิติทางสังคม ดังมีรายละเอียดดังนี้

ทุนทางสังคม หมายถึง การรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ เพื่อก่อให้เกิดผลรวมของสิ่งดีงามต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคม ทั้งในส่วนที่ได้จากการสั่งสมและต่อยอด รวมถึงการรวมตัวของคนที่มีคุณภาพเพื่อสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวม บนพื้นฐานของการไว้วางใจ เชื่อใจ สายใยแห่งความผูกพันและวัฒนธรรมที่ดีงาม และองค์ประกอบ 3 ด้านที่ทำให้เกิดทุนทางสังคม ได้แก่

1.ทุนมนุษย์ หมายถึง คนที่มีคุณภาพ เป็นคนเก่ง คนดี คนเสียสละ มีความรู้ สติปัญญา และทักษะ มีคุณธรรม มีวินัย และความรับผิดชอบ มีทัศนคติที่ดีในการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายเพื่อทำประโยชน์ให้ส่วนรวม เป็นผู้นำให้กับสังคม

2.ทุนทางสถาบัน ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา ศาสนา การเมือง รวมทั้งองค์กรที่ตั้งขึ้นมา เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน สมาคมวิชาชีพ

3.ทุนทางปัญญาและวัฒนธรรม หมายถึง ความเอื้ออาทร ความมีน้ำใจ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไว้วางใจเชื่อใจต่อกัน การมีคุณธรรม และจิตสำนึกสาธารณะ

องค์ประกอบ 3 ประการนี้ ถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เอื้อให้คนในชุมชนสามารถสร้างระบบความ สัมพันธ์ที่ถือเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ เช่น ความไว้วางใจเชื่อใจซึ่งกันและกัน (Social Trust) การพึ่งพาอาศัยและร่วมมือกัน ความกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะ ความสนใจในประเด็นปัญหาสังคม และความสูญเสียที่ประสบร่วมกัน

ตอนที่ 2 แนวคิดการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

2.1 การพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

ความเป็นมาของแนวคิดการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน Ron Miller (2000) (<http://www.creating-learningcommunities.org/book/overview/miller2.html>) ได้เขียนบทความเกี่ยวกับผู้บุกเบิกแนวคิดการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (Pioneers in Community - Based Development) กล่าวถึงที่มาของแนวคิดการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (Community - Based Development) ว่าเกิดจาก John Holt, Paul Goodman, Ivan Illich, Paulo Freire และ John Taylor Gatto ซึ่งเป็นผู้บุกเบิกโดยเริ่มจากเสนอแนวทางการพัฒนา โดยมีทางเลือกต่าง ๆ ดังนี้

John Holt เป็นผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับการเรียนในระบบโรงเรียน ที่สอนให้เด็กเรียนรู้ในสิ่งที่ห่างไกลจากความเป็นจริงในชุมชน ยิ่งเมื่อเรียนมากๆ เข้า เด็กก็ยิ่งห่างไกลชุมชนของตนเอง ทั้งๆ ที่ควรสนับสนุนให้ชุมชนได้เรียนรู้สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริง หรือที่เป็นอยู่จริงในชุมชน (authentic learning) เขาได้เขียนหนังสือต่าง ๆ เช่น How Children Fail, How Children Learn, The Underachieving School, Freedom and Beyond, Instead of Education, Teach Your Own และ Learning All the Time และเริ่มต้นปี 1970 เขาเริ่มแพร่แนวคิดการปฏิรูประบบการเรียนรู้ในชุมชน ครอบคลุมเป็นสถาบันแรกที่สำคัญในการสร้างโลกแห่งการเรียนรู้ให้กับสมาชิกในชุมชน และการเรียนรู้ควรนำไปสู่การพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน การเรียนรู้ควรเป็นธรรมชาติที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน และต้องไม่แยกส่วนจากชีวิตความเป็นจริงของมนุษย์

Paul Goodman เสนอว่าการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ต้องทำให้สมาชิกในชุมชนเรียนรู้จากสถานการณ์จริง (real situations) และทั้งผู้ใหญ่และเด็กเรียนรู้ร่วมกันในสภาพที่เป็นอยู่อย่างธรรมชาติ ตามความสนใจและตามความต้องการที่อยากเรียนรู้ ส่วน Ivan Illich ได้เสนอแนวคิดการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานที่สอดคล้องกับกิจกรรมวิถีชีวิตตามความต้องการของชุมชน และต้องร่วมมือกับท้องถิ่น (local collaboration) และต้องให้ท้องถิ่นหรือชุมชนเป็นผู้กำหนดการพัฒนาด้วยตนเอง

Paulo Freire เป็นนักคิด นักพัฒนา และนักการศึกษาอีกผู้หนึ่งที่มีความสำคัญในการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน เขาถูกเนรเทศจากประเทศบราซิล ซึ่งเป็นบ้านเกิดของเขา เนื่องจากเขาได้สอนชาวนาให้อ่านออกเขียนได้ Paulo เชื่อว่าหากชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้

ประชาชนมีศักยภาพ หลุดพ้นจากการพึ่งพิงจากผู้มีอำนาจ หรือรัฐ ความเป็นธรรมในสังคมจึงเกิดขึ้น ประชาชนต้องไม่ถูกกดขี่อีกต่อไป (empowering oppressed people) ชุมชนได้เรียนรู้ “โลกที่เป็นจริงที่เป็นอยู่” (read the world) บุคคลต้องมีเสรีภาพ โดยเขาได้เขียนหนังสือที่เน้นเรื่องการพึ่งพาตนเอง การหลุดพ้นจากการพึ่งพิง หรือการถูกกดขี่ เช่น Pedagogy of the Oppressed, Education for Critical Consciousness และ We Make the Road by Walking

John Taylor Gatto เป็นผู้นำในการวิพากษ์การจัดการศึกษาและการพัฒนาโดยรัฐ ในปี 1992 เขาได้เขียนหนังสือ Dumbing Us Down และเสนอการพัฒนาทางเลือก โดยได้วิพากษ์ระบบการพัฒนาของรัฐว่า รัฐไม่ได้ส่งเสริมให้ชุมชนพัฒนาสติปัญญา ศีลธรรม และจิตวิญญาณ แต่เป็นการพัฒนาที่ทำให้ชาวบ้านเป็นพลเมือง แรงงาน หรือผู้บริโภคที่ยอมจำนน เป็นพลเมืองที่ว่าง่าย Gatto กล่าวว่า การเรียนรู้ในชุมชนที่ดีจะเกิดขึ้นในลักษณะธรรมชาติ มีความใกล้ชิดสนิทสนม มีการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนประสบการณ์และการเรียนรู้ซึ่งกันและกันทั้งผู้ใหญ่และเด็ก มิใช่เป็นการขยายอำนาจหรือการสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างนักพัฒนาและชาวบ้าน ต้องให้ชุมชนได้คิดและแสดงออกตามที่ชุมชนต้องการอย่างแท้จริง

สำหรับความหมายของการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน มีผู้ให้ความหมายไว้ดังนี้

Michael W. Galbraith (1995) (<http://www.ed.gov/pubs/PLLIconf95/comm.html>) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานว่า เปรียบเสมือนกระบวนการทางการเรียนรู้ที่ทำให้บุคคลมีความสามารถ มีทักษะ และทัศนคติที่เหมาะสม เป็นการส่งเสริมให้เกิดคุณภาพชีวิต ที่ดีสอดคล้องกับชุมชนท้องถิ่นของตนเองโดยเน้นการมีส่วนร่วมแบบประชาธิปไตย

Hamilton และ Cunningham (1989) (อ้างถึงใน Galbraith, 1995) กล่าวถึง การพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานว่าเป็นเรื่องของจัดการศักยภาพและทรัพยากรในชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาและขับเคลื่อนชุมชนโดยคนในชุมชนเอง การพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน มีเป้าหมายและจุดมุ่งหมายที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบริบทของชุมชนโดยตรง เช่น การฝึกอาชีพ การบริโภค สิ่งแวดล้อม การศึกษาพื้นฐาน ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของบรรพบุรุษ การเมืองการปกครอง และการศึกษาเพื่อความเป็นพลเมืองที่ดีของสังคม

Kerensky (1981) (อ้างถึงใน Galbraith, 1995) กล่าวว่า การพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานเป็นความรู้ และทักษะที่จำเป็นในการดำรงชีวิตและเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมและชุมชน ซึ่งทุกชุมชนมี

โอกาสที่จะประสบ หากแต่ชุมชนใดมีความรู้และทักษะที่ดีในบริบทของชุมชนตนเอง ก็จะทำให้ชุมชนนั้นผ่านพ้นวิกฤติไปได้

Compton และ McClusky (1980) (อ้างถึงใน Galbraith, 1995) ได้ให้คำจำกัดความว่า เป็นกระบวนการของชุมชนที่สมาชิกในชุมชนแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชนด้วยสมาชิกของชุมชนเอง มีการจัดการทรัพยากรของชุมชน วางแผนและปฏิบัติเรียนรู้ร่วมกัน กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่มีวัตถุประสงค์ไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นของชุมชน

Hiemstra (1993) (อ้างถึงใน Galbraith, 1995) กล่าวว่า การพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานเปรียบเสมือนชุมชนเป็นห้องแห่งการเรียนรู้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับความรู้ กิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดโดยหน่วยงานหรือองค์กรชุมชนที่ใช้ทรัพยากรภายในชุมชน และกระบวนการเรียนรู้ที่จัดขึ้นจากประสบการณ์จริง

Sharilyn Calliou (1994) (<http://www.cubekc.org/archivite/commbsded.html>) ได้ให้ความหมายการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานว่าเป็นกระบวนการสร้างสรรค์ในการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญและความเคารพในความสัมพันธ์ทุกด้านที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ทั้งทางกายภาพและสิ่งแวดล้อม

Wojtezak (2002) (<http://www.qualityresearchinternational.com/glossary/communitybasededuc>) ได้ให้คำจำกัดความ การพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในบริบททางการแพทย์ว่า เป็นการเรียนรู้ในการปฏิบัติร่วมกับชุมชน ทั้งปัจเจกและกลุ่มคน เป็นการเรียนรู้ปัญหาและวิถีชีวิตของพวกเขา จะต้องใช้เวลาเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน กลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนฝึกปฏิบัติการในเรื่องต่าง ๆ เช่น การฝึกอาชีพ การวางแผนครอบครัว คลินิกสุขภาพชุมชน โดยเรียนรู้จากสภาพสังคม เศรษฐกิจ ที่อยู่ในบริบทของชุมชนที่เป็นจริง

David Sobel (http://en.wikipedia.org/wiki/Place-based_development) กล่าวว่า Community Based development หรือ Place-based development เป็นปรัชญา การพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน เป็นการส่งเสริมการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับ “ถิ่นที่อยู่” ซึ่งรวมถึงสภาพแวดล้อมในชุมชนทั้งหมด เช่น เพื่อนบ้าน โรงเรียน องค์กรชุมชนต่าง ๆ การเรียนรู้เช่นนี้จะทำให้สมาชิกในชุมชนเกิด “ความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน” หรือ “sense of place” การกล่าวลักษณะนี้ไม่ได้หมายความว่าความรู้นอกชุมชนมิใช่เรื่องไม่สำคัญ หากแต่ชุมชนควรที่จะต้องเรียนรู้เรื่องเกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่นของตนเองเป็นลำดับแรก เรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ระบบนิเวศ และสภาพแวดล้อมของ

ชุมชน และเป้าหมายของการพัฒนารูปแบบนี้ เป็นการพัฒนาเพื่อมุ่งสู่การแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนของตนเอง

จากนิยามความหมายของการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน สามารถสรุปได้ว่า การพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้บุคคลมีความรู้ ความสามารถ ทักษะ และทัศนคติที่เหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของชุมชน ตอบสนองการดำรงชีวิตความต้องการของชุมชน และแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน โดยสมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดกระบวนการเรียนรู้ โดยมีจุดมุ่งหมายไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นของชุมชน เกิดชุมชนเข้มแข็ง พึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน

อย่างไรก็ดี มีผู้ที่กล่าวถึงปรัชญาการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ไว้ดังนี้

Hiemstra (1993) (อ้างถึงใน Galbraith, 1995) ได้กล่าวถึงปรัชญาสำคัญของการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานว่าเป็นการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง เป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต และหลักการของการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ก็ยังแสดงให้เห็นว่า การศึกษาตลอดชีวิตมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ซึ่งมีหลักการสำคัญ ดังนี้

1.กำหนดความต้องการของชุมชนตนเอง (Self-Determination) สมาชิกของชุมชนมีสิทธิและมีความรับผิดชอบที่จะร่วมกำหนดความต้องการของชุมชนและจัดการกับทรัพยากรของชุมชน เพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชนตนเอง

2.หลักการช่วยตนเอง (Self – Help) สมาชิกชุมชนมีศักยภาพในการสนับสนุนและพัฒนาซึ่งกันและกัน มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ร่วมกัน

3.พัฒนาความเป็นผู้นำ (Leadership Development) ผู้นำท้องถิ่นจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาทักษะที่สำคัญ เช่น ในเรื่องทักษะของการแก้ไขปัญหา การตัดสินใจ และกระบวนการกลุ่ม ซึ่งเป็นทักษะที่สำคัญในการนำไปสู่การพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน

4.ความเป็นชุมชนท้องถิ่น (Localization) สิ่งที่สำคัญที่จะทำให้สมาชิกในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมก็คือ การเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนได้เข้าร่วมในกิจกรรมโครงการต่าง ๆ ของชุมชน และเป็นกิจกรรมโครงการที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน

5.การประสานความร่วมมือ (Integrated Delivery of Services) องค์กรหรือหน่วยงานต่าง ๆ มีบริการที่สอดคล้องกับเป้าหมายของชุมชน และได้รับความร่วมมือกับชุมชน และที่สำคัญองค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ จำเป็นต้องทำงานโดยมีเป้าหมายร่วมกัน

6.ลดการดำเนินงานและบริการที่ซ้ำซ้อนกัน (Reduce Duplication of Services) ชุมชนจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรภายในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นคน เงิน ทรัพยากร ให้ได้ประโยชน์สูงสุด และมีการประสานการดำเนินงานและทรัพยากรร่วมกัน ลดการดำเนินงานที่ซ้ำซ้อนกัน

7.ยอมรับความหลากหลาย (Accept Diversity) สมาชิกในชุมชนย่อมมีความหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นด้านอายุ รายได้ ชนชั้น เพศ เชื้อชาติ ชาติพันธุ์ ศาสนา หรือเงื่อนไขความบกพร่องต่าง ๆ หากแต่ทุกคนในชุมชนย่อมได้รับความมั่นใจว่าความหลากหลายของสมาชิกจะได้รับการพัฒนาและมีส่วนร่วมในการพัฒนาทั้งด้านการวางแผนดำเนินการร่วมในกิจกรรมบริการต่างๆของชุมชน

8.สร้างการรับผิดชอบต่อร่วมกัน (Institution Responsiveness) สมาชิกทุกคนรู้สึกมีพันธะที่จะต้องรับผิดชอบต่อร่วมกันในเรื่องสาธารณะ

9.การเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning) สมาชิกทุกคน ทุกเพศ ทุกวัย มีโอกาสเรียนรู้ตลอดชีวิตทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

กระบวนการของการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน Hamilton และ Cunningham (1989) (อ้างถึงใน Galbraith, 1995) เป็นกระบวนการที่ให้ความสัมพันธ์ทางสังคม (social relationships) ซึ่งเป็นผลของการปฏิสัมพันธ์ (interactions) เป็นการปฏิสัมพันธ์ของสมาชิกที่อาศัยอยู่ในชุมชน กระบวนการนี้ทำให้คนในชุมชนมารวมตัวกัน มีความสนใจที่จะเรียนรู้ร่วมกันสู่การตัดสินใจร่วมกัน Hamilton และ Cunningham ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า กระบวนการของการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานเป็นเรื่องของสมาชิกในชุมชนเรียนรู้ร่วมกันในการใช้ทรัพยากรของชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน และสามารถควบคุม และจัดการได้กับทรัพยากรที่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอกชุมชน กล่าวโดยสรุปได้ว่าความสำคัญของกระบวนการการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานเป็นการส่งเสริมความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ในบริบทของชุมชนทุกด้าน สามารถรู้เท่าทันและจัดการกับประโยชน์จากภายนอกชุมชนได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นการเมือง สังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และปัจจัยอื่นๆ ในชุมชน

2.2 การพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานกับการเรียนรู้ตลอดชีวิต

การเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning) เป็นคำที่มีความแพร่หลายที่เริ่มจากประเทศสหรัฐอเมริกา แนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นแนวคิดที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ให้มีการศึกษาที่ต่อเนื่อง (Adult Continuing) และเป็นการส่งเสริมการพัฒนาฐานชุมชน (Community – Based Development) และหากพิจารณาคำศัพท์ของคำว่า “การเรียนรู้ตลอดชีวิต” แล้ว แนวคิดการเรียนรู้

รูปแบบนี้ก็ไม่ใช่เป็นการเรียนรู้ของผู้ใหญ่นั้น แต่เป็นการเรียนรู้ของมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย ดังนิยามความหมาย ดังนี้

การเรียนรู้ตลอดชีวิต หมายถึงการเรียนรู้ทุกประเภทที่เกิดขึ้นตลอดชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย เป็นการเรียนรู้ที่มุ่งพัฒนาบุคคลให้ปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงในทุกช่วงชีวิต และพัฒนาต่อเนื่องไปให้เต็มศักยภาพของแต่ละบุคคล การเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นการเรียนรู้จากทุกแหล่งความรู้ในชุมชนและสังคม และเกิดขึ้นได้โดยไม่จำกัดเวลาและสถานที่ การเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นการเรียนรู้ที่ผสมกลมกลืนกับการดำเนินชีวิตของบุคคล (สุมาลี สังข์ศรี, 2545 : 1) เช่นเดียวกับการประชุมปรึกษาหารือกันของคณะกรรมการพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ (ICED) International Council for Education Development ได้เสนอแนะระบบการศึกษาที่จะช่วยลดปัญหาที่ทุกประเทศกำลังประสบอยู่ในปัจจุบันและอนาคต “การเรียนรู้เป็นกระบวนการตลอดชีวิต การเรียนรู้ไม่อาจจะอยู่ภายใต้กรอบจำกัดแห่งเวลาและสถานที่ได้อีกต่อไป” ที่ประชุมเห็นพ้องต้องกันว่า “การเรียนรู้ ไม่ว่าที่ไหน เมื่อไร หรือด้วยวิธีการใด ๆ ก็ได้” เราสามารถมองเห็นธรรมชาติของการเรียนรู้ว่าเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องโดยเริ่มตั้งแต่มนุษย์เกิดไปจนตาย

สุนทร สุนันท์ชัย (2532 : 9) ให้นิยามการเรียนรู้ตลอดชีวิต หมายถึง การจัดกระบวนการให้มีผลต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต (lifelong learning) มีลักษณะดังนี้

- 1.เป็นการดำเนินการตลอดชีวิตบุคคล
 - 2.เป็นการจัดที่มีการวางแผน ทำให้ได้รับความรู้ ทักษะ และเจตคติ อันจำเป็นต่อการเปลี่ยนแปลงในชีวิต ซึ่งเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา จนในที่สุดทำให้บุคคลได้พัฒนานอย่างเต็มศักยภาพ
 - 3.เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากแรงจูงใจของชุมชน ที่จะเรียนรู้ด้วยตนเอง
 - 4.ใช้แหล่งการเรียนรู้ทุกประเภท ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ
- การเรียนรู้ตลอดชีวิต จึงเป็นการเรียนรู้ทั้งหมดของชีวิตมนุษย์ ตั้งแต่เกิดจนตาย มุ่งพัฒนามนุษย์ให้ปรับตัวเข้ากับเปลี่ยนแปลงในโลกปัจจุบัน และพัฒนาต่อเนื่องไปให้เต็มศักยภาพของบุคคลแต่ละคน เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากแรงจูงใจที่จะเรียนรู้ด้วยตนเอง จากแหล่งเรียนรู้ทุกชนิด ทั้งที่เป็นทางการ และไม่ใชทางการ

ยูเนสโก (อ้างถึงในสุนทร สุนันท์ชัย, 2532 : 29 – 30) กล่าวว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิต หมายถึง แผนรวมที่มุ่งพัฒนาศักยภาพทางการเรียนรู้ สมาชิกในชุมชนพึงเป็นผู้จัดการเรียนรู้ของตนเองจากการประสานสัมพันธ์ความคิดและการกระทำ การเรียนรู้จะไม่จำกัดตนเองอยู่เพียงในที่ใด

ที่หนึ่งแต่จะขยายออกตลอดชีวิต รวมทั้งทักษะและความรู้ทุกสาขาวิชา ใช้วิธีการทุกอย่าง ให้โอกาสแก่ทุกคนให้ได้มีการพัฒนาตนเองอย่างเต็มที่ การเรียนรู้ของเด็ก คนหนุ่มสาว และผู้ใหญ่ทุกอายุ และทุกรูปแบบควรรวมกันถือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

Michael W. Galbraith (1995) (http://www.ed.gov/pubs/PLLIConf_95/comm.html) ได้ให้คำนิยามของการเรียนรู้ตลอดชีวิตว่า หมายถึง กระบวนการที่เกิดจากความตั้งใจ การวางแผนไว้ล่วงหน้า รวมถึงความไม่ตั้งใจที่จะสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ในทุกช่วงของชีวิตหรือตลอดชีวิต

ทวีป อภิลิทธิ (2542 : 34 – 35) ให้ความหมายการเรียนรู้ตลอดชีวิตว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่บูรณาการหลอมรวมเอาการเรียนรู้ทุกรูปแบบเข้าด้วยกัน ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่เกิดจนตาย เป็นผู้จัดการเรียนรู้ให้แก่คนทุกคนตั้งแต่เกิดก่อนวัยเรียน วัยเรียนจนกระทั่งถึงวัยทำงานและวัยชรา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาคุณภาพของทรัพยากรมนุษย์ในช่วงต่าง ๆ ตลอดชีวิต ให้มนุษย์สามารถปรับตนเองให้ก้าวหน้าทันต่อความเจริญของสังคมและโลก การจัดการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้แก่คนทุกคนนั้นทุกหน่วยงานในสังคมจะต้องเข้ามา มีบทบาทในการจัดการศึกษาเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ ต่อเนื่อง และครอบคลุมเป้าหมายคนทุกคนทุกเพศทุกวัย

สถาบันเทคโนโลยีเพื่อการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2543) ได้นิยามความหมายของการเรียนรู้ตลอดชีวิตไว้ว่า เป็นการเรียนรู้ในภาพรวมทั้งหมด ซึ่งครอบคลุมแหล่งการเรียนรู้ทุกประเภท เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่จัดให้แก่บุคคลทุกช่วงอายุตั้งแต่เกิดจนตาย โดยในแต่ละช่วงชีวิตบุคคลอาจได้รับการเรียนรู้รูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง หรือหลายรูปแบบผสมผสานกัน เป็นการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับวิถีการดำเนินชีวิตของบุคคลทั้งด้านสังคม สิ่งแวดล้อม ศาสนา เศรษฐกิจ การเมือง ทั้งนี้เพื่อมุ่งพัฒนาบุคคลอย่างเต็มศักยภาพ ให้มีความรู้ ทักษะ และประสบการณ์อย่างเพียงพอต่อการดำรงชีวิต การประกอบอาชีพและการปรับตัวเข้ากับสภาพสังคม สิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปได้เหมาะสมในทุกช่วงชีวิต

จากคำนิยามของการเรียนรู้ตลอดชีวิตดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิต คือ การเรียนรู้ทั้งหมดที่ครอบคลุมทุกรูปแบบของการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นตลอดช่วงชีวิตของมนุษย์ เพื่อจะช่วยให้เกิดการพัฒนาอย่างเต็มศักยภาพในตัวบุคคล สังคม และอาชีพ การเรียนรู้ตลอดชีวิตครอบคลุมการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นที่บ้าน โรงเรียนในชุมชน สถานที่ทำงาน การเรียนจากสื่อมวลชน จากสถานการณ์และกิจกรรมในรูปแบบต่าง ๆ กล่าวได้ว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นการเรียนรู้ทั้งหมดของ

ชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย โดยมุ่งพัฒนามนุษย์ให้ปรับตัวเข้ากับเปลี่ยนแปลงในโลกปัจจุบัน และพัฒนาต่อเนื่องไปให้เต็มศักยภาพของบุคคลแต่ละคน เพื่อให้สามารถคิด วิเคราะห์ ตัดสินใจ แก้ปัญหา และพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่อง และอย่างมีประสิทธิภาพอันจะนำไปสู่การพัฒนาทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมโดยรวม

ปัจจัยสำคัญที่จำเป็นต้องมีการจัดกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต มนุษย์เรียนรู้ตลอดชีวิตในทุกสังคม ทั้งนี้ด้วยเหตุผลที่สำคัญคือ เพื่อดำรงชีวิตอยู่อย่างปลอดภัยและมีความสุขเท่าที่จะทำได้ในสังคมเกษตร มนุษย์เรียนรู้ที่จะอยู่ใกล้ชิดและดำรงชีวิตอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ และมนุษย์เรียนรู้การต่อสู้กับภัยธรรมชาติเมื่อถึงคราวจำเป็น ต่อมาในสังคมอุตสาหกรรมมนุษย์เรียนรู้ที่จะนำธรรมชาติมาใช้ในการบริโภค และการใช้สิ่งประดิษฐ์เพื่อทดแทนแรงงานคน ในสมัยปัจจุบัน หรือยุคข้อมูลข่าวสารที่ไร้พรมแดน มนุษย์ต้องเรียนรู้เพื่อการอยู่รอดอย่างล้นพ้นข้อกว่าที่เป็นมาในอดีต ในศตวรรษที่ 21 สังคมไทยจะต้องเผชิญกับปัญหามานานาประการ บางปัญหาได้พัฒนาและกลายเป็นปัญหาข้ามพรมแดน เป็นปัญหาร่วมกันระหว่างประเทศ ปัญหาหลายเรื่อง ไม่ใช่ความไม่รู้เราไม่มีความรู้ในเรื่องนั้น ๆ แต่ความรู้ ความเข้าใจ เจตคติ ข้อมูลองค์ความรู้ ผลการศึกษา การวิจัยอาจไม่สมบูรณ์ สถานการณ์ สิ่งแวดล้อม บริบทของสังคมอาจเปลี่ยนแปลงไป การที่สภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป มนุษย์จึงต้องเรียนรู้ใหม่ การเรียนรู้ที่สำคัญต่อการอยู่รอดของคนเรา อาจจะไม่ใช่ว่าการเรียนรู้เพื่อได้สิ่งใหม่หรือเรียนรู้ตามกระแสนิยม แต่อาจจะเป็นการเรียนรู้ที่จะนำประสบการณ์เดิมมาปรับปรุง แก้ไข พัฒนาให้ถูกต้อง ชัดเจนยิ่งขึ้น (อุ้นตา นพคุณ, 2543 : 1)

สำหรับ จินตนา สุจจันท์ (2547: 118 – 119) มีมุมมองว่าปัจจัยสำคัญที่จะต้องมีการจัดการเรียนรู้ตลอดชีวิต มีดังนี้

- 1.ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในตัวบุคคล ทั้งด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ สังคม รวมทั้งบทบาทหน้าที่ของบุคคลซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามวัยต่าง ๆ
- 2.ความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำให้คนต้องการความรู้ ใหม่ ๆ เพื่อจะได้ปรับตัวได้อย่างเหมาะสม และความก้าวหน้าเหล่านี้ทำให้ต้องการเข้าถึงข้อมูลได้อย่างสะดวกรวดเร็ว ดังนั้น การเรียนรู้ตลอดชีวิตจึงเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อช่วยให้ได้รับความรู้ใหม่ ๆ และทันสมัยอยู่ตลอดเวลา
- 3.ความเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและการเมือง สภาพของสังคมเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและซับซ้อน เพื่อให้สามารถปรับตัวได้กับสังคมที่เปลี่ยนแปลง ประชาชนควรได้รับการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ได้รับการเรียนรู้และข้อมูลข่าวสารอยู่ตลอดเวลา

4.ความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและอาชีพการงาน สภาพเศรษฐกิจมีการแข่งขันอย่างรุนแรง คนจึงจำเป็นต้องพัฒนาตนเองให้มีความสามารถเพิ่มขึ้น จึงจำเป็นต้องเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เพื่อพัฒนาและเพิ่มคุณค่าให้กับตนเอง

หลักการของการเรียนรู้ตลอดชีวิต มีหลักการที่สำคัญดังนี้

1.หลักการบูรณาการและความเชื่อมโยงอย่างต่อเนื่องของการเรียนรู้ทุกรูปแบบ เพื่อส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนสามารถหาความรู้ได้ตลอดชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย

2.หลักความเสมอภาคของโอกาสทางการศึกษา โดยส่งเสริมให้ประชาชนทุกกลุ่มเป้าหมาย ได้มีโอกาสเลือกศึกษาหาความรู้ตามศักยภาพและความต้องการของตน การศึกษาควรเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนทุกคน

3.หลักการเรียนรู้แบบเน้นชุมชนเป็นฐาน โดยจัดเนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับพื้นฐานและความสนใจของชุมชน

4.หลักการเรียนรู้เพื่อชีวิต โดยเน้นการศึกษาที่บูรณาการการเรียนรู้เข้ากับวิถีชีวิตของผู้เรียน และสภาพชุมชน สามารถนำความรู้ไปใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของตน เป็นการจัดการศึกษาที่กลมกลืนกับวิถีชีวิตของชุมชน

5.หลักการเรียนรู้เพื่อการคิดเป็นและแก้ปัญหาเป็น โดยส่งเสริมกระบวนการวิเคราะห์ ตัดสินใจ และแก้ปัญหา บนพื้นฐานของข้อมูลและเหตุผล

6.หลักการกระจายอำนาจ โดยให้ประชาชน ชุมชน และองค์กรท้องถิ่นมีส่วนร่วม เน้นการคืนอำนาจการจัดการศึกษาและกระบวนการเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆให้กับชุมชน

7.หลักการความยืดหยุ่นและความหลากหลาย เพื่อมุ่งให้การเรียนรู้มีประสิทธิภาพและตอบสนองต่อความต้องการด้านการเรียนรู้ของประชาชนอย่างกว้างขวาง (คณะทำงานส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต, 2548) (http://www.nfe.go.th/13/banprak/article/article_05.html)

สำหรับระบบและโครงสร้างการเรียนรู้ตลอดชีวิต คือ การสืบทอดวัฒนธรรมความเชื่อ และความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง เพื่อการดำรงไว้ซึ่งเผ่าพันธุ์เชื้อชาติ และการพัฒนาสังคมให้ก้าวต่อไป สังคมจัดระบบให้การเรียนรู้ทำหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะสัมพันธ์สอดคล้องกับธรรมชาติการเรียนรู้ของมนุษย์ที่มีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดเวลา

การเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นการจัดการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับมนุษย์ทุกคน ทุกเพศ ทุกวัย อย่างเท่าเทียมเสมอภาคที่จะได้โอกาสเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยเชื่อมโยงการเรียนรู้ทุกรูปแบบและทุก

แหล่งการเรียนรู้ โดยให้ความสำคัญกับสมาชิกในชุมชนในฐานะเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ โดยเชื่อว่ามนุษย์มีศักยภาพ มีความสามารถที่จะเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ มีอิสระที่จะเลือกเนื้อหา รูปแบบ วิธีการในการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับตนเอง และนำความรู้ที่ได้ไปใช้จริง ซึ่งสอดคล้อง เชื่อมโยงได้กับปรัชญา หลักการของแนวคิดการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ว่าเป็นการเรียนรู้ที่ ต่อเนื่อง เป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต และการเรียนรู้ยังมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบริบทแวดล้อมและ ความต้องการของชุมชนเป็นสำคัญ

2.3 ความเชื่อมโยงระหว่างการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานกับการเรียนรู้ตลอดชีวิต

Michael W. Galbraith (1995) กล่าวว่า แนวคิดการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (community – based development) และแนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning) เป็น การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับคนในชุมชนทั้งปัจเจก กลุ่ม ชุมชน เป็นการศึกษาที่เติมเต็มให้ชีวิตในชุมชนมี คุณภาพชีวิตที่ดีในทุกด้าน พร้อมทั้งเป็นการพัฒนาความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน

Michael W. Galbraith ได้เสนอรูปแบบการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานที่เชื่อมโยงกับการเรียนรู้ ตลอดชีวิต 3 รูปแบบ คือ

1. รูปแบบการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในรูปแบบการเรียนรู้ในระบบ (Formal Community – Based Learning) การเรียนรู้รูปแบบนี้มีองค์ประกอบของการจัดการเรียนรู้อย่างนี้

1.1 ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ส่วนใหญ่จัดโดยหน่วยงานของรัฐ ในรูปแบบของโรงเรียนใน ระบบ

1.2 เป้าหมายของการจัดการเรียนรู้ เป็นการจัดการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชน

1.3 กลุ่มเป้าหมายทั้งเด็กและผู้ใหญ่

1.4 องค์ความรู้ และผู้สอนมีบทบาทสำคัญในการจัดการเรียนรู้

2. รูปแบบการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในรูปแบบการเรียนรู้นอกระบบ (Non - formal Community – Based Learning) การเรียนรู้รูปแบบนี้มีองค์ประกอบของการจัดการเรียนรู้อย่างนี้

2.1 ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้จะเป็นทั้งหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภายนอกและภายในชุมชน

2.2 เป้าหมายของการจัดการเรียนรู้ เป็นการจัดการเรียนรู้ให้กับชุมชน

2.3 กลุ่มเป้าหมาย เป็นการจัดการศึกษาให้กับคนทุกวัยในชุมชน

2.4 องค์ความรู้ ชุมชนมีส่วนร่วมสำคัญในการเลือกสาระการเรียนรู้เน้นชุมชนเป็นฐาน การเรียนรู้ และมีส่วนร่วมบ้างในการจัดการเรียนการสอน

3.รูปแบบการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในรูปแบบการเรียนรู้ตามอัธยาศัย (Informal Community – Based Learning)

3.1 ผู้จัดการศึกษาจัดโดยองค์กร หรือสถาบันต่าง ๆ ในชุมชน

3.2 เป้าหมายของการจัดการศึกษา เป็นการจัดการศึกษาตามความต้องการของชุมชน

3.3 กลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่เป็นผู้ใหญ่ในชุมชนโดยแท้จริง

3.4 องค์ความรู้

เป็นการเรียนรู้ภายใต้โครงสร้างความสัมพันธ์ของชุมชน เป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน เป็นการเรียนรู้ตามความต้องการของชุมชน เป็นการศึกษาที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนและทรัพยากรต่าง ๆ ในชุมชน สมาชิกในชุมชนมีบทบาทหลักในเรื่องของกระบวนการเรียนรู้ว่าจะเรียนอะไร ที่ไหน อย่างไร แม้ว่าจะปรึกษาผู้รู้หรือบุคคลภายนอกด้วยก็ตาม

2.4 ฐานการเรียนรู้ของชุมชน

โครงการวิจัยการศึกษาทางเลือก ได้จัดประชุมเชิงปฏิบัติการ เมื่อวันที่ 3 - 4 กุมภาพันธ์ 2546 ที่จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นองค์ปาฐกว่าด้วยเรื่อง “ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน” อาจารย์นิธิ ได้วิเคราะห์ความรู้และลักษณะความรู้ของชุมชน ดังนี้

1.ความรู้ของชุมชนเป็นความรู้ในเชิงปฏิบัติเพื่อตอบปัญหาในเชิงปฏิบัติ ได้แก่ ความรู้ด้านการเกษตร การทำมาหากิน การสร้างบ้านเรือน การรักษาโรค เป็นต้น กล่าวคือ เป็นความรู้เพื่อการดำรงชีวิต

2.เป็นความรู้ที่มีมุมมองด้านศาสนธรรมกำกับอยู่ นั่นคือ ความรู้ชุมชนไม่ใช่เรื่องเทคนิค หากแต่คือการแบ่งปันและการอยู่ร่วมกัน อาทิ ความรู้เรื่องเกษตรอินทรีย์ มีโลกทัศน์สำคัญคือ การเคารพชีวิตอื่น ๆ คือความมั่นคงร่วมกันบนฐานประเพณี และการเอื้อเฟื้อ

3.เป็นความรู้ที่ตอบปัญหาของชุมชน จึงเป็นความรู้ที่เป็นสมบัติของชุมชนนั้น ๆ เป็นความรู้ของชุมชนเพื่อตอบปัญหาเฉพาะของชุมชน ไม่เป็นสากล โดยชุมชนเองก็ไม่เคยอ้างหรือโยงกับความรู้สากล เช่น ความรู้เรื่องสมุนไพรก็ยังผูกติดกับภูมิปัญญาเดิม โดยไม่จำเป็นต้องมีข้อมูลทางเคมีมารองรับ เป็นความรู้ที่ไม่เป็นทฤษฎี หากชุมชนอื่นจะนำไปใช้ก็ต้องผ่านการประยุกต์

4.เป็นความรู้ที่ไม่อยู่ในรูปของลายลักษณ์อักษร แต่มักฝากไว้ในประเพณี หรืออยู่ในระบบความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ไม่ได้อยู่ในตำรา แต่อยู่ในชีวิต ความรู้ของชุมชนกับวิถีชีวิตชุมชนจะต้องสัมพันธ์เชื่อมโยงกันตลอดเวลา (สุชาติดา จักรพิสุทธ์ และคณะ, 2548 : 119 – 120)

นอกจากนี้ ระบบความรู้ของชุมชนเป็นองค์ประกอบที่สำคัญมากที่จะตัดสินว่า ชุมชนหรือท้องถิ่นจะมีพลังแข็งแกร่งขนาดไหน สามารถเผชิญปัญหาอุปสรรคได้ขนาดไหน จากงานวิจัยดัชนีชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน ที่ชี้ให้เห็นถึงทุนประเภทหนึ่งที่เรียกว่า “ทุนความรู้” ที่ชุมชนมีอยู่ ชุมชนที่อยู่มานานในท้องถิ่นส่วนใหญ่จะมีการพัฒนาชุดความรู้ของตัวเองขึ้นมาเพื่อการทำมาหากิน เพื่อการดูแลสุขภาพ และหาปัจจัยที่จะช่วยให้ชีวิตมีความเป็นอยู่สุขสบายตามควร ในแวดวงวิชาการไทย เริ่มรู้จักความรู้ของคนในท้องถิ่นภายใต้วาทกรรมชุด “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” กระแสความสนใจในความรู้ของชาวบ้านในชนบทเริ่มขยายตัวกว้างขวางขึ้นมาในช่วงประมาณปี 2530 หลังจากการพิมพ์งานในชื่อเดียวกันนี้ของ ดร.เสรี พงศ์พิศ ซึ่งทำให้เกิดการยอมรับความรู้ของชาวบ้านสูงขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ลักษณะความรู้ของท้องถิ่นมีดังนี้ 1) ความสัมพันธ์ของความรู้กับบริบทฐานทรัพยากร ความรู้ท้องถิ่นเป็นความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อรับใช้การสร้างความรู้รอบรู้ หลักประกันความมั่นคงให้กับชีวิตคนที่อยู่ในบริบทสิ่งแวดล้อมแบบใด ก็จะพัฒนาระบบความรู้ขึ้นมาเพื่อใช้ตอบสนองความจำเป็นในการยังชีพ ไม่ว่าจะเป็นการทำมาหากิน การดูแลสุขภาพ การจัดหาปัจจัยสี่ต่าง ๆ ลักษณะที่สำคัญและเป็นจุดเด่นของระบบความรู้ของท้องถิ่นไทย มีฐานสำคัญอยู่ในภาคเกษตรและอิงอาศัยทรัพยากรชีวภาพตลอดจนดินฟ้าอากาศเขตร้อน ซึ่งมีความหลากหลายของพันธุ์พืชสูง เราจะเห็นว่าทุกท้องถิ่นมีหมอพื้นบ้านที่มีความรู้เรื่องสมุนไพรเป็นอย่างดี 2) ความรู้ด้านสังคมวัฒนธรรม ชุมชนยังมีความรู้อีกประเภทหนึ่งที่มักไม่ถูกบันทึกไว้ แต่เป็นความรู้ที่มีพลังมากในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงในชุมชน ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของคนในชุมชน ความรู้ประเภทนี้มีเฉพาะ “คนใน” ชุมชนเท่านั้นที่จะรู้ว่าใครเป็นแกนหลักที่มีเสียง มีอิทธิพลต่อความคิดของคนในชุมชน ใครจะเป็นคนที่ “ว่ากล่าว” ตักเตือนตัดสินข้อพิพาทต่าง ๆ ในชุมชนได้ ใครเป็นหัวแรง หรือแม่จอนใหญ่ได้ ใครมีสายสัมพันธ์กับตระกูลไหน เครือญาติสัมพันธ์หรือขัดแย้งกันตลอดจนวิถีวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่น เป็นความรู้ในมิติทางวัฒนธรรม จะสืบทอดผ่านเครื่องมือทางวัฒนธรรมที่ชุมชนทุกแห่งจะสร้างขึ้น ได้แก่ ธรรมเนียม ประเพณี จารีต ฮีต – คอง ดำเนิน เพลง กล่อมเด็ก สุภาษิต เรื่องเล่าต่าง ๆ หรือการละเล่น เป็นต้น (สีลาภรณ์ บัวสาย, 2547 : 20 – 23)

สำหรับ อรศรี งามวิทย์พงศ์ (2549 : 20 – 25) ได้อธิบายแหล่งหรือฐานการเรียนรู้ใน ชุมชนว่าเป็นความรู้ที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของบุคคลและชุมชนทั้งด้านกายภาพและ จิตวิญญาณ ฐานให้การศึกษาเรียนรู้จึงมีอยู่รอบตัว ทั้งในครอบครัวและชุมชน วัด ธรรมชาติ ฯลฯ เช่นเดียวกับผู้ให้การเรียนรู้ มีมากมายหลากหลาย ทั้งพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย พี่ป้าน้าอา เพื่อน พระนักบวช ผู้นำศาสนา ครูช่าง พ่อค้า หมอพื้นบ้าน แม้กระทั่งต้นไม้ สัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง ฯลฯ เพื่อให้บุคคลสามารถปรับตัวเข้ากับบริบทที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลาในวิถีชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย โดยเฉพาะ

ครอบครัวถือเป็นฐานการเรียนรู้ที่สำคัญเป็นแหล่งขัดเกลาทางสังคม (Socialization) ถ่ายทอด วัฒนธรรม โลกทัศน์ จริยธรรม ฯลฯ ให้สมาชิกใหม่สามารถเข้าใจความเป็นจริงของระบบชีวิต และ ระบบความสัมพันธ์กับสังคมภายในและภายนอกในระดับต่าง ๆ ได้ และการเรียนรู้ของชุมชนเป็น ปัจจัยสำคัญในการช่วยกระชับความสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้น และสร้างกระบวนการเรียนรู้ไปโดย อัตโนมัตินี้ให้แก่ลูกหลานในการดำรงชีวิตอย่างพึงพาอาศัยและเอื้ออาทรกันภายในชุมชน นอกจากนี้ แล้วบุคคลยังสามารถเรียนรู้ความชำนาญเฉพาะด้าน ได้จากผู้ชำนาญเฉพาะด้านที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ความรู้ด้านการแพทย์ทางเลือก โดยการใช้สมุนไพร การนวด ความรู้ด้านหัตถกรรม เช่น การ ทอผ้า การจักสาน การก่อสร้างบ้านเรือน การตีเหล็ก ความรู้ศิลปะพื้นบ้าน สำหรับเนื้อหาของการ เรียนรู้จะกำหนดจากความต้องการและความจำเป็นของปัจเจกบุคคลและความต้องการของชุมชน เป็นหลัก และเป็นความรู้ในเชิงปฏิบัติมากกว่าทฤษฎี คือเป็นรูปธรรมมากกว่านามธรรม เพราะหวัง ผลในการนำไปใช้ในวิถีชีวิตจริงด้านต่าง ๆ หากพิจารณาโดยผิวเผินแล้ว อาจคิดว่าเนื้อหาความรู้ใน ชุมชนไม่มีเนื้อหาความรู้อย่างชัดเจน แต่ในความเป็นจริงแล้ว กลับครอบคลุมเนื้อหาวิชาต่าง ๆ ไว้ อย่างครบถ้วน เพียงแต่เนื้อหาเหล่านี้มิได้แยกออกมาเป็นรายวิชา หากสอดแทรกอยู่ในการดำเนิน ชีวิตจริงแต่ละด้าน เช่น วิชาคณิตศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ เรียนรู้จากการผลิต การบริโภค และการ แลกเปลี่ยนผลผลิต วิชาจิตวิทยา เรียนรู้จากการติดต่อสัมพันธ์และอยู่อาศัย ทำงานร่วมกัน วิชา รัฐศาสตร์เรียนรู้จากการปกครองภายในชุมชน วิชาเนเวศวิทยา ภูมิศาสตร์ เรียนรู้จากการอยู่ใกล้ชิด ธรรมชาติ วิชาเทคโนโลยี เรียนรู้จากการแสวงหาเครื่องมือเพื่อแก้ไขปัญหาอุปสรรคในการกินอยู่และ ทำมาหากิน รวมทั้งการแก้ปัญหาต่างๆเหล่านี้เป็นต้น เป็นความรู้พื้นฐานเพื่อการดำรงชีวิตของ บุคคลและชุมชนในทางกายภาพ ในขณะเดียวกันวิถีชีวิตมีความสัมพันธ์กับระบบต่าง ๆ อย่างแน่น แฟ้นใกล้ชิด ได้ทำให้บุคคลได้เรียนรู้เนื้อหาทางศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม ควบคุมกาย วาจา ใจ ของตนเองมิให้ก่อความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น ซึ่งรวมทั้งสรรพชีวิตอื่น ๆ การเปิดเผยใจ จ्ञาเป็นต่อการยังชีพเท่านั้น เนื้อหาทางศีลธรรม จริยธรรมจึงอยู่ในระบบเกษตรกรรมแบบพอเพียง และการจัดระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

จากการทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับฐานการเรียนรู้ของชุมชน สามารถวิเคราะห์ได้ว่า ฐานการ เรียนรู้ของชุมชน ประกอบด้วย องค์ประกอบสำคัญ 2 ประการ คือ 1) องค์ความรู้ของชุมชน และ 2) แหล่งเรียนรู้ของชุมชน ดังรายละเอียดดังนี้

1. องค์ความรู้ของชุมชน ประกอบด้วย

1.1 องค์ความรู้เพื่อการดำรงชีวิต เช่น การทำมาหากิน การสร้างบ้านเรือน การรักษา โรค เป็นต้น

1.2 องค์ความรู้ด้านสังคมและวัฒนธรรม เป็นความรู้ที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคมบนฐานของวัฒนธรรม ประเพณี ศาสนา บรรทัดฐาน ความเชื่อของชุมชน

1.3 องค์ความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน

1.4 องค์ความรู้ที่มีมุมมองด้านศาสนธรรม

1.5 องค์ความรู้บนรากฐานของวัฒนธรรม ประเพณี

1.6 องค์ความรู้ที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของชุมชน

1.7 องค์ความรู้ที่เชื่อมโยงกับทรัพยากรของชุมชน

1.8 องค์ความรู้ที่อยู่ในระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

2.แหล่งเรียนรู้ของชุมชน ประกอบด้วย 2 แหล่งเรียนรู้ที่สำคัญ คือ

2.1 บุคคลหรือกลุ่มบุคคล ได้แก่ ครอบครัว เครือญาติ ผู้อาวุโส ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำทางศาสนา พระ นักบวช ครูช่าง หมอพื้นบ้าน เป็นต้น

2.2 สถานที่ เช่น วัด ป่า เขา สถานที่ทำการเกษตร เป็นต้น

ตอนที่ 3 แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเอง (Empowerment)

การสร้างพลังอำนาจในตนเอง เป็นกระบวนการในการค้นพบตนเอง ว่ามีความรู้ มีพลังที่เข้มแข็งในการดำเนินชีวิตของตน รู้สึกว่าตนเองมีคุณค่า และสามารถตั้งพลังและศักยภาพที่มีอยู่ในตนเองออกมาใช้ได้ สามารถวิเคราะห์ปัญหา วางแผนแก้ไขปัญหาได้อย่างเหมาะสมในสังคมที่ตนอยู่ มีความสามารถที่จะต่อต้านอิทธิพลต่างๆ เริ่มต้นจากความขัดแย้งทางวัฒนธรรม ความเหลื่อมล้ำทางสังคม และความด้อยโอกาส สามารถเพิ่มทางเลือกในการจัดการกับปัญหาของบุคคล กลุ่มและชุมชนให้บรรลุเป้าหมาย (Kieffer, 1984 : 9)

การสร้างพลังอำนาจเป็นว่าเป็นความสามารถของบุคคลที่จะแสดงออกมาเมื่อได้รับการส่งเสริมและได้รับโอกาส และเป็นกระบวนการของการปรับเปลี่ยนและพัฒนาทักษะการมีส่วนร่วม ตลอดจนความสามารถของบุคคลในการที่จะจัดการกับสภาวะแวดล้อมต่างๆ โดยตัดสินใจด้วยตัวเอง มุ่งเน้นการหาทางออก หรือทางแก้ปัญหามากกว่าที่ตัวปัญหา เน้นที่ความแข็งแกร่ง สิทธิและความสามารถของบุคคลมากกว่าข้อจำกัดหรือจุดอ่อนของบุคคล (Rappaport อ้างใน สุพิศ กิตติธาดา, 2538 : 7)

กล่าวได้ว่าการสร้างพลังอำนาจในตนเอง เป็นกระบวนการทางสังคมที่แสดงออกถึงการยอมรับ และชื่นชม การส่งเสริมการพัฒนา และเสริมสร้างความสามารถของบุคคลในการตอบสนองความต้องการของตนเองและ แก้ปัญหาด้วยตนเองรวมถึงความสามารถในการใช้ทรัพยากรที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เพื่อให้เกิดความรู้สึกเชื่อมั่นในตนเองและรู้สึกกว่าตนเองมีอำนาจ สามารถควบคุมความเป็นอยู่หรือวิถีชีวิตของตนเองได้ (Gibson, 1991 : 355)

3.1 แนวคิดการเรียนรู้เพื่อสร้างพลังอำนาจในตนเองของเปาโล แฟร์ (Paulo Freire)

ทางด้านการศึกษา แนวคิดการเรียนรู้เพื่อสร้างพลังอำนาจในตนเอง ได้เริ่มต้นจากแนวคิดของ เปาโล แฟร์ (Paulo Freire) นักการศึกษาชาวบราซิล ในช่วงปี ค.ศ. 1960 - 1970 ได้ให้ความหมายของการศึกษาเพื่อการสร้างพลังอำนาจในตนเองว่า หมายถึงกระบวนการที่ทำให้ประชาชนแสดงออกถึงพลังในตนเองในการคิดวิเคราะห์สภาพสังคม เพื่อให้ได้มาซึ่งรากเหง้าของปัญหาและพัฒนาวิถีที่จะนำไปสู่ภาวะที่ดีขึ้นของบุคคลและสังคม โดยการสอนให้ประชาชนอ่านและเขียนหนังสือได้ด้วยการให้ผู้เรียนร่วมกันอภิปรายในประเด็นปัญหาที่เขาเหล่านั้นประสบอยู่และมีความสนใจ เน้นกระบวนการสื่อสาร การพูดคุยสนทนา การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ อภิปรายประเด็นปัญหาต่างๆ ที่เชื่อมโยงกับชีวิตความเป็นอยู่และประสบการณ์เดิมของผู้เรียน ช่วยให้บุคคลค้นพบตนเองว่ามีความรู้ความสามารถที่จะต่อต้านอิทธิพลต่างๆ และสามารถควบคุมอนาคตของตนเอง ตลอดจนมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ตนอยู่ให้ดีขึ้น แนวคิดนี้ได้ถูกนำมาใช้ในการจัดการศึกษาเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวาง ในช่วงปี 1970-1980 ในทวีปอเมริกาใต้ โดยกลุ่มเป้าหมายคือผู้ด้อยโอกาสทางสังคม ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในประเทศ จนเป็นที่มาของการศึกษาเพื่อปวงชน แนวคิดการจัดการศึกษาเพื่อสร้างพลังอำนาจของเปาโล แฟร์ (Paulo Freire) ได้ขยายและนำไปใช้ทั่วโลกในปัจจุบันโดยใช้ชื่อที่แตกต่างกันไป เช่น การศึกษาแบบมีส่วนร่วม การศึกษาเพื่อปวงชน การศึกษาเพื่อความเป็นอิสระ การศึกษาสำหรับผู้ถูกกดขี่ การฝึกอบรมเพื่อการสร้างพลังอำนาจในตนเอง เป็นต้น

เปาโล แฟร์ (Paulo Ferire) ให้ความสำคัญกับการศึกษาในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการปลดปล่อยประชาชนจากวงจรการกดขี่ โดยเรียกร้องให้ผู้เข้ารับการศึกษาระบบโรงเรียนได้ตระหนัก และรู้เท่าทันในเป้าหมายของการศึกษาที่จะยึดเยียด “มโนสำนึกหลง” (False Consciousness) ให้แก่มวลชน และเรียกร้องให้ปลดปล่อยผู้ที่ด้อยกว่าในสังคมให้หลุดพ้นจากมโนสำนึกหลงนั้นเสีย (ชนิตา รักษ์พลเมือง, 2534:281) รวมถึงลัทธิเชื่อผู้เชี่ยวชาญก็เป็นความมกมายอย่างหนึ่ง และเป็นมูลเหตุให้ประชาชนถูกครอบงำโดยง่าย ความจริงผู้เชียวชาญนั้นเองก็หาได้คิด

เป็นไม่ เพราะความคับแคบของสาขาวิชาทำให้ไม่สามารถจะมองเห็นอะไรได้อย่างกว้างขวาง แม้ในสาขาที่ตนเชี่ยวชาญ ผู้เชี่ยวชาญก็อาจจะคิดไม่ถูกต้องก็ได้ ดังนั้นบุคคลจำเป็นต้องเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาของตัวเองบนประสบการณ์และความสามารถของตนเอง และเมื่อมนุษย์เป็นอิสระต่อตนเองเท่านั้นจึงจะสามารถเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองได้ เขาได้อธิบายถึงการศึกษาไว้ 2 ลักษณะด้วยกัน คือ

1) การศึกษาในรูปแบบของธนาคาร (Banking Education) เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ครูให้ความรู้แก่ผู้เรียน การครอบงำและการกดขี่จะเกิดขึ้นจากครูที่ทำการตัดสินใจทั้งหมด และเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนการสอน ผู้เรียนยอมรับบทบาทที่ถูกกระทำ (Passive Role) โดยจะเรียนรู้ไปตามสภาพการณ์ มีการปรับตัวตามสภาพแต่ไม่มีการกระทำและเปลี่ยนแปลงสภาพการณ์นั้น เป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการพึ่งพา ยกตัวอย่างเช่น กิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ ในชุมชน เป็นโครงการที่เจ้าหน้าที่หรือนักการศึกษาเป็นผู้คิดค้นและนำไปใช้ในชุมชนซึ่งเปาโล แฟร์ เห็นว่าเป็นการรุกรานทางวัฒนธรรม เพราะเป็นวิธีการสอดแทรกสถานการณ์เกี่ยวกับวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ เข้าไประบบค่านิยมของคนในชุมชน

2) การศึกษาในรูปแบบของกระบวนการเผชิญปัญหา (Problem Posing Education) เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากครูและนักเรียนร่วมมือกัน โดยมีสถานภาพเท่าเทียม มีการสนทนาติดต่อสื่อสารซึ่งกันและกัน เป็นกระบวนการที่นำผู้เรียนไปสู่กระบวนการปฏิบัติและสะท้อนกลับ กล่าวคือผู้เรียนจะเริ่มมีการสะท้อนปัญหา มีการเปลี่ยนแปลงความตระหนักรู้ของตนเอง เป็นนักวิเคราะห์สามารถทำให้เกิดโอกาสในการแก้ไขปัญหากแก่ผู้เรียน ซึ่งผู้เรียนจะเรียนรู้กระบวนการพัฒนาวิธีคิดอย่างคิดวิเคราะห์โดยการสังเกตสภาพแวดล้อมในสังคมของผู้เรียน บทบาทของครูจะเป็นผู้คิดประเด็นหลัก ๆ สัญลักษณ์ หรือคำสัญญา คิดโครงการ ตลอดจนอำนวยความสะดวกในการอภิปรายกลุ่ม ที่จะช่วยให้ผู้เรียนค้นพบทักษะ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์ที่สามารถพัฒนาคนไปสู่การมีพลังอำนาจในตัวเอง ปลดปล่อยคนจากภาวะพึ่งพิงสู่เสรีภาพ ซึ่งจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงตระหนักรู้ของผู้เรียน มุ่งเน้นให้ความสำคัญการศึกษาในฐานะเป็นเครื่องมือในการปลดปล่อยประชาชนจากวงจรการกดขี่ โดยเรียกร้องให้ผู้เข้ารับการศึกษาในระบบโรงเรียนได้ตระหนัก และรู้เท่าทันในเป้าหมายของการศึกษาที่จะขัดแย้ง “มโนสำนึกหลง” (false Consciousness) ให้แก่มวลชน และเรียกร้องให้ปลดปล่อยผู้ที่ด้อยกว่าในสังคมให้หลุดพ้นจากมโนสำนึกหลง

เปาโล แฟร์ ได้แสดงความเห็นความเข้าใจตามกระบวนการวิภาษวิธี (Dialectical Understanding) ในการสร้างพลังอำนาจในระดับบุคคลและชุมชน โดยใช้ทรัพยากรหรือวัตถุดิบที่มี

เฉพาะในวัฒนธรรมนั้น ในการสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองจะช่วยให้ผู้เรียนได้ค้นพบผลของการเรียนรู้ของเขาเอง โดยวิธีการศึกษาในรูปแบบของการเผชิญปัญหา (Problem Posing Education Methods) ด้วยการมีส่วนร่วมของผู้เรียนและต้องตัดสินใจในการกระทำต่าง ๆ ด้วยตนเอง กระบวนการดังกล่าวจะทำให้สามารถเข้าสู่กระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมได้ และเนื่องจากมีระดับของจิตสำนึก มีวัฒนธรรมและการให้ความหมายของสังคมต่าง ๆ ดังนั้น การใช้วิธีการฟังและสัมมนารวมถึงการร่วมกันอภิปรายในประเด็นปัญหาที่เขาเหล่านั้นประสบหรือสนใจ ซึ่งก็จะเป็นเรื่องที่ใกล้ตัวและส่งผลกระทบต่อชีวิตของตนเอง วิธีการนี้นอกจากจะทำให้บุคคลได้เรียนรู้วิธีการพูด การอ่าน และการเขียนแล้วยังช่วยให้เข้าใจปัญหา และรู้ถึงความสามารถของตนซึ่งจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาด้วยตัวเอง อันเป็นพื้นฐานที่สำคัญในกระบวนการสร้างพลังอำนาจในตนเอง

นอกจากนี้การจัดศึกษาโดยเน้นจากประสบการณ์ของบุคคลนั้น ทำให้คนค้นพบและตระหนักว่าตนมีความรู้ความสามารถที่จะต่อต้านอิทธิพลต่างๆ และสามารถดึงความรู้ความสามารถซึ่งเป็นพลังที่มีอยู่นั้นออกมาใช้แก้ปัญหาที่เผชิญอยู่ได้อย่างเหมาะสม ตลอดจนมีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการเปลี่ยนแปลงตนเองในระดับของจิตสำนึกไปสู่ระดับของการตระหนักรู้อย่างคิดวิเคราะห์ และนำไปสู่การปฏิบัติให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจริง รูปแบบของทรัพยากรหรือวัตถุดิบที่ใช้ในกระบวนการเรียนรู้จะช่วยทำให้เกิดการสร้างพลังอำนาจในตนเอง และเป็นทรัพยากรในการเรียนรู้ที่จับต้องได้หรือมีตัวตนในการจัดการศึกษาและใช้เป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ของประสบการณ์ เช่น การใช้รูปภาพของชุมชนนั้น ในการอภิปราย เป็นการช่วยให้ผู้เรียนค้นพบตนเองในฐานะผู้สร้างวัฒนธรรมและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่า Conscientizacao ซึ่งเป็นกระบวนการที่กระตุ้นผู้เข้าร่วมวิเคราะห์สภาพการณ์ที่เป็นจริงของตน และเริ่มตระหนักถึงปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงชีวิต และนำไปสู่การมีกิจกรรมเพื่อการเปลี่ยนแปลง

3.1.1 วิธีการสอนแบบมโนธรรมสำนึก

สำหรับวิธีการสอนแบบมโนธรรมสำนึกตามแนวความคิดของ เปาโล แฟร์ (Paolo Freire) นี้ การทำความเข้าใจถึงแนวความคิดเกี่ยวกับจิตสำนึก ในปรัชญาการศึกษาของเขา ระดับของจิตสำนึก เป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะจะเป็นพื้นฐาน และเป็นส่วนประกอบทางความคิดที่สำคัญในการจะนำวิธีการสอนแบบมโนธรรมสำนึกมาใช้

ในการให้ความรู้เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ ย่อมมีขอบเขตเทคนิคและวิธีการมากมาย ซึ่งแต่ละอย่างนั้นมีความเหมาะสมตามสถานการณ์ และเนื้อหาวิชาที่แตกต่างกันออกไป Benjamiin S Bloom ได้จำแนกพฤติกรรมการเรียนรู้ออกเป็น 3 ด้าน คือ (อ้างใน เขียวศรี วิวัชสิริ, 2527)

1) ด้านสติปัญญา (Cognitive Domain) เป็นความสามารถทางด้านสมอง ความจำหรือการคิดคำนวณต่าง ๆ

2) ด้านจิตใจหรือความรู้สึก (Affective Domain) เป็นความสามารถในการรู้สึกถึงสิ่งต่าง ๆ รวมถึงทัศนคติ ความเชื่อถือ หรือค่านิยม

3) ด้านทักษะหรือการปฏิบัติ (Psychomotor Domain) เป็นความสามารถด้านการปฏิบัติการหรือการเคลื่อนไหวทางร่างกาย เช่น การตัดเย็บเสื้อผ้า การประดิษฐ์ดอกไม้ เป็นต้น จากการจำแนกพฤติกรรมการเรียนรู้ทั้ง 3 ด้านนี้ พฤติกรรมการเรียนรู้ด้านที่ยากที่สุด คือ ด้านจิตใจหรือความรู้สึก ซึ่งต้องใช้เทคนิค และวิธีการบางรูปแบบที่จะสามารถทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้านจิตใจ ทัศนคติ และค่านิยมได้

เปาโล แฟร์ (Paolo Freire) ได้มีวิธีการสอน หรือการให้ความรู้ซึ่งสามารถทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้านจิตใจ และทัศนคติได้ โดยผ่านวิธีการที่เรียกว่า “การเสวนา” (Dialogue) ระหว่างผู้สอนและผู้เรียนซึ่งไม่มีการชี้นำ วิธีการสอนนี้จะเป็นที่ตั้งปัญหา และการคิดวิเคราะห์ วิพากษ์วิจารณ์เป็นสำคัญ เรียกวิธีการนี้ว่า วิธีการสอนแบบมโนธรรมสำนึกประกอบด้วยบทเรียนแบบมโนธรรมสำนึกที่มีการเสนอสถานการณ์หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “การเข้ารหัส” (Codification) โดยใช้รูปภาพหรือภาพถ่ายให้เห็นสถานการณ์ที่เป็นปัญหามีการวิเคราะห์ (เสวนา) อิสระ ซึ่งผู้สอนจะไม่มีการตั้งประเด็นคำถามหรือชักโยงเรื่องไปในทางชี้นำ ระหว่างผู้สอนหรือผู้เรียน เพื่อให้เรียนเห็นมูลเหตุของปัญหาอย่างแท้จริง นั่นคือ ผู้เรียนจะเกิดการเรียนรู้ รู้จักการวิพากษ์วิจารณ์ ซึ่งจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเจตคติ ตลอดจนกระทั่งผู้เรียนสามารถมองเห็นเหตุและผลของพฤติกรรมได้อย่างชัดเจน และถูกต้องมากขึ้น (สุนทร สุนันทชัย, 2530)

3.1.2 ความหมายทางมโนธรรมสำนึก (Conscientization)

มีนักวิชาการหลายสาขาได้ให้ความหมายของคำว่าจิตสำนึกหรือมโนธรรมสำนึกไว้ต่างสาขากัน คือ

สาขาทางจิตวิทยา กาญจนา แก้วเทพ (2527) ให้ความหมายของจิตสำนึกหรือมโนธรรมสำนึก คือ สภาวะรู้ตัวทางจิต เช่น คนรู้สึกตัวอยู่ว่ากำลังกินข้าว กำลังคิดอะไร เป็นภาวะที่ตรงข้ามกับจิตไร้สำนึก (Unconscious) หรือจิตใต้สำนึก (Subconscious)

ส่วนในทางการเมืองหรือในแวดวงมาร์กซิสต์ จิตสำนึกหรือมโนธรรมสำนึก หมายถึง สภาวะทางจิตที่รู้ตัว คือ ไม่ว่าความคิด ความรู้สึก และการกระทำของตน จะต้องสอดคล้องรับใช้ผลประโยชน์ของชนชั้น คำว่าจิตสำนึกในความหมายทางการเมือง ชนชั้นเป็นตัวกำหนด

ส่วนเปาโล แฟร์ (อ้างในประภาภรณ์ ฐิติมาพงศ์, 2532) ให้ความหมายคำว่า จิตสำนึก คือ ความรู้สึกในสิ่งที่เป็นสัจจการ สิ่งที่เป็นภาวะที่แท้จริงของมนุษย์และสิ่งที่เป็นโลกของมนุษย์ ซึ่งเป็นวิธีการที่เราจะต้องหลุดออกจากตัวของเราเองออกสู่ภายนอกและสู่สภาพแวดล้อม โดยการคิดถึงสิ่งนั้นซึ่งเป็นสถานการณ์หรือปัญหาที่มนุษย์พบอยู่ ดังนั้นความสำคัญจึงเป็นกระบวนการของการสร้างมโนธรรมสำนึก (Conscientization) ซึ่งจะครอบคลุมไปถึงการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้อย่างมีความหมาย และผลจากการมีสำนึกจะทำให้เราแสดงออกมาในรูปของการกระทำ และยังเป็นผลให้เกิดความตั้งใจที่มั่นคงที่จะกระทำการนั้น ๆ ด้วย

เปาโล แฟร์ ได้แบ่งจิตสำนึกของมนุษย์ออกเป็น 4 ระดับคือ (ประเสริฐ กิติรัตนตระกูล, 2532)

1) จิตสำนึกที่ยังไม่เปลี่ยนแปลง (Intransitive Consciousness) หมายถึง การที่ประชาชนมีความเชื่อในเรื่อง โชคกลาง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และโชคชะตา ทำให้วอนนอนสบาย

2) จิตสำนึกกึ่งเปลี่ยนแปลง (Semi-Intransitivity Consciousness) หมายถึง การที่ประชาชนยอมลดค่าตนเอง มีความคิดที่เชื่อมั่นตนเอง รับค่านิยมที่มีการถ่ายทอดมาอย่างเต็มที่ จะมีการใช้ความรุนแรง และอารมณ์ในการตัดสินปัญหา

3) จิตสำนึกเปลี่ยนแปลงที่ไร้เดียงสา (Naïve-Transitivity Consciousness) หมายถึง การที่ประชาชนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง เริ่มตระหนักเห็นปัญหาสังคมของตน เริ่มมีการประท้วง วิพากษ์วิจารณ์ แต่มักจะถูกปลุกกระดมให้เป็นเครื่องมือของกลุ่มผลประโยชน์ที่เป็นเช่นนี้ เพราะประชาชนยังไม่เข้าใจในปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของสังคมและยังไม่ชัดเจนในการวิเคราะห์ สังเคราะห์ ปรากฏการณ์นั้น

4) จิตสำนึกขั้นวิพากษ์วิจารณ์ (Critical Consciousness) หมายถึง การที่ประชาชนมีการคิดใคร่ครวญ วิพากษ์วิจารณ์ปัญหาต่าง ๆ ในสังคมอย่างลึกซึ้ง มีความเชื่อมั่นในตนเอง ยอมรับฟังผู้อื่น และไม่หลีกเลี่ยงภาวะหน้าที่ของตนเอง

วิธีการให้การศึกษา แบบปลุกระดมจิตสำนึกของเปาโล แฟร์ นี้เองที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อวงการศึกษและการพัฒนาในหลายประเทศ

3.1.3 ปรัชญาการศึกษาของ เปาโล แฟร์ (Paolo Freire)

ปรัชญาการศึกษาของเปาโล แฟร์ (Paolo Freire) เริ่มต้นด้วยโลกทัศน์เกี่ยวกับมนุษย์และสัตว์ ได้ตั้งข้อสังเกตถึงความแตกต่างของมนุษย์กับสัตว์ คือ

มนุษย์	สัตว์
1. ในการกระทำของมนุษย์มนุษย์จะสามารถวิเคราะห์ถึงการกระทำของตนเองได้มนุษย์จะมีการวางแผนและขั้นตอนในการทำงานได้	1. สัตว์มีการกระทำเช่นเดียวกับมนุษย์แต่ทำลงไปตามเผ่าพันธุ์ของมัน
2. มนุษย์จะมีการตัดสินใจเมื่อเจอปัญหามนุษย์จะรู้สึกว่ามันกำลังเผชิญกับปัญหาซึ่งต้องเลือกต้องตัดสินใจ	2. สัตว์จะไม่มีการตัดสินใจเมื่อเวลาพบปัญหา สัตว์จะไม่รู้สึกว่ามันกำลังต้องเผชิญหน้ากับปัญหาที่ต้องเลือก เมื่อพบปัญหาสัตว์จะรู้สึกว่ามันถูกกระตุ้นให้โต้ตอบเท่านั้น
3. มนุษย์มีความสำนึกถึงความมีอยู่ของตนเอง มนุษย์รู้ว่าตนกำลังยืนอยู่บนจุดหนึ่งของประวัติศาสตร์ มนุษย์รู้ถึงอดีต ปัจจุบัน และอนาคตของมนุษย์ซึ่งมีความหมายมาก	3. สัตว์ไม่สามารถกำหนดชาติของตนเองได้และไม่รู้ว่ามันยืนอยู่บนจุดหนึ่งของประวัติศาสตร์ ไม่รู้ว่าตัวเองสร้างประวัติศาสตร์ ดังนั้นสัตว์ไม่ว่าจะอยู่ในป่าหรือในบ้านเมือง ในสวนสัตว์ก็มีลักษณะเหมือนกัน
4. มนุษย์สามารถปรับตัวให้เข้ากับโลก และปรับโลกให้เข้ากับตัว สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นหรือหามาใช้นั้นก็เพื่อตอบสนองความต้องการทางร่างกายและจิตใจ	4. สัตว์ก็สามารถปรับตัวให้เข้ากับโลกแต่ไม่สามารถปรับโลกให้เข้ากับตัวสิ่งที่สัตว์สร้างขึ้นมา เช่น รัง สัตว์ไม่ได้สร้าง เพราะถูกทำลายจากธรรมชาติ แต่สร้างขึ้นเพราะถูกกระตุ้นจากธรรมชาติ คือ สร้างเพราะความจำเป็นในการดำรงชีวิต
5. มนุษย์สามารถประเมินผลงานที่ทำลงไปแล้วว่าเป็นอย่างไร เมื่อไตร่ตรองการกระทำแล้วก็สามารถนำมาปรับปรุงใหม่	5. สัตว์ไม่สามารถประเมินผลงาน หรือแยกแยะการกระทำได้

จากมโนทัศน์นี้เองที่ทำให้ ตระหนักว่ามนุษย์นั้นเป็นผู้สร้างประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมตลอดมา ด้วยวิธีการใคร่ครวญ (Reflection) และการลงมือปฏิบัติมนุษย์เป็นสัตว์ที่มีชีวิตจิตใจ ไม่ใช่เครื่องจักรกล มนุษย์มีสติปัญญา ความนึกคิดและมีจิตสำนึก

ในทัศนะของ เปาโล แฟร์ (Paolo Freire) สิ่งที่ทำให้มนุษย์ไร้ศักดิ์ศรี คือ การกดขี่ (oppression) และสภาพของมนุษย์ที่เกิดขึ้นอันเป็นผลจากการกดขี่ คือวัฒนธรรมเงียบ (Culture of Silence) (Paolo Freire, 1970: 56) จากแนวความคิดเกี่ยวกับการสอนของ เปาโล แฟร์ (Paolo Freire) หัวใจสำคัญก็คือ การให้ผู้เรียนมีโอกาส มีการวิพากษ์ วิจาร์ณปัญหา ซึ่งถือว่าเป็นขั้นสูงสุดของการสร้างมโนธรรมสำนึกโดยจะต้องผ่านการเสวนา (Dialogue) ซึ่งถือว่าเป็นวิธีการสอนที่สำคัญที่สุด การเสวนาหรือการวิพากษ์วิจารณ์นั้น จะทำให้ผู้เรียนเริ่มตระหนักและเห็นปัญหา ในสังคมที่เขาดำรงชีวิตอยู่ ซึ่งการวิพากษ์วิจารณ์นั้นจะเป็นการคิดที่มีลักษณะ การมองโลกที่ว่า ความเป็นจริงของโลก มีความเคลื่อนไหว และมีการเปลี่ยนแปลงได้ ข้อเท็จจริงที่พบแล้ว ไม่ใช่ข้อเท็จจริงที่ตายตัวหรือเปลี่ยนแปลงได้ และเป็นการคิดที่นำเอาไปปฏิบัติจริง ๆ ได้ ผู้ปฏิบัติจะต้องมีความกล้าที่จะต้องเสี่ยงคิดเสี่ยงทำ และเป็นการคิดที่นำเอาไปปฏิบัติจริง ๆ ได้ ผู้ปฏิบัติจะต้องมีความกล้าที่จะต้องเสี่ยงคิดเสี่ยงทำ กล้าเปลี่ยนแปลงแม้แต่ความคิดของตนเอง (เปลี่ยนเจตคติ) เมื่อถึงเวลาที่เหมาะสม และการวิพากษ์วิจารณ์นี้เป็นขบวนการเกิดจิตสำนึกในระดับที่ 4 ที่เรียกว่า “การเปลี่ยนแปลงที่ไร้เดียงสา” (Native-Transitiveness)

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าการวิพากษ์วิจารณ์ คือ พฤติกรรมของการเสวนา ซึ่งหมายถึงพฤติกรรม การแสดงออกด้วยคำพูด กล้าแสดงความเห็น มีความเชื่อมั่น ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ซึ่งจะนำไปสู่ข้อสรุปเพื่อการตัดสินใจหรืออยู่ในลักษณะแผ่กระจาย (Divergent) ทุกสารทิศด้วยภาษา ง่าย ๆ ของผู้เขียนเอง

3.1.4 วิธีการสอนแบบมโนธรรม

วิธีการสอนแบบมโนธรรมสำนึกของ เปาโล แฟร์ (Paolo Freire) มีทั้งหมด 3 ขั้นตอน คือ ขั้นที่ 1 เรียกว่า Codification หรือการเข้ารหัส เป็นขั้นที่ผู้สอนเสนอสถานการณ์ที่เป็นจริงแก่ผู้เรียน ซึ่งควรได้มาจากการสำรวจในท้องถิ่นและสัมพันธ์กับชีวิตความเป็นอยู่ของผู้เรียนและจะต้องเป็นสถานการณ์ที่เป็นลักษณะขัดแย้ง (Contradiction) โดยใช้วิธีเสนอสถานการณ์ด้วยวาจา รูปสเกตช์ รูปถ่าย สไลด์ประกอบเสียง วัสดุสำหรับอ่านคำหลักและอื่น ๆ

ขั้นที่ 2 เรียกว่า Decoder หรือการถอดรหัส ได้แก่ การถอดความหมายจากสถานการณ์ที่เสนอในชั้นแรกออกมาด้วยการสนทนาระหว่างครูกับผู้เรียน และระหว่างผู้เรียนด้วยกัน โดยมีวัตถุประสงค์ให้เห็นความหมายในแง่ต่าง ๆ

ขั้นที่ 3 เป็นขั้นวิพากษ์วิจารณ์ ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ต่อจากขั้นตอนที่ 2 อีกทีหนึ่ง ขั้นนี้ผู้เรียนจะต้องมีการคิด วิพากษ์ วิจารณ์ เป็นการสนทนาที่อยู่ในลักษณะแผ่กระจาย (Divergent) ไปได้ทุกทิศ ด้วยภาษาง่าย ๆ ของผู้เรียนเอง (สุนทร สุนันท์ชัย, 2523) ซึ่งการวิพากษ์วิจารณ์หรือเรียกว่า “จิตสำนึกเปลี่ยนแปลงที่ไร้เดียงสา” (Native Transitivity) ผู้เรียนซึ่งเคยเป็นแต่ผู้ฟังก็จะเริ่มตระหนักและมองเป็นปัญหาในสังคมที่เขาดำรงอยู่ และจากขั้นนี้เอง ผู้เรียนก็จะมีความคิดเห็นอย่างใคร่ครวญ วิพากษ์วิจารณ์ปัญหาต่างๆ ในสังคมอย่างลึกซึ้ง ซึ่งถือว่าการสร้างจิตสำนึกในระดับที่สี่ หรือที่เรียกว่า “จิตสำนึกขั้นวิพากษ์วิจารณ์” (Critical Consciousness) หรือถือได้ว่าเป็นการปฏิบัติวัฒนธรรมเงียบ (Culture of Silence) ของวงการศึกษาในตนเอง

ในขณะเดียวกัน เปาโล แฟร์ (Paolo Freire) ก็ได้สอนอ่านคำต่าง ๆ ไปด้วยการเลือกคำหลักมาใช้สอน ซึ่งเป็นคำที่สามารถแตกออกเป็นสระ พยัญชนะ และสามารถจัดลำดับให้เป็นคำขึ้นได้ และเป็นคำที่สามารถสื่อความหมายร่วมกันในหมู่ชนหนึ่งๆ ได้ เปาโล แฟร์ (Paolo Freire) ได้เลือกคำหลัก 17 คำ ไว้สำหรับใช้สอนในโครงการแก้ไขการไม่รู้หนังสือของเขา ซึ่งสามารถแตกออกเป็นสระ พยัญชนะได้ครบในการอ่านเขียนภาษาโปรตุเกสและสเปน คำเหล่านี้เขา เรียกว่า Generative Word หมายถึง คำที่ “งอกได้” สามารถออกเป็นคำต่าง ๆ ได้อีกหลายคำบางคนเรียกว่า “คำหลัก” ซึ่งเป็นคำธรรมดา ๆ ที่เกี่ยวข้อง

จากการที่ได้ศึกษาแนวความคิด และวิธีการสอนแบบมโนธรรมสำนึกของเปาโล แฟร์ (Paolo Freire) พอจะสรุปได้ว่า วิธีการสอนแบบมโนธรรมสำนึก เป็นการให้ความรู้ หรือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ได้ผลและมีประสิทธิภาพมาก เพราะผู้เรียนสามารถแสดงความคิดเห็นอย่างมีเสรีภาพ ได้ วิพากษ์วิจารณ์แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ในสิ่งที่ปัญหาหรือในสิ่งที่ใกล้ตัวและสิ่งหนึ่งที่สำคัญคือการนำสื่อมาใช้ ซึ่งจะเป็นสิ่งที่สามารถกระตุ้นความคิดและความสามารถพร้อมทั้งสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นจริงที่ผู้เรียนประสบอยู่ อันจะนำไปสู่การถกเถียงและหาข้อสรุปได้

ดังนั้นกระบวนการในการสร้างพลังอำนาจในตนเองจึงเป็นกระบวนการทางด้านสังคม และการศึกษา หรือการเรียนรู้ในการกำหนดกลยุทธ์ในการแก้ปัญหาของบุคคลหรือกลุ่มคนที่มีความเหลื่อมล้ำ และ

ความดีโอกาสในสังคมตามเป้าหมายของตนเอง โดยเน้นถึงการดึงพลังที่มีอยู่ในตนเองหรือของกลุ่มออกมาใช้อันจะนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนในที่สุด

3.1.5 หลักการการสร้างพลังอำนาจในตนเอง

โดยปกติแล้วบุคคลสามารถเกิดกระบวนการในการสร้างพลังอำนาจในตนเองได้หากสามารถเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ที่เหมาะสม มีการปรับใช้ อย่างไรก็ตาม บุคคลสามารถเกิดพลังอำนาจในตนเองได้ด้วยหลักการในการจัดการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเอง ที่สำคัญดังนี้

3.1.5.1 การสนับสนุนให้บุคคลมองเห็นความสัมพันธ์ของตนเองกับสิ่งแวดล้อม และเชื่อว่าตนสามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของตนเองและสังคมได้

3.1.5.2 ให้บุคคลคิดวิเคราะห์ โดยใช้วิจารณญาณเพื่อโยงปัญหาต่าง ๆ ของบุคคล เข้ากับปัจจัยทางสังคมที่เป็นเหตุการณ์จริง และนำไปสู่การปรับปรุงพฤติกรรมที่ถูกต้องและเหมาะสม

3.1.5.3 มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ตั้งแต่การเลือกประเด็นในการเรียนรู้ที่น่าสนใจ และมีความสำคัญ การวางแผนกิจกรรม การสนทนา การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การประเมินผลตนเอง และการประเมินผลโครงการ

3.1.5.4 การร่วมกันเป็นกลุ่ม คือ การที่ทุกคนสอน ทุกคนเรียน โดยครูจะเปลี่ยนบทบาทหน้าที่มาเป็นผู้สนับสนุนการเรียนรู้ ความคิด ประสบการณ์ซึ่งกันและกัน ช่วยการทำงานเป็นกลุ่มมีการคิดและกระทำร่วมกันซึ่งการรวมกลุ่มนี้จะทำให้รู้สึกว่ามีพลังสนับสนุนมากพอที่จะทำการแก้ไขปัญหาที่ต้องการ

3.1.5.5 ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ความรู้ เจตคติ ความรู้สึกและทักษะ ซึ่งอาจเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทันที หรือภายหลังเมื่อได้ลงมือปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ

3.1.5.6 มีการกระทำเพื่อการเปลี่ยนแปลง ไม่ได้เปลี่ยนด้วยหลักการทางจิตวิทยา แต่ต้องมีการกระตุ้น มีการสนับสนุนให้ผู้เรียนมีการวางแผนร่วมกันปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

3.1.5.7 การเรียนการสอนที่มีความยืดหยุ่นและเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องโดยจะมีการปรับเนื้อหาวิธีการและสื่อการเรียนให้เหมาะสมกับความต้องการของกลุ่ม (Nittaya Pensirinpa, 1995 : 28 – 29)

3.1.6 กระบวนการจัดการศึกษาเพื่อสร้างพลังอำนาจในตนเอง

วอลเลสเตอร์สตี้นและเบอร์นสตี้น (Wallerstein/Bernstein, 1988: 382-383) ได้กล่าวถึงวิธีการศึกษาเพื่อสร้างพลังอำนาจของเปาโล แฟร์ (Paolo Freire) ว่ามี 3 ขั้นตอน กล่าวคือ การรับฟังและทำความเข้าใจประเด็นปัญหาที่พบ หาวิธีการให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการสนทนาปัญหานั้น และหาวิธีแก้ปัญหามาให้ดีขึ้นอย่างมีวิสัยทัศน์ รวมถึงได้ประยุกต์แนวการจัดการศึกษาของเปาโล แฟร์ (Paolo Freire) มาจัดการศึกษาเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเอง โดยมีขั้นตอนดังนี้

3.1.6.1 รวบรวมข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับปัญหาที่สมาชิกประสบ

3.1.6.2 ใช้กระบวนการสนทนาให้เข้าใจสภาพของปัญหาตามวิธีการของเปาโล แฟร์ ให้สมาชิกในกลุ่มร่วมกันอภิปรายปัญหานั้นๆ แล้วรวบรวมเป็นหลักฐานไว้ และให้นำเสนอในรูปแบบของการแสดงละคร การเล่าเรื่อง การใช้ภาพถ่าย การร้องเพลง เป็นต้น

3.1.6.3 ครูทำหน้าที่เป็นผู้สนับสนุนการเรียนรู้ โดยการตั้งคำถามเพื่อให้กลุ่มได้อภิปรายและวิเคราะห์ร่วมกัน คำถามอาจมีลักษณะดังนี้

- 1) เมื่อเห็นภาพแล้วรู้สึกอย่างไร
- 2) ให้กลุ่มช่วยจัดลำดับความสำคัญของปัญหานั้นๆ
- 3) ให้มีการแลกเปลี่ยนกันระหว่างสมาชิก
- 4) เพราะเหตุใดจึงเกิดปัญหานั้น
- 5) ให้ช่วยกันคิดค้นหาวิธีแก้ปัญหที่เกิดขึ้น

วอกท์ และเมอร์เรล (Vogt and Murrell, cite in Becker, 1994) เสนอว่าการจัดการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองเป็นกระบวนการที่มีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และมีความสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพอย่างต่อเนื่อง เป็นกระบวนการพัฒนาคน วอกท์และเมอร์เรลให้ความสำคัญต่อการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเอง โดยเชื่อว่ากระบวนการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อบุคคลได้รับความไว้วางใจได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงาน รวมถึงมีการติดต่อสื่อสารที่เปิดกว้าง เป็นแบบสองทิศทาง เมื่อแต่ละคนเกิดกระบวนการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองจะทำให้มีการพัฒนาสมรรถนะในตัวเอง มีความสามารถในการปฏิบัติงานอย่างเต็มศักยภาพ ทำให้เกิดความภาคภูมิใจในงานที่ทำ รู้สึกว่าตัวเองคุณค่าและนำไปสู่การเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในกลุ่ม ส่งผลให้มีการทำงานเป็นทีม ผลิตผลงานที่มีคุณภาพ และนำมาซึ่งความสำเร็จ

นอกจากนี้ เทรซี (Tracy, 1990) ได้กำหนดขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ในการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองของบุคคล ไว้ 10 ขั้นตอน ดังนี้

- 1) ให้ความชัดเจนในหน้าที่ความรับผิดชอบของผู้ปฏิบัติงาน และร่วมกันกำหนดเป้าหมายและภารกิจของกลุ่ม
- 2) มอบหมายหน้าที่ให้กับบุคคล ตามขอบข่ายงานที่รับผิดชอบ
- 3) กำหนดมาตรฐานการทำงาน ให้การสนับสนุนส่งเสริมให้บุคคลไปให้ถึงมาตรฐานที่วางไว้
- 4) การฝึกอบรมและการพัฒนา ให้โอกาสบุคคลได้พัฒนาตนเองและการทำงานตามความสนใจและความสามารถ
- 5) ให้ความรู้และสารสนเทศเกี่ยวกับองค์กรที่จำเป็นต่อการตัดสินใจในการทำงานอย่างถูกต้องชัดเจน
- 6) ให้ข้อมูลย้อนกลับเกี่ยวกับการทำงาน
- 7) ให้การยกย่อง ยอมรับในผลสำเร็จสำเร็จที่เกิดขึ้นจากการทำงาน
- 8) ให้ความไว้วางใจในการทำงาน โดยให้อิสระในการตัดสินใจ
- 9) พร้อมทั้งจะยอมรับข้อผิดพลาดที่อาจจะเกิดขึ้น ร่วมกันแก้ไขและรับผิดชอบ ถือว่าผิดพลาดย่อมเกิดขึ้นได้ และพร้อมที่จะหาทางออก
- 10) ให้เกียรติและเคารพต่อการตัดสินใจของบุคคล

ฮอคส์ (Hawks, 1992 : 609 – 618) ได้กล่าวว่าการจัดการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจนั้นเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคลสองคนขึ้นไป ประกอบด้วยบุคคลที่เป็นผู้สร้างพลังหรือบุคคลแบบอย่าง (Empowers) และผู้ที่ได้รับการสร้างพลังอำนาจ (Empowered) เป็นการประยุกต์ใช้หลักปรัชญา หลักการเรียนรู้ หลักการสอนเข้าด้วยกัน โดยได้ทำการวิเคราะห์การให้การศึกษาเพื่อการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเอง ไว้ดังนี้

- 1) การให้การศึกษา (Education) หมายถึง การให้หรือแลกเปลี่ยนข้อมูลที่เป็นประโยชน์หรือเป็นการช่วยบุคคลให้ได้รับประโยชน์จากข้อมูลที่มีอยู่ และสร้างสรรค์ความรู้ใหม่
- 2) ชี้นำในการตัดสินใจ (Leading)
- 3) เป็นที่ปรึกษา (Mentoring) สนับสนุนให้บุคคลได้บรรลุเป้าหมายที่ได้ตั้งไว้
- 4) จัดหาทรัพยากรและการใช้แหล่งประโยชน์ที่มีอยู่

อลิศรา ชูชาติ และคณะ (2538 : 25-26) และ Nittaya Pensirinapa (1995: 30-31) ได้สรุปกระบวนการจัดการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเอง ดังนี้

1) การได้ประสบการณ์ (Experiencing) การมีประสบการณ์จัดเป็นหัวใจสำคัญของการเรียนรู้และเป็นขั้นตอนแรกของกระบวนการสะท้อนกลับ ประสบการณ์ที่จะรวบรวมทุกสิ่งทุกอย่างที่ได้ประสบมา ทุกอย่างที่ทำ ทุกอย่างที่เราสัมผัส ที่เห็น ได้ยิน ประสบการณ์ที่เป็นจริง สิ่งเหล่านี้ต่างก็เสริมประสบการณ์ชีวิต เป็นจุดเริ่มของการเรียนรู้ การเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองนั้นจะตั้งอยู่บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ที่เป็นจริงเพื่อก่อให้เกิดการเรียนรู้ให้มากที่สุด

2) การระบุประสบการณ์ (Naming Experience) การระบุประสบการณ์จัดเป็นขั้นที่ 2 ของการเรียนรู้ กล่าวคือ เป็นการตระหนักว่าเกิดอะไรขึ้น เราได้พูดอะไรไป เราได้ทำอะไรลงไป เราสัมผัสอย่างไร แล้วทำไมเหตุการณ์นี้จึงมีความสำคัญ และอะไรเป็นสิ่งที่เราไม่เข้าใจ ในกระบวนการเรียนรู้ในการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองจะมีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความรู้สึก ค่านิยมของเราต่อสิ่งต่าง ๆ และพยายามที่จะเชื่อมโยงสิ่งนั้นกับชีวิตของเรา

3) การวิเคราะห์ประสบการณ์ (Analysis of an Experience) เป็นขั้นตอนที่พยายามทำความเข้าใจประสบการณ์อย่างลึกซึ้งซึ่งเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ต่อสถานการณ์

4) การวางแผน (Planning) การวางแผนเป็นขั้นตอนที่สำคัญอีกขั้นตอนหนึ่งจะต้องกระตุ้นให้เกิดคำถามต่อตัวเองว่าอะไรคือสิ่งที่เขาปรารถนาและต้องการจะดำเนินการปฏิบัติ จะนำประสบการณ์การเรียนรู้ไปใช้ในการพัฒนากลยุทธ์เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติอย่างไร เมื่อเริ่มที่จะกำหนดกลยุทธ์สำหรับสิ่งที่เขาต้องการกระทำและนำไปสู่การปฏิบัติหลัก

5) การปฏิบัติ (Doing) การลงมือปฏิบัติจะเป็นขั้นตอนต่อไป ซึ่งการปฏิบัตินี้ นอกจากจะรวมการทดสอบ การค้นหา การทดลองการปฏิบัติแล้ว ยังอาจหมายถึงการรอคอย การฟัง การเฝ้าดู เพราะการลงมือปฏิบัติจะเป็นประสบการณ์จริงที่เราต้องคิดพิจารณา และหวังจะได้เรียนรู้สิ่งใหม่จากประสบการณ์ใหม่ที่กำลังจะเกิดขึ้น และประสบการณ์ใหม่จะเป็นเป้าหมายของการเรียนรู้ การปฏิบัติจะทำให้เกิดประสบการณ์เริ่มต้นวงจรใหม่

3.1.7 เทคนิคในการจัดการศึกษาเพื่อสร้างพลังอำนาจในตนเอง

การส่งเสริมให้มีการสนทนา การแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็น และการวิเคราะห์ปัญหาที่เป็นจริงที่ผู้เรียนสนใจ นับเป็นเทคนิคหรือเครื่องมือที่สำคัญในการจัดการศึกษาเพื่อสร้างพลังอำนาจ เป็นวิธีที่ทำให้ส่งเสริมให้กลุ่มทำความเข้าใจและวิเคราะห์ปัญหาที่กำลังศึกษาร่วมกัน เทคนิคเหล่านี้จะเกี่ยวข้องกับศิลปะ การแสดง ดนตรี และการประดิษฐ์สิ่งต่างๆ ทำให้ผู้เรียนมีความคิดสร้างสรรค์ เกิดความรู้สึกว่าตนเองมีความสามารถ ได้รับการยอมรับ เกิดการนับถือในตนเองและ

นำไปสู่การมีพลัง รูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองที่นิยมนำไปใช้ มีรูปแบบดังต่อไปนี้ (Nittaya Pensirinapa ,1995: 39)

3.1.7.1 การแสดง (Socio Drama) เป็นเทคนิคที่ให้ผู้เรียนร่วมแสดงออกโดยใช้คำพูด การเคลื่อนไหว การใช้อุปกรณ์แสดงและประสบการณ์จริงในชีวิต เพื่อทำการวิเคราะห์สภาพการณ์นั้นๆในภายหลัง โดยแบ่งเป็น 3 ขั้นตอน คือ ขั้นแรกเป็นขั้นเตรียมการ วิทยากรอธิบายวัตถุประสงค์ แบ่งเป็นกลุ่มละ 5-10 คน มีการกำหนดหัวข้อ ส่วนระยะเวลาจะปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสมกับกิจกรรม ขั้นที่สอง เป็นขั้นกิจกรรม คือให้กลุ่มระดมสมองเกี่ยวกับแนวคิดของประเด็นที่กำหนด จากนั้นกำหนดเนื้อเรื่อง บทบาท ฉาก อุปกรณ์ประกอบการแสดง อย่างไรก็ตาม ระยะเวลาควรมากกว่า 15 นาที การใช้เสียงควรดังเพียงพอให้ทุกคนได้ยิน และใช้ลักษณะท่าทางแทนการใช้คำพูด ขั้นสุดท้ายเป็นการวิเคราะห์ประเด็นหลักของเรื่อง เพื่อหาแนวทางแก้ไข สิ่งที่ได้จากกิจกรรมแต่ละคนจะได้ค้นพบศักยภาพ และความสามารถของตนเอง จากการใช้จินตนาการในการแสดงบทบาทและท่าทางเป็นสื่อการแสดงออก ได้รับการกระตุ้นให้เข้าใจปัญหา ตระหนักในปัญหา สามารถวิเคราะห์ปัญหา และสามารถคิดแก้ไขปัญหาด้วยตัวเอง

3.1.7.2 บทบาทสมมุติ (Role Play) จะคล้ายกับการแสดง ในเรื่องของการเคลื่อนไหว ท่าทาง และคำพูด แต่บทบาทสมมุติจะเกี่ยวข้องกับทัศนคติ บุคลิกภาพ และวิถีคิดของตนเอง บทบาทสมมุติใช้เพื่ออธิบายและทำความเข้าใจวิถีคิด การวิเคราะห์ การอภิปรายเกี่ยวกับทัศนคติ และพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาที่กำหนด

3.1.7.3 การวาดภาพ (Drawing) เป็นกระบวนการทางการศึกษาที่เป็นการพรรณนาสิ่งที่เห็นหรือภาพจากการสังเคราะห์หัวข้อที่กำหนด โดยเริ่มจากการเลือกประเด็นปัญหา การอภิปรายกลุ่มเล็ก หลังจากนั้นแต่ละคนอธิบายภาพของตนต่อกลุ่มใหญ่ การอภิปรายกลุ่ม ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของเทคนิคที่ใช้

3.1.7.4 การแกะสลัก (Sculpturing) เป็นการกำหนดบทบาทของตนเองเพื่อแสดงออกถึงความสัมพันธ์ของพลังอำนาจในตนเอง มีวัตถุประสงค์เพื่อให้กลุ่มมีความเข้าใจและมีความรู้ในหัวข้อที่กำหนด โดยเริ่มจากหัวข้อการอภิปราย ครูจะอธิบายขั้นตอนของเทคนิคและนำไปสู่ขั้นกิจกรรม สมาชิกกลุ่มอธิบายถึงความหมายหรือคุณค่าของเรื่องที่กำหนด คนอื่นๆสามารถแนะนำแนวคิดหรือเปลี่ยนแปลง แต่ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนให้คนใหม่แสดงความคิดเห็น ครูต้องมั่นใจว่าประเด็นการอภิปรายมีความชัดเจน และสุดท้ายเป็นขั้นอภิปรายผล เทคนิคการแกะสลักสามารถประยุกต์ใช้ได้หลายวิธีขึ้นกับวัตถุประสงค์

3.1.7.5 การเขียนบทเพลง (Song Writing) เป็นการแต่งบทเพลงที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาที่ประสบ ทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์และเกิดการสร้างพลังอำนาจจากประสบการณ์

3.1.7.6 การบันทึกวิดีโอ (Video Recording) เป็นเครื่องมือในการสร้างพลังอำนาจ กล่าวคือ เป็นการบันทึกเหตุการณ์ทั้งภาพและเสียง เพื่อใช้แบ่งปันข้อมูล การสะท้อนกลับ กิจกรรม หรือข้อผิดพลาดต่างๆ

อลิศรา ชูชาติ และคณะ (2538: 59-60) ได้อธิบายถึงกิจกรรมที่ใช้ในการฝึกอบรมแบบมีส่วนร่วมหรือการฝึกอบรมเพื่อการสร้างพลังอำนาจ แบ่งเป็น 3 ประเภท ตามวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม คือ กิจกรรมทั่วไปสู่การพัฒนาศักยภาพของบุคคล การวิเคราะห์ปัญหาและการวางแผน การสร้างความคุ้นเคยกับการสร้างบรรยากาศของการเรียนรู้ การฝึกอบรมอย่างมีส่วนร่วมนั้นจะไม่นั้นการถ่ายทอดทฤษฎีเนื้อหา ความรู้ในเชิงของการบรรยาย ผู้รับการฝึกอบรมจะได้มีส่วนต่างๆจากประสบการณ์ชีวิต และกิจกรรมที่มีส่วนร่วม แต่ทั้งนี้ไม่ได้จำกัดขอบเขตว่าการฝึกอบรมอย่างมีส่วนร่วมจะไม่มีรูปแบบการบรรยายเลย ในส่วนนี้จะแยกประเภทของกิจกรรมตามวัตถุประสงค์หลักเป็น 3 กลุ่ม คือ

1) กิจกรรมพัฒนาศักยภาพบุคคล เป็นวัตถุประสงค์สำคัญของการฝึกอบรมอย่างมีส่วนร่วม บุคคลจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้เกี่ยวกับตนเอง ยอมรับความสามารถและความคิดของบุคคลอื่น การสร้างความสามารถในการทำงานร่วมกัน การสร้างความเชื่อใจและการยอมรับซึ่งกันและกันเป็นสิ่งสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการฝึกอบรม วิทยากรจำเป็นต้องวางรากฐานในส่วนนี้ให้ได้เป็นอันดับแรก ดังนั้นในช่วงแรกของของการอบรม กิจกรรมส่วนนี้จะจัดในส่วนต้นของการอบรมเพื่อช่วยให้ผู้รับการอบรมได้แสดงความคาดหวังของตนในการเข้าร่วมฝึกอบรม การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันระหว่างสมาชิก รวมถึงการพัฒนาทักษะในการทำงานร่วมกัน และเข้าใจ ยอมรับความคิดเห็นของสมาชิกคนอื่นๆ

2) กิจกรรมวิเคราะห์และวางแผนแก้ไขปัญหา สิ่งที่เราหวังจากการฝึกอบรมอย่างมีส่วนร่วมคือผู้เข้าอบรมสามารถเลือกปัญหาที่สำคัญ วิเคราะห์สถานการณ์ที่เป็นปัญหาและสามารถวางแผนแก้ไขปัญหาได้ ภายหลังผู้เข้าอบรมได้รับประสบการณ์จากกิจกรรมที่ได้จัดไว้ให้ นอกจากผู้เข้าอบรมสามารถเลือกปัญหาและวางแผนแก้ปัญหาแล้ว ผลพลอยได้ คือผู้เข้าร่วมอบรมมีความมั่นใจยิ่งขึ้นในการที่จะปฏิบัติงานต่อไป

3) กิจกรรมเสริมกิจกรรมต่างๆ ในส่วนนี้มีหลายครั้งที่เข้าใจว่าเป็นการเล่นสนุกๆ หรือนันทนาการเท่านั้น แต่กิจกรรมหลายๆ กิจกรรมในส่วนนี้ยังมีวัตถุประสงค์ในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกัน ลดความแตกต่างระหว่างชนชั้นทางสังคมของบุคคล เพราะเป็นสิ่งสำคัญมากในการที่

จะก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม และการมีส่วนร่วมในการปกครองที่แท้จริง ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกจะต้องเป็นไปในระดับเดียวกัน ไม่ใช่ความสัมพันธ์ตามลำดับชั้น ซึ่งกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ยังจะช่วยลดภาวะเครียดระหว่างการฝึกอบรมด้วย

ตัวอย่างกิจกรรมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองมีดังนี้ (อลิศรา ชูชาติ, 2538: 45-55)

1) ละครคน (People's Theatre) กิจกรรมนี้ได้พัฒนาขึ้นมาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อสารกับบุคคลทุกระดับ ทุกกลุ่มเป้าหมาย ให้ประชาชนได้เล็งเห็นปัญหาซึ่งสอดคล้องกับสภาพการณ์ที่แท้จริงของเขา ละครคนได้พัฒนาและนำมาใช้แพร่หลายมากทั้งในประเทศที่พัฒนาแล้วและกำลังพัฒนา โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

1.1 เป็นสื่อในการสะท้อนปัญหาสังคม เป้าหมายของละครคนที่จะนำไปใช้อยู่เสมอคือการแสดงที่สะท้อนลักษณะสภาพปัญหาของสังคมและชุมชน ผู้ชมหรือเป้าหมายของการแสดงคือสมาชิกของชุมชนนั้น ทั้งนี้ก่อนการแสดงผู้แสดงจะต้องทำการศึกษาชุมชนนั้นก่อน จึงจะสามารถแสดงออกและสะท้อนให้สมาชิกของชุมชนได้สามารถมองเห็นปัญหาและวิเคราะห์ปัญหาของตนเองได้

1.2 การพัฒนาสังคม เนื่องจากวัตถุประสงค์การแสดงละครคนจะหยิบยกประเด็นปัญหาของชุมชนมาแสดง ลักษณะของการนำเสนอละครคนนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะกระตุ้นให้สมาชิกของชุมชนได้มีการเคลื่อนไหวในการช่วยเหลือสังคมและชุมชนของตนเอง ประเด็นสำคัญของการแสดงอยู่ที่เนื้อหามากกว่าการแสดง การแสดงเป็นเพียงเครื่องมือช่วยในการทำทนายให้ประชาชนได้เข้ามาร่วมกันวิเคราะห์และแก้ปัญหา บทละครไม่ได้เสนอแนะคำตอบของปัญหา แต่มีการเปิดอภิปรายกันในเรื่องของการแสดง การอภิปรายนี้จะเป็นส่วนที่ช่วยกระตุ้นให้ประชาชนเข้าใจและหาวิธีการในการแก้ปัญหาในกลุ่มของตนเอง ทั้งนี้เพราะการแสดงมุ่งให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างผู้ชม การวางแผนตลอดจนการลงมือปฏิบัติร่วมกันระหว่างผู้ชมและผู้แสดง

1.3 การพัฒนาจิตสำนึกของประชาชน เป็นการพัฒนาหรือสร้างจิตสำนึกของสมาชิกให้ตระหนักถึงบทบาทและความสำคัญของการเป็นสมาชิกในสังคม มุ่งให้สมาชิกเสียสละเพื่อสังคมส่วนรวม และเป็นการสร้างความเป็นปึกแผ่นระหว่างสมาชิก ทั้งนี้เนื้อหาในละครคนสามารถกระตุ้นให้ประชาชนเห็นถึงความเป็นไปได้ในการที่จะมีการเปลี่ยนแปลง สะท้อนให้เห็นว่าเขาสามารถที่จะทำบางอย่างเกี่ยวกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่ของตนเอง โดยการรวมกลุ่มและร่วมกันทำงาน ละครคนสะท้อนให้เห็นว่าประชาชนมีศักยภาพในการเปลี่ยนแปลงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองได้

1.4 การแก้ไขปัญหเฉพาะทางสังคม นอกจากละครคนจะถูกใช้ในการสะท้อนภาพของสังคมในวงกว้างแล้ว ได้มีความพยายามที่จะใช้ละครคนเป็นเครื่องมือทางการศึกษา เพื่อมุ่งแก้ไขปัญหเฉพาะของบุคคล เช่น ยาเสพติด ปัญหาครอบครัว เป็นต้น เนื้อหาการแสดงของละครคนจะเป็นไปในรูปของการสะท้อนปัญหาที่เป็นจริง และตามด้วยการอภิปรายโดยสมาชิกผู้แสดง หรือผู้ชม เช่น การแสดงความรู้สึกของผู้แสดงที่แสดงออกถึงบุคลิกลักษณะของตัวละครนั้น หรือการให้ผู้ชมเข้ามามีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงจากละคร การปรับเปลี่ยนบุคลิกของตัวละคร เมื่อเปลี่ยนแปลงแล้วจะมีผลต่อสถานการณ์และสภาพของปัญหานั้นอย่างไร ทั้งนี้กลุ่มเป้าหมายจะมีส่วนร่วมในการแสดงแต่ละครั้ง จะช่วยให้มีการส่งต่อข้อมูล ข่าวสารได้อย่างถูกต้องชัดเจนยิ่งขึ้น โดยกลุ่มเป้าหมายสามารถรับรู้และเข้าใจข่าวสารนั้นๆ เช่นกัน ผู้แสดงหรือผู้เกี่ยวข้องต้องศึกษาข้อมูลและสภาพปัญหาให้ดีขึ้นก่อนการแสดงละครคนถูกนำมาใช้ เพื่อเป็นการสื่อสารกับบุคคลโดยทั่วไป ไม่จำกัดเพศ วัย และระดับการศึกษา มีวัตถุประสงค์เพื่อให้บุคคลเห็นปัญหาที่สอดคล้องกับสภาพจริงของเขาเหล่านั้น อันเป็นการสร้างความเป็นปึกแผ่น และนำไปสู่การสร้างแนวร่วมในการค้นหาแนวทางการแก้ไขปัญหาร่วมกันของสมาชิกในสังคมนั้นๆ

2) โทโส (TOSO) หรือ “Telling Our Story Ourselves” เป็นเทคนิคทางการศึกษาอย่างหนึ่งในการสร้างองค์ความรู้บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การเรียนรู้ซึ่งกันและกันระหว่างผู้เขียนหรือผู้เข้ารับการฝึกอบรม โดยในกระบวนการของโทโสนี้ผู้เขียนทุกคนจะมีโอกาสได้แสดงความคิดเห็น เล่าประสบการณ์ชีวิตส่วนตัวและประสบการณ์การทำงาน มีโอกาสแสดงความรู้ความสามารถของตน เป็นการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ซึ่งกันและกัน กระบวนการนี้ก่อให้เกิดการรับรู้และได้รับความรู้ใหม่ ๆ ที่มีผลต่อการขยายโลกทัศน์ของบุคคล ตลอดจนการปรับเปลี่ยนและพัฒนาทัศนคติ ค่านิยมของแต่ละบุคคลได้ โทโสไม่ใช่เป็นเพียงเทคนิคในการฝึกอบรมเพื่อเสริมสร้างความรู้และขยายโลกทัศน์ของบุคคลเท่านั้น แต่โทโสยังได้ถูกนำไปใช้เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์ของการทำงานในชุมชนและการวิจัยต่าง ๆ ดังนี้

2.1 การสร้างชุมชน โทโสเป็นเทคนิคที่ทำให้ประชาชนหรือสมาชิกของสังคม ได้ร่วมกันสร้างภาพที่สมบูรณ์ของชุมชนนั้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือการวางเป้าหมายของสังคมร่วมกันนั่นเอง โดยโทโสจะเปิดโอกาสให้ประชาชนหรือสมาชิกได้พูดเกี่ยวกับชุมชนของตน จากประสบการณ์ของแต่ละคน อาจเป็นประเด็นของความต้อการ สิ่งที่เป็นปัญหาของชุมชน ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างชุมชนที่สมบูรณ์เพื่อให้ทุกคนเข้าใจและยอมรับได้ เพราะทุกคนมีส่วนร่วมในการสร้างภาพของชุมชนนั้น

2.2 ศึกษาและวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ ประสบการณ์ชีวิตของบุคคลไม่อาจจะแยกออกจากระบบเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมหรือชุมชนได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประสบการณ์ชีวิตที่เราไม่สามารถจะลืมได้ ซึ่งมักเป็นภาพเหตุการณ์ในอดีตที่แสดงออกถึงภาวะที่รุนแรงและเด่นชัดที่สุดในเวลานั้นๆ ดังนั้นการเล่าเรื่องและการรับฟังประสบการณ์ชีวิตของแต่ละคนจึงเป็นการพูดและรับฟังส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์จากนักประวัติศาสตร์ที่ยังมีชีวิตอยู่ โดยเรื่องราวต่าง ๆ เหล่านี้ เมื่อนำมาประมวลเข้าด้วยกันจะเป็นภาพที่สมบูรณ์ของประวัติศาสตร์ที่มีชีวิตอยู่ของชุมชนนั่นเอง

2.3 เพื่อการศึกษาคุณค่าและประยุต์ภูมิปัญญา ตลอดจนศิลปวัฒนธรรม ท้องถิ่น อารมณ์ความรู้สึกของคนเป็นสิ่งที่ละเอียดอ่อน มักจะเกิดจากวิถีชีวิตหรือผลสะท้อนของศิลปวัฒนธรรมในยุคนั้น ๆ ดังนั้น การเล่าเรื่องราวของตนเองด้วยความรู้สึกของตนเอง จึงเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมที่คนในชุมชนนั้นยึดเป็นหลักปฏิบัติและเป็นศิลปะที่คนนำมาใช้สื่อสารระหว่างบุคคลในชุมชนนั้น

2.4 เพื่อทำการวิจัยแบบบูรณาการ เทคนิคของโทโส สามารถจะนำไปใช้กับงานวิจัยแบบบูรณาการ (Collective Research) ที่ต้องการได้ข้อมูลรอบด้านและในทุก ๆ ระดับ เทคนิคดังกล่าวนี้คล้ายคลึงกับวิธีสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) นิยมใช้กันมากในงานวิจัยทางมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา

3.1.8 ผลในการจัดกระบวนการในการสร้างพลังอำนาจในตนเอง

การจัดกระบวนการเรียนรู้ในการสร้างพลังเป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมในการวางแผนและร่วมในการจัดกิจกรรม จะช่วยก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเอง ช่วยให้บรรลุวัตถุประสงค์ 3 ประการ (Nittaya Pensirinapa, 1995 : 32) คือ

3.1.8.1 ประสิทธิภาพของการเรียนรู้ (Efficiency) เนื่องจากกระบวนการเรียนรู้ในการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองจะเน้นที่การให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ได้ดีกว่า เมื่อเปรียบเทียบกับวิธีการเรียนรู้แบบดั้งเดิม ที่รู้สึกว่าคุณบังคับให้เรียนในสิ่งที่ได้กำหนดไว้ นอกจากการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่เป็นจริงแล้ว บุคคลยังได้เรียนรู้ทักษะอื่น ๆ ด้วย เช่น การทำงานเป็นทีม การสื่อสาร การตัดสินใจ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีกว่าและมีความถาวร ยั่งยืน

3.1.8.2 การพัฒนาบุคคล (Personal Development) แม้ว่ากระบวนการเรียนรู้ในการสร้างพลังในตนเองจะทำให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพแล้วยังพบว่าโปรแกรมดังกล่าวจะช่วยพัฒนาบุคคลในด้านความคิด บุคลิกภาพทางสังคม รวมทั้งการคิดอย่างใช้วิจารณญาณ การแก้ปัญหา ความสามารถในการทำงานร่วมกับผู้อื่น การเห็นคุณค่าในตนเอง ความสนใจที่จะเรียนรู้ หรือการศึกษาด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง มีความรับผิดชอบต่อชีวิตของตนเอง และสามารถควบคุมตนเองให้มีการพัฒนาไปในทางที่ถูกต้อง เป็นผู้กำหนดการเรียนรู้ของตนเอง บรรยายภาคการเรียนรู้แบบนี้ทำให้รู้สึกเป็นอิสระแทนการรู้สึกว่าจะต้องพึ่งพา เกิดความมั่นใจในตนเอง เกิดความเป็นอิสระในการพัฒนาความรู้ใหม่ และจะกลายมาเป็นผู้ช่วยเหลือเพื่อน ๆ ในกลุ่มให้เกิดการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองในลักษณะเดียวกันได้

3.1.8.3 การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Changes) กระบวนการเรียนรู้ในการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเอง มีเป้าหมายกว้างไกลถึงการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมด้วย มิใช่เพียงก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการพัฒนาบุคคลเท่านั้น เพราะการเปลี่ยนแปลงสังคมจะเกิดได้เมื่อมีการเข้าใจถึงปัญหาได้ทราบข้อเท็จจริงของปัจจัยที่เกี่ยวกับปัญหาดังกล่าว โดยจะต้องศึกษาประวัติหรือความเป็นมาของเหตุการณ์ที่ก่อให้เกิดปัญหานั้น ๆ ดังนั้นการเรียนรู้เพื่อสร้างพลังอำนาจในตนเองที่มุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จะทำให้มีโอกาสวิเคราะห์ และกำหนดสิ่งที่ต้องการกระทำในการเผชิญปัญหานั้น ๆ การมีส่วนร่วมทำกิจกรรมกับผู้อื่นทำให้เกิดการสนับสนุน และการกระทำร่วมกันของกลุ่มเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมต่อไป

หลักการการสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเอง ที่สำคัญดังต่อไปนี้

- 1) การให้ความรู้ที่เน้นการเพิ่มพลังอำนาจให้แก่บุคคล
- 2) การเรียนรู้ที่เริ่มต้นจากประสบการณ์ของบุคคล
- 3) การเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม
- 4) ให้บุคคลได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง
- 5) สร้างการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง
- 6) การเรียนรู้มีลักษณะเป็นกระบวนการต่อเนื่อง

คอนเกอร์ และคานันโก (Conger and Kanungo 1988, cite in Plunkett, 1994: 6-8) กล่าวว่ากระบวนการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้

- 1) สถานการณ์ที่นำไปสู่สภาวะไร้อำนาจ
- 2) การใช้กลวิธีและเทคนิคในการจัดการ

3) การให้การสนับสนุนข้อมูลเกี่ยวกับการสร้างความเชื่อในความสามารถแก่กลุ่มเป้าหมาย

4) ประสิทธิภาพที่เสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองของบุคคล

5) พฤติกรรมที่เป็นผลมาจากการเกิดกระบวนการเรียนรู้ในการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเอง

นอกจากนี้ เทรซี (Tracy, 1990) ได้กำหนดขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ในการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองของบุคคล ไว้ 10 ขั้นตอน ดังนี้

1) ให้ความชัดเจนในหน้าที่ความรับผิดชอบของผู้ปฏิบัติงาน และร่วมกันกำหนดเป้าหมายและภารกิจของกลุ่ม

2) มอบหมายหน้าที่ให้กับบุคคล ตามขอบข่ายงานที่รับผิดชอบ

3) กำหนดมาตรฐานการทำงาน ให้การสนับสนุนส่งเสริมให้บุคคลไปให้ถึงมาตรฐานที่วางไว้

4) การฝึกอบรมและการพัฒนา ให้โอกาสบุคคลได้พัฒนาตนเองและการทำงานตามความสนใจและความสามารถ

5) ให้ความรู้และสารสนเทศเกี่ยวกับองค์กรที่จำเป็นต่อการตัดสินใจในการทำงานอย่างถูกต้องชัดเจน

6) ให้ข้อมูลย้อนกลับเกี่ยวกับการทำงาน

7) ให้การยกย่อง ยอมรับในผลสำเร็จสำเร็จที่เกิดขึ้นจากการทำงาน

8) ให้ความไว้วางใจในการทำงาน โดยให้อิสระในการตัดสินใจ

9) พร้อมทั้งจะยอมรับข้อผิดพลาดที่อาจจะเกิดขึ้น ร่วมกันแก้ไขและรับผิดชอบต่อข้อผิดพลาดที่ยอมรับได้ และพร้อมที่จะหาทางออก

10) ให้เกียรติและเคารพต่อการตัดสินใจของบุคคล

3.1.9 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องในการสร้างพลังอำนาจในตนเอง

การสร้างพลังอำนาจในตนเองเป็นการพัฒนาความสามารถและประสิทธิภาพของบุคคล โดยเกี่ยวข้องกับปัจจัยดังต่อไปนี้คือ

3.1.9.1 การจัดสิ่งแวดล้อมให้อบอุ่นเชื้ออาหาร ทำได้โดยการสร้างความเป็นกันเองให้เกิดความไว้วางใจ มีความซื่อสัตย์ การติดต่อสื่อสารอย่างเปิดเผย

3.1.9.2 การมีวิสัยทัศน์ หรือมีจุดมุ่งหมายร่วมกัน

3.1.9.3 ข้อผูกพัน คือ การตกลงร่วมกันในการดำเนินกระบวนการ (Hawks,1992 : 609 – 618)

ปัจจัยดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ กิบสัน (Gibson,1991:17) ที่เสนอว่ากระบวนการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเอง ประกอบด้วยปัจจัยดังต่อไปนี้

- 1) ทักษะการติดต่อสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ
- 2) การมีส่วนร่วม
- 3) ทักษะและบทบาทการเป็นผู้นำ
- 4) ความร่วมมือและการติดต่อสื่อสารระหว่างคนในกลุ่ม
- 5) ความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรของรัฐที่ต้องการ

ตัวชี้วัดในการสร้างพลังอำนาจในตนเอง

การแบ่งตัวชี้วัดของการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองมี ดังนี้

- 1) ตัวชี้วัดที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงความสามารถในระดับบุคคลและกลุ่ม
- 2) ตัวชี้วัดผลของการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเอง โดยดูจากผลการปฏิบัติ

(Purdey et al,1994 : 341)

3.1.10 ผลลัพธ์ในการสร้างพลังอำนาจในตนเอง

ผลลัพธ์ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองในระดับบุคคล กล่าวคือบุคคลจะเห็นคุณค่าในตนเอง เชื่อในความสามารถของตนเองที่มีอยู่ มีความสามารถในการกำหนดและบรรลุเป้าหมายของตนเอง สามารถต่อต้านอิทธิพลต่างๆและเพิ่มทางเลือกให้กับตัวเองและสังคม ซึ่งวัดได้จากความสามารถในการแก้ปัญหา มีการสื่อสารที่ดีขึ้น เพิ่มทักษะผู้นำ เพิ่มความพอใจในงานและการเรียนรู้ เพิ่มการเห็นคุณค่าในตนเอง มีอิสระในการทำงาน มีความรับผิดชอบ เกิดความเฉลียวฉลาด เอื้ออาทรและมีคุณธรรม

ผลลัพธ์ดังกล่าว ประกอบด้วย ทักษะคติ และพฤติกรรมที่สำคัญ คือมีความรับผิดชอบต่องานที่ทำ มีพลังอำนาจและแรงผลักดันที่จะกระทำการใด ๆ ค้นพบโอกาสเกี่ยวกับงานและมีความสุข มีความสามารถเกี่ยวกับงานที่ทำ สามารถกำหนดเป้าหมายในการทำงาน กล้าเสี่ยง มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และมีความมั่นคง งานที่ทำสัมพันธ์กับกระบวนการตัดสินใจ (Hawks,1992 : 609 – 618)

สอดคล้องกับทัศนะของ เรเทอร์ และเบนนิส (Rather & Benis, 1994) ที่กล่าวว่าบุคคลที่เกิดการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองจะมีลักษณะ ดังนี้

- 1) ตระหนักถึงความสำคัญของงาน
- 2) สามารถเรียนรู้และพัฒนางาน
- 3) มีความสามารถในการทำงานร่วมกับบุคคลอื่นได้ดี
- 4) มีความสามารถในการแสดงออกถึงอำนาจและพลังที่มี

นอกจากนี้ Purdey (1994 : 341-342) ได้เสนอผลลัพธ์ของการสร้างพลังอำนาจในระดับองค์กรหรือชุมชน ว่าบุคคลจะประสบความสำเร็จในการเพิ่มศักยภาพที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองดังนี้

- 1) เพิ่มความมั่นใจ
- 2) พัฒนาทักษะการเป็นผู้นำในกลุ่ม
- 3) เกิดความตระหนักในประเด็นต่างๆเกี่ยวกับผู้หญิง
- 4) พัฒนาแนวคิดเชิงบวก และช่วยเหลือกันในกลุ่ม ชุมชนหรือองค์กร
- 5) พัฒนาทักษะในการแก้ปัญหา สามารถนำความรู้และทรัพยากรมาใช้
- 6) สามารถแสดงความคิดเห็นของตนโดยปราศจากความลังเลเมื่อมีโอกาส

3.2 แนวคิดการเห็นคุณค่าในตนเอง (Self-Esteem)

ความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง เป็นพื้นฐานทางด้านจิตวิทยา พื้นฐานของมนุษย์ ตามทฤษฎีของมาสโลว์ เป็นการตัดสินใจ คุณค่าของตนและแสดงออกในรูปของเจตคติที่บุคคลนั้นมีต่อตนเอง การพิจารณาความหมายของความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองประมวลสรุปได้ดังต่อไปนี้

ความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง คือขอบเขตที่บุคคลมีความเชื่อเกี่ยวกับความสามารถของเขาวามีความสำคัญและมีคุณค่า โดยจำแนกคุณลักษณะพื้นฐานของความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองไว้ 4 ประการคือ

- 3.2.1 ความสำคัญ (Significance) เป็นวิถีทางที่บุคคลรู้สึกว่าคุณค่าตนเองมีความสำคัญ
- 3.2.2 ความสามารถ (Competence) เป็นวิธีการที่พิจารณาถึงความสำคัญโดยการกระทำ
- 3.2.3 คุณความดี (Virtue) เป็นการบรรจุมาตรฐานตามศีลธรรม และจริยธรรม
- 3.2.4 พลังอำนาจ (Power) เป็นอิทธิพลที่บุคคลมีต่อชีวิตตนเอง และผู้อื่น

(Coppersmiths, 1967 อ้างใน Whall, 1987 : 41)

สรุปได้ว่าในการศึกษาครั้งนี้ ความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของผู้หญิง หมายถึง ความรู้สึกที่ผู้หญิง ตัดสินคุณค่าของตนตามความรู้สึกที่มีต่อตนเอง การพึงตนเอง การคิดว่าตนเองมีคุณค่าต่อสังคม กระบวนการรับรู้ของบุคคลต่อความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง มี 2 ขั้นตอน ดังนี้

1.การประเมินเจตคติและการกระทำของสังคมที่มีต่อตน มีรากฐานมาจากแนวคิดของการ มองตน ที่ว่าบุคคลสามารถรู้จักตนเองได้โดยอาศัย “กระจกมองตน” กระบวนการนี้เป็นการรับรู้ คุณค่าของตนเอง ที่มีรากฐานมาจากการประเมินและการยอมรับของผู้อื่น เป็นความรู้สึกที่ได้รับจาก ภายนอกต่อคุณค่าของตน (Outer-Self Esteem)

2.ความรู้สึกของบุคคลต่อความสามารถในการตอบสนองภาวะแวดล้อมและผลที่ตนได้รับ กระบวนการนี้เป็นความรู้สึก “ภายใน” ต่อคุณค่าของตน (Inner Self Esteem) (Taft, 1985 : 79)

องค์ประกอบของความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองบุคคลใดบุคคลหนึ่งจะมีความรู้สึกมีคุณค่าใน ตนเองนั้นจะต้องมีองค์ประกอบคือ

- 1.ความรู้สึกต่อร่างกายตนเอง (The Body Self)
- 2.ความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับบุคคลอื่น (The Interpersonal Self)
- 3.ความสำเร็จของตนเอง (The Achieving Self) หมายถึง สิ่งที่บุคคลคิดและรู้สึกเกี่ยวกับ ความสามารถของเขาที่จะนำเขาไปสู่ความสำเร็จในชีวิตและครอบครัว การทำงานและสิ่งแวดล้อม

เมคเคย์ และเกว (Makay & Gaw อ้างใน Taylor, 1982 : 120) ได้แบ่งส่วนประกอบของ ความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองเป็น 2 ส่วนคือ

- 1.การยอมรับนับถือตนเองเป็นความรู้สึกที่มีคุณค่าที่ได้รับจากการมีความเชื่อมั่นในตนเอง และเป็นผลให้มีความเชื่อว่า “เป็นคนมีความสามารถ เพราะฉะนั้นชีวิตจึงเป็นสิ่งที่มีความ”
- 2.ความเชื่อมั่นในตนเอง เป็นผลรวมจากการประเมินแต่ละบุคคลที่สามารถเผชิญและ ปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมได้

องค์ประกอบสำคัญที่เป็นผลทำให้บุคคลเกิดการพัฒนาความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองนั้น ประกอบด้วย 4 ประการ คือ (Watson and Bell, 1990: 15)

- 1.บุคคลที่เห็นความสำคัญในชีวิต
- 2.ความคาดหวังในบทบาททางสังคม
- 3.พัฒนาการทางด้านจิตใจ
- 4.การติดต่อสื่อสาร หรือชนิดของการปรับตัว

กล่าวโดยสรุปได้ว่าบุคคลที่เชื่อในความสามารถและเห็นคุณค่าในตนเอง จะเป็นคนที่ มีลักษณะคล่องแคล่วว่องไว ชอบแสดงความคิดเห็น เป็นผู้ชอบเปลี่ยนแปลงหรือ พุดชักนำผู้อื่น มากกว่า เป็นผู้ตาม หรือเป็นเพียงผู้ฟังการอธิบาย ได้เถียง มองโลกในแง่ดี คิดเสมอว่าปัญหาย่อม มีทางออก โดยประเมินความสามารถทักษะ และคุณสมบัติของของตนอย่างรอบคอบ มากกว่าจะคิด ผันเอาเอง ไม่พะวงแต่เรื่องของตนจนขาดความสนใจต่อสิ่งต่างๆภายนอก และยังมีเจตคติของความ คาดหวังในสิ่งที่ดีกว่า กว้างขวางในหมู่เพื่อน มั่นใจในการกระทำของตนเอง กล้าแสดงออก แม้รู้ว่า อาจโดนคัดค้าน ไม่มีความยุ่งยากในการสร้างสัมพันธภาพกับผู้อื่น มีความคิดสร้างสรรค์ ยอมให้ สังคมกำหนดพฤติกรรมตัวเองแต่ส่วนน้อย ใช้ชีวิตอย่างยืดหยุ่น ช่างคิด สามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เชื่อมั่นในความคิดเห็นของตนเอง สามารถให้เหตุผลในสิ่งที่ตนกระทำ ได้ อย่างสมเหตุสมผล กระจำขจัดเสมอ เชื่อมั่นต่อการตอบสนองหรือการตัดสินใจของตน มั่นคงทางด้าน จิตใจ มีแนวโน้มที่จะประเมินผลว่าจะประสบความสำเร็จได้มาก กล่าวโดยรวมแล้วจะเห็นว่า ผู้ที่ มีลักษณะของผู้ที่เห็นคุณค่าในตนเองจะมีความสุข และใช้ชีวิตได้อย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อเทียบกับ บุคคลอื่นทั่วไป

ตอนที่ 4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

4.1 งานวิจัยในประเทศ

กนกรัตน์ กิตติวิวัฒน์ (2543) ได้ศึกษาเรื่อง “การจัดการทุนทางสังคมในชุมชนเมือง ศึกษา กรณีเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์บางซื่อพัฒนา” พบว่า การมีเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่สมาชิก มีความสัมพันธ์เชิงซ้อนต่อกันนั้นนับเป็นต้นทุนทางสังคมที่สำคัญของชาวชุมชนเมือง โดยผ่านการ ตอบแทน และการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ตลอดทั้งกระบวนการเกี่ยวเนื่องกันและกัน ด้วย ความสัมพันธ์เช่นนี้ทำให้พวกเขามีชีวิตอยู่รอดได้ในสภาวะที่ฝืดเคือง นอกจากนี้การมีค่านิยมร่วมกัน ในเรื่องการมีเครดิตที่ดีหรือการเป็นผู้นำเชื่อถือนั้น มีส่วนอย่างสำคัญในการเกื้อหนุนกองทุน สวัสดิการในชุมชน สำหรับการศึกษาระบบการทำงานระดับองค์กรเครือข่ายพบว่า วิธีการดังกล่าว ไม่ได้ทำให้เกิดเฉพาะผลด้านบวกในความหมายของการเพิ่มทุนทางสังคม หรือทำให้ชาวบ้านมี ความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นขึ้นเท่านั้น หากแต่การเกิดกระบวนการเรียนรู้จากการทำงานร่วมกัน อาจ เกิดผลด้านลบต่อองค์กรหรือต่อความสัมพันธ์ของสมาชิกได้เช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นการแบ่งกลุ่ม พวกพ้อง หรือความหวาดระแวงระหว่างสมาชิก ซึ่งลักษณะดังกล่าวถือเป็นข้อจำกัด ในการพัฒนา กลุ่มที่จะต้องให้ความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากมีผลอย่างสำคัญในการพัฒนาองค์กรชาวบ้านให้ เติบโตและเข้มแข็งต่อไป

จุติเทพ ยาสมุทร (2543) ได้ศึกษา “ทุนทางสังคมในชุมชนชนบทภาคเหนือ” พบว่า ทุนทางสังคมในชุมชนแม่ทามีอยู่หลายประเภท ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ทุนที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ 1) ทุนที่เป็นธรรมชาติ คือ ดิน น้ำ และป่าไม้ ซึ่งก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งต้นน้ำ มีดินที่อุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ธาตุต่าง ๆ 2) ทุนที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ ได้แก่ ผู้นำของชุมชนทั้งที่เป็นทางการและผู้นำตามธรรมชาติ หรือที่เรียกว่า ปราชญ์ของชาวบ้าน และชาวบ้านผู้เป็นสมาชิกของกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ 3) ทุนด้านการเงิน ได้แก่ การระดมทุนในชุมชนเพื่อร่วมกันจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ ทำให้เกิดการหมุนเวียนของกระแสเงินช่วยสร้างเศรษฐกิจของชุมชนได้ดีขึ้น ทุนที่เป็นนามธรรม ได้แก่ 1) วัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อระบบคุณค่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น การมีความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบ เช่น ครอบครัว เครือญาติ สถาบัน ผู้อาวุโส รวมถึงการช่วยเหลือด้านแรงงาน เช่น การลงแขกและการผูกเกลอผูกเสี่ยว เป็นต้น 2) ทุนที่เป็นองค์กรภายนอก ได้แก่ การมีเครือข่ายความสัมพันธ์กับองค์กรภายนอกชุมชน ทั้งในของภาครัฐบาลและเอกชน รวมถึงกลุ่มและองค์กรเครือข่ายที่ดำเนินกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มพิทักษ์ป่าชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มสหกรณ์ร้านค้า เป็นต้น

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทุนทางสังคมดำรงอยู่และนำไปใช้พัฒนาท้องถิ่น ได้แก่ 1) ปัจจัยการสืบทอด ได้แก่ การสืบทอดเจตนารมณ์ที่บรรพบุรุษตั้งเป้าหมายไว้ที่จะรักษาทุนทางสังคมทุกประเภทดำรงอยู่ในชุมชน และการดำเนินการสืบทอดความรู้ถ่ายทอดจากผู้อาวุโสที่มากด้วยความรู้และประสบการณ์ให้กับคนรุ่นใหม่ช่วยสืบสานทุนให้คงอยู่ต่อไป 2) ปัจจัยกระบวนการจัดการที่ดีมีคุณภาพ อาศัยกรรมกรที่มีคุณสมบัติในการดำเนินกิจกรรมกลุ่มต่าง ๆ ทั้งตัวผู้นำและสมาชิกทุกคนถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้กลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ไม่เลิกล้มโครงการไปก่อนกำหนดเวลา กระบวนการจัดการที่ดีต้องอาศัยความเสียสละและการมีส่วนร่วม คือ ความร่วมแรงร่วมใจ ของคนทุกคนหรือของกลุ่มทำให้เกิดพลังของกลุ่ม การสร้างความยุติธรรมทั้งด้านการจัดสรรปันส่วนผลประโยชน์ด้านการเงินและความรับผิดชอบของแรงงานอย่างเสมอภาค ตลอดจนกลุ่มองค์กรมีกฎระเบียบเป็นที่ยอมรับ และให้สมาชิกทุกคนยึดถือเป็นแนวปฏิบัติ 3) ปัจจัยผู้นำกล่าวคือ การมีผู้นำชุมชนที่ดี มีวิสัยทัศน์ มีความรับผิดชอบและเป็นผู้นำเกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้ตลอดจนการมีสมาชิกของกลุ่มที่ดี เช่น มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันเพื่อดำเนินงานให้สำเร็จ มีความสามัคคี เชื่อฟังและปฏิบัติตาม 4) ปัจจัยเครือข่ายสนับสนุนให้เกิดมีองค์กรเครือข่าย ทั้งภายในชุมชนกันเอง และประสานงานกับองค์กรเครือข่ายภายนอก เพื่อจะช่วยทำให้องค์กรภายในเข้มแข็ง อาศัยการพึ่งพาตนเองได้มากที่สุด

อุไรวรรณ พวงสายใจ (2545) ได้ศึกษาเรื่อง “ทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน” โดยศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนกับความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน พบว่าทุนทางสังคมทั้งที่เป็นทุนที่มาจากภายในชุมชนเอง และทุนที่มาจากภายนอกชุมชนประกอบด้วยวัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ เศรษฐกิจ บุคคล เครือญาติ การศึกษาเรียนรู้ องค์กรหรือกลุ่ม ส่งผลให้องค์กรเกิดความเข้มแข็งอันเนื่องมาจากทุนทางสังคมต่าง ๆ เหล่านี้เป็นแหล่งการเรียนรู้ และมีการเรียนรู้ซึ่งกันและกันในกลุ่ม ระหว่างกลุ่มองค์กรที่เข้มแข็งได้ใช้กระบวนการเรียนรู้มีความสามารถนำทุนทางสังคมโดยเฉพาะทุนที่มีอยู่ในชุมชนมี ทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่าไม้ บุคคล วัฒนธรรม มีศาสนสถานในหมู่บ้านซึ่งเป็นศูนย์กลางทำ พิธีทางศาสนา ความเชื่อ เป็นที่พึ่งพิงทางใจ ทุนเหล่านี้ล้วนแต่เป็นทุนทางสังคมที่มีค่ายิ่งต่อการ ดำรงชีวิตประจำวันและเป็นปัจจัยสำคัญในการทำงานกลุ่มหรือองค์กร เป็นการเสริมสร้างความ มั่นคงและยั่งยืนให้กับองค์กรส่งเสริมให้กลุ่มหรือองค์กรเข้มแข็ง แต่มีบางองค์กรที่ไม่สามารถนำทุน มาใช้อย่างฉลาด ซึ่งมีสาเหตุมาจากองค์กรนั้นไม่มีความสำคัญต่อชุมชน สมาชิกองค์กรไม่ตระหนัก ต่อการจัดตั้งองค์กร ทำให้องค์กรมีความเข้มแข็งน้อย หรือล่มสลายไป

องค์กรชุมชนที่มีความเข้มแข็งสามารถบริหารจัดการทุนทางสังคม นำทุนทางสังคมมาใช้ อย่างฉลาด บริหารทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด มีคุณค่า ดูแล รักษาทุนทางสังคม ที่สำคัญของชุมชนให้คงอยู่ และใช้พลังองค์กรเป็นเครื่องมือสร้างอำนาจต่อรองในประเด็นที่องค์กร ชุมชน เห็นพ้องต้องกัน สามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนและแก้ปัญหาชุมชนได้ตาม เป้าหมายที่ชุมชนต้องการ ทำให้องค์กรและทุนทางสังคมมีความสัมพันธ์กันอยู่ควบคู่กันไปที่ไม่ สามารถแยกกันได้

ธนพล พรมสูงษ์ (2546) ได้ศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับการจัดการป่า สมุนไพร : ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนปลักไม้ลาย ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ผลการศึกษาพบว่า วิธีการจัดการป่าสมุนไพรของชุมชนปลักไม้ลายเป็นลักษณะของการทำงานแบบ พหุภาคีระหว่างพระสงฆ์ หน่วยงานภายใน และหน่วยงานภายนอกชุมชน โดยพระสงฆ์ได้แสดง บทบาทในการเป็นผู้นำในด้านต่าง ๆ ในการจัดการป่าสมุนไพร อาทิ การเป็นผู้นำด้านการพัฒนา จิตใจ ผู้นำด้านการอนุรักษ์ และบทบาทของการเป็นผู้ให้การศึกษา ส่วนหน่วยงานภายใน อัน ได้แก่ สมาชิกในชุมชน หน่วยงานสาธารณสุข และโรงเรียน ได้เข้ามามีส่วนร่วมใน การดำเนินงาน สำหรับหน่วยงานภายนอก อันได้แก่ มหาวิทยาลัยศิลปากร การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ชมรม

แพทย์ แผนไทย และกระทรวงสาธารณสุข ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการให้การสนับสนุนทางวิชาการ และงบประมาณ

กระบวนการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้น เป็นการปรับเปลี่ยนทุนประเภทต่าง ๆ เช่น ทุนมนุษย์ ทุนความรู้ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ไปเป็นทุนของชุมชน ซึ่งกระบวนการดังกล่าว เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจาก ศรัทธา ความไว้วางใจ การพึ่งพาอาศัยกัน การรักถิ่นฐาน ความรู้สึกเป็นเจ้าของ และความรู้สึกภาคภูมิใจของประชาชนและผู้เกี่ยวข้อง อันนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้ และการก่อให้เกิดองค์ความรู้ ที่ส่งผลต่อการจัดการป่าชุมชนไพร

ผลการศึกษได้เสนอแนะว่า การทำงานด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชนไพรที่ต้องอาศัยองค์ความรู้แบบสหวิทยาการ จำเป็นต้องอาศัยการทำงานแบบพหุภาคีที่มีหลายหน่วยงานมาร่วมทำงานด้วยกัน และควรมีการใช้กระบวนการทุนทางสังคมในการทำงาน โดยอาจจะเริ่มจากผู้นำธรรมชาติ อันได้แก่พระสงฆ์ที่เป็นที่ศรัทธาของประชาชน และหน่วยงานต่าง ๆ สำหรับการที่จะให้การอนุรักษ์ป่าชุมชนไพรมีความยั่งยืนนั้น อาจจะต้องแสวงหาองค์ความรู้ใหม่ ๆ เพื่อสร้างให้ป่าชุมชนไพรคงไว้ทั้งความมีคุณค่า และเพิ่มมูลค่า และด้วยเหตุที่สังคมไทยมี “ทุนทางสังคม” อยู่แล้วในวิถีชีวิต การสร้างเสริมเพื่อให้เกิดกระบวนการทุนทางสังคมในกระบวนการทำงาน ซึ่งจะส่งผลให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน และเกิดผลดีต่อการทำงานด้านการพัฒนาชุมชน จึงเป็นเรื่องที่สมควรนำมาพิจารณาอย่างยิ่ง

ณัฐกานต์ จิตรวัฒนา (2546) ได้ศึกษาเรื่องพัฒนาการทุนทางสังคมของกลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ บ้านโป่งคำ ตำบลคูพอง อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน ผลการศึกษพบว่า สภาพแวดล้อมทั้งในและนอกชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อกระบวนการทุนทางสังคม อันได้แก่ ระบบคิด วิถีปฏิบัติ และผลลัพธ์ รวมทั้งผลกระทบที่มีต่อคนในชุมชน การศึกษา ได้พบว่า ปัจจัยที่มีส่วนช่วยเกื้อหนุนให้กระบวนการทุนทางสังคมขับเคลื่อนไปได้นั้นมาจากปัจจัยทางด้านผู้นำ หรือทุนมนุษย์ ทุนทางทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ความเป็นเครือญาติ ความเชื่อค่านิยมในเรื่องเดียวกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน การช่วยเหลือกัน ความไว้วางใจกัน และกระบวนการเรียนรู้ระหว่างกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีส่วนช่วยลดต้นทุนในการดำเนินกิจกรรมอีกด้วย

ส่วนปัจจัยในเชิงลบที่มีผลต่อกระบวนการทุนทางสังคมของกลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ อันได้แก่ เรื่องของตลาด เรื่องราคาของผลิตภัณฑ์ ที่กลุ่มยังต้องการแสวงหากำไรจากการทอผ้า โดยที่เน้นปริมาณมากกว่าคุณภาพ ซึ่งดูเหมือนว่าจะเน้นเรื่องมูลค่ามากกว่าคุณค่า แต่ขณะเดียวกัน

กลุ่มทอผ้าฯ ก็ต้องการที่จะอนุรักษ์วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรธรรมชาติด้วย ซึ่งลักษณะดังกล่าวยังเป็นความไม่ชัดเจน และดูเหมือนจะเป็นความขัดแย้งภายในตัวเองของสมาชิกกลุ่ม

ผลจากการดำเนินกิจกรรมกลุ่มทอผ้าฯ ทำให้ทุนของชุมชนเพิ่มขึ้น และก่อให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรมของกลุ่ม เช่น การที่ชุมชนมีเงินออมมากขึ้น มีรายได้จากการทอผ้าเพิ่มขึ้นและสามารถลดต้นทุนจากการใช้วัสดุจากธรรมชาติ ผลจากการศึกษายังได้พบว่าการสนับสนุนจากองค์กรภายนอกเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยขับเคลื่อนกระบวนการทุนทางสังคมให้สามารถดำเนินงานไปได้ โดยอาศัยการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานจากหลาย ๆ ฝ่ายในลักษณะพหุภาคี ทำให้กลุ่มสามารถดำเนินกิจกรรมไปได้อย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ ยังพบว่าการทอผ้าสามารถเป็นสื่อกลางในการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนและนอกชุมชน ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ที่จะพัฒนาตนเอง กลุ่มและชุมชนให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน

กวิพัฒน์ สุขแจ่ม (2547) ศึกษาเรื่อง “ทุนทางสังคมกับการแก้ไขปัญหายาเสพติด : กรณีศึกษาบ้านคลองจรเข้ น้อย ตำบลเกาะไร่ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา” ผลการศึกษาพบว่า ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ชุมชนมีทุนสิ่งแวดล้อม ทุนมนุษย์ และทุนทางวัฒนธรรมที่สามารถตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนได้อย่างพอเพียง เป็นผลทำให้คนสามารถอยู่ร่วมกันและอยู่ร่วมกับสภาพแวดล้อมได้อย่างปกติสุข มีความเอื้ออาทรและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ซึ่งความสัมพันธ์ที่ดีนี้ได้นำมาซึ่งการสั่งสมของทุนทางสังคมในชุมชน

ผลการศึกษาสรุปบทเรียนได้ว่า ทุนทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การแก้ไขปัญหา ยาเสพติดประสบผลสำเร็จ กระบวนการทุนทางสังคมก่อให้เกิดพลังที่นำไปสู่การแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยอาศัยปัจจัยภายในต่าง ๆ อาทิ ความเข้มแข็งของผู้นำ ค่านิยมที่ดีงามของคนในชุมชน และการประสานกับหน่วยงานภายนอกเข้ามาร่วม เพื่อก่อให้เกิดเป็นพลังทางสังคมในการขับเคลื่อนชุมชน ให้สามารถดำเนินการแก้ไขปัญหายาเสพติดได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ปัจจัยภายในที่สำคัญประการหนึ่ง ได้แก่ ผู้นำธรรมชาติ ซึ่งทำหน้าที่เป็นกลไกที่สามารถดูแลชุมชนอย่างใกล้ชิดและต่อเนื่อง รวมทั้งเป็นแกนนำที่ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการแก้ไขปัญหา ยาเสพติดให้เกิดความยั่งยืนได้ ส่วนปัจจัยภายนอกที่สำคัญคือ วิทยาการกระบวนการที่นำเอาองค์ความรู้ใหม่เข้ามาให้ความช่วยเหลือ โดยอาศัยความสัมพันธ์ที่ดีและมีการสร้าง การยอมรับของคนในชุมชน ทั้งนี้ เพราะหัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการแก้ไขปัญหา ยาเสพติดอยู่ที่ความศรัทธา และความไว้วางใจต่อกัน

การศึกษาได้มีข้อเสนอสำหรับการแก้ไขปัญหายาเสพติดในระดับพื้นที่ว่า ชุมชนต้องเป็น ผู้มีบทบาทหลักในการดำเนินงาน ส่วนผู้ร่วมกระบวนการจะต้องเรียนรู้และมีความเข้าใจพื้นฐานและความเป็นมาของชุมชนอย่างถ่องแท้ สำหรับการนำเสนอนวัตกรรมใหม่ ๆ จำเป็นต้องคำนึงถึงความเหมาะสม และความสอดคล้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน จึงจะสามารถทำให้ชุมชนยอมรับและนำไปปฏิบัติอย่างได้ผลจริงจังและต่อเนื่อง

ไกรวุฒิ วัฒนสิน (2549) ศึกษาเรื่อง “ทุนทางสังคมกับการป้องกันอาชญากรรม” ผลการศึกษาพบว่ากระบวนการทุนทางสังคมเป็นความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน บนฐานของทรัพยากรธรรมชาติ ที่อุดมสมบูรณ์เอื้ออำนวยให้เกิด วิธีการผลิตที่พึ่งตนเอง และบนฐานของชุมชนที่มีประวัติความเป็นมา มีความคิด ความเชื่อร่วมกัน บนหลักการของพุทธศาสนา และมีภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ชุมชนมีความเป็นปึกแผ่น มีพลังในการจัดการแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ด้วยตัวเอง และเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบเศรษฐกิจที่ชุมชนต้องพึ่งพิงภายนอก ความเจริญที่เข้ามา ทำให้ชุมชนพึ่งพาตนเองน้อยลง รวมทั้งลดการพึ่งพิงภูมิปัญญาของตนเอง ทำให้ทุนทางสังคมที่มีอยู่บางส่วนจางหายไป จนเมื่อประสบปัญหาเศรษฐกิจปัญหาสังคม ที่เป็นผลกระทบจากระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ ได้มีแกนนำกระตุ้นปลุกจิตสำนึก การร่วมมือแก้ไขปัญหาดังกล่าว ฟื้นฟูทุนทางสังคมขึ้นมาใหม่ทำให้เกิดระบบคิด และแนวทางการปฏิบัติในชุมชนที่เพียงพอ อยู่ร่วมกันบนพื้นฐานของความเกื้อกูล ร่วมมือ ร่วมใจกัน พึ่งพาอาศัยกัน

ความสำเร็จของชุมชนน่าพึงในการแก้ไขปัญหายาเสพติด เป็นผลมาจากองค์ประกอบภายในชุมชน ผู้นำที่มีความรู้ความสามารถ และความเสียสละ ความเป็นเครือข่ายของคนในชุมชน และขยายผลสู่การแก้ไขปัญหาด้านอื่นในชุมชน เช่นเดียวกับชุมชนไม้เรียงซึ่งเป็นต้นแบบของชุมชนแห่งการเรียนรู้ แผนชุมชนที่ได้มีการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวทาง การเกษตรในชุมชน และต่อมาได้พัฒนารูปแบบไปสู่กิจกรรมอื่น ๆ ขณะที่ชุมชนบางเจ้าฉ่า อาศัยภูมิปัญญาในการจักสานเป็นจุดยึดโยงไปสู่การรวมกลุ่ม เป็นธุรกิจชุมชน ความสำเร็จดังกล่าวในการแก้ไขปัญหามันนอกจากเกิดจากองค์ประกอบภายในชุมชนข้างต้น ยังอาศัยการสนับสนุนจาก องค์ประกอบภายนอก เจ้าหน้าที่ตำรวจ เจ้าหน้าที่อื่นของรัฐ ทั้งในรูปการเสียสละมุ่งมั่นในการทำงานตามหน้าที่ ให้ความรู้ และการสนับสนุนงบประมาณ ได้ถูกแปลงเป็นทุน ทางสังคมอันเป็นพลังที่สำคัญ ให้เกิดระบบคิดให้สมาชิกในชุมชน มีความเอื้ออาทรต่อกัน เห็นอก เห็นใจกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน เป็นวิถีชีวิตของชุมชนที่มีความร่วมมือร่วมใจ ปฏิบัติและเคารพปฏิบัติตามบรรทัดฐานของชุมชน ส่งผลกระทบในการลดเงื่อนไขในการเกิดองค์ประกอบของอาชญากรรม ไม่ว่าจะเป็น

ผู้กระทำผิด เหลือ และโอกาสในการกระทำผิดในชุมชน ทำให้ชุมชนมีความสงบสุขต่อไป
 ไตรรัตน์ โภคพลากรณ์ (2549) ได้ศึกษาเรื่องทุนทางสังคมกับการบริหารการคลังขององค์กรปกครอง
 ส่วนท้องถิ่น : ศึกษากรณีองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยกะปิ อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี และองค์การ
 บริหารส่วนตำบลเขาสามยอก อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี มีข้อค้นพบดังนี้

1.ความสำเร็จขององค์การบริหารส่วนตำบล ที่สามารถได้รับรางวัลธรรมาภิบาล จะต้องมีทุน
 ทางสังคมอยู่ในระดับที่สูงพอควร กล่าวคือจะต้องอาศัยผู้นำและทีมงาน ทุนมนุษย์ การมี ส่วนร่วม
 การให้การรับรู้ร่วมกัน การมีส่วนร่วม และการให้การช่วยเหลือแก่ชุมชนโดยรวมทั้งหมด การพิจารณา
 จะต้องพิจารณาทุกมิติร่วมกัน โดยทั้ง 6 มิติ ได้แก่ มิติทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมการเมืองการ
 ปกครอง เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม อย่างเชื่อมโยงกัน ทั้งในระบบคิดและวิธีปฏิบัติซึ่งจะทำให้เกิดผล
 ผลลัพธ์สุดท้ายคือ ความเต็มใจในการเสียภาษี ความพึงพอใจในการบริการ การเก็บภาษีเพิ่มขึ้นมาก
 และการใช้จ่ายอย่างโปร่งใส โดยมีเป้าหมายเพื่อประชาชนในชุมชน

2.การนำทุนทางสังคมมาใช้นั้นจะช่วยเป็นการสร้างพลังอำนาจของชุมชน การให้อำนาจและ
 การเปิดโอกาสในการมีส่วนร่วมจะทำให้ประชาชนได้เกิดการเรียนรู้ มีวัฒนธรรมการพึ่งพาอาศัยกัน
 ความไว้วางใจกัน ความเป็นเอกภาพเหล่านี้ เป็นต้น จะช่วยเป็นพลังผลักดันสร้างสรรค์องค์การ
 บริหารส่วนตำบลให้มีความเข้มแข็ง

3.องค์การบริหารส่วนตำบลแต่ละแห่งมีพัฒนาการและบริบทที่แตกต่างกัน การจัดการ
 ภายในของตนเองจึงต้องรู้จักการประยุกต์ใช้ทุนทางสังคมให้เป็นประโยชน์ ดังนั้น ครัวผู้บริหารและ
 สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลจะต้องสนใจและเอาใจใส่อย่างจริงจัง เพื่อร่วมกันยกระดับ
 ศักยภาพขององค์การบริหารส่วนตำบลให้สามารถประสานพลังให้เกิดการจัดการอย่างต่อเนื่องยั่งยืน

4.ฐานะการคลังขององค์การบริหารส่วนตำบลจะมีความมั่นคงและยั่งยืนก็ขึ้นอยู่กับ
 ประชาชนในพื้นที่ได้เรียนรู้ในการจัดการตนเอง การกระจายอำนาจและให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการ
 ปกครองตนเองตามระบอบประชาธิปไตย จึงเป็นสิ่งที่มีโอกาสจะหลีกเลี่ยงได้ อันจะทำให้ประชาชนได้
 รู้จักเรียนรู้ในการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยและเป็นฐานรากที่มั่นคงของการปกครองใน
 ระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริงต่อไป

สุชาติ วิลาพันธ์ (2549) ศึกษาเรื่อง กระบวนการทุนทางสังคมในโครงการหมู่บ้านอยู่
 กรณศึกษาบ้านเกาะกลาง ตำบลบางนมโค อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผลการศึกษา
 พบว่าพัฒนาการกระบวนการทุนทางสังคมของบ้านเกาะกลาง เกิดขึ้นมาจากธรรมชาติการเรียนรู้ใน
 การปรับตัว ระบบความคิด และความสัมพันธ์ของคนในชุมชน จิตสำนึกรักถิ่นที่อยู่อาศัย ภาวะความ

เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทำให้มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม และความสัมพันธ์ของคนในแต่ละช่วงเวลา เพื่อให้ชุมชนดำรงอยู่มาได้จนถึงปัจจุบัน

กระบวนการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้น จะเปลี่ยนไปตามสภาพความเป็นอยู่ในแต่ละช่วง ผลการศึกษาพบว่า ตั้งแต่เริ่มตั้งชุมชนบ้านเกาะกลางเป็นหมู่บ้านที่น่าอยู่ เพราะทุนทางสังคม ที่มื้นั้น มีความชัดเจน แต่ในช่วงที่ชุมชนได้รับผลกระทบจากกระแสทุนนิยม บทบาทของทุนทางสังคมลดน้อยลง แต่ทุนทางสังคม ไม่ได้หายไปจากชุมชนเสียทีเดียว หากแต่ไม่ได้นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ปัจจุบันเป็นช่วงที่คนในชุมชนพยายามรื้อฟื้น และสร้างทุนทางสังคมให้เกิดขึ้นอีกครั้ง ในชุมชน

กระบวนการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นนั้น รูปแบบของกระบวนการประกอบไปด้วย 1) องค์ประกอบภายใน เช่น สิ่งแวดล้อมที่ดี ความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติ ชุมชนมีประเพณี วัฒนธรรมที่ถือปฏิบัติกันมาอย่างต่อเนื่อง คนมีความเชื่อ และความศรัทธาในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เดียวกัน และชุมชนมีผู้นำที่เข้มแข็ง 2) องค์ประกอบภายนอก เช่น การเรียนรู้ที่ได้จากในและนอกชุมชน มีการนำความรู้ที่ได้มา ใช้ให้เกิดประโยชน์กับชุมชน ซึ่งทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ขึ้นอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งมีหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องเข้ามาสนับสนุนในการดำเนินงาน เข้ามาเป็นภาคีร่วมในการทำโครงการหมู่บ้านน่าอยู่ โดยผ่านกระบวนการทุนทางสังคม ซึ่งประกอบไปด้วยระบบคิด วิธีการปฏิบัติ และเกิดผลลัพธ์คือ ความน่าอยู่ในด้านต่าง ๆ ของชุมชน

นอกจากนี้ ผลการศึกษายังพบว่า การพัฒนาหมู่บ้านน่าอยู่ที่ประสบผลสำเร็จนั้นเกิดขึ้นมาจากสภาพและการดำรงอยู่ของทุนทางสังคม ชุมชนมีการเรียนรู้และปรับตัวให้เท่าทันกับสถานการณ์ ชุมชนมีผู้นำที่เข้มแข็ง ผู้คนในหมู่บ้านร่วมใจสามัคคีดีต่อกัน และมีการเข้ามาสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ช่วยให้การดำเนินงานประสบความสำเร็จและยั่งยืน

สุพัชรา ศิริณวัฒน์ (2549) ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการจัดการศึกษาด้านอาชีพ : ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนแขวงบางระมาด เขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร ผลการศึกษาพบว่า ระดับประถมศึกษา อาศัยอยู่ในชุมชนระหว่าง 26-30 ปีขึ้นไป ลักษณะทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน ได้แก่ ผู้นำชุมชน วิทยากรท้องถิ่น วัด โรงเรียน ชุมชน และวัฒนธรรม ในชุมชน โดยภาพรวมกลุ่มตัวอย่างมีการดำเนินการในการใช้ทุนทางสังคมกับการจัดการศึกษา ด้านอาชีพ ได้แก่ การประสานสัมพันธ์ การมีส่วนร่วม การประสานความร่วมมือกับองค์กรอื่น การให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลในระดับปานกลาง ส่วนการส่งเสริมด้านอาชีพและรายได้นั้นมีการดำเนินการในระดับน้อย ผู้นำชุมชนมีความเห็นด้วยเป็นอย่างมากในเรื่องของการใช้ทุนทางสังคม มาพัฒนาในการจัดการ การศึกษาด้าน

อาชีพ เนื่องจากจะช่วยแก้ไขปัญหการว่างงานในสังคมได้ และต้องอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ที่มีความตระหนักและรับผิดชอบร่วมกันในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นคนในชุมชน คณะกรรมการชุมชน ผู้นำทางสังคมที่มีในชุมชน หน่วยงานต่าง ๆ ของภาครัฐหรือเอกชนทั้งภายในและภายนอกชุมชนเพื่อให้เกิดการมีอาชีพ มีรายได้ และสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

ข้อเสนอแนะจากการศึกษา ระดับนโยบายควรจะมีการกำหนดบทบาท และหน้าที่ของหน่วยงานที่จัดการศึกษาด้านอาชีพในกรุงเทพมหานคร จัดทำนโยบายการใช้ทุนทางสังคมเพื่อการจัดการศึกษาด้านอาชีพในชุมชนเพื่อให้องค์กรและชุมชนได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน จัดอบรมสร้างความเข้าใจกับกลุ่มเป้าหมายด้านนโยบายและเป็นภาคีองค์กรการปฏิบัติงานจากหลากหลายหน่วยงานให้เป็นเอกภาพทางการปฏิบัติอย่างเดียวกัน ระดับแผนงาน ควรมีการนำระบบข้อมูลสารสนเทศมาพัฒนาและกำหนดเป็นแผนงานเพื่อสนับสนุนและผลักดันทำให้เกิดเป็นรูปธรรม โดยนำข้อมูลสารสนเทศของชุมชนนำมาวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาสและอุปสรรคจัดให้มีเวทีประชาคมเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการใช้ทุนทางสังคม และระดับปฏิบัติการควรมีการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างหน่วยราชการ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง มีการจัดตั้งเป็นกลุ่มเครือข่ายกลุ่มอาชีพในระดับชุมชน มีการจัดตั้งเป็นศูนย์ส่งเสริมอาชีพในระดับเขต และควรจัดให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชนกับชุมชนด้วยกัน ข้อเสนอแนะต่อการศึกษาในครั้งต่อไป ควรจะมีการศึกษาเปรียบเทียบการพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการจัดการศึกษาด้านอาชีพระหว่างชุมชนเมืองกับชุมชนชนบท และศึกษาลักษณะเครือข่ายของทุนทางสังคมเพื่อการจัดการศึกษาด้านอาชีพในชุมชนเมือง

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวกับแนวคิดทุนทางสังคมสรุปได้ว่าทุนทางสังคมมีส่วนสำคัญส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นทุนจากภายในชุมชนเองที่มีทั้งทุนที่เป็นรูปธรรม เช่น ทุนที่เป็นธรรมชาติ คือ ดิน น้ำ และป่าไม้ ทุนที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้นำตามธรรมชาติ ปราชญ์ของชุมชน หรือทุนด้านการเงิน ซึ่งได้แก่ การระดมทุนตั้งเป็นกองทุนต่าง ๆ ส่วนทุนที่เป็นนามธรรม ได้แก่ ทุนด้านวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อ ระบบคุณค่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความสัมพันธ์ทางสังคม ความรัก ความเอื้ออาทร ความสามัคคี ตลอดจนทุนจากภายนอกชุมชน เช่น เครือข่ายความสัมพันธ์กับกลุ่มองค์กรภายนอก

ทุนต่าง ๆ เหล่านี้ ผ่านกระบวนการเรียนรู้ รวมทั้งการดำเนินงานในลักษณะของเครือข่ายและพหุภาคี สำหรับปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทุนทางสังคมดำรงอยู่ได้ รวมทั้งเป็นประโยชน์ต่อการนำไปพัฒนาท้องถิ่น ได้แก่ 1) ปัจจัยการสืบทอดโดยเฉพาะการสืบทอดถ่ายทอดความรู้จากผู้อาวุโสหรือ

บรรพบุรุษ 2) ปัจจัยกระบวนการจัดการที่ดีมีคุณภาพโดยที่ผู้นำและสมาชิกมีความเสียสละและเน้นการมีส่วนร่วม 3) ปัจจัยด้านผู้นำที่มีวิสัยทัศน์และความรับผิดชอบ 4) ปัจจัยด้านเครือข่าย ทั้งเครือข่ายภายในและภายนอก

4.2 งานวิจัยต่างประเทศ

Kate Bird และ Andrew Shepherd (2003) (<http://poverty.worldbank.org/library/view/14305>) ได้ศึกษาเกี่ยวกับความยากจนซ้ำซาก (Chronic Poverty) ในพื้นที่ชนบท 3 แห่ง ในชนบทที่แห้งแล้งกันดารห่างไกลในประเทศซิมบับเว (Zimbabwe) ได้ศึกษาแบบแผนการดำรงชีวิตทุก ๆ ด้าน เช่น วิธีการกินอาหาร การศึกษา สุขภาพ โครงสร้างพื้นฐาน ระบบขนส่ง การอพยพออกจากพื้นที่ การติดต่อเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร

จากการศึกษาเขาพบว่าพื้นที่ชนบทเหล่านี้มีภาวะยากจนตลอดกาล ผลผลิตตกต่ำ ขาดแคลน เนื่องจากความแห้งแล้งอย่างมาก และพบว่าธรรมชาติของความยากจนเหล่านี้สัมพันธ์กับความเคยชินในชีวิต ขนาดของครอบครัว ความสัมพันธ์ของบทบาทชายหญิง สุขภาพ การศึกษา และทุนทางกายภาพ

โดยเฉพาะทุนทางกายภาพหรือทุนทางภูมิศาสตร์ เป็นเรื่องสำคัญที่มีความเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ การเมือง สังคม และทุนมนุษย์ เมื่อทุนทางกายภาพมีน้อยหรือลดลง ผลตามมา ก็คือความยากจนถาวร และจากการศึกษายังพบว่านโยบายรัฐที่ดำเนินการกับพื้นที่ชนบทห่างไกลนั้นล้มเหลวโดยสิ้นเชิง เนื่องจากความที่มีพื้นที่ห่างไกลแล้ว ยังถูกกีดกันให้เป็นคนชายขอบ และในกรณีนี้ความเป็นคนกลุ่มน้อยที่มีอัตลักษณ์ของตนเองยังทำให้ถูกกีดกันให้เกิดความยากจนซ้ำซากขึ้น ผู้ศึกษาได้เสนอแนะว่าหากจะลดความยากจนรัฐต้องให้ความสนใจกับทุนมนุษย์และความมั่นคงปลอดภัย

ผู้ศึกษาได้สรุปผลการศึกษารั้งนี้ว่า สาเหตุสำคัญของความยากจนซ้ำซาก คือ การขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติ รัฐจำเป็นต้องสนใจในเรื่องทรัพยากรมนุษย์ สังคม งบประมาณ และหัวใจสำคัญคือทำให้การศึกษาและบริการทางสุขภาพที่ไม่เสียค่าใช้จ่าย และการคำนึงถึงความเท่าเทียมกันเป็นสำคัญ

Soonhee Kim (2003) (<http://poverty.worldbank.org/library/view/14292>) ได้ศึกษาเกี่ยวกับผู้หญิงกลุ่มหนึ่งที่มีอาชีพขั้วรถบนเกาะ Jeju ในประเทศเกาหลีใต้ผู้หญิงกลุ่มนี้รู้จักกันในนามว่า Jamsu ส่วนองค์กรอาสาสมัครของผู้หญิงกลุ่มนี้มีชื่อว่า Jamsuboe โดย Kim ได้ศึกษาบทบาทขององค์กรอาสาสมัคร Jamsuboe ในฐานะที่เป็นแหล่งทุนทางสังคม (ตามแนวคิดของ Coleman ที่เห็นว่ากลุ่ม/สถาบันทางสังคมเป็นทุนทางสังคม) โดยศึกษาประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลง รวมทั้งเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

จากการศึกษาพบว่า ผู้หญิงกลุ่มนี้มีบทบาทสำคัญเป็น key actors ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมบนเกาะนี้ เนื่องจากผู้หญิงกลุ่มนี้เป็นคนหลักในการหาเลี้ยงครอบครัว และมีความเป็นอิสระภาพในการเป็นผู้นำในการปกครองตนเอง เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มผู้หญิงอื่น ๆ ผู้ศึกษาได้ศึกษาเกี่ยวกับค่านิยมและบรรทัดฐานของผู้หญิงกลุ่มนี้ เช่น ความเป็นปึกแผ่น ความเป็นอิสระ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ การติดต่อกับเพื่อนบ้าน และความเป็นพลเมืองที่มีพันธะ ผูกพันร่วมกัน (Civil engagement) ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นแหล่งของทุนทางสังคมที่สำคัญของผู้หญิงกลุ่มนี้ในการเป็นฐานสำคัญเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

Russell Dalton. et al. (2002) (<http://poverty.worldbank.org/library/view/14354>) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในประเทศเวียดนาม

ประเทศเวียดนามได้มีการปฏิรูปครั้งสำคัญในปี 1992 มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจ เช่น เปิดโอกาสให้ภาคเอกชนลงทุนมากขึ้น และเปิดการค้าระหว่างประเทศมากขึ้น ในการศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงให้เห็นลักษณะพิเศษหรือลักษณะเฉพาะของสังคมประเทศเวียดนามท่ามกลางสภาวะการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย

จากข้อมูลการสำรวจค่านิยมโลก ปี 2001 ซึ่งดำเนินการโดย Institute of Human Studies ในประเทศเวียดนาม ได้ทำการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและผลกระทบต่อสังคม ผลการศึกษาพบว่าระบบครอบครัวถือเป็นศูนย์กลางการยึดเหนี่ยว กล่าวคือ ความผูกพันเหนียวแน่นของระบบครอบครัว (Family ties) เป็นศูนย์กลางของเครือข่ายทางสังคม (social networks) โดยการมีชมรม มีกลุ่มภูมิภาคต่าง ๆ ผู้ศึกษากล่าวว่า ภาวะความทันสมัยไม่สามารถที่จะทำลายหรือกัดกร่อนประเพณีของระบบครอบครัวที่มีฐานความสัมพันธ์ทางเครือข่ายที่แน่นแฟ้นได้ และความสัมพันธ์ทางสังคมของเขาขยายวงกว้างไปถึงกลุ่มอื่น ๆ เช่น กลุ่มทำงาน กลุ่มสังคมอื่น ๆ และพบว่ายังมีระบบความไว้วางใจ (trust) อย่างเหนียวแน่นในระบบครอบครัวและกลุ่มเพื่อนสนิทซึ่ง

ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของลัทธิขงจื๊อ (Confucian traditions)

World Bank (2002) (<http://poverty.worldbank.org/library/view/13008>) ได้กล่าวถึงโครงการ The Andhra Pradesh District Poverty Initiatives Project (APDPID) เป็นโครงการที่ช่วยเหลือคนยากจนใน 180 หมู่บ้านที่อยู่ในเมือง 6 เมืองยากจนของอินเดีย โครงการดังกล่าวให้ความสำคัญโดยมีจุดเน้นในการให้การศึกษาให้กับกลุ่มแรงงานสตรีและเด็ก มีการจัดตั้งกลุ่มเครือข่ายและสมาคมที่เน้นการช่วยเหลือตนเอง (self-help groups) เพื่อที่จะเข้าถึงการบริการของรัฐ และเน้นให้รัฐบาลท้องถิ่นของเมือง Andhra Pradesh มีโครงการขจัดความยากจนในชนบท

โครงการดังกล่าวเน้นให้รัฐบาลท้องถิ่นและกลุ่มคนยากจนมีกลุ่ม/สมาคมเครือข่าย เพื่อช่วยเหลือกัน ซึ่งถือเป็นทุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหาความยากจน

Randall Peerenboom (2002) (<http://poverty.worldbank.org/library/view/14330>) ศึกษาเกี่ยวกับความสำคัญของเครือข่ายทางสังคม ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งสำคัญในทุกสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมเอเชีย การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการศึกษาบทบาทของเครือข่ายทางสังคมกับการพัฒนาความเจริญทางเศรษฐกิจเป็นการเปรียบเทียบกฎที่ไม่เป็นทางการ และเครือข่ายความสัมพันธ์กับกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่เป็นทางการ โดยศึกษาในประเทศจีน โดยศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกลไกต่าง ๆ กับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

ผลการศึกษาพบว่า การมีกฎเกณฑ์ที่เป็นทางการในระบบการค้าที่เป็นทางการ เป็นระบบที่ผูกขาดและกีดกันคนนอก ซึ่งระบบเหล่านี้มีผลต่อความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจน้อย และไม่เพียงพอต่อการเจริญเติบโตของระบบเศรษฐกิจในระยะยาว แต่สิ่งที่สำคัญคือเครือข่ายทางสังคมของกลุ่มลูกค้าเนื่องจากคนกลุ่มนี้จะมีบรรทัดฐานทางสังคมร่วมกัน แนวคิดร่วมกันในเรื่องสินค้าถูกแสดงออกโดยการได้รับอิทธิพลจากลัทธิขงจื๊อในเรื่องของความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ พันธะหน้าที่ ที่นำไปสู่การพัฒนา ระบบเศรษฐกิจ

ผู้ศึกษาได้สรุปแนวคิดในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ว่า ความสัมพันธ์ เครือข่ายทางสังคม และการจัดการที่ไม่ผูกขาดสิ่งเหล่านี้สามารถทดแทนกฎระเบียบต่าง ๆ ที่เป็นทางการ และกฎเกณฑ์ที่เป็นทางการจะทำให้ความเจริญทางเศรษฐกิจล้มเหลว

Ruth Alsop, Robert Chase และ Daniel Owen (2003) (<http://poverty.worldbank.org/library/view/13010>) ได้รายการเกี่ยวกับการศึกษาของธนาคารโลกว่า การลงทุนในเรื่องของการเสริมพลังอำนาจ (empowerment) ทุนทางสังคม (social capital) และการขับเคลื่อนเพื่อการพัฒนาชุมชนภายใต้การดำเนินงานของธนาคารโลก และแนวคิดดังกล่าวจะสัมพันธ์กับเรื่องของการมีส่วนร่วมองค์กร และสถาบันที่จะนำไปสู่การลดภาวะความยากจนและเกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญของธนาคารโลกพยายามที่จะสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดเหล่านี้ว่ามีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน เป็นการผสมผสานทางแนวคิดร่วมกัน

บทที่ 3

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์การพัฒนาทุนทางสังคม และนำเสนอแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ในชุมชนที่ประสบภาวะวิกฤติจากสึนามิ ในพื้นที่จังหวัดพังงา ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และแนวคิดทุนทางสังคม และการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน มาอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยการศึกษาวิจัยภาคสนามเพื่อศึกษาการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ในชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ จำนวน 2 กรณีศึกษา ในพื้นที่ 2 อำเภอ ซึ่งเป็นพื้นที่ประสบภัยพิบัติสึนามิรุนแรงที่สุด แต่สามารถพัฒนาชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัย ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การวิเคราะห์การพัฒนาทุนทางสังคมในชุมชนในประสบผลสำเร็จ หลังจากประสบภาวะวิกฤติจากภัยพิบัติสึนามิ เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ.2547

ขั้นตอนที่ 2 นำเสนอแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ในชุมชนประสบภาวะวิกฤติ

ขั้นตอนที่ 1 การวิเคราะห์การพัฒนาทุนทางสังคมในชุมชนในประสบผลสำเร็จ หลังจากประสบภาวะวิกฤติจากภัยพิบัติสึนามิ เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ.2547

1.1 การคัดเลือกกรณีศึกษา

ผู้วิจัยเลือกกรณีศึกษาชุมชนที่ประสบผลสำเร็จด้านการพัฒนาทุนทางสังคม จำนวน 2 ชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

1.1.1 เกณฑ์การคัดเลือกกรณีศึกษา

1.1.1.1 ชุมชนที่ประสบผลสำเร็จด้านการศึกษาเพื่อพัฒนาทุนทางสังคม หมายถึงชุมชนที่เข้มแข็งโดยมีการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน มีกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตในชุมชน

1.1.1.2 เกณฑ์การคัดเลือกกรณีศึกษาชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ ในการพัฒนาทุนทางสังคม โดยผู้นำชุมชนในจังหวัดพังงาส่วนใหญ่เสนอเห็นพ้องต้องกัน โดยผลการคัดเลือกกรณีศึกษา จำนวน 2 ชุมชน ได้แก่

1) ชุมชนบ้านน้ำเค็ม อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

2) ชุมชนบ้านไนไร่ อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา

1.1.2 การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ในชุมชน มีวิธีการดังนี้

1.1.2.1 คัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) โดยผู้วิจัยกำหนดกลุ่มเป้าหมายหลักในชุมชน ประกอบด้วย ผู้นำทางการ ผู้นำไม่เป็นทางการ ผู้นำอาวุโส ผู้นำการพัฒนา ครู นักพัฒนาในชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน หรือผู้นำทางภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้นำทางวัฒนธรรมประเพณี สมาชิกของชุมชนบ้านน้ำเค็ม และชุมชนบ้านไนไร่ ซึ่งการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลบางส่วน จะเป็นการเลือกแบบ Snowball Sampling คือ เป็นการสุ่มถามไปเรื่อย ๆ จนทราบชื่อบุคคลที่ถูกกล่าวอ้างถึงมากที่สุด เช่น ผู้นำการพัฒนาของชุมชน ปราชญ์ผู้นำทางภูมิปัญญาของชุมชน ครูผู้สอนในโรงเรียน และบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

1.2 เครื่องมือการวิจัย

1.2.1 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยภาคสนาม ได้แก่

1.2.1.1 แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview)

เป็นแนวคำถามเพื่อรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ได้แก่ ผู้อาวุโสของชุมชน ผู้นำด้านวัฒนธรรมประเพณี ผู้นำทางการของชุมชน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น ผู้นำการพัฒนา ผู้นำด้านภูมิปัญญาของชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ครู และผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการจัดการเรียนรู้ในชุมชน เพื่อพัฒนาทุนทางสังคม

แบบสัมภาษณ์เชิงลึก ประกอบด้วย ประเด็นคำถามเกี่ยวกับประวัติและข้อมูลชุมชน วิถีชุมชน สภาพปัญหาและการพัฒนาของชุมชน สภาพทุนทางสังคมของชุมชน สถาบัน/องค์การพัฒนาต่าง ๆ ของชุมชน และการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

1.2.1.2 แบบบันทึกการสังเกต

ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นเกี่ยวกับปรากฏการณ์และพฤติกรรมเพื่อตอบวัตถุประสงค์ การวิจัย โดยผู้วิจัยได้สังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โดยมีประเด็นการสังเกต ดังนี้

- 1.วิถีชีวิตของชุมชน : การทำมาหากิน การประกอบอาชีพ วิถีประจำวัน
วัฒนธรรม ประเพณี
2. ความสัมพันธ์ทางสังคม : สภาพการพัฒนา สภาพทุนทางสังคมของ
ชุมชน
3. การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

1.2.2 การตรวจสอบเครื่องมือ

ผู้วิจัยได้นำประเด็นคำถามเพื่อใช้เป็นแนวทางการสัมภาษณ์เจาะลึกและแนวทางการสนทนากลุ่ม (Focus Group) ให้ผู้ทรงคุณวุฒิ ตรวจสอบให้คำแนะนำเกี่ยวกับความเหมาะสม ความถูกต้อง

1.2.3 วิธีการรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In Depth Interview) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participatory Observation) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participatory Observation) แต่ละวิธีมีรายละเอียดดังนี้

1.2.3.1 การสัมภาษณ์เชิงลึก (In – Depth Interview) เพื่อศึกษาแนวคิด ความเชื่อ การรับรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชน วิถีชุมชน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนโดยเฉพาะการพัฒนาทุนทางสังคมของชุมชน โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

1.2.3.2 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participatory Observation) ผู้วิจัยสังเกตพฤติกรรมวิถีชีวิตของชุมชนทั้งปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในวิถีการเรียนรู้ของชุมชน โดยผู้วิจัยได้เข้าพักอาศัยภายในชุมชนในช่วงการเก็บข้อมูล สังเกตและเข้าร่วมในกิจกรรมของชุมชน เช่น ในเรื่องของการทำมาหากิน ด้านอาชีพ ผู้วิจัยจะเข้าร่วมพฤติกรรมในวิถีชีวิตของบ้านที่ผู้วิจัยเข้าพักอาศัย เช่น การทำประมง การทำสวนยาง และร่วมในพิธีกรรมตามประเพณีของชุมชน

1.2.3.3 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participatory Observation) ผู้วิจัยเข้าไปดำเนินชีวิตในชุมชน โดยได้สังเกตพฤติกรรมและปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในชุมชน เช่น สังเกตกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน การประชุมของชาวบ้าน การประกอบอาชีพวิถีการทำมาหากิน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนทั้งชาวบ้านกับชาวบ้าน และชาวบ้านกับโรงเรียน หรือวัด มัสยิด หรือองค์กรพัฒนาต่าง ๆ ในชุมชน

1.3 การวิเคราะห์ข้อมูลและการตรวจสอบข้อมูล

1.3.1 การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลและการตีความข้อมูลแบบอุปนัย (Analytic Induction) คือ การตีความสร้างข้อสรุปข้อมูลรูปแบบหรือปรากฏการณ์ที่ได้จากการสังเกต การสัมภาษณ์ในการศึกษาชุมชน เพื่อวิเคราะห์แนวคิดและปรากฏการณ์ของการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน โดยผู้วิจัยเป็นผู้วิเคราะห์ข้อมูลด้วยตัวเองโดยใช้แนวทางของสุภางศ์ จันทวานิช (2535:4) ทำการวิเคราะห์ข้อมูลไปพร้อมๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูล และยังทำต่อไปหลังการเก็บข้อมูลสิ้นสุดลง ทั้งนี้การวิเคราะห์ข้อมูลต้องอาศัยสมมุติฐานชั่วคราว (Working Hypothesis) จำนวนมากที่คิดค้น ปรับเปลี่ยนตลอดเวลา การวิเคราะห์ข้อมูลนั้นจะคัดเลือกข้อมูลให้ผู้ให้ข้อมูลเห็นตรงกันอย่างน้อยครึ่งหนึ่งของผู้ให้ข้อมูล

1.3.2 การตรวจสอบข้อมูล วิจัยนี้ได้ใช้การตรวจสอบข้อมูลสามเ้า (Triangulation) คือ

1) การตรวจสอบสามเ้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) ตรวจสอบข้อมูลด้านเวลา สถานที่ และบุคคลที่ต่างกัน จะต้องได้ข้อมูลที่ตรงกัน

2) การตรวจสอบสามเ้าด้านผู้วิจัย (Investigator Triangulation) การตรวจสอบข้อมูลจากการเก็บข้อมูลในภาคสนาม ที่มีทั้งผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัย หลังจากเก็บข้อมูลแล้วมาบันทึกข้อมูลด้วยกัน สรุปข้อมูลที่ได้และเห็นตรงกัน

3) การตรวจสอบสามเ้าด้วยวิธีการรวบรวมข้อมูล (Methodology triangulation) คือการรวบรวมข้อมูลหลายวิธี ทั้งการสัมภาษณ์เจาะลึก การสนทนากลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

โดยหลักการดังกล่าว ผู้วิจัยได้ตรวจสอบข้อมูลแบบสามเ้าตลอดเวลา เช่น ในการสัมภาษณ์ในช่วงเวลาเดียวกัน ได้ใช้คำถามเดียวกันกับผู้ให้ข้อมูลที่หลากหลาย เพื่อให้หลายคนแสดงความคิดเห็น เป็นการตรวจสอบข้อมูลในด้านเวลา สถานที่ และบุคคลที่ต่างกัน ต้องได้ข้อมูลตรงกัน เพื่อตรวจสอบให้เกิดความมั่นใจ และโดยใช่วิธีการอื่นศึกษา เช่นการเข้าไปพูดคุยเพิ่มเติม การสังเกต และการสนทนากลุ่มอย่างไม่เป็นทางการในกรณีที่มีโอกาสการทำกิจกรรมร่วมกันในวาระต่าง ๆ ในชุมชนจะทำให้ การตรวจสอบข้อมูลเป็นไปอย่างธรรมชาติ และทำให้ได้ข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือ

ขั้นตอนที่ 2 การนำเสนอแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ใน ชุมชนประสบภาวะวิกฤติ

2.1 การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลในการสนทนากลุ่ม

โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อได้แนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ในชุมชน
ประสบภาวะวิกฤติ สมาชิกกลุ่มประกอบด้วย ประชาชนในชุมชน ผู้นำทางการ ผู้นำที่ไม่เป็น
ทางการ ผู้นำอาวุโส ผู้นำการพัฒนา ปราชญ์หรือผู้นำทางภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้นำทางวัฒนธรรม
ประเพณี โดยจัดสนทนากลุ่ม ชุมชน ละ 1 กลุ่ม

2.2 เครื่องมือการวิจัย

2.2.1 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยภาคสนามของชุมชนที่ประสบภาวะวิกฤติ ได้แก่

2.2.1.1 แนวคำถามการสนทนากลุ่ม

เมื่อผู้วิจัยได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วม
และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมในขั้นตอนที่ 1 จะนำมาพัฒนาเป็นแนวคำถามเพื่อการสนทนากลุ่ม
เพื่อได้แนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ของชุมชนบ้านน้ำเค็ม อำเภอตะกั่วป่า
จังหวัดพังงา และชุมชนบ้านในไร่ อำเภอกำแพงเพชร จังหวัดพังงา ซึ่งจะเป็นประโยชน์ โดยอาจนำไป
ประยุกต์ใช้กับชุมชนที่ประสบภาวะวิกฤติอื่นๆต่อไป

2.2.1.2 แบบบันทึกการสังเกต

ผู้วิจัยจดบันทึกปรากฏการณ์และพฤติกรรมของชุมชน เพื่อตอบ
วัตถุประสงค์การวิจัย โดยการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โดยมีประเด็นการสังเกต ดังนี้

1.วิถีชีวิตของชุมชน : การทำมาหากิน การประกอบอาชีพ สภาพปัญหา
ของชุมชน วิถีประจำวัน วัฒนธรรมประเพณี

2.สภาพทุนทางสังคมของชุมชน

3.กระบวนการเรียนรู้ในชุมชน ในการพัฒนาทุนทางสังคม โดยใช้ชุมชนเป็น

ฐาน

2.2.2 การตรวจสอบเครื่องมือ

ผู้วิจัยได้นำประเด็นคำถามเพื่อใช้เป็นแนวทางการสนทนากลุ่ม ให้ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 5 ท่าน ได้ตรวจสอบให้คำแนะนำเกี่ยวกับความเหมาะสม ความถูกต้อง

2.2.3 วิธีการรวบรวมข้อมูล

2.2.3.1 การสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อศึกษาทัศนะความคิดเห็นของสมาชิกในกลุ่มสนทนา ซึ่งประกอบด้วยประชาชนในชุมชน ผู้นำทางการ ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ผู้นำอาวุโส ผู้นำการพัฒนา ปราชญ์หรือผู้นำทางภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้นำทางวัฒนธรรมประเพณี เกี่ยวกับแนวทางทางการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ในชุมชนประสบภาวะวิกฤติ ในบริบทของทั้ง 2 ชุมชน

2.2.3.3 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participatory Observation) ผู้วิจัยเข้าไปสังเกตวิถีชีวิตของชุมชน อาชีพ วิธีการทำมาหากิน การเข้าร่วมกิจกรรมประเพณี และวัฒนธรรมการดำรงชีวิตอื่นๆ รวมทั้งกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

2.3 การวิเคราะห์ข้อมูลและการตรวจสอบข้อมูล

2.3.1 การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลการตีความแบบอุปนัย (Analytic Induction) คือ การสร้างข้อสรุปจากข้อมูลหรือปรากฏการณ์ที่ได้จากการ การสนทนากลุ่ม และการสังเกต เพื่อวิเคราะห์แนวคิดหรือข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมในชุมชนที่ประสบภาวะวิกฤต และนำผลการวิเคราะห์เสนอต่อผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อพิจารณา

2.3.2 การตรวจสอบข้อมูลใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) ด้านข้อมูล ด้านผู้วิจัยและด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล เช่นเดียวกับการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าในขั้นตอนที่ 1

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์การพัฒนาทุนทางสังคม โดยใช้ชุมชนเป็นฐานในชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ

การนำเสนอผลการวิจัยในบทนี้ เป็นการนำเสนอผลการวิจัยภาคสนามเพื่อศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ในชุมชนบ้านน้ำเค็ม อำเภอตะกั่วป่า และชุมชนบ้านโนไร่ อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา การนำเสนอแบ่งออกเป็น 2 กรณีศึกษา คือ

กรณีศึกษาที่ 1 ผลการวิเคราะห์การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ในชุมชนบ้านน้ำเค็ม อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

กรณีศึกษาที่ 2 ผลการวิเคราะห์การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ในชุมชนบ้านโนไร่ อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา

กรณีศึกษาที่ 1 ผลการวิเคราะห์การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ในชุมชนบ้านน้ำเค็ม อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยภาคสนามเพื่อศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานมีประเด็นการศึกษา ประกอบด้วยแนวคิดและจุดมุ่งหมายของการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ฐานการเรียนรู้ของชุมชน ทั้งในด้านองค์ความรู้ และแหล่งเรียนรู้ โดยมีประเด็นการนำเสนอ ดังนี้

- 1.ข้อมูลทั่วไปของชุมชน
- 2.โครงสร้างทางสังคมของชุมชน
- 3.กระบวนการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน
- 4.ความเป็นปึกแผ่น : ทุนทางสังคมของชุมชน

กรณีศึกษาที่ 1 ชุมชนบ้านน้ำเค็ม อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

1. ข้อมูลทั่วไปของชุมชน

1.1 สภาพทั่วไปของชุมชน

ชุมชนบ้านน้ำเค็ม หมู่ที่ 2 ตำบลบางม่วง อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา เป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่ มีจำนวนครัวเรือนที่มีทะเบียนบ้านจำนวน 1,048 ครัวเรือน ประชากรจำนวนประมาณ 3,737 คน (ศูนย์ข้อมูลชุมชนบ้านน้ำเค็ม, 2552) อย่างไรก็ตามในความเป็นจริงคาดว่าจะมีประชากรราว 7000 คน หรือประมาณ 3000 ครัวเรือน รวมถึงแรงงานพม่าที่กระจายอยู่ทั่วทั้งชุมชน เป็นหมู่บ้านประมงขนาดใหญ่ในจังหวัดพังงา อยู่ห่างจากตัวอำเภอตะกั่วป่าประมาณ 7 กิโลเมตร โดยมีสภาพพื้นที่ตั้งติดต่อกับพื้นที่ต่าง ๆ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดกับอำเภอเกาะคอเขา จังหวัดพังงา
ทิศใต้	ติดกับชุมชนบ้านบางหลูด
ทิศตะวันออก	ติดกับชุมชนบ้านบางม่วง โดยมีคลองบางม่วงเป็นแนวแบ่งเขต
ทิศตะวันตก	ติดกับทะเลอันดามัน

1.2 สภาพทางกายภาพ

สภาพโดยทั่วไปของพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มพื้นดินทรายมีความลาดชันของพื้นที่เพียงเล็กน้อย บริเวณชายหาดทางด้านทิศตะวันตก และทิศเหนือเป็นหาดทรายยาวตลอดแนวจรดกับทะเลอันดามัน ส่วนที่เหลือเป็นที่ราบลุ่มดินปนทรายซึ่งมีชุมชนเมืองที่เกิดจากการทำเหมืองแร่ในอดีตขนาดเล็กและใหญ่ต่าง ๆ กระจายอยู่ตลอดทั้งพื้นที่ นอกจากนี้พื้นที่บริเวณฝั่งตรงข้ามของคลองบางม่วงซึ่งเป็นพื้นที่ธรรมชาติยังเป็นพื้นที่ป่าชายเลนที่ยังมีสภาพธรรมชาติไม่มีการบุกรุกตลอดแนวฝั่งคลอง การใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชน แบ่งเป็นพื้นที่ส่วนที่เป็นที่อยู่อาศัยและสาธารณูปการในชุมชนกระจายอยู่เต็มพื้นที่สลับกับพื้นที่ธรรมชาติและชุมชนเมือง ซึ่งพื้นที่บริเวณตลอดแนวชายหาดส่วนมากจะเป็นท่าเทียบเรือ และแพปลาโดยมีบ้านพักอาศัยกระจายอยู่บ้างบางพื้นที่ ศูนย์กลางการค้าของชุมชนเป็นตลาดสด อยู่บริเวณใจกลางชุมชนค่อนข้างไปทางท่าเทียบเรือ ส่วนร้านค้าย่อยและบ้านพักอาศัย มีการกระจายอยู่ทั่วไปซึ่งส่วนมากจะรวมตัวกันอยู่สองข้างถนน และถัดเข้ามาในซอยย่อยต่างๆ การคมนาคมและการเข้าถึงชุมชนอาศัยถนนสาธารณะที่แยกจากถนนเพชรเกษมช่วง

กม.ที่ 18 จากอำเภอตะกั่วป่า ชื่อว่า ถนนน้ำเค็ม เป็นถนนสายหลักในชุมชนมีลักษณะเป็นวงแหวนวิ่งรอบพื้นที่ชุมชน และมีถนนซอยย่อยต่างๆกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่

1.3 ระบบสาธารณูปโภค

ระบบสาธารณูปโภคของชุมชนบ้านน้ำเค็มส่วนมากเป็นสิ่งที่ก่อสร้างที่เกิดขึ้นหลังจากเหตุการณ์ภัยพิบัติสึนามิแทบทั้งสิ้น ประกอบด้วย

- ระบบถนนส่วนมากเป็นถนนลาดยาง โดยมีถนนสายหลัก ได้แก่ ถนนน้ำเค็ม เป็นถนน ลาดยางกว้าง 8 เมตร มีไหล่ทาง ส่วนถนนซอยแยกต่างๆ ส่วนมากเป็นถนนลาดยาง กว้างไม่เกิน 6 เมตร นอกจากนี้ในพื้นที่ที่เป็นชุมชนจัดตั้งใหม่ และพื้นที่ที่ห่างไกลจากชุมชน ยังใช้ถนนลูกรังตามธรรมชาติอยู่

- ระบบส่งไฟฟ้าเป็นแบบตั้งเสาพาดสายโดยเดินสายไฟหลักบริเวณริมถนนใหญ่ แยกย่อยเข้าสู่ถนนซอยเพื่อแจกจ่ายเข้าสู่บ้านเรือน โดยมีการติดตั้งระบบส่งไฟฟ้าเกือบทั่วทั้งพื้นที่ เฉพาะในพื้นที่บางส่วนที่เป็นชุมชนจัดตั้งใหม่และพื้นที่พักอาศัยที่อยู่ห่างไกลจากชุมชนที่ไฟฟ้ายังเข้าไม่ถึง

- ระบบจ่ายน้ำประปามีศูนย์กลางอยู่บริเวณริมถนนน้ำเค็มใกล้กับสถานีอนามัย ซึ่งเป็นพื้นที่ใจกลางของชุมชน มีการจ่ายน้ำประปาสู่บ้านพักอาศัยเกือบทั้งหมดในชุมชน ขาดแต่เพียงพื้นที่บางส่วนที่เป็นชุมชนจัดตั้งใหม่ และพื้นที่ที่ห่างไกลจากชุมชนที่น้ำประปายังเข้าไม่ถึง ระบบระบายน้ำผิวดินส่วนมากยังไม่มีการจัดสร้างทางระบายน้ำถาวรทั้งบริเวณถนนสายหลัก และถนนสายรอง อาศัยการระบายน้ำตามธรรมชาติจากผิวดินลงสู่พื้นที่สองข้างถนน และระบายลงสู่ที่ต่ำซึ่งส่วนมากจะเป็นชุมชนเหมือง คลอง และชายหาดลงสู่ทะเล

- ระบบบำบัดน้ำเสียในชุมชน น้ำเสียจากครัวเรือนที่เป็นน้ำโสโครกจากส่วนมากใช้ระบบบ่อเกราะ-บ่อซึม ในการบำบัด ส่วนน้ำทิ้งจากครัวเรือนส่วนมากปล่อยลงทางระบายน้ำสาธารณะโดยตรงไม่มีการบำบัด

1.4 สภาพสังคม เศรษฐกิจ ของชุมชนบ้านน้ำเค็ม

ดังที่กล่าวมาแล้วในเบื้องต้น ชุมชนบ้านน้ำเค็มในปัจจุบันประกอบด้วยผู้คนจากหลากหลายภูมิลำเนา มาตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ สืบเนื่องจากในอดีตสมัยที่มีการทำเหมืองแร่ พื้นที่แห่งนี้ถือเป็นแหล่งทำเหมืองแร่ขนาดใหญ่ ทั้งการทำเหมืองแร่บนบกและการทำ

เหมืองแร่ในทะเล ด้วยเหตุจูงใจนี้ทำให้ผู้คนหลั่งไหลมาจากทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ ภายหลังจากการยกเลิกสัมปทานการทำเหมืองแร่ และการประกาศยกเลิกการทำเหมืองแร่ทั่วประเทศ ทำให้ผู้คนที่เข้าประกอบอาชีพในพื้นที่แห่งนี้เปลี่ยนอาชีพจากการเป็นลูกจ้างทำเหมืองแร่มาเป็นอาชีพประมง เนื่องจากท้องทะเลอันดามันในบริเวณนี้มีแหล่งทรัพยากรทางทะเลอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ทำให้ชุมชนแห่งนี้พลัดถิ่นตัวเองมาเป็นชุมชนประมงมาจนถึงปัจจุบัน

การประกอบอาชีพส่วนมากของชาวชุมชนบ้านน้ำเค็มแห่งนี้ส่วนมากเป็นอาชีพประมง และอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการประมง อีกทั้งการค้าขายในชุมชนส่วนมากเป็นผลผลิตที่เกี่ยวข้องกับการประมง ทั้งในรูปแบบของสินค้าสด และสินค้าแปรรูป การค้าขายส่วนมากเป็นร้านค้าย่อยในชุมชนค้าขายเกี่ยวกับเครื่องอุปโภคบริโภคในชุมชนซึ่งส่วนมากเป็นร้านค้ารายย่อยไม่มีร้านค้าขนาดใหญ่ นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านบางส่วนประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป เช่น การรับจ้างกรีดยาง ทำผม เสริมสวย นวดแผนไทย ก่อสร้าง รับจ้างทั่วไป ทั้งนี้การประกอบอาชีพของชาวบ้านบางส่วนในชุมชนจะมีลักษณะเปลี่ยนไปตามฤดูกาล กล่าวคือ ช่วงฤดูที่ไม่สามารถออกทะเลได้ จะประกอบอาชีพเสริมส่วนมากจะเป็นการแปรรูปสินค้าจากการประมง หรือการรับจ้าง เพื่อเป็นการเสริมรายได้จากการว่างงาน ในส่วนของนักท่องเที่ยวที่มาประกอบกิจการในพื้นที่ได้แก่ การทำแพปลา เรือข้ามฟากไปยังเกาะคอเขา โรงแรมรีสอร์ท ตลอดจนการเก็บรังนกนางแอ่น เป็นต้น

นอกจากนี้ชุมชนบ้านน้ำเค็มแห่งนี้ประกอบด้วยคนจากหลากหลายชาติพันธุ์ และนับถือศาสนาแตกต่างกันไป กล่าวคือ ชาวบ้านที่เป็นชาวตะกั่วป่าซึ่งอยู่ในพื้นที่แต่เดิม ส่วนมากเป็นชาวไทย-พุทธ และไทย-มุสลิม นอกจากนี้ยังมีชาวมอแกนซึ่งเป็นชาวเล ไม่มีสัญชาติ แต่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งนี้มาแต่โบราณ ชาวบ้านส่วนที่ย้ายถิ่นฐานมาจากที่อื่นเพื่อมาทำเหมืองแร่ และหันมาประกอบอาชีพประมง ส่วนมากก็เป็นชาวไทยที่มาจากทั่วทุกสารทิศ มีทั้งไทย-พุทธ และไทย-มุสลิม อีกทั้งในปัจจุบัน ประชากรอีกส่วนหนึ่งซึ่งกำลังเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ ได้แก่ แรงงานต่างด้าวชาวพม่า ซึ่งเข้ามาประกอบอาชีพรับจ้างในชุมชนบ้านน้ำเค็มแห่งนี้ ทั้งนี้แรงงานต่างด้าวเหล่านี้มีทั้งที่เข้ามาโดยถูกกฎหมายและที่ลักลอบเข้าเมืองมา

ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม ของชุมชนบ้านน้ำเค็ม ล้วนมีรากฐานมาจากลักษณะเชื้อชาติ และการนับถือศาสนาของแต่ละกลุ่มคน การนับถือศาสนาของชาวชุมชนบ้านน้ำเค็มแห่งนี้ มีทั้งศาสนาพุทธ ศาสนาอิสลาม ศาสนาคริสต์ และชาวเลที่นับถือผี ด้วยความหลากหลายทางศาสนานี้เอง ส่งผลให้เกิดรูปแบบของขนบธรรมเนียม และวัฒนธรรมที่หลากหลาย

ในชุมชนบ้านน้ำเค็มแห่งนี้ กล่าวคือ มีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอยู่เป็นประจำตามงานเทศกาล และวันสำคัญทางศาสนาของแต่ละศาสนา มีประเพณีและการละเล่นในรูปแบบต่างๆ ตามแต่กลุ่มวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นรูปแบบที่พบเห็นได้ทั่วไปในประเทศไทย เช่น รำวง หนังตะลุง การเลี่ยนงักเขา และวัฒนธรรมของชาวมอแกนที่พบได้เฉพาะในพื้นที่แถบภาคใต้ฝั่งตะวันตก เช่น การแสดงร้องเงี้ยวของชาวมอแกน

1.5 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

บ้านน้ำเค็มเดิมเป็นชุมชนชาวมอแกนขนาดเล็กประมาณ 30 กว่าครัวเรือน ก่อนจะขยายเป็นที่ตั้งฐานขุดแร่ของเหมืองทั้งบนบกและในทะเล มีบริษัทที่เข้ามาทำธุรกิจขุดแร่ดิบทุกทั้งที่เป็นบริษัทของคนไทยและต่างประเทศตั้งแต่ปีพ.ศ.2515-2516 สืบเนื่องจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในขณะนั้นซึ่งเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม จนถึงสมัยตื่นแร่ดิบ ต่อเนื่องจากการปิดเขาศูนย์ที่ทานพอน นครศรีธรรมราช เมื่อปีพ.ศ. 2517-2518 ในขณะเดียวกันมีการยกเลิกสัมปทานการทำเหมืองแร่ในทะเลของบริษัทเทมโก้ และรัฐอนุญาตให้ชาวบ้านขุดแร่ได้ ชุมชนบ้านน้ำเค็มจึงขยายตัวเต็มที่ ประชาชนมาจากหลายจังหวัดและหลากหลายอาชีพพากันมาตั้งถิ่นฐาน ตั้งแต่ปี พ.ศ.2519 ซึ่งปรากฏเป็นชื่อซอยประจำถิ่นฐานต่างๆ เช่น ซอยสุพรรณ ซอยเสนา ซอยนครศรีธรรมราช ซอยเชียงใหม่ เป็นต้น มีทั้งการทำประมงและการทำแร่ จนกระทั่งกระแสการทำแร่ลดลงเนื่องจากราคาตลาด ปริมาณแร่ รวมทั้งนโยบายของรัฐบาล อย่างไรก็ดีการทำเหมืองแร่ดังกล่าวมีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมทางกายภาพและภูมิประเทศของพื้นที่อย่างมาก ทั้งร่องน้ำที่เปลี่ยนแปลงไป ชุมเหมืองต่างๆ ในพื้นที่บ้านน้ำเค็ม ตลอดจนพื้นที่เนินสูงซึ่งเกิดจากการถมดินทรายที่ได้จากการขุดเหมืองแร่ หลังจากนั้นชาวบ้านในชุมชนบ้านน้ำเค็มจึงหันมาสนใจการทำประมงทั้งชายฝั่งและนอกฝั่ง ในช่วงปี พ.ศ.2524 กันอย่างหนาแน่น ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาชุมชนบ้านน้ำเค็มมีการแบ่งพวกแบ่งกลุ่มกันอย่างชัดเจน โดยเฉพาะในยุคทำเหมืองแร่ยังมีความขัดแย้งแย่งชิงกันสูงมาก เป็นพื้นที่ที่ยากต่อการประสานงานต่างๆ ที่เป็นหมู่บ้านที่มีศักยภาพในการอยู่อาศัยและการประกอบอาชีพอย่างดียิ่ง

หลังสิ้นสุดการทำเหมืองแร่นั้น ชุมชนบ้านน้ำเค็มมีกิจการประมงที่เจริญอย่างรวดเร็ว มีทั้งการประมงชายฝั่งของชาวประมงพื้นบ้านรายย่อย จนกระทั่งประมงขนาดกลางในทะเลลึก และธุรกิจต่อเนื่อง โดยเฉพาะแพปลาเพื่อขายส่งสู่ตลาดทั้งในพื้นที่ภาคใต้และประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะประเทศมาเลเซีย และสิงคโปร์ รวมถึงบริการร้านค้าและสถานบันเทิงริมน้ำในยามค่ำคืนของคนเรือ

ในขณะเดียวกันบ้านน้ำเค็มกำลังเฟื่องฟูในการพัฒนาธุรกิจท่องเที่ยวที่เกาะคอเขา ซึ่งกำลังพัฒนาให้เป็นปลายทางการท่องเที่ยว ต่อเนื่องจากภูเก็ต พังงา เขาหลัก เกาะสุรินทร์ สิมิรัน เกาะพระทอง และระนอง เพื่อรับนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศที่กำลังนิยมในธรรมชาติที่สวยงามยากที่จะมีชายหาดใดในโลกเปรียบเทียบได้ ทั้งเกาะแก่ง ทะเล ชายหาดที่สวยงาม และวิถีชีวิตของผู้คนที่ไม่เหมือนที่ใดในโลก

1.6 บ้านน้ำเค็มหลังเหตุการณ์สึนามิ

หลังจากเหตุการณ์สึนามิ ชุมชนบ้านน้ำเค็ม ซึ่งเป็นหมู่บ้านชายฝั่งทะเลอันดามัน เป็นหมู่บ้านที่ได้รับความสูญเสียมากที่สุด ทั้งทรัพย์สินผู้บาดเจ็บ และผู้เสียชีวิต ชาวบ้านประมาณ 1 ใน 4 จากประชากรราว 4,200 คน ได้เสียชีวิตในเหตุการณ์ บาดเจ็บ 5,597 คน บ้านเรือนราวร้อยละ 80 จำนวน 2,541 หลัง พังเสียหายทั้งหมด (ข้อมูลจากอนุสรณ์สถานสึนามิ บ้านน้ำเค็ม, 6 มีนาคม 2552) ส่วนที่เหลือก็อยู่ในสภาพที่ชำรุดต้องบูรณะซ่อมแซมใหม่ ปัจจุบัน ชุมชนบ้านน้ำเค็ม ได้รับการช่วยเหลือในด้านที่พักอาศัย เครื่องมือและอุปกรณ์ในการประกอบอาชีพจากหน่วยงานราชการ องค์กรเอกชน มูลนิธิต่างๆ เป็นจำนวนมาก หากแต่เป็นการช่วยเหลือที่กระจุกกระจาย ไม่สามารถกำหนดทิศทางของการพัฒนาชุมชนทั้งทางจิตใจ สังคม เศรษฐกิจ และกายภาพสิ่งแวดล้อม ได้อย่างเป็นองค์รวม ดังที่ ไมตรี จงไกรจักร ประธานศูนย์ประสานงานชุมชน ผู้นำชุมชนคนสำคัญในชุมชนบ้านน้ำเค็ม ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

.....บ้านน้ำเค็มเสียหายมากที่สุด บ้านเรือนส่วนใหญ่อยู่ติดทะเล ถูกคลื่นกวาดไปราบเป็นหน้ากลอง บ้านเรือนที่อยู่ติดทะเลโดนร้อยเปอร์เซ็นต์ ใครที่มีญาติพี่น้องอยู่ที่นี่ไม่ต้องถามเลยว่าโดนสึนามิมั้ย มีน้อยมากที่เห็นกับตาเนะ มีบนเนิน ชัก 10 หลังมั้ง เพราะบ้านเรือนเราอยู่ติดทะเลแบบที่เห็นนี้แหละ พอภาพออกไปเราก็เลยได้รับความช่วยเหลือเยอะมาก แต่ก็ปัญหามันนะ ไม่รู้จะแบ่งกันหรือ (อย่างไร) ช่วงแรกคนบริจาคมาได้หลายล้าน เราตั้งกลุ่มรับบริจาค เชื้อมัยแบ่งเงินกันได้ คนละ 900 บาท มันทำอะไรไม่ได้เลย ก็เลยคิดว่าเราต้องบริหารเงินให้ดีกว่านี้ ไม่อย่างนั้นเราก็จะไปไม่รอด...

(สัมภาษณ์ ไมตรี จงไกรจักร, 5 มีนาคม 2552)

สภาพบ้านน้ำเค็มก่อนและหลังประสบภัยพิบัติสึนามิ

2.โครงสร้างทางสังคมของชุมชน

ชุมชนบ้านน้ำเค็มเป็นชุมชนที่ติดหาดทรายยาวตลอดแนวจรดกับทะเลอันดามัน ส่วนที่เหลือเป็นที่ราบลุ่มดินปนทรายซึ่งมีชุมชนเหมืองที่เกิดจากทำเหมืองแร่ในอดีตขนาดขนาดเล็กและใหญ่ ต่างๆกันกระจายอยู่ตลอดทั้งพื้นที่ นอกจากนี้พื้นที่บริเวณฝั่งตรงข้ามของคลองบางม่วงซึ่งเป็นพื้นที่ธรรมชาติยังเป็นพื้นที่ป่าชายเลนที่ยังมีสภาพธรรมชาติไม่มีการบุกรุกตลอดแนวฝั่งคลอง การเข้าถึง

ชุมชนบ้านน้ำเค็มสามารถเดินทางจากถนนสายภูเก็ต – ตะกั่วป่า เข้าไปเป็นระยะทางประมาณ 3 กิโลเมตร และสามารถใช้เรือข้ามฟากข้ามบริเวณท่าเรือ ไปบริเวณเกาะคอเขาได้อีกด้วย

2.1 สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

สภาพที่ตั้งของบ้านน้ำเค็มอยู่บริเวณป่าชายเลนปากแม่น้ำ บริเวณปากคลองบางม่วง โดยบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงกับที่ตั้งชุมชน มีพื้นที่ป่าชายเลนที่ยังคงสมบูรณ์อยู่มาก โดยเฉพาะบริเวณฝั่งตรงข้ามคลองบางม่วง ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของชุมชนบ้านน้ำเค็ม อีกทั้งยังมีทรัพยากรชายหาดที่สมบูรณ์ ผู้อยู่กับวิถีชีวิตชาวประมงตั้งแต่บริเวณแหลมสน ไปจนถึงบริเวณแหลมป้อม ด้วยสภาพทางกายภาพที่ผูกอยู่กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติอันสมบูรณ์นี้เองทำให้ชาวบ้านน้ำเค็ม มีการประกอบอาชีพดั้งเดิม รวมไปถึงวิถีชีวิตการอยู่อาศัยที่เคารพและพึ่งพาธรรมชาติ

2.2 สภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้าง

ลักษณะของสภาพแวดล้อมบริเวณพื้นที่ชุมชนประกอบด้วยถนนสายหลัก ลักษณะเป็นวง และมีซอยย่อย ๆ ต่าง ๆ แยกออกไป ซึ่งแต่ละซอยมีลักษณะเฉพาะของตัวเอง โดยเฉพาะซอยซึ่งบอกที่มาที่ไปของชนกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานประกอบอาชีพ สภาพอาคารบ้านเรือนก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์สึนามิ เป็นลักษณะกลุ่มอาคารขนาดเล็ก มีลักษณะพื้นถิ่นซึ่งสะท้อนการประกอบอาชีพการประมงบริเวณป่าชายเลนและชายหาด ต่อมาเมื่อมีการขยายตัวของชุมชนและประชากรมากขึ้น ก็ได้มีการขยายตัวเข้ามาในแผ่นดินมากขึ้น จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์พิบัติภัย ทำให้สภาพบ้านเรือนเปลี่ยนแปลงไป

ในปัจจุบันยังคงรูปแบบถนนและซอยต่างๆเอาไว้ พื้นที่บริเวณบ้านน้ำเค็มและโดยรอบยังประกอบไปด้วยลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งคือ พื้นที่บริเวณชุมชนเหมือนเดิม มีลักษณะเป็นหนองน้ำขนาดต่างๆกัน บางแห่งสามารถเชื่อมต่อกับเส้นทางน้ำธรรมชาติคือ คลองบางม่วงได้ ทำให้สามารถนำเรือเข้ามาจอดภายในชุมชนเหมือนดังกล่าวได้ ส่วนบางแห่งมีลักษณะเป็นหนองน้ำปิด ซึ่งอาจมีระบบน้ำเชื่อมถึงกันภายหลัง ทั้งยังมีปลาอยู่อาศัยอีกด้วย ลักษณะเช่นนี้ถือเป็นภูมิทัศน์แบบที่เรียกกันโดยสากลว่า ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม (Cultural Landscape) ซึ่งเป็นผลจากการเข้าปรับใช้สภาพทางธรรมชาติโดยมนุษย์ และเกิดเป็นสภาพแวดล้อมชนิดใหม่ซึ่งมีศักยภาพในการอนุรักษ์และพัฒนา

2.3 ระบบการคมนาคม

การคมนาคมขนส่ง บ้านน้ำเค็มสามารถเดินทางจากถนนสายภูเก็ต – ตะกั่วป่า โดยถนนคอนกรีตเสริมเหล็ก ต่อเนื่องกับถนนสายหลักเข้าสู่พื้นที่บ้านน้ำเค็ม ระยะทางประมาณ 3 กิโลเมตร ระบบถนนส่วนมากเป็นถนนลาดยาง โดยมีถนนสายหลัก ได้แก่ ถนนน้ำเค็ม เป็นถนน ลาดยางกว้าง 8 เมตร มีไหล่ทาง ส่วนถนนซอยแยกต่างๆ ส่วนมากเป็นถนนลาดยาง กว้างไม่เกิน 6 เมตร นอกจากนี้ในพื้นที่ที่เป็นชุมชนจัดตั้งใหม่ และพื้นที่ที่ห่างไกลจากชุมชน ยังใช้ถนนลูกรัง

2.4 สถานที่สำคัญในชุมชน

สามารถจำแนกเป็นประเภทต่างๆ คือ

- 1) สถานที่ราชการ
- 2) อาคารสาธารณะ
- 3) อาคารทางศาสนา
- 4) อนุสรณ์สถาน

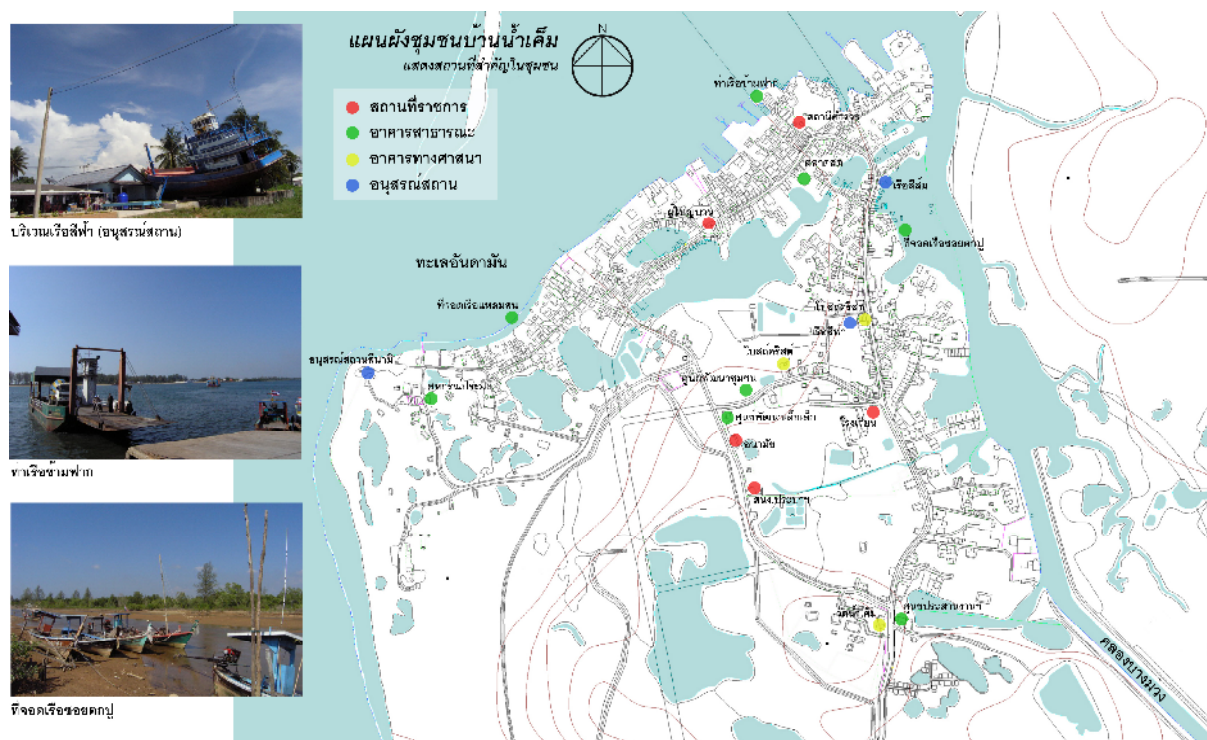
1) สถานที่ราชการที่สำคัญในชุมชนบ้านน้ำเค็ม ได้แก่ โรงเรียนบ้านน้ำเค็ม สถานีตำรวจอนามัย สำนักงานประปา และที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นไปในลักษณะดูแลและครอบคลุมภายในชุมชน

2) อาคารสาธารณะในบริเวณชุมชนบ้านน้ำเค็ม จะมีทั้งที่เป็นอาคารเพื่อตอบ สนอง ประโยชน์เฉพาะทาง รวมไปถึงบริเวณซึ่งชาวบ้านในชุมชนได้เข้ามาใช้ประโยชน์ร่วมกัน ได้แก่ ศูนย์ประสานงานผู้ประสบภัยสึนามิและธนาคารชุมชน ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ศูนย์พัฒนาชุมชน ตลาดสด ท่าเรือข้ามฟาก ท่าจอดเรือชอยตกปู ที่จอดเรือแหลมสน สหกรณ์ประมง

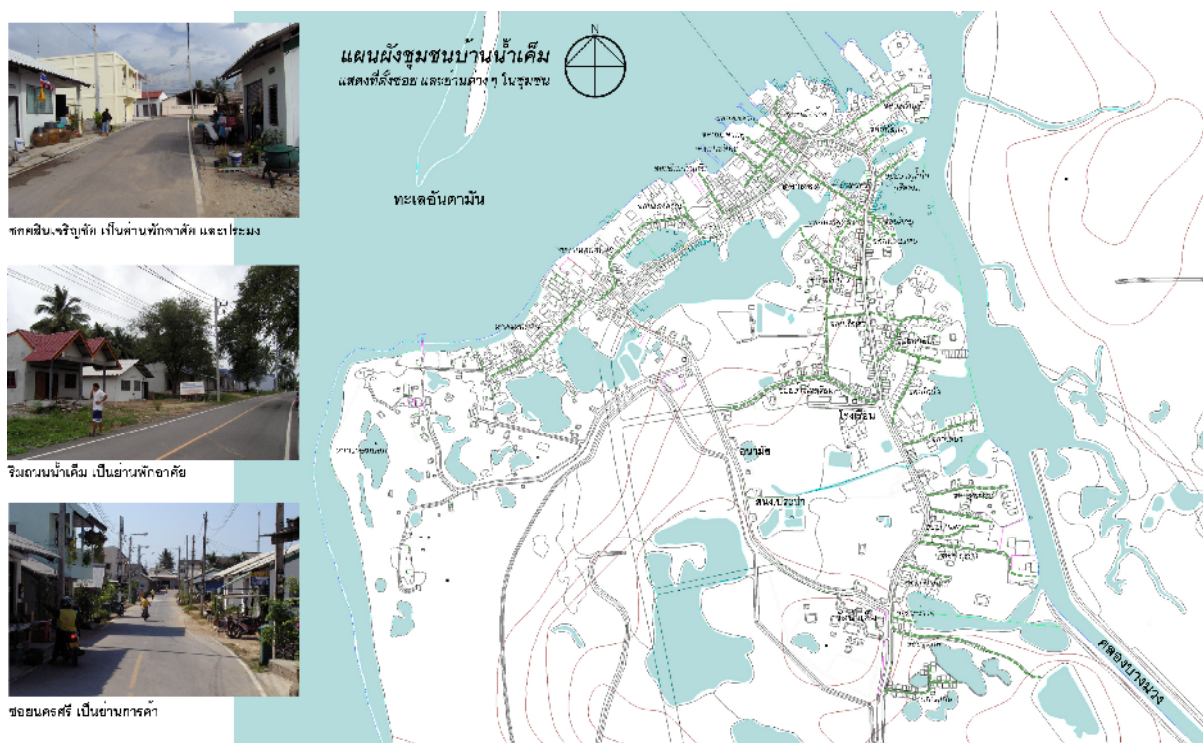
3) สถานที่ทางศาสนา สืบเนื่องจากชาวบ้านน้ำเค็มส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ และมีบางส่วนนับถือศาสนาคริสต์ ทำให้ชุมชนบ้านน้ำเค็มมีวัด 1 แห่ง คือวัดน้ำเค็ม และโบสถ์คริสต์ 1 แห่ง

4) อนุสรณ์สถาน อันเนื่องมาจากเหตุการณ์สึนามิ เรือสีฟ้าและเรือสีส้ม ซึ่งถูกคลื่นซัดขึ้นมาบนหาด เป็นอนุสรณ์ระลึกถึงเหตุการณ์ดังกล่าว แม้ว่าในปัจจุบันยังไม่มีข้อสรุปชัดเจนสำหรับแนวทางในการดำเนินการ แต่เรื่องราวเหตุการณ์และตำแหน่งที่ตั้ง มีศักยภาพในการจุดประเด็นความคิดกันภายในชุมชนว่าจะมีการดำเนินการกันอย่างไรต่อไป อีกบริเวณหนึ่ง คือ อนุสรณ์สถานสึนามิ บริเวณแหลมสน ซึ่งเป็นลักษณะของประติมากรรมผนวกกับสวนสาธารณะเพื่อระลึกถึง

ผู้ที่เสียชีวิตในเหตุการณ์ และยังมีศักยภาพในการพัฒนาอีกมาก ทั้งตำแหน่งที่ตั้งและการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่รอบด้าน

แผนที่แสดงสถานที่สำคัญในชุมชน

แผนที่แสดงตำแหน่งที่ตั้งชอย และย่านสำคัญ

2.5 ที่ตั้งชอย และย่านสำคัญในชุมชน

ชุมชนบ้านน้ำเค็มมีลักษณะเฉพาะของชุมชนคือ เอกลักษณ์ของชอยและชื้อชอยประจำถิ่นต่างๆ เช่น ชอยสุพรรณ ชอยเสนา ชอยนครศรี เหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงที่มาที่ไป ประวัติศาสตร์ พัฒนาการของชุมชน แทบทุกชอยมีกิจกรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ เช่น ปลาตากแห้ง ประมงชายฝั่ง ประมงป่าชายเลน หรือเคยมีกิจกรรมเฉพาะ เช่น ชอยมะขามคู่ เคยเป็นย่านผ่อนคลาของชาวเรือหรือบริเวณโรงภาพยนตร์เก่า ใกล้เคียง ๆ กับชอยนครศรี เป็นต้น ย่านที่สำคัญของชุมชน ได้แก่ ย่านตลาดสด ร้านค้า ซึ่งมีชอยนครศรี เชื่อมกับถนนสายหลัก กิจกรรมร้านค้าต่างๆ เกาะไปตามชอยนครศรีและชอยใกล้เคียง นำไปสู่อาคารตลาดสด ย่านสำคัญอื่นๆ ได้แก่ ย่านสะพานปลา ซึ่งเป็นท่าเรือเทียบขนส่งอาหารทะเล รวมไปถึงท่าเรือจ้าง ซึ่งมีแพขนานยนต์ข้ามไปสู่เกาะคอเขา รวมไปถึงเป็นท่ารถสองแถวเข้าสู่ตัวเมืองตะกั่วป่าอีกด้วย

2.6 ระบบสาธารณูปโภคพื้นฐาน

ระบบสาธารณูปโภคของชุมชนบ้านน้ำเค็มแห่งนี้ส่วนมากเป็นสิ่งที่ก่อสร้างที่เกิดขึ้นหลังจากเหตุการณ์ธรณีพิบัติคลื่นยักษ์สึนามิแทบทั้งสิ้น ประกอบด้วย

- 1) ระบบส่งไฟฟ้าเป็นแบบตั้งเสาพาดสายโดยเดินสายไฟหลักบริเวณริมถนนใหญ่ แยกย่อยเข้าสู่ถนนซอยเพื่อแจกจ่ายเข้าสู่บ้านเรือน โดยมีการติดตั้งระบบส่งไฟฟ้าเกือบทั่วทั้งพื้นที่ เฉพาะในพื้นที่บางส่วนที่เป็นชุมชนดั้งเดิมและพื้นที่พักอาศัยที่อยู่ห่างไกลจากชุมชนที่ไฟฟ้ายังเข้าไม่ถึง
- 2) ระบบจ่ายน้ำประปา น้ำใช้ แต่เดิมนั้นบ้านน้ำเค็มใช้น้ำจากการบ่อบาดาลของชุมชน แต่ในช่วงประมาณ 3-4 ปีที่ผ่านมาพื้นที่ชุมชนเกือบทั้งหมดได้รับน้ำประปาจากการประปาส่วนภูมิภาคตะกั่วป่า มีศูนย์กลางอยู่บริเวณริมถนนน้ำเค็มใกล้กับสถานีอนามัย ซึ่งเป็นพื้นที่ใจกลางของชุมชน มีการจ่ายน้ำประปาสู่บ้านพักอาศัยเกือบทั้งหมดในชุมชน ขาดแต่เพียงพื้นที่บางส่วนที่เป็นชุมชนจัดตั้งใหม่ และพื้นที่ที่ห่างไกลจากชุมชนที่น้ำประปายังเข้าไม่ถึง
- 3) ระบบระบายน้ำผิวดินส่วนมากยังไม่มีการจัดสร้างทางระบายน้ำถาวรทั้งบริเวณถนนสายหลัก และถนนสายรอง อาศัยการระบายน้ำตามธรรมชาติจากผิวดินลงสู่พื้นที่สองข้างถนน และระบายลงสู่ที่ต่ำซึ่งส่วนมากจะเป็นชุมชนเหมือง คลอง และชายหาดลงสู่ทะเล
- 4) ระบบบำบัดน้ำเสียในชุมชน น้ำเสียจากครัวเรือนที่เป็นน้ำโสโครกจากส่วนส่วนมากใช้ระบบบ่อเกราะ-บ่อซึมในการบำบัด ส่วนน้ำทิ้งจากครัวเรือนส่วนมากปล่อยลงทางระบายน้ำสาธารณะโดยตรงไม่มีการบำบัด
- 5) ระบบการบำบัดขยะ พื้นที่บ้านน้ำเค็มได้รับการบริการเก็บขยะจากทาง อบต.บางม่วง แล้วนำไปกำจัดในพื้นที่อื่นในตำบลบางม่วง ปริมาณขยะประมาณ 700 – 800 กิโลกรัมต่อวัน หรือประมาณร้อยละ 25 ของปริมาณขยะในพื้นที่ตำบลบางม่วง ซึ่งมีปริมาณขยะกว่า 3 ตันต่อวัน
- 6) สาธารณูปการในพื้นที่บ้านน้ำเค็มประกอบด้วย โรงเรียนบ้านน้ำเค็ม เปิดสอนตั้งแต่อนุบาลจนถึงมัธยมศึกษาตอนต้น สถานีอนามัยบ้านน้ำเค็ม สถานีตำรวจย่อยในพื้นที่ และสำนักสงฆ์

2.7 การใช้ประโยชน์ที่ดิน

การใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนมีลักษณะเป็นชุมชนประมงขนาดใหญ่ พื้นที่ส่วนที่เป็นที่อยู่อาศัยและสาธารณูปการในชุมชนกระจายอยู่เต็มพื้นที่สลับกับพื้นที่ธรรมชาติและชุมชนเหมือง ซึ่งพื้นที่บริเวณตลอดแนวชายหาดส่วนมากจะเป็นท่าเทียบเรือ และแพปลาโดยมีบ้านพักอาศัยกระจาย

อยู่บ้างบางพื้นที่ ศูนย์กลางการค้าของชุมชนเป็นตลาดสด อยู่บริเวณใจกลางชุมชนค่อนข้างไปทางท่าเทียบเรือ ส่วนร้านค้าย่อย และบ้านพักอาศัย มีการกระจายอยู่ทั่วไปซึ่งส่วนมากจะรวมตัวกันอยู่สองข้างถนน และถัดเข้ามาในซอยย่อยต่างๆ การคมนาคมและการเข้าถึงชุมชนอาศัยถนนสาธารณะที่แยกจากถนนเพชรเกษมช่วงกม.ที่ 18 จากอำเภอตะกั่วป่า ชื่อว่า ถนนน้ำเค็ม เป็นถนนสายหลักในชุมชนมีลักษณะเป็นวงแหวนวิ่งรอบพื้นที่ชุมชน อีกทั้งยังมีถนนซอยย่อยต่างๆกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ กรรมสิทธิ์ที่ดินส่วนใหญ่เป็นของเอกชน โดยยังมีพื้นที่สาธารณะประโยชน์เหลืออยู่บ้างบริเวณชายหาด และบางส่วนของชุมชนเมือง รวมไปถึงที่ราชพัสดุขนาดใหญ่บริเวณโรงเรียน

2.8 สภาพทางสังคม – วัฒนธรรม

1) โครงสร้างของประชากรในชุมชนบ้านน้ำเค็ม ส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง 16 – 45 ปี และมีสัดส่วนกว่าร้อยละ 50 ของประชากรทั้งหมด ซึ่งประชากรกลุ่มนี้ถือว่าเป็นประชากรในวัยแรงงาน เป็นกำลังหลักในการหารายได้เลี้ยงครอบครัว ในขณะที่กลุ่มประชากรที่เหลือเป็นประชากรวัยเด็กที่มีอายุแรกเกิด – 5 ปี โดยมีสัดส่วนร้อยละ 9 ประชากรวัยเรียนอายุ 6 – 18 ปี ประมาณร้อยละ 18 และประชากรสูงอายุซึ่งมีอายุมากกว่า 65 ปี อีกร้อยละ 4 ซึ่งทั้งสามกลุ่มหลังนี้ถือว่าเป็นภาระของครอบครัวที่ต้องดูแลรับผิดชอบ โดยสัดส่วนของประชากรเพศชายมีมากกว่าประชากรเพศหญิงเล็กน้อย ขนาดของครัวเรือนโดยเฉลี่ย 4.2 คนต่อครัวเรือนซึ่งถือว่าเป็นครัวเรือนขนาดเล็ก

2) ระดับการศึกษาของประชากร พบว่า ประมาณร้อยละ 50 จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และอีกร้อยละ 9 จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ในขณะที่ ร้อยละ 14 ยังไม่ได้เรียนหนังสือ แต่ก็ยังมีสัดส่วนของประชากรร้อยละ 10 ที่จบการศึกษาระดับอาชีวศึกษาและระดับปริญญาตรี

3) การถือครองที่อยู่อาศัยของประชากรบ้านน้ำเค็มก่อนและหลังเหตุการณ์สึนามิไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลง คือ มากกว่าร้อยละ 95 ยังเป็นเจ้าของที่อยู่อาศัยเดิม แต่เมื่อพิจารณาถึงกรรมสิทธิ์การถือครองที่ดิน พบว่าประชากรบ้านน้ำเค็มก่อนเกิดภัยพิบัติสึนามิมีการถือครองที่ดินหลากหลายรูปแบบ มีจำนวนมากกว่าร้อยละ 60 ที่เป็นเจ้าของที่ดิน แต่เมื่อหลังจากเกิดภัยพิบัติสึนามิและย้ายเข้าไปอยู่ในบ้านถาวรที่ทางรัฐจัดสร้างให้ ทำให้ปัจจุบันประชากรบ้านน้ำเค็มเข้าไปอยู่ในที่ดินของทางราชการมากถึงร้อยละ 48 จากเดิมมีสัดส่วนเพียงร้อยละ 7 เท่านั้น

4) สำหรับอาคารที่อยู่อาศัย จะเห็นได้ว่าหลังจากเกิดภัยพิบัติสึนามิแล้วที่อยู่อาศัยที่ได้รับมอบนั้นใช้เป็นที่พักอาศัยได้เพียงอย่างเดียว (ร้อยละ 78) ซึ่งก่อนเกิดเหตุการณ์สึนามิ ประชากรบ้านน้ำเค็มใช้ที่อยู่อาศัยในการประกอบอาชีพด้วย แต่ปัจจุบันการใช้ประโยชน์ในการทำมาหากินลดลง เพราะรูปแบบของบ้านที่ทางหน่วยงานและราชการจัดสร้างให้ นั้นไม่เหมาะสมในการประกอบกิจกรรมอย่างอื่น ทั้งเรื่องของขนาดและทำเลที่ตั้ง ดังเห็นได้จากกลุ่มอาคารในย่านตลาด รวมไปถึงบ้านชาวประมงบริเวณชายหาด ซึ่งต้องมีการปรับการใช้พื้นที่เพื่อความเหมาะสมในการดำรงชีวิตจริง

2.9 กลุ่มชาติพันธุ์ ศาสนา

ชุมชนบ้านน้ำเค็มแห่งนี้ประกอบด้วยคนจากหลากหลายชาติพันธุ์ และนับถือศาสนาแตกต่างกันไป ชาวบ้านที่เป็นชาวตะกั่วป่าซึ่งอยู่ในพื้นที่แต่เดิม ส่วนมากเป็นชาวไทย-พุทธ และไทย-มุสลิม นอกจากนี้ยังมีชาวมอแกนซึ่งเป็นชาวเล ไม่มีสัญชาติ แต่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งนี้มาแต่โบราณ ชาวบ้านส่วนที่ย้ายถิ่นฐานมาจากที่อื่นเพื่อมาทำเหมืองแร่ และหันมาประกอบอาชีพประมง ส่วนมากก็เป็นชาวไทยที่มาจากทั่วทุกสารทิศ มีทั้งไทย-พุทธ และไทย-มุสลิม อีกทั้งในปัจจุบัน มีชาวบ้านบางส่วนมีการเปลี่ยนเป็นศาสนาคริสต์บ้าง ประชากรอีกส่วนหนึ่งซึ่งกำลังเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ ได้แก่ แรงงานต่างด้าวชาวพม่า ซึ่งเข้ามาประกอบอาชีพรับจ้างในชุมชนบ้านน้ำเค็มแห่งนี้ ทั้งนี้แรงงานต่างด้าวเหล่านี้มีทั้งที่เข้ามาโดยถูกกฎหมายและที่ลักลอบเข้าเมืองมา

ความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์และศาสนานำมาซึ่งขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ที่หลากหลายแตกต่างกัน ดังที่ นายเสฐียร เพชรเกลี้ยง ผู้ใหญ่บ้านน้ำเค็ม ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม ของชุมชนบ้านน้ำเค็ม ล้วนมีรากฐานมาจากลักษณะเชื้อชาติ และการนับถือศาสนาของแต่ละกลุ่มคน การนับถือศาสนาของชาวชุมชนบ้านน้ำเค็มแห่งนี้ มีทั้งศาสนาพุทธ ศาสนาอิสลาม ศาสนาคริสต์ และชาวเลที่นับถือผี ด้วยความหลากหลายทางศาสนาเอง ส่งผลให้เกิดรูปแบบของขนบธรรมเนียม และวัฒนธรรมที่หลากหลายในชุมชนบ้านน้ำเค็มนี้ มีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอยู่เป็นประจำตามงานเทศกาล และวันสำคัญทางศาสนาของแต่ละศาสนา มีประเพณีและการละเล่นในรูปแบบต่างๆ ตามแต่ละกลุ่มวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นรูปแบบที่พบเห็นได้ทั่วไปในประเทศไทย เช่น รำวง หนังตะลุง การเลี้ยงนกเขา และวัฒนธรรมของชาวมอแกนที่พบได้เฉพาะในพื้นที่แถบภาคใต้ฝั่งตะวันตก เช่น การแสดงรองเง้งของชาวมอแกน ทุกวันนี้ ถ้าชุมชนเรามีงานอะไร ก็จะมีการแสดงของมอแกนด้วยเสมอ เพราะกรรมการชุมชนที่นี่ไม่อยากให้วัฒนธรรมเขาสูญหายไป....

(สัมภาษณ์ เสฐียร เพชรเกลี้ยง, 10 มีนาคม 2552)

กลุ่มเยาวชนชาวมอแกน

2.10 แหล่งวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น

ด้วยประสบการณ์ที่สั่งสมมาแต่อดีต พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ทำให้ยังมีอาชีพ กิจกรรม ที่เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านน้ำเค็มหลายประการ ทั้งเป็นกิจกรรมขนาดเล็กเฉพาะบุคคล ในครัวเรือน ไปจนถึงกิจกรรมขนาดใหญ่ ได้แก่ ภูมิปัญญาดั้งเดิมในการทำลอด หมอตำแย หมอนวดจับเส้น นวดแผนไทย ไปจนถึงการต่อเรือชุดแร่นาโตใหญ่ จนสามารถส่งออกไปต่างประเทศได้ นอกจากนี้ยังมีภูมิปัญญาที่ผูกติดอยู่กับการประกอบอาชีพ เช่น การทำประมงน้ำตื้น การทำลอบ ซึ่งทำกันเองและใช้กันเองภายในครัวเรือน ดังจะเห็นได้จากแทบทุกบ้านที่มีการทำประมง จะสามารถผลิตลอบได้เอง รวมไปถึงภูมิปัญญาในการแปรรูปอาหารทะเลตากแห้ง เช่น ปลาหมึกแห้ง ปลาตากแห้ง

การเล่นรอนเง็ง ดนตรีพื้นเมืองของชาวมอแกน

3.การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

หลังเหตุการณ์คลื่นยักษ์สึนามิได้มีการเปิดศูนย์บางม่วง ช่วยเหลือผู้ประสบภัย เมื่อวันที่ 1 มกราคม 2548 มีผู้ประสบภัยลงทะเบียนจำนวน 855 ครอบครัว เกือบทั้งหมดมาจากบ้านน้ำเค็ม โดยในช่วงสัปดาห์แรกผู้ประสบภัยได้พักอาศัยอยู่ในเต็นท์ จนเมื่อบ้านพักชั่วคราวในที่ต่างๆ ก่อสร้างเสร็จ จึงทยอยแยกกันไปอยู่ตามศูนย์ต่างๆ โดยในศูนย์ฯ บางม่วงแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ พื้นที่ในบริเวณสำนักงาน อบต. บางม่วง มีบ้านพักผู้ประสบภัยจำนวน 190 หลัง และพื้นที่ศูนย์ฯ ชุดลอกของกรมทรัพยากรธรณี จำนวน 289 หลัง รวมทั้งสิ้น 479 หลัง นอกจากนั้นยังมีบ้านชั่วคราวที่บ้านพรุเดียว บ้านชั่วคราวที่โรงเรียนบ้านน้ำเค็ม จากความเดือดร้อนและความวุ่นวายระยะแรก ๆ ได้เกิดกลุ่มคนที่อาสาช่วยเหลือผู้ประสบภัยด้วยกัน เริ่มคิดจัดระบบการอยู่อาศัย การบริหารจัดการงบประมาณ และการจัดระบบชุมชน จนสามารถสร้างเป็นกระบวนการแก้ปัญหาและพลิกสถานการณ์ ตลอดจนเพิ่มศักยภาพด้านความคิด ด้านการทำงานร่วมกัน เมื่อชาวบ้านอาศัยบ้านชั่วคราวระยะหนึ่ง ชาวบ้านบางกลุ่มก็เริ่มที่จะตั้งกลุ่มอาชีพ เป็นการช่วยเหลือตนเองเรื่องอาชีพและการเงิน ดังที่ ประยูร จงไกรจักร์ ประธานกลุ่มเลี้ยงปลาในกระชัง ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

กลุ่มแรกคือ สภาภาพแฟ หรือตอนหลังเป็น ศูนย์ประสานงานชุมชนน้ำเค็มเป็นองค์กรชาวบ้านที่เกิดขึ้น หลังจากเกิดสึนามิได้ไม่ถึง 10 วัน เพื่อประสานงานกับองค์กรต่างๆ ทั้งภาครัฐ และองค์กรเอกชน รวมทั้งผู้สนับสนุนรายบุคคล เพื่อป้องกันการสับสนและหาหรือเรื่องการช่วยเหลือกัน เรื่องอาชีพและการเงิน อีกอย่างหนึ่งชาวบ้านเห็นว่าอยู่เฉยๆ ก็ยิ่งคิดมาก หลังจากนั้นก็เกิดกลุ่มอาชีพอื่นตามมามากมาย โดยเป้าหมายสำคัญคือต้องการให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ การใช้กระบวนการกลุ่มให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วม ตั้งแต่การรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่ม ร่วมกันกำหนดแนวทางการดำเนินงานของกลุ่ม ตลอดจนเสนอโครงการ โดยมีศูนย์ประสานงานชุมชนบ้านน้ำเค็มเป็นผู้ประสานงานในการหาเงินทุน เพื่อสนับสนุนกลุ่มอาชีพต่างๆ หัวใจสำคัญของกองทุน คือ ระบบกองทุนหมุนเวียน ที่สามารถสร้างทุนให้ยั่งยืน นอกจากเรื่องอาชีพแล้วยังมีการแก้ปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัย ให้กับกลุ่มคนบ้านเช่า และคนไร้บ้านจำนวน 106 ครอบครัว ที่ทางภาครัฐไม่ได้ให้ความช่วยเหลือเนื่องจากไม่มีที่ดินและเอกสารสิทธิ์เป็นของตนเอง โดยประสานงานไปยังมูลนิธิชุมชนไทและสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน เพื่อจัดทำโครงการบ้านมั่นคง

(สัมภาษณ์ ประยูร จงไกรจักร์, 5 มีนาคม 2552)

จากการรวมตัวของคนน้ำเค็ม ส่งผลให้เกิดกลุ่มคนทำงานเพื่อชุมชนที่เข้มแข็ง มีระบบการจัดการชุมชนที่มีระบบ มีผู้นำที่เข้มแข็ง ที่สำคัญคือคณะทำงานไม่ได้คิดจะช่วยเหลือแต่คนในบ้าน

น้ำเค็มเท่านั้น ยังแบ่งปันความช่วยเหลือและแนวทางการทำงานสู่ชุมชนอื่นๆ ที่ประสบภัยด้วยกัน ดังที่ เสฐียร เพชรเกลี้ยง ผู้ใหญ่บ้านน้ำเค็มได้ให้สัมภาษณ์ว่า

เราไม่ได้รวมตัวกันแล้วคิดช่วยเหลือแต่คนน้ำเค็มเท่านั้น แต่มีการให้ความช่วยเหลือ แบ่งปันของบริจาค ให้กับชุมชนที่ประสบภัยอื่นๆ ด้วย จนกระทั่งเกิดการเชื่อมโยงการทำงานร่วมกันเป็น เครือข่าย ผู้ประสบภัย 6 จังหวัดอันดามัน ประกอบกับผู้ประสบภัยหลายชุมชนมีปัญหาเรื่อง ที่ดินป่าชายเลน ซึ่งตอนนั้นถือว่าเป็นปัญหาร่วมของชุมชนที่ประสบภัยสินามิในพื้นที่พังงากับภูเก็ต เราก็ต่อสู้ร่วมกัน จนทำให้ได้ที่ดินคืนมา เกิดการประสานงานช่วยเหลือกันต่อสู้เพื่อแก้ปัญหาร่วมกันจนสามารถขยายการเรียนรู้สู่เรื่องอื่น ๆ

(สัมภาษณ์ เสฐียร เพชรเกลี้ยง , 5 มีนาคม 2552)

กลุ่มองค์กรชุมชน เครือข่าย

จากชุมชนบ้านน้ำเค็มที่ต่างคนต่างอยู่ ต่างก็ทำงานอาชีพของตัวเองไป มุ่งแต่หาเงินมาจุนเจือครอบครัว หน่วยงานไหนเข้ามาส่งเสริมการตั้งกลุ่มหรือองค์กรชุมชนต่างๆ มากมายก็ไม่เคยประสบผลสำเร็จ จนเกิดคลื่นยักษ์สินามิที่ชาวบ้านไม่เคยคิดมาก่อนว่าเหตุการณ์เช่นนี้จะเกิดขึ้นได้ในชุมชน หลังจากนั้นกลุ่มองค์กรชุมชน และเครือข่ายต่างๆ ก็เกิดขึ้นในชุมชน ดังที่ไมตรี จงไกรจักร ผู้นำชุมชนคนสำคัญได้ให้สัมภาษณ์ว่า

กลุ่มองค์กรชุมชน และเครือข่ายภายในชุมชนบ้านน้ำเค็ม ก่อตัวขึ้นจากกลไกความช่วยเหลือจากภายนอกในช่วงแรก โดยผ่านหน่วยงานทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชนทั้งในและนอกประเทศ ในช่วงแรกความช่วยเหลือส่วนมากเป็นการให้เงินและสิ่งของผ่านการบริจาค พวกเรากลุ่มหนึ่ง ได้เล็งเห็นผลกระทบเชิงสังคมที่อาจเกิดขึ้นในเชิงลบ หากไม่มีการเตรียมความเข้มแข็งแก่ภาคประชาชน เมื่อทรัพยากรต่างๆ ที่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอกหมดไป จึงได้มีการรวมตัวกันของคนในพื้นที่บ้านน้ำเค็มบางส่วนร่วมกับ องค์กรพัฒนาเอกชนในการสร้างชุมชนและประชาคมชาวหมู่บ้านน้ำเค็มที่เข้มแข็ง โดยในขณะนั้นองค์กรที่มีบทบาทสำคัญในการช่วยให้เราเรียนรู้ผ่านกระบวนการทำงานจริง ได้แก่ มูลนิธิชุมชนไทย สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน และเครือข่าย Save Andaman ซึ่งมีศักยภาพในการเชื่อมต่อความช่วยเหลือและทรัพยากรจากภายนอกโดยไม่ผ่านโครงสร้างองค์กรรัฐ แต่ทำงานคู่ขนานไปกับกลไกของรัฐเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาพื้นที่

(สัมภาษณ์ ไมตรี จงไกรจักร, 5 มีนาคม 2552)

กลุ่มชุมชนชาวบ้านน้ำเค็มได้ขยายตัวและมีศักยภาพในการจัดสรรทรัพยากรผ่านกลุ่มเครือข่ายชุมชนเอง ในรูปแบบองค์กรนิติบุคคล โดยเริ่มต้นจากการรวมตัวกันของผู้ประสพภัยที่เป็นชาวบ้านน้ำเค็มดั้งเดิม ที่เล็งเห็นว่าชุมชนควรมีการบริหารจัดการทรัพยากรและความช่วยเหลือที่หลังไหลเข้ามาอย่างเป็นระบบและมีวิสัยทัศน์มากกว่าที่เป็นอยู่ จนภายหลังพัฒนามาเป็นองค์กรชุมชนรูปแบบนิติบุคคลที่มีความสามารถในการบริหารจัดการทรัพยากรที่ได้รับมาได้ด้วยตนเอง ได้แก่ การจัดตั้งธนาคารชุมชน การจัดตั้งสหกรณ์เพื่อที่อยู่อาศัย การให้สินเชื่อเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาอาชีพรายกลุ่ม เป็นต้น

ในช่วงแรกของการรวมกลุ่ม ต้องยอมรับว่าเราเริ่มจากกลุ่มเพื่อน และญาติมิตรก่อน แล้วก็มีหลายกลุ่มแล้วแต่ความเชื่อ หลังจากนั้นพอเขาเห็นกลุ่มเราทำงานกันจริงจัง มุ่งมั่นในการชวนเพื่อนบ้านน้ำเค็มมาอยู่ด้วยกันที่ศูนย์อพยพบางม่วง ประสานดูแลทุกข์สุขแก่กัน มุ่งมั่นที่จะแบ่งปันเผื่อแผ่ และช่วยกันตั้งหลักเริ่มต้นใหม่ด้วยกัน ยืนยันที่จะอยู่ในพื้นที่เดิม ไม่ไปไหน จะต้องหาหนทางสร้างบ้านเองในแบบที่เราต้องการ รวมถึงมุ่งมั่นที่จะพัฒนาเตรียมความพร้อมเรื่องรับภัย หากมาอีกเราต้องอยู่กับมันให้ได้ ไม่เคยคิดทำเรื่องพวกนี้แบบตัวใครตัวมัน แต่เรามุ่งที่จะทำร่วมกัน เพื่อส่วนรวมร่วมกัน มีการจัดตั้งศูนย์ประสานงานชุมชน การจัดการศูนย์อพยพ การจัดการเรื่องกลุ่มคนไร้บ้าน และการจัดการเรื่องการเตรียมความพร้อมรับภัยพิบัติ

(สัมภาษณ์ ประยูร จงไกรจักร, 9 มีนาคม 2552)

นอกจากนั้นการมีภาคีพันธมิตรคอยช่วยเหลือชี้แนะและสนับสนุนส่งเสริมต่อเนื่อง นับเป็นเงื่อนไขและเป็นข้อเรียนรู้ที่สำคัญ ผู้สนับสนุนช่วยเหลือทุกฝ่ายไม่ว่าจะเป็นภาครัฐหรือเอกชน ตลอดจนอาสาสมัครที่ได้ช่วยชี้ชวนให้ทำและคอยหนุนเสริมอย่างต่อเนื่อง และได้ขยายวงกว้างขึ้นเป็นลำดับ นับเป็นการสร้างเสริมศักยภาพและทักษะทั้งส่วนบุคคลและของกลุ่มท่ามกลางสถานการณ์การเกิดภัยพิบัติและการค้นพบคนที่มีความความมุ่งมั่นที่จะเห็นชุมชนบ้านน้ำเค็มไปในทางที่ดีขึ้น ดังที่จำนง จิตนิรัตน์ จากเครือข่ายสลัม 4 ภาค ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

หัวใจสำคัญในการก่อกำเนิดองค์กรในชุมชน คือการประสานคนในชุมชนบ้านน้ำเค็มกับแหล่งเงินทุน และความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาจากภายนอก มีกลุ่มประชาคมบ้านน้ำเค็ม ภายใต้ชื่อ “ศูนย์ประสานงานผู้ประสพภัยสึนามิ” เป็นองค์กรผลักดันให้เกิดกลไกในการประสาน อีกทั้งยังเชื่อมโยงองค์กรพัฒนาเอกชนและเครือข่ายผู้ประสพภัยสึนามิในพื้นที่อื่นๆ เข้าด้วยกันอีกด้วย เป็นการทำงานเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาบ้านน้ำเค็มนอกกลไกรัฐ แต่เป็นศูนย์รวมของการทำงานภาคประชาชนในพื้นที่ที่เชื่อมต่อกันทั้งโครงสร้างรัฐและเครือข่ายหลายระดับ โดยเนื้อหาการพัฒนาพื้นที่ที่เด่นชัดได้แก่ การแก้ปัญหาด้านที่อยู่อาศัย การ

อนุรักษ์ศิลปะและวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิม รวมไปถึงศิลปวัฒนธรรมของคนมอแกน และการฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชนโดยส่งเสริมกลุ่มอาชีพ

(สัมภาษณ์ จ๋านง จิตนิรัตน์, 7 มีนาคม 2552)

ภายหลังจากภัยพิบัติภัยสึนามิ ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางด้านความสัมพันธ์ในระดับโครงสร้างของคนในชุมชน ที่เกิดจากความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอก เป็นการแทรกแซงของหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐ และองค์กรอื่นๆ ผ่านการดำเนินโครงการในด้านต่างๆ เพื่อให้เกิดการฟื้นฟูชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในพื้นที่ ตลอดจนเกิดพัฒนาการขององค์กรชุมชนและกระบวนการชุมชนอันเป็นผลมาจากความพยายามกำหนดทิศทางการพัฒนาด้วยตัวเอง เพื่อให้การช่วยเหลือที่หลั่งไหลเข้ามาเกิดประโยชน์ต่อชาวบ้านในชุมชนบ้านน้ำเค็มสูงสุด

ความช่วยเหลือจากภายนอกในรูปของรัฐ และความร่วมมือระหว่างภาครัฐและหน่วยงานภายนอก ไปสู่ชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากคลื่นสึนามิ ที่ปรากฏเด่นชัด ได้แก่ ความพยายามกำหนดกรอบแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่ประสบภัยสึนามิในระดับมหภาค โดยหน่วยงานหลักในขณะนั้นคือความร่วมมือระหว่างกระทรวงการคลังและธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย (ADB) ที่มีกรอบแผนพัฒนาพื้นที่ประสบภัยครอบคลุมเนื้อหาการพัฒนาและฟื้นฟูที่ประกอบไปด้วยยุทธศาสตร์การพัฒนา 5 ยุทธศาสตร์หลัก ได้แก่ การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาการท่องเที่ยว สิ่งแวดล้อมและสิ่งปลูกสร้าง บริการสาธารณะและการพัฒนาชุมชน อย่างไรก็ตามยุทธศาสตร์ดังกล่าวนี้เป็นแนวคิดกว้างๆ ที่ครอบคลุมพื้นที่ประสบภัยสึนามิทั้งหมด มิได้เป็นแผนเฉพาะเจาะจงพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง

แผนให้ความช่วยเหลือเป็นแผนที่ทำขึ้นเฉพาะหน้า ไม่ได้ระบุเจาะจง ไม่มีโอกาสได้จัดทำแผนโดยให้พวกเราชาวบ้านได้มีโอกาสมีส่วนร่วมในการวางแผน และที่สำคัญเขาลืมคิดไปว่าความต้องการจำเป็นของชาวบ้านที่ประสบภัยเหมือนกัน แต่ก็ต้องการไม่เหมือนกัน อย่างแผนช่วยเหลือปลูกสร้างบ้านที่อยู่อาศัย คนที่ควบคุมการปลูกสร้างก็ไม่ได้คิดที่จะถามพวกเราเลย มาถึงก็สร้างเลย จนทีหลังพวกเรารวมตัวกันปลูกสร้างกันเองด้วยงบประมาณที่พอหาได้ ตอนแรกชาวบ้านก็ไม่อยากคิด บอกว่าจะไปคิดทำไรเขาสร้างให้เราก้เข้าไปอยู่ แต่พอเขาเห็นเรามีบ้านที่เราอยากได้ ออกแบบตามความต้องการเรา ไม่ได้เป็นกล่องๆแบบของเขา ราคาแสนสี่หมื่นเหมือนกัน คนก็เริ่มเข้ามาหาเรามากขึ้น รวมตัวกันได้มากขึ้น

(สัมภาษณ์ เกรียงไกร ทองนิยม, 7 มีนาคม 2552)

ในระดับความช่วยเหลือของภาครัฐในระดับ กระทรวง กรมต่างๆ ซึ่งความช่วยเหลือจากภาครัฐประกอบไปด้วย องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) กองทัพบก สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน กรมประมง เป็นต้น ส่วนในอีกด้านหนึ่ง องค์การภายในประเทศและนานาชาติจากภายนอก หรือภาคประชาสังคมที่ได้ร่วมช่วยเหลือฟื้นฟูชุมชนในด้านต่างๆ ทั้ง ๆ ที่ไม่ผ่านกลไกรัฐนั้นก็อีกจำนวนมาก ได้แก่ บริษัท ห้างร้านต่างๆ มูลนิธิต่างๆ องค์การพัฒนาระหว่างประเทศ องค์การศาสนา เป็นต้น บ้างก็ให้ความช่วยเหลือผ่านองค์กรชุมชน องค์การพัฒนาเอกชน ในรูปของโครงการต่างๆ ได้แก่ สิ่งปลูกสร้าง ระบบสาธารณูปโภค การสร้างอาชีพ (เลี้ยงปลาในกระชัง) กิจกรรมเด็กและเยาวชน ตลอดจนจนถึงการศึกษาและสุขภาพ พัฒนาการของชุมชนและการก่อรูปขององค์กรชุมชนในพื้นที่บ้านน้ำเค็ม เริ่มมีบทบาทสำคัญในการประสานระหว่างความต้องการของในชุมชนและความช่วยเหลือจากภายนอก

หน่วยงานต่างๆ ที่ให้ความช่วยเหลือแม้ตอนแรกเหมือนจะสร้างปัญหา จริงๆ แล้วชุมชนบ้านน้ำเค็มถูกพัฒนาขึ้นจากโครงการภายนอกทั้งเพ แต่ละเจ้าของโครงการ หน่วยงานเขาก็ต้องการแต่จะบรรลุวัตถุประสงค์ของตน จนชุมชนบ้านน้ำเค็มกลายเป็นสนามแข่งขันผลงานของโครงการต่างๆ บางทีก็ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำ ไม่เท่าเทียมกันของคนในชุมชน เกิดความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชนบ้าง บางทีการดำเนินการโครงการหนึ่งของหน่วยงานหนึ่งก็ได้กลายเป็นอุปสรรคของอีกโครงการหนึ่งของอีกหน่วยงานหนึ่ง พวกเราในชุมชนเองก็ลำบากใจ จะประสานกันไปทางไหนดี เราก็มานั่งทบทวนกันที่สภากาแฟ ได้พูดคุยกันมากขึ้นเราก็งเห็นปัญหามาก เพราะว่าแต่ละโครงการมีลักษณะเป็นโครงการย่อยๆ เล็กๆ ที่ไม่ได้เกิดขึ้นภายใต้การสร้างแนวทางร่วมกัน

(สัมภาษณ์ จรัญ จงไกรจักร์, 5 มีนาคม 2552)

รูปแบบของการจัดการชุมชนนั้น ในเบื้องต้นเป็นลักษณะเครือข่ายการวางแผนงานชุมชนที่ถูกจัดตั้งขึ้น ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแผนงานระดับชาติ ภายใต้เครือข่ายชุมชนสันติภาพ ความพยายามที่เป็นกลุ่มความร่วมมือเพื่อเชื่อมโยงและร่วมแบ่งปันข้อมูลข่าวสารระหว่างสามสิบชุมชน โดยสำหรับชุมชนบ้านน้ำเค็มนั้น เกิดคณะทำงานเป็นองค์กร ในรูปของ “ศูนย์ประสานงานชุมชนบ้านน้ำเค็ม” โดยสมาชิกขององค์กรประกอบด้วยผู้แทนจากชุมชนย่อยที่มาจากแต่ละแต่ละซอย กลไกเครือข่ายชุมชนที่ก่อรูปขึ้นนั้น ทำให้เกิดประเด็นการแก้ปัญหาระยะสั้นในด้านต่างๆ ที่หน่วยงานภายนอกสนับสนุนเข้ามาดำเนินการผ่านศูนย์ประสานงานและเครือข่ายชุมชน

เวลาผ่านไปประสบการณ์จากการทำงานในศูนย์ประสานงานส่งผลให้สมาชิกมีความเข้มแข็งขึ้น ทั้งทางด้านทักษะการจัดการ การสร้างกลไกการทำงาน การประสานความร่วมมือ

อย่างไรก็ตามพบว่าองค์กรชุมชนนั้นมีขีดจำกัดในบางด้านที่เห็นเด่นชัด ได้แก่ การที่ชุมชนไม่สามารถทำงานโดยปราศจากความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกได้ ด้วยเหตุผลหลายประการ รวมถึงงบประมาณ แต่ที่สำคัญ ชุมชนยังคงต้องทำงานภายใต้วัตถุประสงค์ของโครงการต่างๆ โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านแต่ประการใด โครงการต่างๆถูกกำหนดมาจากเจ้าของเงินสนับสนุน เพราะชุมชนยังขาดแผนแม่บทที่ได้รับการยอมรับร่วมกันของภาคประชาสังคมและหน่วยงานสนับสนุนที่เกี่ยวข้อง เมื่อชุมชนไม่มีแผน ขาดทิศทางในการพัฒนา การช่วยเหลือในรูปแบบโครงการต่างๆจึงถูกกำหนดโดยหน่วยงานเจ้าของเงินมากกว่าจากประชาชนในชุมชน

ที่ผ่านมาความพยายามในการกำหนดแผนแม่บทชุมชนบ้านน้ำเค็มเป็นการเฉพาะ ก็มีบ้างแล้ว แต่ส่วนมากเป็นการวางแผนจากหน่วยงานข้างบนชาวบ้านไม่ได้มีส่วนร่วมด้วย ทำให้โครงการบางอย่างภายใต้แผนงานไม่สามารถทำได้จริง ร้ายกว่านั้นยังได้รับการต่อต้านจากชุมชน เพราะโครงการหนึ่งเมื่อดำเนินการไปแล้วย่อมต้องมีผู้ได้รับผลกระทบในเชิงลบ ไม่มากก็น้อย คำถามพื้นฐานที่ตามมาคือ เมื่อตัดสินใจดำเนินกิจกรรมในโครงการใดโครงการหนึ่งไปแล้วนั้น ใครได้หรือใครเสียประโยชน์ ชุมชนได้ประโยชน์สูงสุดหรือไม่ สิทธิพลเมืองยังคงมีอยู่หรือไม่ ฯลฯ คำถามเหล่านี้เป็นคำถามสำคัญจนในที่สุดเราก็ได้ระดมกำลังช่วยการจัดทำแผนแม่บทของบ้านน้ำเค็ม...มีชาวบ้านเข้าร่วม.... ทุกคนที่ต้องการเข้าร่วมได้เข้าหมด มีหน่วยงาน นักวิชาการที่รู้จักเราพอสมควรเข้ามาช่วยกัน ผมเป็นผู้ประสานงานหน่วยงานและนักวิชาการที่มาช่วยน้ำเค็มตอยเจอสี่นามีใหม่ๆทั้งหมด โดนให้เหตุผลว่าถ้าบ้านน้ำเค็มยังไม่มีแผนของตัวเอง เราก็ยังไม่สามารถกำหนดทิศทางของตัวเองได้ ยังต้องทำงานพัฒนาหมู่บ้านตัวเองตามท้องที่กรภายนอกต้องการ...ทุกคนก็เห็นด้วย...ทุกคนมาช่วยกัน

(สัมภาษณ์ ไมตรี จงไกรจักร์, 5 มีนาคม 2552)

นอกจากนี้การรวมตัวเพื่อทำกิจกรรม หรือแลกเปลี่ยนกันก็ขยายวงกว้างขึ้นเรื่อยๆ ทั้งกลุ่มที่รวมตัวกันเพื่อแลกเปลี่ยนเคล็ดลับชีวิตในปัญหาที่ประสบด้วยกัน อนาคตของชีวิตและครอบครัว รวมทั้งเพื่ออาชีพ และปากท้อง หรือแม้กระทั่งกลุ่มบริการผู้ประสบภัยสึนามิด้วยกัน การแลกเปลี่ยนทำให้ชาวบ้านรู้สึกถึงความมีพลังอำนาจในตนเองที่เกิดจากการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ มีความรู้สึกันแน่นแฟ้นมากขึ้น ทำให้วัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนและความเข้มแข็งของชุมชนเกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็วและเป็นระบบ เกิดเป็นศูนย์ประสานงานชุมชนซึ่งมีบทบาทชัดเจนในการคิดค้นและร่วมมือกันพัฒนาประสานงาน เจรจาดอรอง ร่วมกันจัดทำแผนพัฒนาชุมชนบ้านน้ำเค็มที่มาจากชาวบ้านอย่างจริงจัง รวมถึงการแก้ปัญหาต่างๆที่เป็นปัญหาร่วมกันของชุมชน

...การรวมกลุ่มเริ่มแน่นหนาขึ้น จนเกิดเป็นศูนย์ประสานงานชุมชน แต่ยังคุยกันในรูปแบบสภากาแฟเหมือนเดิมใครมีอะไรอยากคุยก็คุยกันได้ทุกเรื่อง พอเรารวมกลุ่มกัน ใครที่เข้ามาเอาผลประโยชน์ เอา

เปรียบเราก็ต้องถอยไปเอง โดยเฉพาะเรื่องที่ดินที่เป็นข่าวมากมาย ที่น้ำเค็มนี้ก็มีชาวบ้านอยู่ในพื้นที่ป่าชายเลนมากกว่า 30-40 ปี พอเกิดสึนามิ นักการเมืองกลายเป็นเจ้าของที่ดินมาพร้อมหลักฐานโฉนดเลยมาได้หรือเราก็ไม่รู้ ชาวบ้านรวมหัวกันไม่ยอมรับเงินชดเชยที่มันให้ มากนะไปซื้อบ้านที่อื่นดีๆ ได้สบายมาก แต่เราไม่ไปเพราะเราต้องอยู่กับเล (ทะเล) ถ้าไม่มีเลชาวบ้านจะทำมาหากินกันได้หรือ...

และ

.....หลังจากนั้นก็บริษัทเอกชน มาเสนอโครงการทำเหมืองในทะเล เกราะงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมมาเสร็จ มาเสนอว่าถ้ามีโครงการนี้ ชาวบ้านจะได้รับผลประโยชน์หรือบ้าง แต่มันไม่พูดถึงผลเสียเลย ชาวบ้านตั้งคำถามผลกระทบกับประมงขนาดเล็ก มันก็ตอบไม่ได้ ตอนหลังได้ข่าวว่าไปติดต่อกับทางอบต. เขาก็บอกว่าก็ต้องแล้วแต่ชุมชน ตอนนั้นก็หายไปแล้ว ก็ไม่รู้ว่าจะกลับมาอีกเมื่อไร เพราะเห็นได้ข่าวว่าลงทุนไปเป็นพันล้านแล้ว.....

(สัมภาษณ์ จริญ จงไกรจักร, 5 มีนาคม 2552)

นอกจากการรวมกลุ่มแล้ว ชาวบ้านยังมีความตื่นตัวในการเรียนรู้อย่างไม่สิ้นสุด เมื่อพบว่าไม่รู้ หรือไม่เข้าใจเรื่องอะไร หรือไม่ชัดเจนในเรื่องใด การตั้งกลุ่มศึกษา หาที่ปรึกษาหรือผู้รู้ ผู้ชำนาญมาแลกเปลี่ยน ตลอดจนแสวงหาแหล่งเรียนรู้ แล้วไปศึกษาดูงานในสถานที่ที่มีคนทำจริง เป็นกระบวนการเรียนรู้ใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อนในชุมชนบ้านน้ำเค็ม จนเกิดเป็น “โรงเรียนชาวบ้าน” ผ่านกระบวนการที่หลากหลายจนสามารถพัฒนาฟื้นฟูชีวิตชุมชนมาได้จนบัดนี้

ต้องขอบคุณสึนามินะ นี่พูดด้วยความจริงใจนะ ธรรมชาติอาจต้องการให้ชุมชนเรามีการพัฒนาที่ยั่งยืนพึ่งพากันในชุมชน บอกตรงๆ ตั้งแต่สึนามินี้ เราพูดคุยกันมากขึ้น ช่วยเหลือคนอื่นมากขึ้น โรงเรียนชาวบ้านเราไปศึกษาดูงานกันมาหลายที่ ที่ผ่านมาก็ไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันที่ศรีลังกา เป็นธนาคารชุมชนที่ประสบความสำเร็จมาก จนตอนนี้เรามีธนาคารชุมชนที่เข้มแข็ง เป็นธนาคารที่นอกจากให้สมาชิกกู้เงินแล้วยังให้สวัสดิการสมาชิกด้วย มีทั้งคลอดบุตร ให้ทุนการศึกษา โดยให้เพิ่มปีละร้อยละ 5 บาทแรกได้ 500 บาท จนลูกจบปริญญาตรี สวัสดิการรักษาพยาบาล สวัสดิการสำหรับสมาชิกผู้สูงอายุ ผู้พิการ เงินค่าทำบุญ ศพละ 3,000 บาท ถึง 20,000 บาท รวมทั้งให้ข่าวสาร เรามีสมาชิกเป็นพันคน ไม่ได้ให้บริการเฉพาะบ้านน้ำเค็มนะ เรายังมีสมาชิกในตำบลอื่นๆด้วย

(สัมภาษณ์ เสฐียร เพชรเกลี้ยง, 5 มีนาคม 2552)

การลงมือปฏิบัติจริงในทุกเรื่องที่เกี่ยวข้อง เป็นหัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการฟื้นคืนชีวิตของชุมชน มีความมุ่งมั่นตั้งใจ ได้พี่เลี้ยงภาคีพันธมิตรช่วยแนะนำ ท่ามกลางการรวม กลุ่ม

รวมหมู่ ร่วมกันคิด ค้นคว้าเรียนรู้ แลกเปลี่ยนการลงมือทำจริง ผ่านกิจกรรมกลุ่มต่างๆ ตั้งแต่แรกเริ่มอย่างต่อเนื่อง ในการรวมคนตั้งศูนย์อพยพบริการ จัดการแก้ปัญหาต่างๆอย่างหลากหลาย และขยายเป็นกิจกรรมการพัฒนาฟื้นฟูชีวิตชุมชน เกิดเป็นการเรียนรู้ที่ลึกซึ้งถึงแก่นของจริง

ตั้งแต่เริ่มต้นการรวมกลุ่มเป็นเหมือนศูนย์อพยพ รวมพวกเราคนที่เดือดร้อน ไม่รู้จะหาทางออกอย่างไรยังงๆอยู่ จนมาคิดกันได้ว่าเงินและสิ่งของที่คนเขาช่วยเหลือมาให้ ถ้าไม่จัดการดีๆ ใครตั้งกลุ่มรับก็ได้เอามาแบ่งกันได้นิดๆหน่อยๆ เดียวก็หมดแล้ว ก็เริ่มมาวางแผนกัน เอาปัญหามาคุยกันทุกวัน จนตอนหลังเป็นสภากาแฟ มีคนทำเป็นเหมือนร้านกาแฟเล็ก ตามวิถีชีวิตในชุมชนของภาคใต้ที่ชอบมานั่งรวมกันที่ร้านกาแฟ แล้วคุยเรื่องการเมืองกัน แต่เนี่ยไม่ใช่คุยกันถึงปัญหาที่แต่ละคนมี ปรับทุกข์กันในเรื่องปัญหาที่เรามีส่วนร่วม ทั้งเรื่องที่อยู่เฉพาะหน้า ทั้งอาชีพโดยเฉพาะคนที่ญาติพี่น้องตายหรือสูญหาย บางคนที่ง้อใจไม่ได้ จนไปถึงการจัดตั้งกองทุนเพื่อช่วยเหลือกัน

นอกจากนี้บัญชา พงษ์พานิช อาสาสมัครนักพัฒนาจากเครือข่ายความร่วมมือฟื้นฟูชุมชนชายฝั่งอันดามัน บุคคลสำคัญที่เป็นพี่เลี้ยง เกาะติดการทำงานกับชุมชนบ้านน้ำเค็มกว่า 2 ปี ปัจจุบันยังคงมาเยี่ยมเยียนและมาร่วมกิจกรรมในบ้านน้ำเค็มอยู่เสมอ ได้ให้สัมภาษณ์เพิ่มเติมว่า

ในการจัดการบริหารศูนย์ประสานงานนั้น มีการแต่งตั้งคณะกรรมการ ซึ่งคัดเลือกจากผู้อาสาสมัครเข้ามาทำงานเพื่อชุมชน มาเป็นตัวแทนในการบริหารงานในฝ่ายต่างๆ เพื่อดูแลความเป็นระเบียบเรียบร้อยของชุมชน อีกทั้งยังเป็นตัวกลางในการประสานงานด้านแหล่งเงินทุน ในการสนับสนุนกลุ่มอาชีพต่างๆ มีราวๆ 22 กลุ่ม นอกจากนี้ทางศูนย์ประสานงาน ยังได้ประสานงานในชุมชน รวมกลุ่มคนจนสามารถจัดตั้งธนาคารชุมชน ขึ้นมาเพื่อช่วยเหลือในด้านเงินกู้ สวัสดิการชุมชน และสร้างวินัยในการออมของชุมชน ถือเป็นฐานองค์กรการเงินของชุมชนที่สำคัญ ตลอดจนแก้ปัญหาด้านอื่น ๆ อีกมากมาย เช่น ด้านความเป็นอยู่ พยายามในการประสานงานหน่วยงานต่าง ๆ ดูแลด้านสุขภาพของคนในชุมชน ดูแลกลุ่มเด็ก พ่อหม้าย แม่หม้าย

(สัมภาษณ์ บัญชา พงษ์พานิช , 7 มีนาคม 2552)

เมื่อชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนต่างๆของชุมชนจนเกิดเป็นธนาคารชุมชน มีการจัดการกองทุนการเงิน การออม จนเป็นสวัสดิการกลางของชุมชนช่วยเหลือสมาชิกตั้งแต่เกิดจนตาย นอกจากเป็นเครื่องมือรวมคนตามที่ชุมชนน้ำเค็มเลือกใช้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นสภากาแฟ ชุมชนสายสัมพันธ์ กลุ่มปลาในกระชัง กลุ่มคู่อเรือหังไท กลุ่มเครื่องประดิษฐ์จากไม้ รวมถึงกลุ่มคนไร้บ้าน แล้วกลไกการออม และกองทุนของบ้านน้ำเค็มก็ขยายออกมาเป็นเสมือนกองทุนการเงินการธนาคารกลางของคนน้ำเค็ม ที่ผ่านประสบการณ์การแบ่งหารเฉลี่ยเงินบริจาคกลางหนึ่งล้านสี่

แสน ได้รายละเอียด 900 บาท แล้วได้คิด ซึ่งกำลังเป็นเสมือนกองทุนหรือกระทรวงการคลังของชุมชนที่ เป็นผู้รู้ และดูแลระบบการเงินการคลังของชุมชน การระดมทุน การจัดสรรทุน ตลอดจนจัดระบบสวัสดิการชุมชนและส่งเสริมการพัฒนาชุมชนในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านสิ่งแวดล้อม มีการปฏิรูปภูมิทัศน์ ซอยต่าง ๆ ด้านการสื่อสาร มีวิทยุชุมชน เป็นสื่อกลางในการสื่อสารและเรียนรู้ของชุมชน รวมถึงด้านสวัสดิการ มีการช่วยเหลือด้านสวัสดิการของชาวบ้าน ตั้งแต่เกิดจนตาย อย่างไรก็ตามการรวมกลุ่มของชุมชนบ้านน้ำเค็มขั้นแรกก็มีปัญหาที่หลากหลาย ดังที่ผู้นำชุมชนคนหนึ่ง ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

ด้วยพื้นฐานที่หลากหลายของชาวบ้านน้ำเค็ม ทั้งไทย ทั้งพม่า เฉพาะไทยนั้นมีมากจากทั่วทุกภูมิภาค ส่วนใหญ่เป็นนครศรีธรรมราช พัทลุง ตรัง จนถึงประจวบคีรีขันธ์ เพชรบุรี สุพรรณบุรี ชลบุรี กระทั่งชุมแพ ขอนแก่น บุรีรัมย์ ร้อยเอ็ด พะเยา เชียงใหม่ นับได้กว่า 30 จังหวัด ทายอดอพยพเข้ามาเรื่อย ๆ ตั้งสมัยก่อนที่ทำเหมืองแร่ ต่อมาช่วงหลังประกอบอาชีพประมงเป็นหลักและบริการที่ขยายตัวต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นแพปลา ร้านอาหาร จนกระทั่งสถานบันเทิงเริงรมย์ของคนในท้องถิ่นที่อาศัยอยู่หรือคนประมง ซึ่งผ่านบทเรียนความไม่สำเร็จเรื่องรวมกลุ่มชุมชนชาวบ้านน้ำเค็มเรื่อยมา ไม่ว่าทำอะไรก็ล้มเหลว ทั้งกลุ่มประปา สหกรณ์ประมง กองทุนหมู่บ้าน หุ่นน้ำมัน.....

(สัมภาษณ์ จรัญ จงไกรจักร , 5 มีนาคม 2552)

แต่เมื่อเกิดเหตุการณ์คับขันเช่นนี้ การรวมตัวกันของชาวชุมชน เป็นเรื่องที่น่าเป็นห่วงอย่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้ จากความคับขันได้ก่อให้เกิดการรวมตัวกันอย่างจริงจัง ถึงแม้จะยังเป็นความสัมพันธ์อย่างหลวมๆ ในตอนแรกก็ตาม ดังที่สมาชิกในชุมชนได้สะท้อนว่า

....การที่จะประสานช่วยเหลือซึ่งกันและกันเป็นไปอย่างยากเย็นแสนเข็ญ ต้องพยายามจัดกระบวนการให้ชาวบ้านน้ำเค็มมาพูดคุยกัน จัดประชุมคนเป็นพัน ๆ คน ยิ่งในสภาพการณ์ขณะนั้นด้วย ต่างก็มีเสียงระบายนานา เราทนจัดประชุมแล้วประชุมอีกเพื่อสร้างกระบวนการให้ชาวบ้านน้ำเค็มลุกขึ้นมาจัดการช่วยเหลือตนเองให้ได้ ทุกคืนที่ทำกันอย่างนั้นเป็นเดือน ๆ ทีเดียว จนตอนนั้นไม่ตรี จงไกรจักร ซึ่งเป็นสมาชิก อบต. บางม่วงจากน้ำเค็มลุกขึ้นมาทำบทบาทประสานชุมชนทั้งที่ตัวเองก็สูญเสียทั้งบ้านทั้งพ่อต่อหน้าต่อตา ขณะกำลังอึดอัดแสนบั่นได้บ้านพี่สาวข้าง ๆ แล้วยึดพ่อข้างหลังไว้ไม่อยู่ถูกน้ำกระซางชีวิตที่ในบ้านนั่นเอง จนทุกวันนี้ตึกฐานะประธานศูนย์ประสานงาน และผู้จัดการธนาคารชุมชน.....

(สัมภาษณ์ วิรัตน์ นนทอง , 8 มีนาคม 2552)

.....เราเริ่มกับกลุ่มสภากาแฟชุมชนสายสัมพันธ์ให้เป็นวงกาแฟประจำชุมชนเอาไว้เป็นที่รวมคนนั่งคุย ลง
หุ้นคนละ100 บาท จาก 32 คนแรกเริ่ม แล้วให้ผู้หญิงแม่บ้านไปซื้ออุปกรณ์ ส่วนเราก็เก็บไม่เหลือจากการ
สร้างบ้านชั่วคราวมาสร้างเพิงและที่นั่ง รุ่งขึ้นเปิดร้านวันแรกได้ 700 บาท พวกเราดีใจกันมาก ไม่ใช่ว่า
เพราะได้ตั้งค้ณะ แต่แสดงว่ามีคนออกมาพูดคุยกันอย่างน้อย100 คน เพราะเราขายแก้วละ 7 บาท
หลังจากนั้นก็มีการพูดคุยกันมากมาย ทั้งกลุ่มเลี้ยงปลาในกระชัง กลุ่มอาชีพจักสาน กลุ่มผ้าบาติก กลุ่ม
มาดอวน ให้พอได้มีอะไรทำ ไม่นั่งว่างคิดมาก กับยังพอมีรายได้เสริม เริ่มอาชีพได้ ทุกวันนี้มีกันทั้งหมด
22 กลุ่ม ฐานทำงานยังอยู่ที่บางม่วง มีธนาคารชุมชนที่กรุงเทพฯมาตั้งระบบแล้วให้คอมไวด์วึ่ง เงินสะสม
ฝากจากกลุ่มต่าง ๆ ได้ล้านแล้ว กับกำลังเริ่มฐานใหม่ในน้ำเค็มที่ซอยเสียงใหม่ เป็นอุโมงค์สร้างเรือกับอีก
สารพัดที่เครือข่ายประสานเครือข่ายไทยกับโตโยต้ามาเริ่มไว้ ถึงวันนี้คิดว่ารวมรวมกันได้แล้วสักร้อยละ
50 ก็พอใจแล้วเพราะอย่างไรก็ได้ไม่ทั้งหมด จากแต่ก่อนไม่เคยรวมกันได้เลย.....

(สัมภาษณ์ นิमित เทียวศรี , 10 มีนาคม 2552)

การรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำของคนน้ำเค็มท่ามกลางสถานการณ์พิเศษเช่นนี้ไม่่ง่ายนัก เพราะ
ไม่เฉพาะแต่ผู้ประสพภัยเท่านั้น ยังมีอีกนับร้อยหน่วยงานและองค์กรที่มาปฏิสัมพันธ์อยู่ตลอดเวลา
จนกระทั่งคณะกรรมการและฝ่ายต่าง ๆ ต้องจัดการอย่างรัดกุม ทั้งฝ่ายรับบริจาค ฝ่ายรักษาความ
ปลอดภัย ฝ่ายสร้างบ้านพักชั่วคราว บ้านพักถาวร ฝ่ายข้อมูล ฝ่ายการเงิน จนเริ่มรวมตัวกันได้ก่อตัว
กันตั้งเป็นกลุ่มขึ้นมาควบคุมกับกองทุนต่าง ๆ ทั้งกองทุนศูนย์ประสานงาน กองทุนคนทำงาน กองทุน
ชุมชนสนับสนุนกลุ่มอาชีพต่างๆ โดยมีพันธมิตรที่ยังช่วยเหลือเกาะติดพื้นที่ได้แก่ เครือข่ายความ
ร่วมมือฟื้นฟูชุมชนชายฝั่งอันดามัน มูลนิธิดวงประทีป มูลนิธิศึกษาเอเชีย มูลนิธิศุภนิมิต สหทัย
มูลนิธิ กระทรวงพัฒนาสังคมฯ อนามัยแม่และเด็ก พอช. เครือข่ายสลัม 4 ภาค มูลนิธิพัฒนาที่อยู่
อาศัย และ เครือข่ายแผนชีวิตชุมชน เป็นต้น ในประเด็นนี้จำนง จิตนิวัตร ผู้ประสานงานเครือข่าย
สลัม 4 ภาค ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

.....เครือข่ายความร่วมมือฟื้นฟูชุมชนชายฝั่งอันดามัน เข้ามาร่วมสนับสนุนกองทุนอาชีพของชุมชนบ้าน
น้ำเค็มในรูปแบบกองทุนหมุนเวียนเป็นหลัก โดยมีเป้าหมายเดียวกันกับชุมชนเรื่องประสานความ
ช่วยเหลืออยู่เรือเป็นความจำเป็นแรก คณะทำงานฯอย่างพินกและคุณหมอบัญชา เข้ามาร่วมกับกรรมการ
ชุมชนจนตกลงสรุปว่าจะร่วมกันฟื้นฟูอาชีพประมงในเชิงอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและต่อต้านการทำประมงที่
ผิดกฎหมายซึ่งเป็นข้อตกลงทั่วไปที่ชาวบ้านปฏิบัติอยู่แล้ว อยู่ต่อเรือที่สร้างไว้แต่ยังไม่มีการต่อเรือก็
เกิดขึ้น.....

และ

.....อีกประการหนึ่งที่สำคัญของการพลิกฟื้นของชุมชนบ้านน้ำเค็ม คือการประสานเชิงรุกกับทุกฝ่ายอย่างเอาใจจริงเอาใจ ซึ่งก็เป็นลักษณะพิเศษของผู้นำและคณะทำงาน มีการสะสมข้อมูลขององค์กรภาคีที่เข้ามาช่วยเหลืออย่างเป็นระบบและมีการแยกแยะ ว่าองค์กรไหนทำอะไร ลักษณะเป็นอย่างไร เรื่องอะไรที่ควรร่วมมือกันในลักษณะไหน และจะรู้ได้ว่าเอาจริงกับกลุ่ม หรือองค์กรใด จึงจะได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการ ไม่ว่าจะ เป็น องค์กรภาครัฐ หรือเอกชน สื่อสารมวลชน หรือกลุ่มอาสาสมัครต่างๆ ตลอดจนนานาประเทศ ผ่านฐานข้อมูลเครือข่าย การเสด็จของมกุฎราชกุมารของประเทศเดนมาร์กเพื่อสนับสนุนโครงการของคนไร้บ้าน ก็เป็นตัวอย่งรูปธรรมในการทำงานของกรรมการบ้านน้ำเค็ม.....

นอกจากนี้จํานงค์ จิตนิรัตน์ ยังให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า

.....ที่จริงที่น้ำเค็มคือเคยเป็นดินแดนแห่งการแสวงหาและช่วงชิงประโยชน์ สมัยทำแร่ที่ตายกันไม่ต่ำกว่าเดือนละ 5-10 คน ประสบปัญหามากมาย และไม่เคยมีกระบวนการงานพัฒนาที่สำเร็จเลย ตั้งอะไร ทำอะไรล้มเหลว คราวนี้ที่เสียหายมากกลับเกิดการพลิกผันขึ้นมาได้ พี่น้องน้ำเค็มเริ่มกันจากรื่องเล็ก ๆ ที่พอทำได้โดยชาวบ้านแท้ ๆ ไม่ได้คิดได้วางระบบอะไรหรอก จนทุกวันนี้ก็เดินโดยชาวบ้านทั้งนั้นแล้วค่อยก่อรูปเป็นระบบและโครงสร้าง ทางการ อบต.อำเภอหรืออะไรก็ตามต่างหากที่ไร้ระบบ มากันเป็นเรื่อง ๆ เป็นคราว ๆ ชาวบ้านนี่แหละที่เป็นคนมองภาพรวมแล้วประสานจัดวางให้เหมาะต่อชุมชน กระทั่งวงพัฒนาให้ทำที่ตรงนี้ ศุภนิมิตเรื่องนั้นตรงนั้น เรียกได้เลยว่าคนน้ำเค็มทำเองทั้งหมด ถึงตอนนี้ได้กลุ่มได้ทีมทำงานของคนน้ำเค็มขึ้นมาจะพากันพัฒนาชุมชนเขาต่อได้ ไม่ว่าจะเป็น ไม่ตรี ศักดา มนตรี ปานกับอีกเยอะแยะ ก็ต้องรอดูกันต่อไป.....

(สัมภาษณ์ จํานง จิตนิรัตน์, 7 มีนาคม 2552)

การสนับสนุนของหน่วยงานที่เป็นเครือข่ายที่น้ำเค็ม คือการสนับสนุนให้ชาวบ้าน ร่วมกันฟื้นฟูชีวิตชุมชนของเขาเอง จากเรื่องต่าง ๆ จากมุมต่าง ๆ ของน้ำเค็ม จนเกิดการรวมกลุ่ม เกิดกิจกรรม มีการคิดค้นเครื่องมือเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง เฉพาะที่ผ่านทางเครือข่ายความร่วมมือ เป็นเงินก็หลายสิบล้านทีเดียว หน่วยงานที่ให้ความช่วยเหลือส่งเสริมให้ชุมชนชาวบ้าน ร่วมกันคิดว่าจะทำอะไร ปัญหาอยู่ตรงไหน หากมีการเสนอตรงปัญหา ชัดเจน กระบวนการดี มีความมั่นคงยั่งยืน ก็จะร่วมพิจารณาหาทางสนับสนุนเครือข่ายความร่วมมือฟื้นฟูชุมชนชายฝั่งอันดามัน โดยมีบัญชา พงษ์พานิช เป็นพี่เลี้ยงเกาะติดการทำงานกับชาวบ้านในชุมชนอย่างเข้มแข็งและต่อเนื่อง ได้ให้สัมภาษณ์ในประเด็นนี้ว่า

...ผมว่าธนาคารชุมชนเป็นรูปแบบการรวมกลุ่มที่สำคัญที่สุดของชุมชนไม่เฉพาะที่น้ำเค็มดอก คือธนาคารที่สามารถรวมคนเข้าด้วยกันได้ ไม่ใช่เอาแต่รวมเงินของใครของมันเอามาฝากไว้เท่านั้นนะ อย่างน้ำเค็มนี้

น่าสนใจ เริ่มจากรวมคน รวมกลุ่ม รวมเป็นกองทุน แล้วมาร่วมเป็นธนาคารชุมชนที่มากกว่าอาคารเก็บเงิน หาดอกอย่างที่เขาทำ ๆ กัน น้ำเค็มอาจจะเป็นกรณีศึกษาธนาคารชุมชนต้นแบบก็ได้

(สัมภาษณ์ บัญชา พงษ์พานิช, 7 มีนาคม 2552)

ธนาคารชุมชนบ้านน้ำเค็มเป็นผลงานรูปธรรมที่สำคัญในการพัฒนาทุนทางสังคมในชุมชน เริ่มต้นด้วยการรวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการ จนเริ่มเป็นรูปเป็นร่าง เริ่มจากมีคณะกรรมการ ทั้งหมด 27 คน โดยมี นายไมตรี จงไกรจักร เป็นผู้จัดการจากการเลือกของสมาชิกธนาคาร มีระบบ เงินฝากเงินออมกลุ่ม เงินออมสัจจะ และเงินออมทรัพย์ทั่วไป รวมถึงการปล่อยเงินกู้ให้กับกลุ่มอาชีพ และยังปล่อยเงินกู้ให้กับสมาชิกออมสัจจะ เป็นรายบุคคลเพื่อนำไปประกอบอาชีพ สร้างรายได้ให้กับ ครอบครัวต่อไป นอกจากนี้ยังดูแลเรื่องสวัสดิการชุมชน โดยดูแลสมาชิกตั้งแต่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย และ ทุนการศึกษาเด็ก รวมถึงการดูแลแรงงานต่างด้าวด้วย

ธนาคารชุมชนบ้านน้ำเค็มเป็นธนาคารที่เกิดจากการรวมคนเพื่อสร้างอาชีพ สร้างรายได้ จากกลุ่มหนึ่งไป ยังกลุ่มหนึ่งจนเกิดขึ้นมาหลายกลุ่มอาชีพ ซึ่งโดยพื้นฐานแล้วชาวบ้านไม่รู้จักรวบรวมเงินให้ มีประสิทธิภาพ ผมได้รู้จักกับพี่ตุ้ ซึ่งเป็นผู้อำนวยการฝ่ายธนาคารชุมชน ของ บมจ. เป็นบริษัทมหาชนจำกัด กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นอาสาสมัครในขณะนั้นที่มีความรู้ได้ริเริ่มชักจูง แนะนำให้ตั้งเป็นธนาคาร โดยมีพี่แอนช่วยจัดระบบบัญชี การเงิน พร้อมทั้งซื้อคอมพิวเตอร์ให้ชุดหนึ่ง แล้วลงโปรแกรมการเงินให้เสร็จ

(สัมภาษณ์ ไมตรี จงไกรจักร, 9 มีนาคม 2552)

สำหรับแรงงานต่างด้าวที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในการทำประมง เกือบทั้งหมดไม่มีคนดูแล เพราะหน่วยงานภาครัฐจะดูแลเฉพาะผู้ที่เป็นคนไทย มีหลักฐานถูกต้องที่ยืนยันได้ แม้จะมีบ้างบาง หน่วยงานแต่ก็ดูแลไม่ทั่วถึง ดังนั้นวิธีการที่ดีที่สุดคือให้ชุมชนได้ดูแลกันเอง เพราะฉะนั้นทางศูนย์ ประสานงานจึงรวบรวมแรงงานพม่าที่มีทะเบียนแล้วตอบบัตรให้ได้ 125 คน และรวมกลุ่มแรงงานต่าง ด้าวให้ออมทรัพย์ และมีการฝากสัจจะออมทรัพย์ประจำเดือนและสนับสนุนกิจกรรมของกลุ่มให้ ดำเนินการได้ให้เป็นประโยชน์กับชุมชน

....แรงงานต่างด้าวน่าสงสารมาก ปกติก็เป็นคนงาน อยู่ลำบากกว่าชาวบ้านอยู่แล้ว เมื่อมาเจอ สถานการณ์อย่างนี้ยิ่งลำบากกันไปใหญ่ ทุกคนประสบภัยเหมือนกัน เสียบ้านเรือน ที่พักอาศัย เสีย พ่อแม่ ญาติพี่น้อง แล้วยังถูกกล่าวหา ใสร้ายอีกว่าเป็นพวกขโมย ทั้งๆที่เขาไม่ได้ทำ มีการสำรวจพบว่า มีบุคคลต่างด้าวที่เข้าบ้านในน้ำเค็มอยู่จำนวนหนึ่ง ซึ่งไม่ได้รับการรับรองจากหน่วยงานใดว่าจะช่วยเหลือ จึงเกิดความติดที่จะรวมคนเหล่านี้เข้าด้วยกันแล้วทำออมทรัพย์ เพื่อหาแนวทางช่วยเหลือ จนท้ายสุด

สามารถหาหนทางออกได้ด้วยการเข้าร่วมโครงการบ้านมั่นคงจาก พอช. ปัจจุบันธนาคารฯ ปลดปล่อยเงินกู้ให้กับสมาชิกออมสัจจะรายบุคคล โครงการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยของคนจนหรือคนกลุ่มคนที่ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากรัฐ จนได้เริ่มการก่อสร้างแล้ว 50 หลัง

(สัมภาษณ์ ไมตรี จงไกรจักร์ , 9 มีนาคม 2552)

นอกจากนี้ชาวบ้านน้ำเค็มยังมองไกลไปถึงแผนพัฒนาชุมชนในอนาคตอย่างยั่งยืน ในขณะที่หลายชุมชนคนประสบภัยยังยุ่ง และย่ำอยู่กับที่ยื้อแย่งและขอรับความช่วยเหลือเพื่อแบ่งกัน ในหมู่คณะพรรคพวกหลังผ่านกระบวนการต่างๆ เพียง 2 ปี ชุมชนคนน้ำเค็มก็เริ่มมองไกลไปกว่าเดิม มากกว่าการฟื้นคืนชีวิตชุมชน แต่มุ่งหน้าเพื่อพัฒนาไปข้างหน้าอย่างสมดุลและยั่งยืน ดังกรณีของแผนแม่บทการพัฒนาที่ประกอบด้วย ด้านกายภาพและสิ่งแวดล้อมด้านสังคมและวัฒนธรรม และด้านเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม และเริ่มมีกิจกรรมการส่งเสริมและพัฒนาเยาวชนคนน้ำเค็มให้มีส่วนร่วมเพื่อยกระดับเป็นผู้นำในการพัฒนาในอนาคตต่อไป

....ที่ผ่านมาก่อนสิ้นปี ชุมชนเราไม่ค่อยมีการรวมกลุ่มกันมากนัก ที่มีก็ส่วนใหญ่มาจากการจัดตั้งจากภาครัฐ ก็คงเหมือนกับหมู่บ้านอื่นๆทั่วไปที่เห็นๆกัน เคยมีสหกรณ์ประมงน้ำเค็ม เป็นกลุ่มที่ตั้งกันมาหลายปีกิจกรรมตอนแรกนั้นขายของให้สมาชิกโดยกรรมการจัดตั้งที่ก็ตั้งใจกันดี สหกรณ์ก็ก้าวหน้าพอสมควร จนกรรมการชุดแรกหมดวาระเปลี่ยนชุดใหม่มาบริหาร จากที่ขายอุปกรณ์ประมง ก็ขายเป็นมีข้าวสารอาหารแห้ง ขายดีมีสมาชิกเข้ามาร่วมมากขึ้นเรื่อย แต่พอเปลี่ยนผ่านกรรมการชุดต่อมา สหกรณ์ก็เริ่มเลิกละเรื่อยๆจนสมาชิกที่ซื้อน้ำมันก็เป็นหนี้ไม่ใช้คืน คนซื้อของเริ่มค้างไม่จ่าย เริ่มมีเงินหาย แล้วก็ถูกฟ้องจากแหล่งทุน ที่จริงพวกก่อตั้งเขาก็ทำดี แต่พอเปลี่ยนกรรมการกลับไม่สนใจ บางคนใช้เป็นช่องทางหาผลประโยชน์ ส่วนกลุ่มอื่นก็มีกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ที่ผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน ตอนนั้นก็เลิกแล้ว กองทุนหมู่บ้านก็มีสมาชิกที่ไม่ได้สร้างกระบวนการเรียนรู้ ไม่รู้สิทธิการเป็นเจ้าของ การมีส่วนร่วม แล้วก็หยุดการดำเนินการแล้ว มีแต่กลุ่มเลี้ยงปลาในกระชังที่ประมงมาจัดตั้งให้ ไม่มีเรื่องเงินมาเกี่ยวข้องมากนักก็เลยยังพออยู่ได้ ส่วนใหญ่ไม่ว่าการรวมกลุ่มอะไรที่น้ำเค็ม ล้มหมด ไม่เคยมีการประชุมชาวบ้านหรือประชุมหมู่บ้านเลย เท่าที่จำได้น่าจะห่างมาไม่น้อยกว่า 6 ปี การประสานงานก็มีแต่ผู้ใหญ่บ้าน อีกส่วนหนึ่งที่มีบ้างก็เป็น อบต.ที่มีแผนมาบอกพัฒนาของรัฐบาลมาบอกชาวบ้านบ้าง แต่ไม่เคยมีการประชุมแบบมีส่วนร่วม หรือรับฟังความคิดเห็นมาก่อนเลย....

(สัมภาษณ์ ประยูร จงไกรจักร์ , 9 มีนาคม 2552)

นอกจากนี้ นิमित เขียวศรี ชาวบ้านหนึ่งในสมาชิกคณะกรรมการชุมชน ได้ให้สัมภาษณ์เพิ่มเติมว่า

.....เริ่มแรกประชุมกันคนเป็นพันเอาแต่เถียงกันหาข้อยุติไม่ได้ สารพัดปัญหา พวกเราจึงหารือกันกันวงใน ว่า ทำหรือ (ทำอะไร) ให้พอได้ทำงานกัน จึงตกลงใช้สภาภาาแฟเป็นที่หารือกันนอกรอบทุกเช้า เพื่อเป็นที่วางกรอบแนวทาง กติกาการทำงาน เพื่อนำไปสู่การประชุมวงแรกกับแกนนำชุมชน 15 คน เพื่อหารือกับองค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยราชการทั้งหลายตอน 4 โมงว่ามีกี่แนวทางเลือกในแต่ละเรื่อง พอ 6 โมง เป็นการประชุมคุยเถียงกันกับกรรมการกลาง 60 คน ที่เป็นตัวแทนจากแต่ละแถวที่พักเดินที่ชั่วคราว คนละแถวๆละ 10 เต้นท์ ว่าจะเลือกทางไหนใน 2-3 ทางเลือก พอทุ่มครึ่งเป็นการประชุมใหญ่ทั้งค่ายเป็น พันคน มาอธิบาย อภิปรายกัน จนกว่าจะเข้าใจ แล้วลงมติรับรอง หรือจะเสนอปรับปรุงเปลี่ยนแปลง อย่งไรก็ได้ข้อยุติร่วมกัน เพื่อเอาไปประสานและจัดทำ ทำแบบนี้ทำกันทุกวันเป็นอยู่อย่างนี้ 6 เดือน จนพวกเราเข้าอยู่บ้านชั่วคราวหมด หลังจากนั้นเหลือประชุมกรรมการ และตัวแทนรวมทั้งจากองค์กร ต่างๆที่ยังอยู่ช่วยกันวันละรอบ ตอน 9 โมงเช้า ประชุมใหญ่ชาวบ้านทั้งหมดอาทิตย์ละครั้งจนครบปี เราไม่เคยว่างเว้นจากการประชุมเลย ในช่วงแรกประชุมกันวันละ 2-3 รอบ แต่มาช่วงที่เข้าที่เข้าทางแล้ว เรา มีการประชุมห่างขึ้น ราวเดือนละ 20-25 ครั้ง ไม่ค่อยจะมีวันไหนเลยที่ไม่ประชุม และเกือบทุกกลุ่ม ประชุมกันประจำ นอกจากแก้ปัญหาเร่งด่วนก็ใช้การโทรตามเพื่อประชุมด่วน.....

(สัมภาษณ์ นิมิตร เชี่ยวศรี , 10 มีนาคม 2552)

นอกจากนี้การดำเนินงานจัดทำแผนเตรียมความพร้อมรับภัยพิบัติการซ้อมเสมือนจริง เป็น ุรูปธรรมสำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึงความคิดและความตั้งใจในการกระทำของคนบ้านน้ำเค็ม เริ่มจาก ความมุ่งมั่นที่จะอยู่ให้ได้อย่างปลอดภัยในน้ำเค็ม แล้วรื้อติดตามระบบการเตือนภัยของภาครัฐจนได้ มีโอกาสเข้าร่วมอบรมกับภาครัฐและหน่วยงานเอกชนต่างๆซึ่งเป็นภาคีพันธมิตรช่วยคิดและ สนับสนุนจัดการอบรม ประสานตั้งกลุ่ม ทำการศึกษา สำรวจประเมิน ออกแบบระบบ มอบหมาย บทบาทหน้าที่อาสาสมัครชุมชน ตลอดจนการซักซ้อม พร้อมทั้งแผนการลดความเสี่ยงในระยะยาว การพัฒนาระบบเตือน หาอุปกรณ์เครื่องมือที่จำเป็น และสร้างศูนย์อพยพหลบภัย หอสัญญาณ เตือนภัยเพิ่มเติม

..... แรงดลใจสำคัญของพวกเราก็คือมาจากประสบการณ์จริงที่พึ่งใครไม่ได้หรือเรื่องอย่างนี้ ตอนนั้น หลัง คลื่นแม่แต่ไฟฟ้าที่ช็อตก็ไม่ว่าจะตัดกันอย่างไร คนที่ติดอยู่บนบ้านจะช่วยยังไง ถ้ามไปที่หน่วยงานรัฐก็ไป ยู่อยู่ที่เขาหลักหมด 3 วันถึงมีเข้าน้ำเค็ม จึงเห็นว่าต้องทำเองเพราะ อบต. ก็บอกว่าไม่มีงบ ไม่มี กำลังพอ ไปหาที่ป้องกันภัยก็บอกว่าช่วยชี้แนะและแนะนำอบรมได้แต่ต้องให้ อบต. แต่งตั้งแล้วขอไปให้ เตรียมงบค่าอบรมให้ด้วยกฎหมายกำหนดไว้อย่างนั้น ทางผู้รู้หลายฝ่ายก็บอกว่าต้องเตรียมต้องทำ มี ผู้แทนของพวกเราไปอบรมกับกรมป้องกันฯ และ ADPC มาด้วย ก็บอกว่าต้องเตรียมที่ระดับชุมชน แต่

ก็ไม่ว่าจะเริ่มอย่างไรได้ ให้ธงเขียวหมู่บ้านปลอดภัยมาแล้ว แต่เราไม่กล้าขึ้นเพราะเรารู้ว่ายังไม่พร้อม ในขณะที่ทางการก็เดินหน้าตั้งระบบเตือนภัย สร้างหอ ติดป้ายทางวิ่งเต็มไปหมด.....

(สัมภาษณ์ ประยูร จงไกรจักร , 9 มีนาคม 2552)

และ

...พวกเราชาวบ้านไม่มั่นใจเทคโนโลยีของภาครัฐ ไม่เชื่อว่าสัญญาณเตือนภัยจะใช้ได้ผล เวลาเกิดแผ่นดินไหวจริง ในน้ำเค็มมีสร้างตั่ง 2 หอ อยู่ติด ๆ กัน แต่บางเขตไกลออกไปไม่ติดตั่ง ป้ายก็เป็นปัญหา ซ้ำผิดซ้ำถูก ต้องวิ่งเลียบทะเลเป็นนาน จึงมีการประชุมหาแนวทางแก้ไขเรื่องที่จะเกิดต่อไปข้างหน้า มีหน่วยงานที่ร่วมประชุมกันก็มี อสม. โรงเรียน วัด รวมทั้งแกนนำชุมชนอีกหลายคน กับที่ปรึกษาจากหลายฝ่ายโดยเฉพาะองค์กรเอกชน มูลนิธิรักษไทยกับเซฟอันดามันได้ร่วมลงมติกันว่า ควรจะพึ่งตัวเองไว้ก่อน จึงได้ร่วมกันประสานจัดตั้ง อบพร. บ้านน้ำเค็มกัน โดยขอให้นายกออกคำสั่งตั้งพวกเรา แล้วพวกเราทำกันเอง ด้วยงบประมาณจากมูลนิธิรักษไทย ขอเพียง อบต. เปิดทางแล้วสมทบบ้าง ไม่ต้องทำอะไรเราทำกันเองทั้งหมด จึงทำให้เกิดทีมเตรียมความพร้อมขึ้น มีการแบ่งหน้าที่กัน มีทีมเฝ้าระวังมีหน้าที่สังเกตน้ำทะเล ความผิดปกติของธรรมชาติ ต้องคอยติดตามข่าว ถ้าหากมีการเตือนให้หนีต้องไปสังเกตน้ำทะเลว่าแห้งผิดปกติหรือไม่เพื่อจะได้แจ้งให้ทีมหนีภัยรับทราบ ทีมรักษาความสงบ จะมีการลาดตระเวนดูแลความเรียบร้อยทุกคน แม้เหตุการณ์ปกติ หรือมีเหตุอพยพชาวบ้านออกจากพื้นที่ต้องคอยลาดตระเวนดูแลทรัพย์สิน เพื่อป้องกันการสูญหายของทรัพย์สิน ทีมจราจร มีหน้าที่อำนวยความสะดวกในการจราจรขณะอพยพผู้คนออกนอกพื้นที่ จนกว่าทีมเฝ้าระวังจะสั่งถอนกำลัง โดยใช้วิทยุสื่อสาร ซึ่งทางเซฟอันดามันมอบให้ทีมกู้ภัย มีหน้าที่ช่วยเหลือร่วมกับทีมรักษาความสงบตรวจสอบดูบ้านเรือนทุก ๆ ครัวเรือนเพื่อตรวจดูผู้คนที่ตกค้างหรือผู้ด้อยโอกาสที่ไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ แล้วนำไปส่งยังจุดปลอดภัย แล้วไปร่วมกับทีมรักษาความสงบ ลาดตระเวนดูแลทรัพย์สินไม่ให้เกิดการสูญหายจากผู้ด้อยโอกาส แล้วก็มีฝ่ายพยาบาลมีหน้าที่ช่วยเหลือเบื้องต้น จากเหตุที่มีผู้ได้รับบาดเจ็บหรือเป็นลมก่อนนำส่งโรงพยาบาล

(สัมภาษณ์ ประยูร จงไกรจักร , 9 มีนาคม 2552)

นอกจากการให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันในชุมชนแล้ว ชาวบ้านน้ำเค็มยังมีใจเผื่อแผ่แก่เพื่อนผู้ประสบภัยทั่วไป ไม่คับแคบเฉพาะหมู่คณะและชุมชนของตนเอง อาจจะเป็นหัวใจสำคัญที่สุดของการเคลื่อนย้ายกระบวนการฟื้นคืนชีวิตชุมชนของน้ำเค็มจนเหมือนว่าดีกว่าเดิม เริ่มจากการตกลงกันลงมือตั้งศูนย์จัดการข้าวปลาอาหารของบริจาค ให้แก่เพื่อนผู้ประสบภัย ไม่ปลีกแยกออกไปจัดการเฉพาะแต่ของตนเอง ในภาวะวิกฤติเช่นนั้นทั้งที่ตนเองต่างก็เสียหายไม่ต่างกัน จนแม้ยอมเสียโอกาสการได้รับความช่วยเหลือ “พิเศษ” ที่ทุกคนสามารถแสวงหาโอกาสได้ไม่ยาก กลุ่มแกนนำและกิจกรรมต่าง ๆ ของแต่ละกลุ่ม มีทั้งมิติเพื่อชุมชนควบคู่กับเพื่อกลุ่ม มีการคำนึงถึงเพื่อ

ผู้ด้อยโอกาสกว่า จนเกิดเป็นกิจกรรมสำคัญ ดังเช่น โครงการสร้างชุมชนของคนไร้บ้านที่ออกมาเป็นบ้านที่สวຍงามและมั่นคงในสภาพแวดล้อมที่อาจเรียกได้ว่า ดีกว่าโครงการสร้างบ้านใดๆในน้ำเค็ม ในขณะที่นอกน้ำเค็มออกไปก็ยังตามออกไปช่วยเหลือเอื้อเฟื้อ ตั้งแต่การแบ่งปันของบริจาค จนกระทั่งอาสาเป็นหน่วยประสานของเครือข่ายผู้ประสบภัย 6 จังหวัดอันดามัน คอยตามติดการแก้ปัญหาสารพัดของเพื่อนพี่น้องผู้ประสบภัยทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นประเด็นเรื่องที่ดิน เรื่องคนขายของทั้งมอแกน ไทยพลัดถิ่นจนถึงแรงงานพม่า จนเมื่อเกิดเหตุพิบัติภัยใดๆ ไม่ว่าจะเป็นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่อุตรดิตถ์ ที่ภาคกลาง หรือที่ไหนๆ น้ำเค็มที่เคยผ่านภัยครั้งใหญ่มาแล้ว ยังจดจำได้ในสภาพความที่ตนเคยประสบและรวมตัวกันออกไปช่วยกันที่ในแทบทุกกรณี สันติ มุ่งรักดี หนึ่งในคณะกรรมการผู้ร่วมก่อตั้งศูนย์ประสานงานข้อมูลบ้านน้ำเค็ม ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

....ในส่วนของผู้ประสบภัยด้วยกัน เริ่มจากในบริเวณใกล้เคียงที่มีปัญหาเหมือน ๆ กัน ก็พบกันบ้าง แลกเปลี่ยนข้อมูลและหารือกันบ้าง แรก ๆ พวกเราที่น้ำเค็มก็มีออกไปช่วยพื้นที่อื่นเหมือนกัน เพราะที่ศูนย์บางม่วงเป็นเหมือนศูนย์กลางหลายอย่าง หลายกลุ่มมุ่งมาที่เรา เรามีของมาก ในขณะที่ที่อื่นทั้งที่อยู่ไกลหรือไม่มีคนรู้จัก ใครต่อใครไม่ได้ก็มาบอก พวกเราก็แบ่งปันข้าวของต่าง ๆ ไปให้ ทั้งที่ทุ่งหว้า ในไร่ ทับตะวัน แหลมบ่อม ฯลฯ บางคราวก็มีหน่วยงานภาครัฐนี้แหละที่มาขอแบ่งเอาไปให้ที่อื่น บอกว่าที่อื่นไม่มีนั่นไม่มีนี่ เขาไปขอไปหาที่ไหนก็ได้ ขอของที่เราบริจาคไว้ก็มี ขอให้เราช่วยประสานหาคนหรือจะไปช่วยก็มี ด้วยบทบาทอย่างนี้ความสัมพันธ์ของพวกเรากับเพื่อนผู้ประสบภัยก็ดีขึ้น ประกอบกับหน่วยที่มาช่วยทั้งหลาย หลายหน่วยก็ช่วย หลายแห่งชักนำให้พวกเราได้พบปะกัน รู้จักกัน โดยเฉพาะในวันครบ 1 เดือนสิ้นปี วันที่ 26 มกราคม 2548 จึงมีการนัดพบของชุมชนผู้ประสบภัยขึ้นที่จังหวัดพังงา มาจากทุกจังหวัดตลอดชายฝั่งอันดามันด้วยการประสานสนับสนุนของ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน มูลนิธิชุมชนไทย เครือข่ายสลัมสี่ภาคและเครือข่ายความร่วมมือฟื้นฟูชุมชนชายฝั่งอันดามัน ได้ทราบว่าหลายพื้นที่ยังมีปัญหามาก ขาดสิ่งของช่วยเหลือ ในขณะที่บางพื้นที่มีเหลือเฟือ จึงตกลงก่อตั้งเครือข่ายผู้ประสบภัยชายฝั่งอันดามัน 6 จังหวัด ขึ้นเพื่อประสานการช่วยเหลือกันและกัน ตกลงให้ชุมชนน้ำเค็มเป็นจุดประสานภายใต้การสนับสนุนของมูลนิธิชุมชนไทย จนตั้งเป็นเครือข่ายผู้ประสบภัย 6 จังหวัดอันดามัน ประกอบด้วย ภูเก็ต พังงา ระนอง กระบี่ ตรัง และสตูล ซึ่งภายหลังเห็นว่าไม่ได้ประสบภัยมากขอไม่อยู่ในเครือข่าย.....

และ

....พอเป็นระบบเป็นเครือข่ายและหลายเรื่องเริ่มลงตัว ชุมชนน้ำเค็มเองได้ดำเนินการนำข้อมูลที่ได้ ว่าชุมชนไหนขาดอะไรแล้วจัดสรรข้าวของที่มีอยู่ในคลังของชุมชนออกไปแบ่งปันแก่ชุมชนต่าง ๆ พร้อมกับการจัดหน่วยหมุนเวียนออกไปช่วยซ่อมสร้างบ้านในพื้นที่ต่าง ๆ เช่น ทุ่งหว้า ทับตะวัน ไนไร่ แล้วค่อย ๆ เกิดระบบการประสานจัดการในพื้นที่เป็นผู้ประสานจังหวัดเพื่อประสานกับชุมชนในเครือข่าย มีวาระการ

ประชุมประสานงานและดำเนินการตั้งแต่การประชุมคณะทำงานทุก 3 เดือน ประชุมติดตามการดำเนินการทุก 6 เดือน ประชุมทำแผนงานปีละ 1 ครั้ง และการร่วมจัดงานรำลึกสัณามิภาคประชาชนปีละ 1 ครั้ง กับการประชุมเพื่อดำเนินการแต่ละประเด็นและบางโอกาส โดยเน้นใน 3 ประเด็น คือ ประเด็นที่ดินและที่อยู่อาศัย ประเด็นชาติพันธุ์ มอแกน และไทยพลัดถิ่น ประเด็นนโยบายที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนและประเด็นสิ่งแวดล้อมชุมชน

(สัมภาษณ์ สันติ มุ่งรักดี, 6 มีนาคม 2552)

อย่างไรก็ดี เกรียงไกร ทองนิยม ได้ให้สัมภาษณ์เพิ่มเติมว่า

.....ต่อมามีเรื่องอะไรของภาคประชาชน พวกเราก็เข้าร่วมทั้งนั้น ไม่เพียงแต่เรื่องผู้ประสบภัยสึนามิ ไม่เพียงเฉพาะชายฝั่งอันดามันไปจนทั่ว แต่เฉพาะเรื่องภัยพิบัติที่เราไฉนเป็นพิเศษ ในฐานะที่เคยประสบภัย เข้าใจความรู้สึกและสภาพดี ว่าใครก็ไม่อยากพบ เราเคยพบมาแล้ว เราเคยช่วยเรามาด้วย ก็ต้องไปช่วยคืน ก็เลยไปหมดทุกอย่าง น้ำท่วมที่เมืองนคร ดินถล่มที่อุตรดิตถ์ และเมื่อคราวน้ำท่วมใหญ่ใกล้ ๆ ที่ตะกั่วป่า พวกเราไปหมดเสียแล้วส่วนใหญ่ผู้ประสบภัยทั้งหลายคิดว่าพวกเรารับจ้างมาช่วย เอาแต่ชี้เอาแต่ชี้ให้เราทำนั่นทำนี่ให้ ไม่คิด หรือไม่เชื่อว่าพวกเราทำกันด้วยใจอาสา ออกเงินมากันเอง กรณีอย่างนี้มีทางเดียวที่ทำให้เขาเข้าใจและได้เรียนรู้อย่างเรา ด้วยเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และถ่ายทอดประสบการณ์พร้อมกับการหาพี่เลี้ยงพาทำที่ละชั้น ๆ อย่างที่พวกองค์กรเอกชนเข้ามาทำกับพวกเรา.....

(สัมภาษณ์เกรียงไกร ทองนิยม, 10 มีนาคม 2552)

4.ความเป็นปึกแผ่น : ทูทางสังคมของชุมชน

ชุมชนบ้านน้ำเค็มมีวิถีชุมชนที่ผ่านประสบการณ์ในการประสบภัยพิบัติสึนามิครั้งใหญ่เมื่อ 4 ปี ที่ผ่านมา ผ่านร้อนผ่านหนาว ผ่านปัญหาที่หนักหน่วง หลายคนมีฐานะเริ่มต้นชีวิตตรงไหน แม้นตอนนี้ปัญหาส่วนใหญ่ได้รับการเยียวยา แก้ไขปัญหาไปแล้ว ชุมชนได้ฟื้นคืนสู่ภาวะปกติ มีการเปลี่ยนแปลงในชุมชนเกิดขึ้นมากมาย แต่ก็ยังมีบางครอบครัวที่สมาชิกยังไม่สามารถใช้ชีวิตปกติได้ ต้องมีคนดูแล เพราะยังหวาดกลัวทุกครั้งทีเข้าใกล้ทะเล แต่นั่นก็คือชีวิตที่คนน้ำเค็มรู้ดีว่ายังต้องดำเนินต่อไป เหตุการณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะดีหรือไม่ดี ก็ได้หล่อหลอมให้ชุมชนมีอัตลักษณ์ของตนเอง มีความมุ่งมั่นพัฒนาชุมชนของตนเอง เพื่อฝ่าวิกฤต เกิดความร่วมมืออย่างจริงจัง สามารถพลิกวิกฤตเป็นโอกาส แม้กระแสจากภายนอกจะส่งผลกระทบต่อทั้งระบบความเชื่อและสภาพวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน แต่ด้วยความเป็นคนบ้านน้ำเค็มที่เคยผ่านการรอดชีวิต

จากคลื่นยักษ์สึนามิที่เห็นสภาพในตอนนั้นแล้วไม่มีใครเชื่อว่าจะรอดมาได้ คนบ้านน้ำเค็มผ่าน การเรียนรู้ในการก่อร่างสร้างกลุ่ม และชุมชนขึ้นมาใหม่มีระบบครอบครัวและเครือญาติที่แน่นแฟ้น และมีพื้นฐานการดำรงชีวิตที่สอดคล้องพึ่งพาอาศัยฐานทรัพยากรธรรมชาติอยู่แล้ว ผ่านความ แตกแยกจากการแย่งชิงสิ่งของวัตถุที่หลังไหลมาอย่างรวดเร็วและมากมายจนได้คิด แม้ว่าสภาพ ชุมชนจะได้รับผลกระทบอย่างหนักจากการประสบภัยสึนามิ เปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิตแบบต่าง คนต่างอยู่สู่ดำเนินชีวิตแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีกลุ่ม และเครือข่ายที่เข้มแข็งเพราะต่างก็ต้อง พึ่งพากันในการฟื้นฟูชุมชน ให้สามารถอยู่ในพื้นที่เดิมได้ การช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอก ภายใต้อาการบริหารจัดการที่ดี การมีผู้นำที่เสียสละ มีความโปร่งใส มีความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลซึ่งกันและ กัน และการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนอย่างเข้มข้นของชาวบ้าน ซึ่งเป็นทุนทางสังคมสามารถทำให้ ชุมชนบ้านน้ำเค็มได้พลิกฟื้นคืนสู่วิถีการพึ่งตนเองอีกครั้งหนึ่งที่มั่นคงกว่าเดิม

รากฐานของทุนทางสังคมบ้านน้ำเค็มเกิดจากกระบวนการเรียนรู้และวัฒนธรรมของชุมชน เป็นรากฐานสำคัญของการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน กระบวนการเรียนรู้สำคัญคือ การเรียนรู้ในกระบวนการมีส่วนร่วม วิถีการดำเนินชีวิตของคนกับธรรมชาติแวดล้อมรอบตัว โดยเฉพาะวิถีชีวิตแบบลูกทะเลที่ชาวบ้านอยู่มาตั้งแต่เกิด ซึ่งคนบ้านน้ำเค็มอยู่ร่วมกับธรรมชาติ ด้วยความเคารพ เป็นกฎเกณฑ์บรรทัดฐานของการอยู่ร่วมกันบนฐานการพึ่งพาอาศัยอย่างเอื้อ อาทรต่อสรรพสิ่งรอบตัว รูปแบบทุนทางสังคมดั้งเดิมผ่านมิติของความเป็นรูปธรรม เช่น การกราบ ไหว้แม่ย่านางเรือก่อนจะขออนุญาตออกไปทะเล ตัดไม้มาสร้างบ้านเรือน และความสัมพันธ์ ระหว่างคนกับคนในเรื่องของการรวมกลุ่มช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การแบ่งปัน การสร้างบ้านเรือน โดยเฉพาะในกลุ่มของคนไร่บ้าน ทุนทางสังคมจึงเป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับ มนุษย์ หรือมนุษย์กับสรรพสิ่งอื่นที่เคารพพึ่งพาอาศัยกัน

การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน พึ่งพาอาศัยกัน มีให้เห็นอย่างชัดเจนในภาวะที่ประสบภัยสึนามิ ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องการดำเนินวิถีชีวิต การทำมาหากิน ลุงสวน ผู้เฒ่าผู้แก่ หนึ่งในผู้นำชุมชน จาก เดิมมาจากจังหวัดนครศรีธรรมราช ย้ายมาอยู่บ้านน้ำเค็มเกือบ 30 ปีแล้ว เล่าให้ฟังว่า

.....บ้านน้ำเค็มเป็นชุมชนใหญ่ต่างก็มาจกกันจากหลายที่ เมื่อก่อนก็ต่างคนต่างอยู่เป็นส่วนใหญ่ ต่างก็ ทำมาหากิน แต่สิ่งที่คนน้ำเค็มมีร่วมกันคือการเคารพทะเล ที่บ้านน้ำเค็มเมื่อก่อนไม่เคยมีระบบการ เตรียมความพร้อมเรื่องภัยพิบัติ เพราะต่างคนต่างคิดว่าเป็นเรื่องของเจ้าหน้าที่รัฐ ทุกคนจะคิดเฉพาะแต่ เรื่องการประกอบอาชีพของตนเองในแต่ละวัน ไม่สนใจว่าภัยพิบัติเป็นอย่างไร ต่างคนต่างอยู่ เห็นแต่แก่ ตัวเองกับพวกพ้องเท่านั้น จะมีการช่วยเหลือกันก็เป็นในวงญาติเพื่อนฝูงหรือบ้านใกล้ ไม่ก็ในหมู่คนที่มา

จากบ้านเดียวจังหวัดเดียวกัน พอถึงวันนั้นที่คลื่นเข้าตอนสิบโมงครึ่ง ทั้งที่เห็นมีเหตุการณ์ผิดปกติ เป็นที่น่าสังเกต ทะเลผิดปกติ ตามธรรมชาติดูแล้วจะสงบไม่มีคลื่นแต่มีคลื่นขึ้นมา มองเห็นได้ในระยะไกล น้ำทะเลก็แห้งผิดปกติ แต่ทุกคนก็ยืนมองดูกันโดยไม่ได้นึกที่จะวิ่งหนี ทำให้เกิดเหตุที่น่า โศกเศร้าขึ้นใหญ่หลวงมากมาย กับที่ทุกคนคิดกลับผิดพลาดเพราะคอยที่จะฟังใครไม่ได้จริง ๆ เพราะ ความเป็นจริงทุกคนต่างต้องตั้งสติ ต้องช่วยกันเองต้องพึ่งพาตนเอง ไม่ว่าจะคนที่บาดเจ็บ คนที่กำลังหา ศพพอ แม่ พี่น้อง มีแต่ดำเนินกันเองอย่างทุลักทุเลมาก 2-3 วันแรกที่เกิดเหตุการณ์ไม่มีหน่วยงานที่ ทุกคนคาดหวังว่าจะมาช่วยเหลือเข้ามาถึงพื้นที่เลย....

และ

.....ชาวบ้านที่รอดและอยู่ได้เพราะมีกิน แบ่งปันกันกิน ช่วยเหลือกัน เรียนรู้ร่วมกันหลังเหตุการณ์สึ นามิที่ส่งให้คนน้ำเค็มเกิดกระบวนการเรียนรู้และขยายขอบเขตครั้งใหญ่ ทั้งในระดับความคิดอ่าน เรื่องราวและแวดวงเริ่มจากการลงทำร่วมกับที่ปรึกษาในศูนย์อพยพในเรื่องการบริหารจัดการและ ประสานงานต่าง ๆ แล้วค่อย ๆ เริ่มทำเอง แล้วก็คิดเองทำเองในลักษณะรวมกลุ่มผ่านวงสนทนาสภา กาแฟและเวทีประชุมปรึกษาหารือ รวมทั้งการแบ่งภาระ การมอบหมายและสั่งการ.....

(สัมภาษณ์ ลุงสวน, 5 มีนาคม 2552)

นอกจากนี้ นายเสฐียร เพชรเกลี้ยง ผู้ใหญ่บ้านได้ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า

...ก้าวกระโดดสำคัญของการเรียนรู้ของคนน้ำเค็มคือ การมีโอกาสได้เปิดประตูสู่การดูงานในเรื่องที่สนใจ และต้องการศึกษานำมาใช้พัฒนาชุมชนที่ควบคู่กับการทำกลุ่ม สร้างกระบวนการเรียนรู้และลงมือทำ กิจกรรมนั้น ๆ เช่นในเรื่องกลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารชุมชน บ้านมั่นคง แผนเตรียมความพร้อม การฟื้นฟู ทรัพยากร และรักษาทะเล และอีกรูปแบบการเรียนรู้ที่ชุมชนน้ำเค็มเข้าร่วมตลอดระยะ 3 ปีหลังสึนามิ คือการเจรจาต่อรองและเรียกร้องรักษาสิทธิทั้งของชุมชนและของเครือข่ายผู้ประสบภัย เริ่มจากการเข้า ร่วมปิดถนนขัดขวางการขนส่งผู้เสียชีวิตที่หน้าวัดบางม่วงที่ทางการจะย้ายไปรวบรวมเพื่อพิสูจน์ เอกหลักฐานบุคคลที่กุเกิด ซึ่งไกลออกไปมาจากพื้นที่ประสบภัย และเป็นปัญหาของคนพื้นที่ส่วนใหญ่ ในการติดตามประสานเพื่อค้นหาญาติมิตรที่สูญหาย รวมทั้งการชุมนุมยืนยันอีกครั้งที่หน้าวัดย่านยาวจน ได้รับความสำเร็จเลิกขนย้ายในระยะแรก ตามด้วยการประสานและเจรจาติดตามการแก้ปัญหาต่าง ๆ ทั้ง ของน้ำเค็มและของเครือข่ายผู้ประสบภัย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่อยู๋อาศัย บ้าน ที่ดิน องค์การพัฒนาพื้นที่ พิเศษเพื่อการท่องเที่ยว (อพท.) โฉนดน้ำ คนไร้บ้าน ไทยพลัดถิ่น พี่น้องมอแกน แรงงานพม่า

(สัมภาษณ์ เสฐียร เพชรเกลี้ยง , 5 มีนาคม 2552)

การให้ความช่วยเหลือจากองค์การพัฒนาเอกชน ซึ่งเป็นหน่วยงานจากภายนอก เป็นการ
ทำงานกับชุมชนอย่างถึงลูกถึงคน เกาะติดชุมชนอย่างจริงจัง ชวนให้คิดและร่วมกันแก้ปัญหา
นับเป็นทุนทางสังคมภายนอกที่สำคัญ ดังที่ จำนง จิตนิรัตน์ อาสาสมัครหน่วยงานพัฒนาเอกชน
บ้านน้ำเค็ม ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

....ตอนนั้นเข้าไปในฐานะเอ็นจีโอเน้นการทำงานรวมกลุ่มคนให้อยู่รวมกัน แล้วจัดระบบให้มีการช่วยเหลือ
ดูแลซึ่งกันและกัน เอ็นจีโอต้องนอนกินกับเขาและทำงานความคิด จากหนึ่งคนเป็นสองคนไปสาม ว่า
ผู้ประสบภัยต้องช่วยเหลือตนเอง อย่างหวังพึ่งใคร คนชุดแรกๆ ไม่ต้องมีตำแหน่งหน้าที่ เพราะจะทำให้
ติดระบบ ระเบียบ แล้วจะทำงานไม่ได้เลยในภาวะวิกฤติ หลังจากนั้น ต้องจัดงานหนุนพื้นที่ แต่เป็น
งานทำเป็นส่วนรวม เช่น การจัดหาที่ตั้งเสียบึง ตั้งเต็นท์ที่พักที่ศูนย์บางม่วง ให้เขาได้เกิดทีมร่วมรับรู้
มีการใช้จ่ายเงินทำอะไรเหลือเท่าไร จะทำอะไรต่อไปได้อีกที่จำเป็น ที่สำคัญส่วกับเต็นท์ที่พักชั่วคราว
ต้องเกิดขึ้นเร็ว อาหารตามมาและให้ชาวบ้านจัดทำเป็นโกดังหรือเสียบึงกลางขึ้น....

และ

.....ต้องมีระบบการจัดตั้งเต็นท์ ที่พัก กลุ่มย่อย 8-10 หลัง มีตัวแทนเข้ามาเป็นทีมกลาง ภารกิจคือ
ต้องดูแลคนอ่อนแอและสอดคล้องภัยต่างๆ จัดเสียบึง ทรัพยากร/จัดระบบ เงินบริจาค รวมกองกลาง
เข้าร่วมประชุม/สรุป วางแผน ดูแลกัน เอาทุกข์ของสมาชิกมาพูด และให้มีการประชุมใหญ่ในช่วงแรก
ควรประชุมทุกวัน แม้ไม่ฟังกัน แต่เป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนได้ข้อมูลมากที่สุดทุกเรื่อง และต้องอย่า
ให้คนสูญเสียต้องรอ อย่าให้อย่างเดียว ให้เขาทำเองในสิ่งที่ขาด และทำร่วมกับคนอื่น ไม่ช่วยเป็นรายคน
ให้โอกาสคนยังไม่พร้อม เข้าใจถึงใจมากกว่ากติกา กฎระเบียบ คนทำงานทุกคนต้องทำงานหนักกว่าเขา
และทำแนวทางทุกอย่างให้เป็นตัวอย่าง คนที่สูญเสียต้องการที่พึ่งทางใจและความรู้สึก ทางรูปธรรม
ปฏิบัติให้เขาเห็น เข้าใจและจะทำตาม ผมทำงานที่บางม่วงประชุมใหญ่ 2,000 คน หลังคลื่น 6 วันได้
อย่างเรียบร้อย คนสูญเสียรวมกันเป็นพลังเงียบที่เริ่มต้นเร็วเกินคาด คอยดูแลไม่ให้ทีมตัวแทนทำผิด
กติกา ซึ่งจะเกิดจลาจลทันที....

และ

.....ให้มีการประชุมใหญ่ ทำแผนการแก้ไขปัญหา คัดสรรทีมงาน ขั้นตอนการทำงานทุกด้าน ทั้งการ
ดูแลแบบ บบประมาณเราดูแลแต่อย่าจัดการเอง แล้วรายงานในที่ประชุม เรากับทีมงานชาวบ้าน ต้อง
ทำงานคู่เคียงนาที่ต่อนาทีด้วยกัน และเมื่อเริ่มตั้งหลักได้ต้องขยายความช่วยเหลือไปสู่ที่อื่น โดยชาวบ้านที่
เข้มแข็งเข้าใจแนวทาง ผมขยายจากบางม่วงไปทับตะวัน แลคมป้อม ปากเตริยม ทวายดำ ลันตา....

(สัมภาษณ์ จำนง จิตนิรัตน์, 7 มีนาคม 2552)

นอกจากนี้ ธีรยุทธ ผดุงวัตร อาสาสมัครนักพัฒนาจากมูลนิธิศุภนิมิตแห่งประเทศไทย ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนจากภายนอก ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า

.....การทำงานความคิดกับคน ทำได้ตั้งแต่วันที่แรกที่เจอกัน เริ่มด้วยการทำงานโดยใช้คำพูด เช่น เราต้องรวมคนเดือดร้อนมาช่วยกันเอง รอคอยข้างนอกอย่างเดียวไม่ได้ เขามานอนกินกับเราไม่ได้ งบมี แต่ต้องทำของส่วนรวม สิทธิเรามีครบทุกอย่างในฐานะคนไทย มีบัตรไม่มีบัตร มีบ้านไม่มีบ้านก็ ตาม แล้วขยายประเด็นจากภัยฉุกเฉินสู่ภัยในวิถี ต้องเก็บข้อมูลทั้งวิถีชีวิต จะได้รู้ประเด็น เบื้องหลัง ชีวิต ประวัติทุกมิติ อาจจะเป็นทางวัฒนธรรม หนี้สินนอกระบบ ที่ดิน ชชาติพันธุ์ คนมีความคิดความอ่าน การคอร์รัปชั่น อาชีพ เพื่อคิดค้นต่องาน....

(สัมภาษณ์ธีรยุทธ ผดุงวัตร , 11 มีนาคม 2552)

ซึ่งต่างจากหน่วยงานที่เน้นการให้อย่างเดียว โดยมีได้มีการติดตาม หรือสอบถามความต้องการของชุมชนแต่ประการใด ช้ายังทำให้เกิดความขัดแย้งในชุมชน ดังที่ผู้ใหญ่บ้านได้ให้สัมภาษณ์ว่า

.....องค์กรภาคเอกชนที่เข้ามาทำงานช่วยเหลือพวกเรานั้น มีมากเหลือเกินพอแบ่งได้เป็น 3 แบบ แบบแรกมีมากที่สุด คือ มีมาแล้วว่าอยากให้ อยากทำอะไรให้เราเขาทำตามอย่างที่ให้เราทำ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องบ้าน เรื่องเรืออาชีพ ทางเลือกของพวกเราคือไม่มีทางอื่น นอกจากรับหรือไม่รับ ก็มีทั้งรับไว้และไม่รับ มีบ้างที่ถึงกับขอให้เขาไปทำให้ที่อื่น ถ้าเขายืนยันการให้ ที่อาจสร้างปัญหาความขัดแย้งแตกแยกในชุมชนของพวกเรา แบบที่สอง คือให้หรือทำตามที่เราต้องการ แต่ต้องตามใจเขาบ้างหรือไม่ก็ต้องให้เขาทำให้ หรือไม่ก็ในชื่อในนาม ตั้งป้ายให้เป็นของเขา ซึ่งก็มีที่ต้องปฏิเสธอยู่บ้าง เพราะว่าไป ๆ มา ๆ กลายเป็นงานของเขา เรื่องของเขา ทำตามในกรอบของเขามากเกินไป แบบสุดท้ายนี้มีน้อยมาก เป็นพวกที่อยู่กินด้วย พวกนี้เป็นแบบที่เลี้ยงพาผ่านการสร้างเสริมกระบวนการและประสบการณ์ซึ่งไม่ง่าย ทบทวนดูพวกนี้แล้ว ต้องเป็นคนที่ยอม(ย)เป็น ดักหลักได้ถูก แล้วจួយปักอย่างกับสอนเด็กให้เดินได้ไม่ล้มล้มหิวแตก อย่างเวลาคุยๆ กันว่าอยากได้นั้นได้นี่ ต้องทำนั่นทำนี่ อย่างนั้นอย่างนี้ ตอนจบจะเป็นคำถามสำคัญว่า แล้วใครทำ พี่เลี้ยงพวกนี้ไม่มีที่จะบอกว่ารับทำให้ หรือไปทวงหรือเรียกร้องให้หน่วยงานนั้นหน่วยนั้นมาทำ แต่จะตบท้ายเรื่อยๆ เรื่องของตัว ก็ตัวทำเองแหละ จะให้ใครทำ นี่แหละเป็นกลไกสำคัญจนพวกเราทำกันมาได้ถึงขนาดนี้ ที่ทำกับพวกเราต่อเนื่องมาถึงตอนนี้กับน้ำเค็มก็มี มูลนิธิชุมชนไทย พอช. แล้วก็เซฟอันดามัน.....

(สัมภาษณ์ เสฐียร เพชรเกลี้ยง, 10 มีนาคม 2552)

จากกระบวนการเรียนรู้ที่ร่วมกันสร้าง โดยมีองค์กรเอกชนจากภายนอกเป็นพี่เลี้ยงนำไปสู่การต่อสู้เพื่อเรียกร้องในสิ่งที่ตัวเองต้องการ ดังคำสัมภาษณ์ของ วิรัตน์ นนทอง ที่กล่าวว่า

.....เรื่องโฉนดน้ำนั้น ตอนแรกก็ไม่รู้เรื่องอะไร อยู่ๆ ทางกราก็มาบอกว่าจะออกหนังสือรับรองสิทธิทำกินตามโครงการแปลงสินทรัพย์เป็นทุนของรัฐบาลทักษิณ ให้กับคนน้ำเค็ม 21 รายที่ทำกระชังอยู่แล้ว โดยนายกจะลงมาทำพิธีลงนามเอ็มโอยูกับคณะผู้นำและตัวแทนชุมชนน้ำเค็ม โดยบอกว่าจะสามารถเอาไปเป็นหลักทรัพยกู้เงินได้ พวกเราก็นึกได้ จะได้ลงนามในพิธีกับนายกกำลังจะเตรียมกันอยู่ ก็พอดีกับเพื่อนในเซฟอันดามันที่ติดตามและทำงานเกี่ยวกับชาวประมงร่วมกับสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้าน แล้วตามให้มาช่วยอธิบายบอกเล่าเรื่องราว จึงได้รู้ว่าถ้ารับมาก็ยุ่งแน่เพราะแค่ที่ดินตั้งบ้านก็กว้างขนาดนี้ ถ้าเอาทะเลและคลองมาออกโฉนดแล้วเอาไปกู้แล้วหลุดจะหากินกันที่ไหนได้ ไม่ต้องหลุดธนาคารแค่เพื่อนบ้านเขาไม่ให้ผ่านเขตน้ำทำกินของเราแล้วจะทำอย่างไร แถมได้ข่าวว่าถ้าเรารับแล้วเท่าไรที่เหลือจากที่พวกเราได้รับรัฐบาลจะเอาไปจัดสรรให้คนขึ้นทะเบียนคนจนในโครงการแก้ปัญหาความยากจนเป็นร้อยเป็นพันคน แล้วไม่ยุ่งตายหรือ เราก็เลยเลิกที่จะทำพิธีลงนามกับนายก แม้มีบางคนไปขอรับมาแต่ตอนนี้ก็เงียบไปใช้อะไรไม่ได้ พวกเราไม่ยอมรับ ตอนทำรัฐบาลใหม่ให้พักดำเนินการทั้งหมด.....

และ

.....พวกเราได้โอกาสเรียนรู้อย่างเป็นทางการมากขึ้นเรื่อยๆ ตอนหลังเราไปเรียนรู้หมดถ้าเป็นเรื่องของภาคประชาชน ไปที่ภูเก็ตเรื่องที่ดิน คิดทำงาน 1 ปีสืนามิภาคประชาชนคู่ขนานกับของรัฐบาลที่ไปอีกทางหนึ่ง ไปกรุงเทพในเรื่องทางการเมือง ไปถึงเชียงใหม่เรื่องเอฟทีเอ. ไปจนถึงอินเดีย อเมริกา ... ได้ไปเรียนรู้และแลกเปลี่ยนเปิดโลกเปิดความคิดมากทีเดียว ถึงวันนี้ นอกจากจะประสานจัดการและพัฒนาตัวเอง ต่อสู้เรียกร้องกันได้แล้ว เวลาประชุมกับทางการ ท่วงทำนองของพวกเราก็เปลี่ยนไป จากเดิมที่เวลาประชุมกับเจ้าหน้าที่ทางการที่พวกเรายกให้เขานั่งหัวโต๊ะ แล้วพวกเราก็ร้องฟังและรับทราบหรือรับมอบหมายให้ทำนั่นทำนี่นั่น ทุกวันนี้ พวกเราสามารถกำหนดทิศทางวางแผนแล้วเชิญเจ้าหน้าที่ทางการมาหารือเพื่อให้เขาช่วยตามแนวทางที่เราวาง อย่างแผนเตรียมความพร้อมที่เราทำกันนั้น เราคิดทำกันขึ้นทำแผนเสร็จแล้ว...หมายตัวเลยว่าอะไรให้ใครทำ แล้วก็ไปตามหรือเชิญมารับทราบเพื่อช่วยทำให้พวกเรา

(สัมภาษณ์ วิรัตน์ นนทอง, 6 มีนาคม 2552)

นอกจากนี้ เจี๊หวี สมาชิกกลุ่มตัวอย่างประมง ชาวบ้านน้ำเค็ม ได้เล่าให้ฟังในประเด็นของการเรียนรู้ และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันว่า

.....การลงแขกลงแรงช่วยกันก็หายไปนาน จนเกิดสึนามิ สถานการณ์บังคับต่างคนต่างอยู่ไม่ได้แล้ว ต้องมารวมกลุ่มกัน ช่วยเหลือกันจนปัจจุบัน ทั้งที่ที่ผ่านมาไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเพื่อประกอบอาชีพจัดตั้งโดยรัฐบาล หรือองค์กรเอกชน ก็ไม่มีความสำเร็จเลย ต่างคนก็ต่างเห็นแก่ตัวกันว่าจะทำไฉน ทำไฉน ไม่รู้ว่าที่จะมาเกิดสึนามิต้นทุนทางสังคมเดิมๆก็กลับมา ตอนนี้ใครเดือดร้อน ขอร้อง หรือขอความช่วยเหลืออะไรกันได้อีก มาช่วยกัน...

(สัมภาษณ์ เจ้หวี กลุ่มตัวอย่างประมง, 4 มีนาคม 2552)

นอกจากนี้ เจ้หวี สมาชิกกลุ่มตัวอย่างประมงขนาดกลาง ยังเล่าถึงการดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน หลังเกิดภัยพิบัติสึนามิของชุมชนบ้านน้ำเค็มให้ฟังเพิ่มเติมว่า

.....ตั้งแต่ทุกคนเจอประสบการณ์สูญเสียจากสึนามิก็หันมาช่วยเหลือกันดี ทุกคนสูญเสียเหมือนกันหมดใครมีน้อยเสียน้อย ใครมีมากเสียมากเป็นธรรมดา ถ้าเปรียบเทียบกับบ้านอื่น ๆ หรือเปรียบเทียบกับบ้านน้ำเค็มเองในสมัยก่อนเห็นได้ชัดว่าต่างกันมากในเรื่องของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ถ้าใครมาขอความช่วยเหลือ ขอแรง ต้องไป จำเป็นต้องไป การว่ามีทั้งที่เป็นญาติและไม่เป็นญาติ แต่ถ้าเป็นการจ้าง บางทีก็ไม่ไป ไปช่วยแล้วบางทีก็สลับกัน ขอเยี่ยมของกัน บางทีเครื่องไม้เครื่องมือขาด ก็ขอเยี่ยมกันไปก่อน บอกกันปากเปล่านี้แหละ หากเป็นสมัยก่อนที่ยังไม่เกิดสึนามิ อาจจะทำการจ้างแรงงานมากกว่านี้.....

(สัมภาษณ์ เจ้หวี กลุ่มตัวอย่างประมง, 4 มีนาคม 2552)

และในประเด็นนี้ ประยูร จงไกรจักร ได้ให้สัมภาษณ์เพิ่มเติมว่า

การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มันก็เป็นสวัสดิการ เป็นทุนทางสังคมที่สำคัญเลย ผมว่ามันเป็นสวัสดิการเป็นทุนทางสังคมที่มีจิตวิญญาณร่วมอยู่ด้วย ลึกซึ้งกว่าสวัสดิการที่รัฐจัดให้ การทักทายก่อน เรียกกินข้าว ก็เป็นสวัสดิการ การไปเยี่ยมกันห้วงไยกัน มันเป็นสวัสดิการ เป็นทุนทางสังคม การช่วยเหลือเกื้อกูลกันโดยไม่ต้องคิดหวังกำไร การทะเลาะกันมีคนกลางมาไกล่เกลี่ย โดยเฉพาะถ้าเป็นกลุ่มคนที่ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมาเป็น 5-6 เดือน หลังสึนามิ แบบนี้เป็นทุนหรือไม่ ไม่ต้องจ้างนายความเป็นหมิ่นเป็นแสน แล้วทั้งสองฝ่ายก็กลายเป็นศัตรูกัน ความเป็นญาติมิตรหายไป ทุนทางสังคมหายไป ทุนทางชีวิตหายไป มีแต่ทุนทางธุรกิจ ทุนทางวัตถุ เอาทุนที่ดึงาม ทุนที่มีค่า ทุนที่มีจิตวิญญาณเอาทิ้งไปหมด เอาทุนสมัยใหม่เข้ามาทำลาย วิถีคิด วิถีชีวิต บอกได้เลยว่าถ้าไม่มีสึนามิเรารวมตัวกันเป็นหมู่บ้านเข้มแข็งไม่ได้แน่ ต่างคนต่างกอบโกยเอา พอทุกอย่างสึนามิเอาไปทำให้เราได้คิด

(สัมภาษณ์ ประยูร จงไกรจักร, 5 มีนาคม 2552)

...ทุนทางสังคมที่สำคัญอีกข้อหนึ่งของบ้านน้ำเค็ม คือเรื่องวัฒนธรรมประเพณี มันโยงไปถึงวิถีของคนในเรื่องของการอยู่ การกิน ประเพณีก็มีหลายอย่าง แต่ประเพณีที่เป็นทุนทางสังคม หมายถึง ประเพณีเรื่องของการแบ่งปัน เช่น ประเพณีเดือนสิบ เป็นการร่วมกันทำบุญให้ญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว หลังจากนั้นก็เป็นการทำทาน เอาเสื้อผ้า อาหารให้ชาวเล (ชาวมอแกน) แลกกับการร้องเพลงพื้นบ้าน ชาวเลให้เราฟัง ประเพณีชักพระ มาจากกลุ่มที่อพยพมาจากนครศรีฯ เป็นการชักพระไปตามหมู่บ้านให้ชาวบ้านได้ทำบุญพระร่วมกัน ประเพณีสงกรานต์ รดน้ำดำหัวผู้แก่ผู้เฒ่าในหมู่บ้าน ด้วยการเชิญคนแก่ ผู้สูงอายุในหมู่บ้านมาทั้งหมด แล้วก็มารดน้ำร่วมกัน

(สัมภาษณ์ไมตรี จงไกรจักร, 9 มีนาคม 2552)

ความสัมพันธ์ทางสังคมที่แน่นแฟ้นเห็นได้อีกปรากฏการณ์หนึ่งคือ เด็กนักเรียน เยาวชน หรือคนที่ออกไปทำงานนอกชุมชนทั้งต่างจังหวัด หรือกรุงเทพมหานคร จะไปทำได้ระยะหนึ่งแล้วก็จะกลับมา หรือจำนวนคนที่ออกไปเสาะแสวงหางานนอกชุมชนจะไม่ค่อยมากนัก ดังที่ผู้ใหญ่บ้านน้ำเค็ม ได้เล่าให้ฟังว่า

...หมู่บ้านนี้มีจุดเด่นกว่าหมู่บ้านอื่น เห็นได้ชัดว่า เด็กเยาวชนเมื่อออกไปทำงานข้างนอกชุมชน หรือต่างจังหวัดระยะหนึ่งก็กลับมาอยู่บ้าน ส่วนหนึ่งคงเป็นเพราะมีกิจกรรมกลุ่มเยาวชนเพื่อนเพ เป็นกลุ่มอาสาสมัครสาธารณะในชุมชน กลุ่มเด็กดีสำนึกได้ ทำกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม ทั้งเรื่องการจัดกาขยะ ปลูกป่าชายเลน และที่สำคัญเด็กเยาวชนได้รวบรวมประสบการณ์ลงบอกเหตุทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นก่อนเกิดสึนามิที่คนในพื้นที่รู้ แต่คนนอกไม่รู้ เลยอยากทำและนำเสนอผู้ใหญ่ กิจกรรมแบบนี้ เป็นวิธีที่ทำให้เด็ก เยาวชนมีสำนึกรักผูกพันกับท้องถิ่นของตน รู้จัก วัฒนธรรมประเพณี รู้จักชุมชนของตน วิถีชีวิตของตนเอง...

และ

.....ทุกวันนี้ที่มุ่งทำนอกรอกกับกลุ่มก้อนองค์กรต่าง ๆ แล้วก็กำลังเริ่มกิจกรรมกับกลุ่มเด็กและเยาวชน ด้วยการชวนชี้แนะแล้วให้เด็กคิดเอาเองว่าอยากทำอะไร จึงคอยช่วยเหลืออย่างที่เรเคยได้เรียนรู้กับที่ปรึกษาตอนตั้งค่าย เริ่มจากกิจกรรมการอนุรักษ์ป่า ชยะ ตอนนี้ที่เด็กอยากทำคือศูนย์ประสานงานเยาวชนคนน้ำเค็ม คล้าย ๆ ศูนย์ประสานงานชุมชนน้ำเค็มที่พวกเขาส่งกันมา เราก็พาเด็กไปดูกิจกรรมด้านเด็กและเยาวชนหลายที่ ที่ภูเก็ต สุราษฎร์ จนถึงอุบลโนน เด็ก ๆ ตกลงกันว่าจะทำข้อมูลเยาวชนคนน้ำเค็ม มีศูนย์เป็นที่ชุมหัวคิดและทำกิจกรรมกัน เห็นกำลังตามรอยแบบพวกเราด้วยการตั้งเป็นกลุ่มย่อยโดยมีกรรมการกลางเป็นตัวประสานขับเคลื่อน ในศูนย์ประสานงานน้ำเค็มเราก็แบ่งบทบาทหน้าที่มอบหมายคนดูแลสนับสนุนส่งเสริมกลุ่มเด็กและเยาวชนกันอย่างจริงจัง ก็คาดหวังกันว่า จะมาเป็นอนาคตขับเคลื่อนงานกับเรา แล้วก็แทนพวกเราได้ในอนาคต.....

(สัมภาษณ์ เสถียร เพชรเกลี้ยง, 10 มีนาคม 2552)

หรือการรวมตัวกันของคนในชุมชนเพื่อต่อต้านการบุกรุกที่ดินในหมู่บ้าน รวมถึงพื้นที่ป่าชายเลน โดยเฉพาะจากนักการเมืองใหญ่ที่มีอิทธิพล

...ในช่วงหลังที่เกิดสึนามิ บ้านเรือนเสียหาย เขตแดนที่ดินไม่มี ทุกอย่างดูว่างเปล่า ต้องใช้เวลาในการพิสูจน์สิทธิ ดูลักษณะ อยู่ๆก็มีตัวแทนนายทุน นักการเมืองถือโฉนดที่ดินอ้างว่าเป็นเจ้าของที่ดินในหมู่บ้านบางส่วน และที่ดินป่าชายเลน ขอให้ชาวบ้านออกไป รวมถึงขามอกแกนที่อาศัยอยู่แถบป่าชายเลนด้วย พวกเราไม่ยอม และไม่เชื่อว่าโฉนดนั้นถูกต้อง เพราะเป็นโฉนดออกปี 2537 ทั้งๆที่เรารู้ว่ามีมติคณะรัฐมนตรีออกมาตั้งแต่ปี 2530 ห้ามออกโฉนดในพื้นที่ป่าชายเลน นั้นแปลว่าพื้นที่ป่าชายเลนเป็นพื้นที่สาธารณะ แม้บางคนเก็บยอมรับเงินชดเชย และย้ายไปอยู่ที่บนควน (บนเนินสูง) ตามที่เขาเสนอ ว่าดีกว่า น้ำไม่ท่วมเหมือนที่เดิม แต่พวกเราพยายามให้ข้อมูลชาวบ้านว่า ต่อไปพอนายทุนเข้ามาทำธุรกิจรีสอร์ท หรือโรงแรม ชาวบ้านก็จะออกทะเลไม่ได้ กลายเป็นชายหาดส่วนตัวของเขาไป ในที่สุดทุกคนก็ร่วมกันต่อสู้จนนายทุนล่าถอยไปเอง

(สัมภาษณ์ ไม่ตรี จงไกรจักร์, 5 มีนาคม 2552)

นอกจากนี้ยังมีเหตุการณ์ให้ร่วมกันต่อสู้เพื่อการมีที่อยู่ที่มีมั่นคงของกลุ่มคนไร้บ้าน กลุ่มคนไร้บ้าน หรืออีกความหมายหนึ่ง หมายถึงกลุ่มคนที่เข้าบ้านมาเป็นระยะเวลานานในพื้นที่ แต่ไม่เคยมีบ้านเป็นของตนเอง เพื่อช่วยเหลือคนกลุ่มนี้ ศูนย์ประสานงานฯ ได้พยายามประสานกับหน่วยงานรัฐในช่วงแรกแต่ได้รับการปฏิเสธการช่วยเหลือเนื่องจากไม่มีนโยบายช่วยเหลือคนบ้านเช่า คณะทำงานในช่วงแรกได้พยายามรวมคนเข้าบ้านทั้งหมดราว 180 คน โดยวิธีการลงทะเบียน และออมทรัพย์ทุกคนและให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการคิดที่จะหาวิธีแก้ปัญหา ออมทรัพย์ได้ 2 เดือนก็มีคนลาออกประมาณ 100 คน เพราะเหตุว่ารัฐบาลเริ่มให้ความช่วยเหลือคนเข้าบ้านแล้ว จากการสร้างบ้านถาวรที่อยู่นอกพื้นที่บ้านน้ำเค็มเป็นจำนวนมาก แต่ต้องเสียค่าเช่าที่ดินรายปี และเสียค่าเช่าบ้านรายเดือน สมาชิกกลุ่มบ้านเช่าคนหนึ่งได้สะท้อนภาพของกระบวนการสร้างบ้านโดยคนชุมชนร่วมแรงร่วมใจกันว่า

....ไม่รู้จะได้สร้างหรือเปล่ากลุ่มบ้านเช่า รอมาตั้งหลายเดือนแล้ว สมาชิกก็ลดลงเรื่อยๆ เป็นการทำงานที่ยากลำบากหนักหนาที่จะให้คนเชื่อว่า จะสามารถหาเงินมาสร้างบ้านที่เป็นบ้านของตัวเองและที่ดินของตัวเองให้กับสมาชิกกลุ่มได้ทุกคน ตามคม เป็นสมาชิกคนหนึ่งเข้ามาปรึกษากับผมว่าเมื่อไหร่จะได้สร้างบ้านเสียที รอมาตั้งนานแล้ว ผมถามตามคมว่า “ตามคมอายุเท่าไรแล้ว” ตามคมบอก “55 ปี”ถามว่าเคยมีบ้านหรือยังแถวเข้าบ้านเขามา 30 ปี ผมว่าตามคมรออีก 6 เดือนจะได้หรือเปล่าได้บ้านแน่นอนแต่ตามคมต้องทำเอง ตามคมน้ำตาร่วงแล้วขอโทษผม จนได้รับคำตอบจากพี่จางค์ ว่าเราจะซื้อที่ดินเพื่อสร้างบ้านแล้ว ให้สมาชิกสืบว่าใครมีที่ดินขายบ้างและมีจำนวนพอที่จะสร้างบ้านให้กับสมาชิก แล้ว

คณะกรรมการกลุ่มก็แจ้งให้กับสมาชิกทราบว่าที่ดินขายไร่ละล้าน ที่ประชุมเลยขอให้สมาชิกไปดูที่ดินก่อนว่าพอใจหรือไม่ สมาชิกพอใจในที่ดินแล้วกลุ่มแต่งตั้งกรรมการเจรจาต่อรอง ได้ไร่ละ เก้าแสน สมาชิกพอใจตกลงซื้อ โดยใช้เงินบริจาคของรัฐบาลเดนมาร์ก แต่เพื่อให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของที่ดินและบ้าน สมาชิกเลยจ่ายค่าที่ดินสำหรับปลูกบ้านของตนเองโดยวิธีการผ่อนชำระกับกลุ่ม และกลุ่มผ่อนชำระกับ พอช. โดย พอช. สนับสนุนเรื่องใบสารอนุญาตปลูก และรัฐบาลเดนมาร์กสนับสนุนที่ส่วนกลาง โดยประสานผ่านมูลนิธิชุมชนไท มีสมาชิกคงเหลือ 50 คน กว่าจะเป็นรูปเป็นร่างเกือบเป็นลม เมื่อมีกลุ่มที่ 1 ก็ต้องมีกลุ่มที่ 2 ตามมา แล้วจึงเกิดกลุ่มที่ 2 ก็คนกลุ่มนี้กระจัดกระจายกันอยู่ทั่วไปหมดเราเลยใช้วิธีการเหมือนเดิม การมีส่วนร่วมของสมาชิก โดยทั้งสองกลุ่มจะช่วยกันสร้างบ้านของตนเองจนเสร็จและช่วยกันและกัน การแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยยากสุด เพราะเงินซื้อที่ดินหายาก แต่เงินสร้างบ้านหาง่ายกว่า ขณะนี้กลุ่มบ้านเช่ากลุ่มที่ 1 เริ่มดำเนินการสร้างบ้านไปแล้ว และกลุ่ม 2 ก็ซื้อที่ดินแล้ว ทั้งสองกลุ่มรวมกันจดทะเบียนจัดตั้งสหกรณ์ ชื่อว่า สหกรณ์เคหสถานบ้านน้ำเค็มพัฒนา จำกัด สมาชิกทั้งหมดจะต้องช่วยกันสร้างบ้านของตนเองทุกคน และผ่อนค่าที่ดินของตนเอง จะทำให้บ้านที่สร้างเสร็จมีค่ามากกว่าค่าบ้าน เพราะจะมีชุมชนที่เข้มแข็งเกิดขึ้นจากความเห็นอกเห็นใจกัน และช่วยเหลือซึ่งกันและกันตลอดไป

(สัมภาษณ์ นิมิตร เขียวศรี, 5 มีนาคม 2552)

เหล่านี้เป็นบางตัวอย่างการสร้างบ้านที่มุ่งตามใจผู้อยู่และความพยายามสร้างบ้านของชุมชนผ่านการจัดการองค์กรโดยชุมชน การบ่มเพาะความสัมพันธ์ที่เอื้ออาทรจนพัฒนาเป็นทุนทางสังคมที่มีประสิทธิภาพ โดยเน้นกระบวนการการมีส่วนร่วมเพื่อให้การรวมกลุ่มกันเกิดพลังแปรเปลี่ยนไปเป็นทุนทางสังคมที่เพิ่มขึ้น เช่นเดียวกับอีกหลายบริเวณที่ชาวบ้านกำลังขมกเขม่นซ่อมสร้างกันเอง โดยการรวมตัวร่วมกันทั้งชุมชน ระดมเงินบริจาคหลากหลายฝ่ายมาสมทบสร้างบ้านกันได้หลายสิบหลัง กว้างขวางน่าอยู่กว่านัก เช่นเดียวกับที่อีกหลาย ๆ แห่ง เช่น นอกนา หาดทรายดำหน้านอก บางกล้วยนอก ปากเตี๋ยม หุ่นหว้า ทับตะวันและโนไร่ ประโยชน์ที่ได้แก่ชาวชุมชน สิ่งเหล่านี้ไม่เพียงแต่เป็นดอกผลของทุนสังคมจะช่วยชดเชยภาระรายจ่ายในการสร้างบ้านได้แล้ว ทุนสังคมยังเป็นหลักประกันความยั่งยืนของโครงการ เมื่อแหล่งเงินสนับสนุนจากไปเนื่องจากชาวบ้านสามารถบริหารจัดการกันเองได้แล้ว นอกจากนี้สมาชิกกลุ่มคนไร่บ้านยังให้สัมภาษณ์เพิ่มเติมว่า

....ชาวบ้านที่เข้ามาอยู่ในชุมชนบ้านมั่นคงของกลุ่มคนไร่บ้านนี้จริงแล้วแต่ละคนต่างคนต่างมา เพราะฉะนั้นการร่วมมืออาจจะยากลำบากชะง่อนย แต่พวกเขาก็ยังมีความร่วมมือกันทำงาน จากชาวบ้านที่ไม่เคยเห็นระบบการทำงานแบบชุมชน เพิ่งเห็นก็ตอนเกิดสึนามินี้แหละ ก็เข้ามาสืบบทบาทเป็นแกนนำเข้าร่วมประชุม ร่วมทำแผนพัฒนาชุมชนเพื่อให้ชุมชนอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข ส่วนชาวบ้านในชุมชนต่างก็ปฏิบัติตามกฎระบบของชุมชน ป้องกันรักษาชุมชน รักในสิ่งที่เป็นส่วนรวม ของสาธารณะ

รักษาสິงแวดล้อมในชุมชน มีแผน มีระบบ มีตัวแทน มีส่วนร่วม เมื่อชาวบ้านเข้าใจกระบวนการขั้นตอน ก็ให้ชาวบ้านร่วมทำงานกัน ที่สำคัญบ้านมั่นคงของกลุ่มคนไร้บ้านนี้มีหน่วยงานภายนอกเข้ามาช่วยเหลือมากมาย เป็นส่วนเสริมให้ชาวบ้านมีกำลังใจในการทำงานและต่อสู้ได้อีกครั้งหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นมูลนิธิชุมชนไท สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน มูลนิธิโสสะ รัฐบาลเดนมาร์ก เครือข่ายความร่วมมือพื้นฟูชุมชนชายฝั่งอันดามัน สโมสรโรตารี อาสาสมัครชาวต่างชาติอีกมากมาย เราได้รับความช่วยเหลือเต็มที่ทำให้ชุมชนรู้จักหน่วยงาน รู้จักระบบในการทำงานของภาคีและเครือข่ายได้มากขึ้น...

(สัมภาษณ์ สมเกียรติ บุญยัง, 11 มีนาคม 2552)

ความเป็นปึกแผ่นของชุมชนยังขึ้นอยู่กับชุมชนมีระเบียบกฎเกณฑ์ มีแผนพัฒนาที่มาจาก การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชนอย่างแท้จริง เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข บนความสัมพันธ์ ที่แน่นแฟ้น ทั้งระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ และแผนแม่บทการพัฒนาและฟื้นฟูพื้นที่แบบมีส่วนร่วม ชุมชนบ้านน้ำเค็มจังหวัดพังงา นับ “ธรรมนูญของชุมชน” เป็นกฎ กติกา ของการอยู่ร่วมกันตั้งแต่ใน ระดับครอบครัว กลุ่ม ไปจนถึงในระดับชุมชน

...ภัยพิบัติสึนามิ ทำให้เกิดการช่วยเหลือจากภายนอกหลังโศกนาฏกรรมเต็มไปหมด หากพิจารณาตามแบบแผน แล้ว จะเห็นว่าเป็นมาตรการระยะสั้น โดยมีเป้าหมายเพื่อการแก้ปัญหา ทั้งในเรื่อง ปัจจัยพื้นฐานด้านต่างๆ เนื่องจากเป็นโครงการระยะสั้น และมีลักษณะให้เปล่า โดยขาดการสร้างความเข้มแข็งของ ชุมชน จนเกิดคำถามขึ้นจากหลายๆ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง หนึ่งในข้อสังเกตที่สำคัญที่ได้รับการหยิบยกมา อภิปรายบ่อยครั้ง ได้แก่ เมื่อหมดโครงการความช่วยเหลือต่างๆ แล้ว ชาวชุมชนในหมู่บ้านน้ำเค็มจะอยู่กัน ต่ออย่างไร หากไม่มีแผนชุมชนระยะยาวและการเตรียมความพร้อมของชุมชน ข้อกังวลอันนี้ทำให้เกิดการ พัฒนาแผนแม่บทการพัฒนาและฟื้นฟูเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับภาคประชาสังคมในพื้นที่...

(สัมภาษณ์ ไมตรี จงไกรจักร์, 5 มีนาคม 2552)

เครือข่ายฟื้นฟูพื้นที่ประสบภัยอันดามัน (เครือข่ายชาวบ้าน) นับเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ ในการแก้ปัญหาของชุมชน ดังที่ ไมตรี จงไกรจักร์ ได้ให้สัมภาษณ์เพิ่มเติมว่า

.....เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2548 ได้มีการนัดประชุมแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงานในเดือนที่ผ่านมา แล้วเราก็รู้ว่าพื้นที่ที่ยังไม่ได้รับความช่วยเหลือเลย เช่นบ้านโนไฉ่ ซึ่งชาวบ้านยังไม่ได้รับการเยียวยา พื้นฐาน เช่น เสื้อ มุ้ง นมเด็ก และอีกหลายชุมชน โดยมีชุมชนที่เข้าร่วมทั้งหมด 18 ชุมชน ซึ่งในภายหลัง ข้อเสนอของที่ประชุมได้กลายเป็นข้อเสนอต่อรัฐบาลเพื่อเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาของชาวบ้าน 18 ข้อ ในที่ประชุมยังมีข้อเสนอให้ทุกพื้นที่ช่วยกันบริจาค ของบริจาคที่ได้รับมาต่อไปยังชุมชนอื่น เป็นเรื่องใหม่ที่ส่งสัญญาณว่าชุมชนจะดูแลซึ่งกันและกัน.....

(สัมภาษณ์ ไมตรี จงไกรจักร์, 5 มีนาคม 2552)

หลังจากครั้งแรกของการประชุมในนามเครือข่าย ชาวบ้านได้ข้อสรุปว่าให้จัดการประชุมทุกเดือน และยังมีสมาชิกชุมชนเพิ่มมากขึ้น ส่วนในเรื่องของการประชุมแต่ละครั้งจะมีข้อสรุปเสนอต่อส่วนนโยบาย จนผลสัมฤทธิ์ที่เกิดขึ้นเป็นรูปธรรม ได้แก่ ความชัดเจนด้านที่อยู่อาศัย ดังเหตุการณ์นี้

..... พลเอกชาวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น เดินทางมารับข้อเสนอของชาวบ้านที่ศูนย์บางม่วงในครั้งแรกทุกคนตื่นเต้นมากที่ได้พบและพูดคุยกับท่าน ท่านใจดีมาก ท่านรับปากและยืนยันว่าชาวบ้านมีสิทธิ์ที่จะอยู่ในที่ดินเดิมได้ ทุกคนดีใจมาก หลังจากท่านเดินทางกลับชาวบ้านที่มีปัญหาที่ดินก็กลับเข้าไปสร้างบ้านในที่ดินเดิมของตัวเอง.....

(สัมภาษณ์ ไมตรี จงไกรจักร, 5 มีนาคม 2552)

การเชื่อมโยงเครือข่ายทำกันมาอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากปรากฏปัญหาจำนวนมาก เช่น ปัญหาที่ดิน ปัญหาชาติพันธุ์ (คนไทยพลัดถิ่น) โดยทั้งเครือข่ายมีพื้นที่ที่ประสบปัญหาที่ดินประมาณ 30 ชุมชน ซึ่งได้แก่ ที่ดินของรัฐ ป่าชายเลน อุทยาน ป่าสงวน ในขณะที่ชุมชนอยู่กันมาแล้วตั้งแต่ 20-100 ปี หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือจาก ผู้บุกเบิกกลายเป็นผู้บุกรุก ส่วนปัญหาที่ดินอีกประเภทหนึ่งคือที่ดินของเอกชน เช่นที่บ้านโนไร่ ทัพตะวัน แหลมบ่อม ที่ปรากฏว่าบุคคลภายนอกชุมชน นายทุน มีโฉนดที่ดินมาพร้อมกับสินามิ โดยปรากฏเป็นกรณีการขับไล่ชาวบ้านให้ออกจากพื้นที่ การข่มขู่คุกคาม และการทำให้เกิดความรู้สึกถึงความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เป็นต้น

....ปัญหาอีกข้อหนึ่งคือ คนไทยพลัดถิ่นซึ่งในพื้นที่ประสบภัยทั้งหมดคนเหล่านี้ไม่สามารถเข้าถึงความช่วยเหลือจากรัฐได้ เนื่องจากการที่รัฐพิจารณาให้ความช่วยเหลือจากหลักฐานบัตรประชาชน อย่างไรก็ตาม เครือข่ายฯ ได้พยายามช่วยเหลือทุกทางเพื่อให้กลุ่มคนเหล่านี้ได้รับความช่วยเหลือและฟื้นฟูอาชีพของตัวเอง เพื่อให้ได้มีที่ยืนในสังคมและประเทศนี้อย่างมีศักดิ์ศรีเหมือนเช่นคนไทยคนอื่น

(สัมภาษณ์ ไมตรี จงไกรจักร, 5 มีนาคม 2552)

ไทยพลัดถิ่น คือ คนไทยที่เคยอยู่ในดินแดนประเทศไทยก่อนที่ไทยจะเสียดินแดนมริส ทวายให้กับสหภาพพม่า ผู้คนเหล่านี้ได้กลายเป็นกลุ่มคนชายขอบอย่างแท้จริง เพราะทางสหภาพพม่าเองก็ไม่ต้องการรับรองชนกลุ่มนี้ในฐานะพลเมืองของตน ทำให้เกิดความเป็นสัญญากาศทางชนชาติ กล่าวคือ จะกลับประเทศก็ไม่สามารถทำได้ ขณะที่รัฐไทยก็ไม่ต้อนรับ ดังที่ไมตรี จงไกรจักร ประธานศูนย์ข้อมูลชุมชน ได้แสดงความเห็นนอกเหนือใจออกมาว่า

....แล้วเขาเป็นคนประเทศไหนละพี่น้องช่วยพิจารณาหน่อย เป็นความผิดของใคร เขาควรเป็นคนไทยตาม
ต้นตระกูลของเขาหรือเปล่า.....

(สัมภาษณ์ไมตรี จงไกรจักร, 5 มีนาคม 2552)

การทำงานเครือข่ายเพื่อร่วมกันแก้ปัญหาพี่น้องผู้ประสบภัย และปัญหามากมายที่ไม่
สามารถแก้ได้จากชาวบ้านทำให้มีการประสานงานกับกรมการปกครองพัฒนาสังคมและความมั่นคง
ของมนุษย์ วุฒิสภาเพื่อร่วมกันแก้ปัญหาโดยจะนำเสนอเป็นข้อเสนอจากชาวบ้านผ่านกรมการ
ไปยังรัฐบาล การร่วมกันทำงานของชาวบ้านมากมายจนเกิดความขัดแย้งกับหน่วยงานในพื้นที่ ทั้งถูก
กล่าวหา และข่มขู่เนื่องจากเป็นการทำงานโดยไม่ได้มีหน้าที่โดยตรงและไม่มีอำนาจอันชอบธรรม
รองรับ หลังจากนั้น ทางกรมการปกครองจึงมีการแต่งตั้งคณะทำงาน อนุกรมการ ขึ้นมาหนึ่งชุดเพื่อ
ช่วยดูแลเรื่องสีนามิโดยตรง เพื่อแก้ปัญหา อย่างไรก็ตามการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายก็เป็นต้นทุน
สำคัญในการแก้ปัญหาในชุมชนได้ในหลายเรื่อง

...เวลาเมื่อทะเลาะกันก็เอามาเข้าที่ประชุมเครือข่าย แลกเปลี่ยนกันจริงจัง หาทางออกที่ยุติธรรม
ที่สุด บางครั้งก็ให้คนเฒ่าคนแก่มาเป็นหูเป็นตา มาเป็นพยานให้ ให้คนที่ทะเลาะกันทั้ง 2 ฝ่ายมา ไม่
ต้องใช้พวกกักกฎหมายสมัยใหม่ ทั้งสองฝ่ายไม่มีผู้ใดผิด ผู้ใดถูกหรือผิด เพียงแต่คิดไม่ตรงกัน คนทั้ง
สองฝ่ายก็จะรู้สึกดีใจว่าเขาไม่ผิด ไม่ถูก มีความสำคัญเท่ากัน ผู้ใหญ่ก็ไกลเกลี่ย เขาทั้งสองฝ่ายก็ยัง
เป็นมิตรไม่ได้เป็นศัตรูกัน นั่นเป็นวัฒนธรรมที่ทำให้คนทั้งสองฝ่ายยังเป็นมิตรกัน ไม่ต้องมีทนายความ
เหมือนสมัยนี้ ทำให้กลายเป็นคนละข้างเป็นศัตรูกัน เป็นทุนทางสังคมของชุมชนนี้เปล่าละ...

(สัมภาษณ์เสฐียร เพชรเกลี้ยง, 6 มีนาคม 2552)

นอกจากนี้ชุมชนยังมีกฎ กติกา เป็นกลไกควบคุมการอยู่ร่วมกันในชุมชน เป็นการควบคุม
พฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน เพื่อความสงบสุข ในรูปของประชาสังคมก่อตัวขึ้นจากกลไกความ
ช่วยเหลือจากภายนอกในช่วงแรกเช่นกัน หากแต่ผ่านหน่วยงานทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชนทั้งใน
และนอกประเทศ กล่าวคือในขณะที่ความช่วยเหลือในช่วงแรกหลังเหตุการณ์พิบัติภัยสีนามิส่วนมาก
เป็นการให้เงินและสิ่งของผ่านการบริจาค องค์กรบางส่วนได้เล็งเห็นผลกระทบเชิงสังคมที่อาจเกิดขึ้น
ในเชิงลบ หากไม่มีการเตรียมความเข้มแข็งแก่ภาคประชาชน เมื่อทรัพยากรต่างๆ ที่ได้รับการ
สนับสนุนจากภายนอกหมดไป จึงได้มีการรวมตัวกันของคนในพื้นที่บ้านน้ำเค็มบางส่วนร่วมกับองค์กร
พัฒนาเอกชน ในการสร้างชุมชนและประชาคมชาวหมู่บ้านน้ำเค็มที่เข้มแข็ง โดยในขณะนั้นองค์กรที่
มีบทบาทสำคัญได้แก่ มูลนิธิชุมชนไทย สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน และเครือข่าย Save Andaman

ซึ่งมีศักยภาพในการเชื่อมต่อความช่วยเหลือและทรัพยากรจากภายนอกโดยไม่ผ่านโครงสร้างองค์กรรัฐ แต่ทำงานคู่ขนานไปกับกลไกของรัฐ เพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาพื้นที่

กลุ่มชุมชนชาวบ้านน้ำเค็มได้ขยายตัวและมีศักยภาพในการจัดสรรทรัพยากรผ่านกลุ่มเครือข่ายชุมชนเอง ในรูปแบบองค์กรนิติบุคคลโดยเริ่มต้นจากการรวมตัวกันของผู้ประมงที่เป็ ชาวบ้านน้ำเค็มดั้งเดิม ที่เล็งเห็นว่าชุมชนควรมีการบริหารจัดการทรัพยากรและความช่วยเหลือที่ หลังไหลเข้ามาอย่างเป็นระบบและมีวิสัยทัศน์มากกว่าที่เป็นอยู่ ดังใจความตอนหนึ่งว่า

.....หากเราเอาแต่รอรับของบริจาค ไปเรื่อย ๆ แบบใช้หมดก็ไปขอใหม่แบบนี้ ผมมองว่าสักวันหนึ่งเราจะไม่ มีอะไรเหลือเราควรทำกิจกรรมอะไรบางอย่างเพื่อเก็บเงินช่วยเหลือของเหล่านี้เพื่อเกิดประโยชน์ต่อคน ในชุมชน อย่างน้อยเราจะพัฒนาอะไรเราจะได้ขยายขยายของเราได้เอง ไม่ต้องรอรัฐมาทำให้...

(สัมภาษณ์ นิมิตร เขียวศรี, 10 มีนาคม 2552)

เมื่อเวลาผ่านไป ชุมชนบ้านน้ำเค็ม ได้เรียนรู้ในกระบวนการพัฒนาทุนทางสังคมทางด้าน องค์กรชุมชนมากขึ้น จนภายหลังได้พัฒนามาเป็นองค์กรชุมชนรูปแบบนิติบุคคลที่มีความสามารถ ในการบริหารจัดการทรัพยากรที่ได้รับมาได้ด้วยตนเอง ได้แก่ การจัดตั้งธนาคารชุมชน การจัดตั้ง สหกรณ์เพื่อที่อยู่อาศัย การให้สินเชื่อเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาอาชีพรายกลุ่ม เป็นต้น กลุ่ม ประชาคมบ้านน้ำเค็ม ภายใต้ชื่อ “ศูนย์ประสานงานผู้ประมงยั่งยืน” เป็นสะพานที่เชื่อมประสาน คนในชุมชนบ้านน้ำเค็มกับแหล่งเงินทุน และความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาจากภายนอก อีกทั้งยัง เชื่อมโยงองค์กรพัฒนาเอกชน และเครือข่ายผู้ประมงยั่งยืนในพื้นที่อื่นๆ อีก เข้าด้วยกัน เป็นการ ทำงานเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนากันน้ำเค็มนอกกลไกรัฐ หากแต่เป็นศูนย์รวมของการทำงานภาค ประชาชนในพื้นที่ที่เชื่อมต่อกับทั้งโครงสร้างรัฐและเครือข่ายหลายระดับ โดยเนื้อหาการพัฒนาพื้นที่ที่ เด่นชัดได้แก่ การแก้ปัญหาด้านที่อยู่อาศัย การอนุรักษ์ศิลปะและวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิม โดยเฉพาะ ของคนไทยพลัดถิ่นตลอดจนถึงการฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชนโดยส่งเสริมกลุ่มอาชีพ ถึงแม้ว่าหากมองใน ภาพรวมแล้ว ศูนย์ประสานงานฯ มุ่งเน้นการทำงานในประเด็นที่สำคัญ สามประเด็น คือ ด้านที่อยู่ อาศัย ด้านการฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชน และด้านสังคม-องค์กรชุมชน แต่ประเด็นการพัฒนาประการ สุดท้าย ถือเป็นรากฐานของงานพัฒนาภาคประชาชน ซึ่งแนวคิดของศูนย์ประสานงานฯ ได้รับการ ถ่ายทอดแนวคิดมาจากองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ด้านชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชน ที่ มีปรัชญาว่า “ชุมชนเป็นรากฐานของการพัฒนา” เมื่อชุมชนเข้มแข็งแล้วจะขยายการพัฒนาไปสู่ด้าน อื่นๆ ตามมา ได้แก่ ด้านความเป็นอยู่ พยายามในการประสานงานหน่วยงานต่าง ๆ ดูแลด้าน

สุขภาพของคนในชุมชน เช่น การดูแลกลุ่มเด็ก พ่อหม้าย แม่หม้าย ด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การปรับภูมิทัศน์ในซอยต่างๆ ด้านการสื่อสาร เช่น การมีวิทยุชุมชน เป็นสื่อกลางในการสื่อสารและเรียนรู้ของชุมชน และด้านสวัสดิการ เช่น การช่วยเหลือให้เกิดสวัสดิการของชาวบ้านตั้งแต่เกิดจนตาย

หลังจากวิกฤตการณ์ผ่านพ้นไปแล้ว องค์กรชาวบ้าน กลุ่มและคณะทำงานเพื่อการพัฒนาได้เริ่มก่อตัวและมีพัฒนาการที่ดีขึ้นตามลำดับ ทั้งทางด้านทักษะ ความสามารถในการจัดการ การรวมกลุ่ม การบริหารโครงการ จนสามารถพอสรุปเนื้อหาของกิจกรรมที่ได้ดำเนินงานไปแล้วโดยองค์กรชุมชนดังที่สมาชิกศูนย์ประสานงาน ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

.....เรือประมงของชาวบ้านน้ำเค็มที่มีอยู่ราว 420 ลำ เป็นเรือประมงเล็ก 350 ลำ พังสิ้นเชิงหรือหายไปกว่า 300 ลำ ในนั้นเป็นเรือจดทะเบียนเพียง 80 ลำ ได้รับค่าชดเชยจากรัฐบาลละ 6 หมื่นบาท ส่วนที่เหลือต้องรออุทธรณ์ก็คาดว่าจะได้ราว ๆ 4 หมื่นบาท แต่เรือลำหนึ่งๆ ชาวน้ำเค็มส่วนมากที่ใช้กันขนาด 25 กง ราคาที่สร้างใหม่รวมเครื่องราวแสนห้าหมื่นบาท แล้วจะทำอย่างไร....

(สัมภาษณ์ เกรียงไกร ทองนิยม, 10 มีนาคม 2552)

ช่วงแรกได้มีความสนับสนุนเสนอความช่วยเหลือในการจัดหาเรือประมง อย่างล้นหลาม ทั้งจาก หน่วยงานภายนอกภาครัฐ หน่วยงานนานาชาติ ฯลฯ จุดเริ่มต้นของความคิดที่จะทำต่อเรือชุมชนบ้านน้ำเค็มเอง มาจากการเกิดขึ้นคำถามที่ทั้งผู้นำและชาวบ้านน้ำเค็ม ได้ขบคิดในวงสภากาแฟทุกเย็นหรือยามว่าง ดังที่สะท้อนออกมา มีใจความตอนหนึ่งว่า

.....การขอรับความช่วยเหลือจากผู้มีน้ำใจ พวกเขาจะรู้ได้อย่างไรว่าจะช่วยเราแบบไหน เขาจะรู้ได้อย่างไรว่าพวกเขาจะให้เราใช้เรือแบบไหน แล้วจะไปแจกใคร อย่างไร ไม่ให้พวกเราขัดใจทะเลาะกันเองอีก อีกทั้งเรือที่บริจาคมา ก็ยินดีรับด้วยน้ำใจ แต่ขอแสดงความรู้สึกบ้างว่ามันใช้ไม่ได้จริงๆ บางคนรับมาแล้วต้องไปขายต่อ ก็เพราะลำบากใช้ อยากจะได้เรือที่สามารถฝากชีวิตไว้ได้อย่างมั่นใจขณะที่อยู่กลางทะเล

(สัมภาษณ์ ประยูร จงไกรจักร์, 9 มีนาคม 2552)

.....ผมไม่มีเรือหรอก แต่มีคนมาบังคับให้ผมรับเรือไว้ เพราะเขาอยากจะให้ ผมไม่รู้จะเอาไปทำไม เพราะไม่ใช่แน่ ๆ แต่ก็ต้องรับ เพราะเขาบังคับให้ ขณะนั้น ปฏิบัติการช่วยเหลือเริ่มมีมาเรื่อยๆ มีหน่วยงานต่างชาติมาตั้งหน่วยซ่อมเรือที่พอซ่อมได้ที่ท่าบริษัท มูลนิธิศุภนิมิตมาสร้างเรือเล็กให้ที่โรงเรียน มีผู้นำเรือจากภายนอกมาบริจาคและก็ยังมีความสัญญาว่าจะให้เข้ามาอย่างต่อเนื่อง

(สัมภาษณ์ เกรียงไกร ทองนิยม, 10 มีนาคม 2552)

ด้วยเหตุนี้ อู่ซ่อมสร้างเรือของชุมชนบ้านน้ำเค็มจึงได้เริ่มขึ้นในที่พักพิงอบต.บางม่วง เป็นการก่อเกิดของอู่เรือครั้งแรกขึ้นในศูนย์พักชั่วคราวเมื่อราวต้นเดือนมีนาคม ภายใต้การกำหนดของชาวบ้านในชุมชน โดยมีเครือข่ายความร่วมมือพื้นฟูชุมชนชายฝั่งอันดามัน เข้ามาสนับสนุนด้านการเงิน ซึ่งทางชุมชนสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมของชุมชนไว้แล้ว นับเป็นทุนทางสังคมที่มีคุณค่าเป็นอย่างมาก ทำให้การทำงานง่ายขึ้น จากนั้นก็มีการประชุมต่อเนื่อง จนกระทั่งกระบวนการสร้างเรือเกิดขึ้น ในเบื้องต้นมีเป้าหมายเพื่อที่จะต่อเรือตามจำนวนสมาชิก 50 คน แล้วอู่ต่อเรือก็เริ่มต่อเรือจากช่างในชุมชนที่เหลืออยู่ โดยมีสมาพันธ์ประมงพื้นบ้านมาช่วยดูแลเป็นที่เลี้ยง และมีเครือข่ายแผนแม่บทชุมชนภาคใต้มาช่วยกันสร้างด้วยเช่นกัน นับเป็นภาพในชุมชนที่มีคุณค่าในการฟื้นฟูชีวิตในชุมชนบ้านน้ำเค็มหลังจากภัยพิบัติสึนามิ ดังที่สมาชิกชุมชนให้สัมภาษณ์ว่า

.....เมื่อมีผู้คนชักชวน ภาวกิจกรรมการประกอบเข้าไม้แผ่นยาวงามทำกันอย่างที่เรียกว่าใครเห็นเป็นประทับใจ จนกลายเป็นจุดสนใจหลักและได้ขับเคลื่อนขยายเข้าสู่ชุมชนหมู่บ้านน้ำเค็มเมื่อมีการคิดอ่านในการทำให้ครบวงจร คือทั้งอู่ซ่อมสร้างเรือ อู่ทำแท่น อู่ซ่อมเครื่อง โรงทำเครื่องควั่นวน กระทั่งโรงทำวงกบบานหน้าต่างประตูบาน โดยเครือข่ายได้เข้าหนุนเสริมในเรื่องนี้เต็มที่ด้วยการหนุนเนื่องจากหลากหลายฝ่าย ทั้งเครือข่ายซีเมนต์ไทย โตโยต้า DOW CHEMICALS สถานทูตนอร์เวย์ JVC สมาคมบริษัทหลักทรัพย์และสภาธุรกิจ ตลาดทุนไทย ด้วยเงินทุนประมาณการขณะนั้น (มิถุนายน 2548) กว่า 20 ล้านบาท หลังจากนั้นกิจกรรมก็ดำเนินต่อเนื่องมา จนกระทั่งกลุ่มได้พัฒนาเป็นกลุ่มอาชีพที่ปัจจุบันให้บริการทำวงกบประตู หน้าต่างให้แก่งานก่อสร้างในชุมชน.....

(สัมภาษณ์ นิमित เขียวศรี, 10 มีนาคม 2552)

ในกรณีที่มีการสร้างบ้านใหม่ทดแทนให้ โดยในเบื้องต้นไม่ได้มีการสอบถามเจ้าของบ้าน ผู้อยู่อาศัยว่าต้องการบ้านแบบใด ซึ่งในกรณีนี้ชาวบ้านก็เห็นใจหน่วยงานที่เข้ามาช่วยเหลืออยู่ว่าจำเป็นต้องสร้างเร็วเพื่อให้เกิดผลงาน หากแต่ความเข้มแข็งของชุมชน การรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่นทำให้ชาวบ้านสามารถออกความเห็น และมีบ้านได้ตามความต้องการ

....ุ่นวายนเกินกับบ้านใหม่ให้พวกเรา ตอนแรกบอกว่าห้ามสร้างหากไม่มีกรรมสิทธิ์ หากอันตรายอยู่ใกล้ชายน้ำ จะสร้างให้ใหม่ที่นั่นที่นี้ หลายที่ก็ไปไกลไม่รู้จะไปอยู่หรือทำกินกันอย่างไร คนประมงอย่างเราอยู่ไกลทะเลก็หมดทำ หลายท่านก็จะให้อย่างนั้นอย่างนี้ โอ้ย ยิ่งถ้าไม่เอาที่สร้างให้หลังละแสน เอาได้เป็นเงินแค่สามหมื่น ไม่รู้คิดออกมายังไง สุดท้ายก็อย่างที่เห็นเป็นบ้านกล่องบ้าง บ้านทรงนกบ้าง แคบคับจนไม่รู้จะอยู่เข้าไปได้ไง ที่ไหนไม่รู้ทหารสร้างปูพื้นกระดานอัดฝนตกใส่พออง อีกแห่งเอกชนสร้างปูพื้นแผ่นกระเบื้อง ฝรั่งมาติดป้ายตกทะเลดูพื้นลงมาแข่งขาหัก ตาย ไร่เรื่องผิงหนีภัยให้รอดคลื่น ไม่เห็นทำอะไร

ทหารกำลังลุยสร้าง ๆ ลงไปอย่างว่างก่อย่างไม่มีขีดเส้นน้ำเค็มเป็นตรอกซอยแยกไปหมด แถมป้ายชื่อชุมชนใหม่ที่ไม่ใช่บ้านเราอีกแล้ว มันเหมือนบ้านคนอื่นเขายังไม่รู้

(สัมภาษณ์ลุงสวน, 5 มีนาคม 2552)

แม้ในชุมชนบ้านน้ำเค็มที่บ้านพังหายไปเป็นพันหลังนั้น มีบางพื้นที่ที่ชาวบ้านยังไม่พอใจรับบ้านผ่านทางการเพราะอยากได้บ้านตามที่จะอยู่ได้ไปนาน ๆ ซอยตึกเป็นซอยที่ปราศจากการติดต่อจากหน่วยงานรัฐที่จะสร้างให้ ทำให้มีการรวมกลุ่มกันเพื่อจะสร้างบ้านของตัวเองแต่ขาดแคลนเงินทุน เงินไม่ใช่สิ่งสำคัญเสมอไป การรวมตัวเป็นครั้งแรกเรื่องบ้านจึงเกิดขึ้นที่นี่ เมื่อมีหลายองค์กรติดต่อเข้ามาเพื่อที่จะสร้างบ้านให้ โดยลักษณะที่เสนอนั้นมีหลายรูปแบบ มีทั้งมาสร้างให้เสร็จแล้วพร้อมเข้าอยู่อาศัยเลย แบบถมที่ทั้งหมดก่อนแล้วค่อยสร้าง ต่อมาภายหลัง เครือข่ายฯ ได้มาสอบถามชาวบ้านในฐานะที่เป็นผู้อยู่อาศัย เป็นเจ้าของว่าอยากจะอยู่กันอย่างไร โดยให้คิดว่าจะสร้างบ้านอย่างไร แบบไหน ใครสร้าง แนวความคิดลักษณะนี้ที่เห็นชาวบ้านเป็นศูนย์กลางนั้นเกิดขึ้นได้ไม่บ่อยนัก ชาวบ้านจึงได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายฯ เนื่องจากจะได้ปลูกบ้านตามใจผู้อยู่จริง ๆ ดังที่สมาชิกซอยตึกปูท่านหนึ่งขยายความให้เห็นว่า

..... อย่างบ้านผมที่ซอยตึกปูเป็นสะพานใต้ถนนสูง เด็ก ๆ พอได้ตึกปูไปโรงเรียนได้ เขาก็จะให้ไปอยู่ที่ข้างนอก นี่พี่จากสลิ้ม ๔ ภาคกับเครือข่ายพาสถาปนิกชุมชนจากมหาวิทยาลัยขอนแก่นมาคุย มาออกแบบบ้านตามที่พวกเราอยากอยู่พร้อมผังสะพานและบริเวณชุมชนตลอดซอยน่าจะอยู่มาก แต่งบประมาณแสนเดียวไม่พอ เพราะต้องทำทั้งสะพาน ทั้งฐานราก ดีแต่ทางเครือข่าย ฯ เขาพอจัดสรรงบประมาณที่ทางสมาคมบริษัทหลักทรัพย์และสภาธุรกิจตลาดทุนไทยให้มาได้พอ เราจะต้องให้เป็นชุมชนต้นแบบไม่เฉพาะน้ำเค็ม เอาให้เห็นสักที่ที่ทำเป็นระบบบนความต้องการของเราเอง.....

(สัมภาษณ์ ปัญญา อนันตะกุล, 7 มีนาคม, 2552)

เหล่านี้เป็นบางตัวอย่างการสร้างบ้านในชุมชนที่ประสบภัยพิบัติ ที่มีทุนทางสังคมที่มีคุณค่ายิ่งกว่าตัวเงิน โดยมุ่งให้ผู้อยู่อาศัย หรือเจ้าของบ้านได้มีส่วนร่วมในการกำหนดบ้านของเขาเอง ที่เขาต้องอยู่ชั่วชีวิต โดยการพยายามสร้างบ้านของชุมชนผ่านการจัดการองค์กรโดยชุมชน การบ่มเพาะความสัมพันธ์ที่เอื้ออาทรจนพัฒนาเป็นทุนทางสังคมที่มีประสิทธิภาพ โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อให้การรวมกลุ่มกันเกิดพลังแปรเปลี่ยนไปเป็นทรัพยากรชุมชนที่เพิ่มขึ้น เช่นเดียวกับอีกหลายบริเวณที่ชาวบ้านมักเขม้นซ่อมสร้างกันเอง อย่างที่แหลมป้อมที่สามารถรวมตัวร่วมกันทั้งชุมชนระดมเงินบริจาคหลากหลายฝ่ายมาสมทบสร้างบ้านกันได้หลายสิบหลัง กว้างขวางน่าอยู่กว่านัก เช่นเดียวกับที่อีกหลาย ๆ แห่ง เช่น นอกนา หาดทรายดำหน้านอก บางกล้วยนอก ปากเตรียม พังหว่า

ทับตะวันและโน้ไว๋ ประโยชน์ที่ได้แก่ชาวชุมชน สิ่งเหล่านี้ไม่เพียงแต่เป็นดอกผลของทุนสังคมจะช่วยชดเชยภาระรายจ่ายในการสร้างบ้านได้แล้ว ทุนทางสังคมยังเป็นหลักประกันความยั่งยืนของโครงการเมื่อแหล่งเงินสนับสนุนจากไปอีกด้วย เนื่องจากชาวบ้านสามารถบริหารจัดการกันเองได้แล้ว

นอกจากการร่วมมือกันในการสร้างบ้าน ตามความต้องการของผู้ประสพภัยที่เป็นผู้อาศัยแล้ว การจัดสวัสดิการด้านต่าง ๆ ให้กับสมาชิกของชุมชน เช่นการจัดธนาคารชุมชนบ้านน้ำเค็ม นับเป็นสวัสดิการภาคประชาชนที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาคนที่สำคัญ โดยจัดเป็นสัจจะวันละ 1 บาท สัจจะครบ 180 วัน ได้สวัสดิการ 9 เรื่อง จากเงินที่ได้ 80 % ส่วนอีก 20% จัดสรรเป็นเงินกองทุน โดยจัดสวัสดิการ ดังนี้ 1.กรณีคลอด ธนาคารชุมชนจ่ายให้ลูก 500 บาท ส่วนแม่นอนโรงพยาบาล ได้คืนละ 200 บาท ปีละไม่เกิน 2000 บาท 2.แก่ หรือชราภาพ มีเงินบำนาญให้เดือนละ 200 บาท ถึง 1,300 บาท ทั้งนี้ขึ้นกับ ระยะเวลาที่ฝาก 3.เจ็บ หรือไม่สบาย นอนโรงพยาบาลได้ คืนละ 200 บาท ไม่เกิน 10 คืน 4.ตาย ได้ค่าทำศพ ตั้งแต่ 2,500 บาท ถึง 30,000 บาท แล้วแต่ระยะเวลาการฝาก 5.ทุนการศึกษา ปีละ 600 บาท เพิ่มขึ้นตามระยะการฝากปีละ 100 บาท จนครบ 20 ปี 6.คนด้อยโอกาส กองทุนจ่ายการฝากสัจจะให้ 7. สวัสดิการคนทำงาน จ่ายให้คนละ 130 บาทต่อวัน ฝากออม 100 บาท ส่วนอีก30 บาทเป็นเงินฝากสัจจะ 8.สวัสดิการเงินกู้ กรณีตายกองทุนจ่ายให้วงเงินไม่เกิน 30,000 บาท และกู้มาแล้วไม่น้อยกว่า 365 วัน มีการผ่อนส่งสม่ำเสมอ และ 9.สวัสดิการเงินฝาก กรณีตายกองทุนจ่ายให้ 50 % แต่วงเงินไม่เกิน 15,000 บาท และมีการฝากสม่ำเสมอ

ปัจจุบันธนาคารชุมชนบ้านน้ำเค็มขยายเครือข่ายการออมเงินและจัดสวัสดิการไปสู่ชุมชนใกล้เคียง ธนาคารชุมชนบ้านน้ำเค็มเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้และการพัฒนาที่สำคัญของชุมชนบ้านน้ำเค็มและชุมชนอื่นๆในตำบลบางม่วง และธนาคารชุมชนไม่ได้เป็นเพียงกลุ่มหรือเครือข่ายที่ตั้งอยู่ในชุมชนบ้านน้ำเค็มเท่านั้น แต่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนบ้านน้ำเค็มโดยไม่สามารถแยกมิติออกจากความเป็นชุมชนบ้านน้ำเค็มได้ เนื่องจากผู้ก่อตั้งธนาคารชุมชนก็คือคนในชุมชนบ้านน้ำเค็ม โดยมีหน่วยงานภายนอกให้การสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมของธนาคาร ธนาคารชุมชนบ้านน้ำเค็มจึงเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทุนทางสังคมของชาวบ้านน้ำเค็ม ดังที่สมาชิกชุมชนบ้านน้ำเค็มให้สัมภาษณ์ว่า

...ก่อนประสพภัยชุมชนบ้านน้ำเค็มต่างคนต่างอยู่ ประกอบอาชีพที่ตัวเองถนัด ระบบการเงินการรวมกลุ่มออมทรัพย์มีที่เดียวเป็นกลุ่มเล็ก ๆ มีสมาชิกไม่กี่คน ชุมชนไม่ได้ข่าวสารเท่าที่ควร การประชาสัมพันธ์น้อยมากไม่เป็นที่รับรู้หรือนิยมยอมรับกว้างขวาง ทำกันเองลักษณะเป็นกลุ่มแม่บ้านที่

บ้านผู้ใหญ่บ้าน หลังประสบภัยพิบัติล้มกล่มสลาย ส่วนใหญ่ชาวบ้านใช้เงินกู้ยืมกระสอบหรือกู้กับนายทุนของอาชีพนั่น ๆ องค์การที่เกิดขึ้นในพื้นที่มีสหกรณ์ประมงบ้านน้ำเค็มได้ดำเนินการบริการให้กับสมาชิกทั่วไปโดยการถือหุ้น แต่ไม่ประสบความสำเร็จ เกิดการขาดทุนแล้วหยุดการทำงานเนื่องจากสมาชิกบางกลุ่มไม่มาชำระหนี้

(สัมภาษณ์ ปัญญา อนันทะกุล, 7 มีนาคม 2552)

แม้กระทั่งเคยมีเคยมีกองทุนเงินล้าน สมัยพ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร เป็นนายก สนับสนุนให้กับหมู่บ้านทุกพื้นที่ที่ต้องการพัฒนา โดยการบริหารจัดการของชุมชนแล้วก็ไม่ประสบผลสำเร็จอีก เนื่องจากไม่มีการวางแผนการประชุมหาข้อบกพร่อง หาวิธีแก้ปัญหา การปล่อยเงินกู้ใช้ระบบพรรคพวก เกิดความแตกแยก เมื่อเกิดปัญหาไม่สามารถหาข้อยุติได้ โครงการไม่คืบหน้า ถือได้ว่าล้มเหลว หลังประสบภัยโครงการก็ล้มสลาย ชาวบ้านโดยทั่วไปจึงอาศัยอยู่เป็นกลุ่ม กลุ่มใครกลุ่มมันตามแต่มาจากจากจังหวัดไหน จนกระทั่งเกิดภัยพิบัติสึนามิ จึงได้มีการพัฒนาทุนทางสังคมในด้านต่างๆ โดยเฉพาะทุนมนุษย์ ดังที่ วิรัตน์ นนทองได้ให้สัมภาษณ์ว่า

....ในช่วงที่เกิดภัยพิบัติสึนามิเฉพาะเงินบริจาคของกลางที่มีผู้บริจาคทั้งคนไทยและชาวต่างชาติ มีมากถึง 1.4 ล้านบาท พวกเราไม่ทันคิดถึงการเก็บรักษา บริหารให้อยู่กับชุมชนหรือทันได้คิดอะไรทั้งนั้น พอเห็นเงินมากหลายคนก็กลัวหายบ้างเกิดการไม่ไว้วางใจ กลัวใครเอาไปเสียบ้าง ทำให้เกิดกระแสการต้องการเงินจำนวนนี้ มีการถกเถียงเรื่องการจัดการเงิน และแล้วข้อยุติก็คือต้องแบ่งเงิน ซึ่งผู้ที่เข้ามาจัดการเงินบริจาคกลับไม่ได้มีส่วนร่วมกับการสะสม เช่น บริจาคสมทบด้วยเลย ลงเอยชาวบ้านได้รับเงินแบ่งปันครบคร่าวละ 900 บาท ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายมากที่พวกเราไม่สามารถมีแผนที่จะรักษาและจัดการเงินก้อนใหญ่ไว้พื้นฟูอาชีพ และชุมชนโดยรวมได้แตกกระจายไปเป็นก้อนเล็กก้อนน้อยของใครของมัน ตัวใครตัวมัน จนหมดจนเมื่อพวกเราตกลงตั้งสภาภาพตอนเช้า และได้บทเรียนของ “ สภาภาพ ” ที่ใช้เงินเป็นตัวรวมกลุ่มประสานสมาชิก แล้วตามด้วยการใช้เงินเป็นตัวสร้างรากฐานในการร่วมทุนที่ก่อให้เกิดกลุ่มต่างๆ ตามมาในลักษณะเดียวกัน โดยให้เป็นการลงทุนในลักษณะออมทรัพย์แทน ทั้งกลุ่มเลี้ยงปลาในกระชัง กลุ่มซ่อมสร้างเรือ กลุ่มมาดอวน กลุ่มอาชีพต่อเนื่อง กลุ่มเพาะเห็ด และอื่น ๆ ประมาณ 15 กลุ่ม โดยการกำหนดให้แต่ละกลุ่มมีการออมทรัพย์กลุ่มทุกกลุ่ม แล้วนำเงินไปฝากตามธนาคารพาณิชย์ต่างๆ ซึ่งห่างจากชุมชน ถึงขั้นนี้ก็ได้เกิดความคิดใหม่ว่า ทำไมเราไม่ตั้งธนาคารเป็นของตนเอง เพื่อนำเงินมาหมุนเวียนพัฒนาชุมชนกลุ่มอาชีพบุคคลทั่วไป ดูแลความเป็นอยู่ทุกด้านทุกอย่างของชุมชนเองไม่ต้องไปฝากไปกู้แต่ที่ธนาคาร...

(สัมภาษณ์ วิรัตน์ นนทอง, 8 มีนาคม 2552)

ต่อมาเมื่อมีการพูดคุย แลกเปลี่ยนกันในสภาภาพของชุมชนบ้านน้ำเค็มบ่อยๆเข้า สมาชิกจึงตกลงตั้งธนาคารชุมชนของคนบ้านน้ำเค็ม เพื่อออมทรัพย์และจัดสวัสดิการให้กับสมาชิก ดังที่สมาชิกให้สัมภาษณ์ว่า

...เมื่อชาวบ้านได้มีโอกาสไปศึกษาเรียนรู้ดูงานตามกลุ่มออมทรัพย์ที่ประสบความสำเร็จในการบริหารจัดการ กลุ่มออมทรัพย์ และธนาคารชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ของลุงประยงค์ที่ไม่เรียง ลุงอัมพรที่คลองเปี้ยะ และมาประยุกต์ให้เข้ากับชุมชนบ้านน้ำเค็มและจัดตัวบุคคลวางตัวผู้สนใจการทำงานแบบใจอาสา โดยมีอาสาสมัครจากธนาคารกรุงไทย จำกัด มาเป็นที่ปรึกษาจัดวางระบบให้ แล้วมีมติว่าเราจะเปิดธนาคารชุมชนบ้านน้ำเค็ม ในวันที่ 4 เมษายน 2548 วันครบรอบ 100 วันการเกิดสันามิ โดยมีสมาชิกสัจจะครั้งแรก 150 คน มีเงินยอดออมประเดิม 10,560 บาท โดยมีกติกาที่ตกลงกันไว้ชัดเจน รับสมาชิกสัจจะออมทรัพย์เดือนละ 1 ครั้ง ทุกวันที่ 1-5 ของเดือน สมาชิกฝากได้คนละ 1-5 หุ่นๆ ละ 20 บาท รายละห้ามเกิน 5 หุ่น ด้วยเหตุผลว่า เราจะให้เงินมีอำนาจมากกว่าการเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวไม่ได้ และมีการฝากออมทรัพย์บุคคลและฝากออมทรัพย์กลุ่มอาชีพไม่จำกัดวงเงินและวันฝาก โดยสมาชิกและชุมชนจะได้รับผลประโยชน์จากสวัสดิการและการกู้ยืมเงินกับยังมีการสมทบเพื่อการพัฒนาชุมชนในสัดส่วนที่สูง สมาชิกสามารถกู้ยืมเงินโดยการยื่นขอแบบฟอร์มการกู้ในกิจกรรม 4 ด้าน คือ การพัฒนาอาชีพ การสร้างงาน การเพิ่มรายได้ และการลดรายจ่ายหรือลดภาระหนี้สิน มี 4 ลักษณะการกู้ ทั้งโดยบุคคลหรือหลักทรัพย์ค้ำประกัน และการกู้ในนามกลุ่มอาชีพ มีหลักเกณฑ์การบริหารจัดการการจัดสรรผลกำไร และเงื่อนไขสวัสดิการสงเคราะห์สมาชิก

(สัมภาษณ์ เกียรติกร ทองนิยม, 10 มีนาคม 2552)

ธนาคารชุมชนบ้านน้ำเค็มนับเป็นการจัดรูปแบบความสัมพันธ์ใหม่ของทุนทางสังคมในยุคปัจจุบันที่ไม่ใช่ปรากฏการณ์ของพิธีกรรมดั้งเดิมโดยตรง แต่เป็นปรากฏการณ์ของการรวมตัวกันของกลุ่มคนที่มีความต้องการในวิถีแห่งการพึ่งตนเอง บนฐานของความเชื่อที่ฝังอยู่กับคนในชุมชนให้มีวิถีคิดและจิตสำนึกการอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยกันอย่างเอื้ออาทรต่อกัน เคารพรักต่อกันเพื่อการคงอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุขอย่างพอเพียง ช่วยเหลือกันและพึ่งตนเองในชุมชน

ความเป็นปึกแผ่นของชุมชนบ้านน้ำเค็มภายหลังจากเกิดภัยพิบัติสึนามิมีรากฐานจากทุนทางสังคมที่มีจุดเริ่มต้นจากฐานชีวิตและจิตวิญญาณตามระบบความเชื่อที่จะต้องเป็นตัวของตัวเอง ไม่ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของหน่วยงานใด หรือกลุ่มใด ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานรัฐหรือเอกชน แต่ชาวบ้านในชุมชนต้องรวมตัวกันเพื่อกำหนดในสิ่งที่ตนเองต้องการ เชื่อมโยงวิถีชีวิตของคนในชุมชนกับสรรพสิ่งรอบตัวทั้งภายในและภายนอกชุมชน เป็นความสัมพันธ์ที่อยู่ด้วยกัน

อย่างเคารพกัน ฟังพาอาศัย แบ่งปันกันอย่างเอื้ออาทร มีความเคารพในธรรมชาติ โดยเฉพาะทะเล และป่าชายเลนที่ชาวบ้านถือว่าเป็นสิ่งที่หล่อเลี้ยงชีวิตให้มีอยู่มีกิน สามารถดำรงชีพอยู่ได้ไม่ว่าจะเกิดอะไรขึ้น ถึงแม้ว่ารูปแบบทุนทางสังคมในยุคปัจจุบันมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบที่แตกต่างไปจากเดิมตามสภาพสังคม ความเชื่อ และประสบการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ทุนทางสังคมของชุมชนบ้านน้ำเค็มในยุคปัจจุบันก็ยังอยู่บนฐานของระบบความเชื่อ ระบบเครือญาติ เพื่อนพ้อง ที่มีความเหนียวแน่นผูกพัน และพื้นฐานการดำรงชีวิตดั้งเดิมที่นิยมความสงบเรียบง่ายโดยการอยู่กินร่วมกับทะเล และป่าชายเลน ซึ่งเป็นฐานธรรมชาติอย่างพึ่งตนเอง

กรณีศึกษาที่ 2 ผลการวิเคราะห์การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ในชุมชนบ้านโนไฉ อำเภอยายเมือง จังหวัดพังงา

ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยภาคสนามเพื่อศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานมีประเด็นการศึกษา ประกอบด้วยแนวคิดและจุดมุ่งหมายของการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ฐานการเรียนรู้ของชุมชน ทั้งในด้านองค์ความรู้ และแหล่งเรียนรู้ โดยมีประเด็นการนำเสนอ ดังนี้

- 1.ข้อมูลทั่วไปของชุมชน
- 2.โครงสร้างทางสังคมของชุมชน
- 3.การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน
- 4.ความเป็นปึกแผ่น : ทุนทางสังคมของชุมชน

กรณีศึกษาที่ 2 ชุมชนบ้านโนไฉ อำเภอยายเมือง จังหวัดพังงา

1.ข้อมูลทั่วไปของชุมชน

1.1 สภาพทั่วไปของชุมชน

ชุมชนบ้านโนไฉ หมู่ที่ 7 ตำบลนาเตย อำเภอยายเมือง จังหวัดพังงา เป็นชุมชนประมงขนาดเล็ก มีประชากรประมาณ 918 คน แบ่งเป็นชาย 465 คน และหญิง 453 คน ทั้งนี้มีจำนวนครัวเรือนที่มีทะเบียนบ้านจำนวน 237 ครัวเรือน (แผนชุมชนบ้านโนไฉ, 2552) เป็นหมู่บ้านที่อยู่ห่างจากตัวอำเภอยายเมืองประมาณ 10 กิโลเมตร และห่างจากจังหวัดพังงาประมาณ 44 กิโลเมตร โดยมีสภาพพื้นที่ตั้งติดต่อกับพื้นที่ต่าง ๆ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดกับหมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 6 ตำบลนาเตย อำเภอท้ายเหมือง
ทิศใต้	ติดกับหมู่ที่ 8 ตำบลนาเตย อำเภอท้ายเหมือง
ทิศตะวันออก	ติดกับถนนเพชรเกษม
ทิศตะวันตก	ติดกับทะเลอันดามัน

1.2 ประวัติของหมู่บ้าน

บ้านโนไฉ้เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ติดทะเลฝั่งอันดามัน พื้นดินส่วนใหญ่เป็นดินทราย ขาดแคลนน้ำ คำว่าโนไฉ้มาจากการเรียกชุมชนหนึ่งของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นชุมชนที่อยู่ลึกเข้าไปติดกับฝั่งทะเลอันดามัน ชาวบ้านได้เข้าไปทำมาหากินโดยการหักร้างทางพงทำไร่ปลูกถั่วลิสง ปลูกมันสำปะหลัง ปลูกพริก ปลูกแตงโม ซึ่งเข้าไปในสถานที่นั้นมักจะเรียกว่าโนไฉ้จนติดปากมาจนถึงปัจจุบัน ตามคำบอกเล่าของคนเก่าแก่เล่ากันว่าบ้านโนไฉ้ เป็นหมู่บ้านที่ตั้งมานานกว่า 200 ปี เดิมทีที่ตั้งของบ้านโนไฉ้ เป็นพื้นที่รกร้างว่างเปล่าไม่มีคนอาศัย ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านอื่นที่มีพื้นที่ติดต่อกับพื้นที่บริเวณนี้ เข้าไปแผ้วถางป่าเพื่อปลูกพืชไร่ ระยะเวลาๆ ก็ได้เข้ามาปลูกทับ (กระท่อม) เพื่อพักอาศัยขณะทำไร่ แต่ครั้นนานเข้าเขาจึงสร้างบ้านอยู่อาศัยเป็นการถาวร เล่ากันว่าครั้งแรกที่มีคนเข้ามาปลูกบ้านอาศัยอยู่ที่นี่ มีทั้งคนไทยเชื้อสายจีนและชาวไทยมุสลิม เช่น แป๊ะเกียรติ แป๊ะคัด แป๊ะห้อง ซึ่งเป็นคนไทยเชื้อสายจีน ส่วนโต๊ะอาด และโต๊ะหลี เป็นชาวไทยมุสลิม ชาวไทยเชื้อสายจีนจะตั้งบ้านเรือนอยู่นอก ติดกับถนนเพชรเกษม (บริเวณหมู่บ้านบ่อदानในปัจจุบัน) ส่วนชาวไทยมุสลิมจะตั้งบ้านเรือนอยู่ด้านใน ติดกับชายทะเล ปัจจุบันคือหมู่บ้านโนไฉ้ ชาวบ้านในหมู่บ้านโนไฉ้ จึงเป็นชาวมุสลิม ประมาณ ร้อยละ 96 อาชีพของชาวบ้านโนไฉ้ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมงออกเรือหาปลา และเลี้ยงปลาในกระชัง ร้อยละ 80 ส่วนที่เหลือทำอาชีพรับจ้างทั่วไป และอาชีพส่วนตัว (สัมภาษณ์ กวี เล็กดำ, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 9 มีนาคม 2552)

1.3 สภาพทางกายภาพ

สภาพโดยทั่วไปของพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มพื้นดินทราย บริเวณชายหาดทางด้านทิศตะวันตก และทิศเหนือเป็นหาดทรายยาวตลอดแนวจรดกับทะเลอันดามัน พื้นที่บริเวณชายฝั่งเป็นพื้นที่ธรรมชาติยังเป็นพื้นที่ป่าชายเลนที่ยังมีสภาพธรรมชาติไม่มีการบุกรุกตลอดแนวติดกับคลองสาธารณะออกสู่ทะเลอันดามัน รวมถึงมีป่าสนที่เป็นพื้นที่สาธารณะมีการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนร่วมกัน ชุมชนมีลักษณะเป็นชุมชนประมงขนาดเล็ก พื้นที่ส่วนที่เป็นที่อยู่อาศัยและสาธารณูปการในชุมชนกระจายอยู่เต็มพื้นที่สลับกับพื้นที่ธรรมชาติ โดยเฉพาะบริเวณใกล้ป่ามะม่วงหิมพานต์ พื้นที่

บริเวณตลอดแนวชายหาดส่วนมากจะเป็นท่าเทียบเรือ และแพปลาโดยมีบ้านพักอาศัยกระจายอยู่บ้างบางพื้นที่ ศูนย์กลางการค้าของชุมชนเป็นตลาดสดเล็กๆในชุมชน ส่วนร้านค้าย่อย และบ้านพักอาศัยกระจายอยู่ทั่วไปซึ่งส่วนมากจะรวมตัวกันอยู่สองข้างถนนในหมู่บ้าน มีประปาหมู่บ้าน 2 แห่ง และมีบ่อน้ำตื้น 50 บ่อ

2. โครงสร้างทางสังคมของชุมชน

ชุมชนบ้านโนไไร่เป็นชุมชนขนาดเล็ก ส่วนใหญ่เป็นประชาชนที่ย้ายมาจากหมู่บ้านบางคลี หมู่ที่ 8 ตำบลนาเตย โดยเข้ามาอาศัยปลูกข้าวไปเช่ากลับเย็น ต่อมาจึงเข้ามาอาศัยเป็นการถาวรส่วนอีกกลุ่มหนึ่งเป็นกลุ่มที่อพยพมาจากจังหวัดกระบี่ และนครศรีธรรมราชที่เข้ามาทำงานดูแลในอดีตรายทะเลบ้านบ่อตาน ซึ่งมีพื้นที่ติดกันเข้ามาตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ หลังจากการยกเลิกสัมปทานการทำเหมืองแร่และแปรรูปแร่จากทะเล ทำให้ต้องยกเลิกการทำเหมืองแร่และแปรรูปแร่ทั่วประเทศ ทำให้ผู้คนที่ย้ายประกอบอาชีพในพื้นที่แห่งนี้เปลี่ยนอาชีพจากการเป็นลูกจ้างทำแร่มาเป็นอาชีพประมง เนื่องจากท้องทะเลอันดามันในบริเวณนี้มีแหล่งทรัพยากรทางทะเลอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ทำให้ชุมชนบ้านโนไไร่กลายเป็นชุมชนประมงมาจนถึงปัจจุบัน

2.1 สภาพสังคม เศรษฐกิจ ของชุมชนบ้านโนไไร่

ชุมชนบ้านโนไไร่เป็นชุมชนประมงที่ค่อนข้างยากจน เนื่องจากส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นเจ้าของกิจการเรือประมงเอง ส่วนผู้ที่ประกอบอาชีพอื่น ก็เป็นเพียงรับจ้างปลูกต้นยางพารา หรือตัดยาง เนื่องจากไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ไม่มีครอบครัวใดในชุมชนบ้านโนไไร่เป็นเจ้าของที่ดินสวนยางพาราเลย นอกจากที่ดินในการปลูกที่อยู่อาศัยเท่านั้น ชาวบ้านจึงขาดปัจจัยการผลิตที่สำคัญ นอกจากชาวบ้านที่อยู่ดั้งเดิมส่วนใหญ่เป็นมุสลิมแล้ว ชุมชนบ้านโนไไร่ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่นที่มีชาวมอญแกลซึ่งเป็นชาวเล ไม่มีสัญชาติ แต่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งนี้มาแต่โบราณ รวมถึงในปัจจุบันเริ่มมีประชากรอีกส่วนหนึ่ง คือแรงงานต่างด้าวชาวพม่าซึ่งกำลังเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆทั้งที่เข้ามาโดยถูกกฎหมายและที่ลักลอบเข้าเมืองมา เริ่มจากการเป็นแรงงานในเรือประมง จนอพยพเข้ามาอาศัยในบ้านโนไไร่

ในด้านขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม ของชุมชนบ้านโนไไร่ สามารถผสมผสานกันได้อย่างดีทั้งพุทธและมุสลิม เพราะถือว่าเป็นเหมือนพี่น้องกัน การนับถือศาสนาของชาวชุมชนบ้านโนไไร่แห่งนี้ มีทั้งศาสนาพุทธ ศาสนาอิสลาม ศาสนาคริสต์ ซึ่งเริ่มมีมากขึ้นหลังจากได้รับความช่วยเหลือจากองค์การศาสนาต่างประเทศที่เข้ามาร่วมพัฒนา นอกจากนี้ยังมีชาวเลที่นับถือผี

ด้วยความหลากหลายทางศาสนานี้เอง ส่งผลให้เกิดรูปแบบของขนบธรรมเนียม และวัฒนธรรมที่หลากหลายในชุมชนบ้านโนไฉ่ มีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอยู่เป็นประจำตามงานเทศกาล และวันสำคัญทางศาสนาของแต่ละศาสนา มีประเพณีและการละเล่นในรูปแบบต่างๆ ตามแต่กลุ่มวัฒนธรรม โดยชาวบ้านในชุมชนจัดพิธีในวันสำคัญต่างๆ ตลอดทั้งปี

2.2 ประเพณีและวัฒนธรรมในชุมชน

2.2.1 ประเพณีวันสารทเดือนสิบ

เป็นประเพณีทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วทุกปี เมื่อถึงวันสารทเดือนสิบ (ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10) ชาวบ้านในชุมชนจะชักชวนญาติพี่น้องนำอาหารคาวหวานไปถวายพระที่วัด อาหารที่นำไปวัดนี้จะแตกต่างกับอาหารที่นำไปวัดในวันปกติ คือ ขนมลา ขนมเทียน ขนมท่อนใต้ ขนมห่อ ข้าวทอง ขนมจอก ขนมต้ม เมื่อถึงวัดชาวบ้านจะร่วมกันทำบุญตักบาตร ฟังพระธรรมเทศนา และถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์ จากนั้นก็นำอาหารส่วนหนึ่งไปใส่กระทง นำไปตั้งไว้ในที่ที่วัดจัดเตรียมไว้ เพื่อเป็นการเซ่นไหว้วิญญาณที่ล่วงลับไปแล้ว และจะนำอาหารส่วนหนึ่งไปแจกจ่ายชาวมอญแกนหรือชาวเล ถือเป็นการทำทาน นอกจากแจกจ่ายอาหารแล้ว ชาวบ้านยังแจกเงินและเสื้อผ้าให้กับชาวมอญแกนในพื้นที่ด้วย เมื่อเสร็จพิธีกรรมต่าง ๆ ชาวบ้านจะร่วมกันในหมู่ญาติสนิท เพื่อนฝูง ร่วมรับประทานอาหาร และถามไถ่สารทุกข์สุกดิบกัน ถือได้ว่าประเพณีวันสารทเดือนสิบเป็นประเพณีที่สร้างความรัก ความสามัคคีในหมู่คณะ เป็นประเพณีที่ได้แสดงออกถึงความกตัญญูต่องานที่ต่อบรรพบุรุษที่สำคัญประเพณีหนึ่ง ในบางพื้นที่จะมีกิจกรรมเทศกาลด้วย

2.2.2 ประเพณีลอยแพ

เป็นประเพณีเก่าแก่ที่ได้ถ่ายทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ไม่สามารถบอกได้ว่าใครเป็นผู้ริเริ่มและเริ่มมาตั้งแต่เวลาใด เป็นประเพณีที่เชื่อในเรื่องของการสะเดาะเคราะห์ของคนแต่โบราณที่จะทำกันปีละครั้ง ในเดือน 12 เมื่อจะถึงกำหนดวันลอยแพชาวบ้านจะช่วยกันไปตัดไม้ไผ่มาทำแพ โดยให้แพมีขนาดใหญ่พอที่จะบรรจุสิ่งของได้แล้ว จัดตกแต่งประดับประดาให้สวยงาม จากนั้นจะนำแพไปทำพิธีสวดสมโภช ในวันรุ่งขึ้นก็จะนำแพไปลอยที่ชายหาดหรือแหล่งน้ำในหมู่บ้าน ก่อนลอยแพจะมีการแสดงธรรม จะมีการถวายอาหารแด่พระภิกษุ และร่วมรับประทานอาหาร

อาหาร เมื่อถึงเวลาลดยแพขาวบ้านจะนำสิ่งของต่าง ๆ เช่น เส้นผมและเล็บใส่ลงไปในแพตามความเชื่อว่าเป็นการนำสิ่งชั่วร้ายออกไปจากตัว และเป็นการสะเดาะเคราะห์

2.2.3 ประเพณีสงกรานต์

การจัดประเพณีสงกรานต์สืบทอดมาจากคนในสมัยโบราณ ซึ่งรับเอาโหราศาสตร์มาจากอินเดีย กิจกรรมส่วนใหญ่จะจัดให้มีการสงฆ์น้ำพระ โดยอาจไปสงฆ์น้ำพระที่วัด หรือสงฆ์น้ำพระพุทธรูปที่บ้านแล้วแต่สะดวก จะมีการรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุเพื่อเป็นการแสดงความเคารพและขอพรจากผู้ใหญ่หรือผู้เฒ่าผู้แก่ในครอบครัว และเข้าวัดทำบุญหรือก่อเจดีย์ทราย หลังจากเสร็จพิธีการต่าง ๆ จะเล่นสาดน้ำกันเพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างญาติมิตรและเพื่อนฝูง

2.2.4 ประเพณีการเข้าสุนัต

การเข้าสุนัตมาจากคำว่า สุนนะฮ์ (สุนนะฮ์) เป็นพิธีกรรมอย่างหนึ่งของศาสนาอิสลาม ซึ่งมีมาแต่โบราณสำหรับเยาวชนที่นับถือศาสนาอิสลามทุกคนจะต้องเข้าพิธีสุนัต โดยการขลิบหนังหุ้มปลายอวัยวะเพศตามหลักศาสนาอิสลามและเป็นการรักษาความสะอาดด้วย

2.2.5 ประเพณีถือศีลอด (คิยาม) หรือการบวช ปาวชา

เป็นบทบัญญัติทางศาสนาอิสลามที่ชาวไทยมุสลิมทุกคนในหมู่บ้านจะต้องถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด คือเมื่อถึงเดือน 9 ของเดือนอาหรับ พระองค์อัลเลาะห์ทรงกำหนดให้ปฏิบัติถือศีลอด เพื่อให้มุสลิมได้รู้จักจำกัดและควบคุมตัวเองในการรับประทานอาหาร ตั้งแต่อรุณรุ่งจนถึงพระอาทิตย์ตกดินและละทิ้งการพูดคำหยาบ งดกิน งดดื่ม งดความต้องการทางเพศ พยายามทำจิตใจให้บริสุทธิ์ผุดผ่อง ตัดกิเลสตัณหาให้หมดสิ้นไป ให้มีการถือศีลอดทุกวัน มีกำหนดหนึ่งเดือนเต็ม

2.2.6 ประเพณีวันฮารีรายอ

เป็นวันยิ่งใหญ่แห่งความรื่นเริงซึ่งในภาษาอาหรับเรียกว่า “ วันอีด ” แปลว่าการกลับสู่ที่กลับมา เวียนมา เทศกาลรื่นเริงสนุกสนาน เบิกบานใจ เทศกาลวันฮารีรายอมี 2 วัน คือ

1.วันฮารีรายอปอซอ หรือวันตรุษอีดิลฟิฏรี เป็นวันสุดท้ายในการถือศีลอดในเดือนรอมฎอน หรือที่เรียกว่าออกบวช เป็นการกลับสู่สภาพเดิม คือการไม่ต้องอดอาหาร ไม่ต้องอดน้ำตรงกับวันที่ 1 ของเดือนชาวาล ซึ่งเป็นเดือน 10 ทางดวงจันทร์คติ นิยมเรียกว่าเดือนบวชหรือวันอีด

เล็ก ภาษาหลายเรียกว่า วันฮารีรายอ เมื่อถึงเช้าของวันนี้ชาวมุสลิมจะอาบน้ำแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าใหม่สวยงาม เพื่อไปร่วมพิธีสวดละหมาดที่มัสยิด มีการขอขมาจากพ่อแม่ พี่น้อง เพื่อนบ้าน พร้อมกับการบริจาคทานที่เรียกว่า ซากัดฟิตเราะห์ หรือการบริจาคข้าวสารแก่คนยากจน อนาคตาผู้สูงอายุที่ขาดผู้ดูแล เมื่อออกจากมัสยิดก็จะไปเยี่ยมหลุมฝังศพบรรพบุรุษที่กุโบร์ เพื่อขอพรให้วิญญาณไปสู่สุคติและออกเยี่ยมญาติพี่น้องที่อยู่ห่างไกลกัน

2.วันฮารีรายอฮัจญ์ หรือวันอีดิลอัฎฮา คำว่า “ อัฎฮา ” แปลว่า การเชือดพลี เป็นการเชือดสัตว์ที่เป็นอาหารของประชาชนคนจน ตรงกับวันที่ 10 ของเดือนซุลฮิจญะห์ ซึ่งเป็นวันเดียวกับการประกอบพิธีฮัจญ์ ณ นครเมกกะของมุสลิมทั่วโลก จึงเรียกวันตรุษนี้ว่า วันอีดิใหญ่ หรือวันออกหัจญ์ หรือวันฮารีรายอหัจญ์ ในวันนี้จะมีพิธีกรรมการทำละหมาดร่วมกัน มีการเชือดสัตว์ เช่น วัว ควาย แพะ แกะ และแจกจ่ายให้คนยากจน

2.3 ชุมชนบ้านโนไรรหลังเหตุการณ์สึนามิ

แม้ชุมชนบ้านโนไรรจะมีผู้เสียชีวิต เพียง 1 คน ในเหตุการณ์สึนามิ แต่มีบ้านเรือนเสียหายเกือบครึ่งในชุมชนเนื่องจากเป็นหมู่บ้านชายฝั่งทะเลอันดามัน และเป็นบ้านเรือนที่เป็นบ้านไม้เก่าๆ จึงทำให้บ้านเรือนพังเสียหายได้ง่าย ที่อยู่อาศัยส่วนใหญ่จึงอยู่ในสภาพที่ชำรุดต้องบูรณะซ่อมแซมใหม่ นายเชษฐา ทรายทอง ผู้ใหญ่บ้านโนไรร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ได้อยู่ในบ้านในตอนที่เกิดสึนามิ ในขณะเดียวกันบ้านนี้เป็นหมู่บ้านเล็กๆ ก่อนสึนามิจะมาถึงที่นี่เกิดที่ป่าตองก่อน มีคนโทรมาบอก คนโทรก็ไม่รู้ว่ามันคืออะไร รู้แต่ว่าเกิดคลื่นใหญ่มาก ให้ระวังเลย พักเดียวพวกเรา ก็พูดต่อกัน แต่ก็ไม่มีใครรู้ว่ามันคืออะไร อีกอย่างเป็นช่วงเช้าคนออกไปตลาดกันมาก ก็เลยไม่มีคนตายมาก ส่วนคนที่ตาย เป็นคนแก่ เดินไม่ค่อยได้ หนีไม่ทัน เสียชีวิตในบ้านแกเอง ช่วยกันไม่ทัน จำได้ว่าลูกๆ ลูกๆ กันมาก ทุกคนตะโกนร้องเพื่อให้เพื่อให้คนช่วยแต่ก็ไม่ทัน

(สัมภาษณ์ เชษฐา ทรายทอง, 8 มีนาคม 2552)

ปัจจุบัน ชุมชนบ้านโนไรรได้รับการช่วยเหลือในด้านที่พักอาศัย เครื่องมือและอุปกรณ์ในการประกอบอาชีพจากหน่วยงานราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน และมูลนิธิต่างๆ เป็นจำนวนมาก เช่น มูลนิธิศุภนิมิตแห่งประเทศไทย หน่วยเฉพาะกิจสีรินธร เครือข่ายความร่วมมือฟื้นฟูชุมชนชายฝั่งอันดามัน มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ องค์กร FAO องค์กร WE LOVE THAILAND มูลนิธิชุมชนไทย ซึ่งเป็นหน่วยงานภายนอกที่มีความสำคัญในการฟื้นฟูทางสังคมของชุมชน โดยเน้นการทำงานกับชุมชนแบบเกาะติด และในที่สุดต้องให้ชาวบ้าน

พึ่งตนเอง เพราะในที่สุดแล้วหน่วยงานองค์กรต่างๆ ก็ต้องถอนตัวออกจากพื้นที่เมื่อครบระยะเวลาที่องค์กรกำหนด

บ้านโนไร่เป็นบ้านที่ได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงาน จากคนข้างนอกชุมชนมาก ทั้งชาวไทยและต่างประเทศ แต่ก็เสียหายน้อยกว่าเมื่อเทียบกับบ้านน้ำเค็ม เพราะที่บ้านนี้ยังมีเงินบ้าง และคนอยู่ไม่มาก บ้านน้ำเค็มคนมาก บ้านอยู่ติดทะเลมากกว่า ความช่วยเหลือที่ได้ช่วงแรกๆ ยังมาไม่ถึง เพราะหมู่บ้านเราต้องเข้ามาไกล แล้วยิ่งเล็กๆ แต่พอมาถึงเราก็ได้พอสมควร จนจัดการไม่ถูก ใครอยู่ใกล้ เส้นตีกวาก็ได้มากกว่า คนส่วนใหญ่ก็เห็นว่าไม่ยุติธรรม ก็เริ่มมีการทะเลาะกัน เพราะแย่งชิงของที่เขาเอามาแจก ก็ค่อยๆ หาทางออกของปัญหาก็ได้เรียนรู้กันไป โดยมีผู้ใหญ่ในหมู่บ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่มาช่วยไกลเกลี่ย โดยเฉพาะนายกาเหล็ม จิระดม เข้ามาเป็นตัวกลาง

(สัมภาษณ์ กวี เล็กดำ, 9 มีนาคม 2552)

ในความเป็นจริงชาวบ้านโนไร่อยู่กันมานาน วิถีชีวิตของชาวบ้านอยู่กันแบบเรียบง่ายชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นคนท้องถิ่นเดิมอยู่กันแบบพี่น้อง มีอะไรก็แบ่งปันกัน พื้นฐานส่วนใหญ่ทุกคนก็เป็นพี่น้องกัน มีกันไม่กี่ตระกูล มีเขียววิล เสริมจิตและหลี่บำรุง ทุกครอบครัวล้วนแต่มีที่มา ที่ผ่านมาก็ไม่มีปัญหาอะไรรุนแรง ต่างคนต่างก็อยู่ทำมาหากินไป จนเกิดสืนามิ มีการให้ความช่วยเหลือมาก ก็เริ่มทะเลาะกัน ผมก็ใช้ความเป็นคนแก่คนเฒ่าในบ้าน มาไกลเกลี่ย มีการประชุมหาข้อตกลง ตอนแรกผมก็บอกไม่ยอมให้เข้าไปยุ่งมาก เดียวก็มีปัญหากัน แต่ผมเชื่อว่าคนเราถ้าตั้งใจทำงานจริง ไม่ได้มุ่งหวังผลประโยชน์ส่วนตัว เขาก็น่าจะฟังเรา ผู้ใหญ่บ้านก็เป็นอีกคนหนึ่งที่จะช่วยกันมาจัดสรรความช่วยเหลือ ผมว่าความช่วยเหลือที่ได้ก็มีทั้งบวก และลบนะ ต้องจัดการกันดีก็จะมีประโยชน์มาก ถ้าไม่ดีก็มีปัญหาเหมือนกัน

(สัมภาษณ์ กาเหล็ม จิระดม, 9 มีนาคม 2552)

2.4 ระบบการคมนาคม

การคมนาคมขนส่ง ในหมู่บ้านโนไร่สามารถเดินทางจากถนนสายตะกั่วป่า - ภูเก็ต โดยถนนคอนกรีตเสริมเหล็ก ต่อเนื่องกับถนนสายหลักเข้าสู่พื้นที่บ้านโนไร่ ระยะทางประมาณ 12 กิโลเมตร ระบบถนนในระยะ 5-6 กิโลเมตรแรกจากถนนสายหลักเป็นถนนลาดยาง ต่อมาเป็นถนนลูกรัง จนถึงทางแยกเข้าบ้านโนไร่และบ้านปอดตาล ซึ่งอยู่ห่างกัน ประมาณ 1.5 กิโลเมตร เป็นหมู่บ้านที่เกิดในช่วงเวลาเดียวกัน เข้าไปถึงหมู่บ้าน มีถนนซอยแยกภายในหมู่บ้านเป็นคอนกรีต จำนวน 5 สาย ลูกรัง 2 สาย กว้างประมาณ 2-3 เมตร

2.5 การใช้ประโยชน์ที่ดิน

ที่ดินนับเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของชุมชน ชาวบ้านในหมู่บ้านในไร่ส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินเพื่อทำสวนยางพาราหรือเกษตรอย่างอื่นเป็นของครอบครัวตนเอง พื้นที่ส่วนใหญ่ในชุมชนเป็นที่ราบติดริมฝั่งทะเล ส่วนที่เป็นพื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นที่อยู่อาศัยของชาวบ้านประกอบอาชีพประมง ออกทะเล 8 เดือน อีก 4 เดือนเป็นหน้ามรสุม ไม่สามารถออกทะเลได้ การใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนมีลักษณะเป็นชุมชนประมงขนาดเล็ก พื้นที่ส่วนที่เป็นที่อยู่อาศัยและสาธารณูปการในชุมชนกระจายอยู่เต็มพื้นที่สลับกับพื้นที่ธรรมชาติ ซึ่งพื้นที่บริเวณตลอดแนวชายหาดส่วนมากจะเป็นท่าเทียบเรือและแพปลา

2.6 สภาพทางสังคม – วัฒนธรรม

1) การศึกษาของชาวบ้าน ส่วนใหญ่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 มีสาเหตุเนื่องจากไม่มีสถานที่เรียนที่สูงกว่านี้ในชุมชน ไม่มีเงินทุนการศึกษาที่เยาวชนสามารถเข้าถึงได้ ปัจจุบันมีการตื่นตัวของเยาวชนคนรุ่นใหม่ในการแข่งขันทางเศรษฐกิจสูงขึ้น การศึกษาจึงมีความจำเป็นมากขึ้น

2) การถือครองที่อยู่อาศัยของชาวบ้านบ้านในไร่ก่อนและหลังเหตุการณ์สึนามิไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลง ส่วนใหญ่บ้านที่ได้รับความช่วยเหลือจะอยู่ในพื้นที่เดิม ยกเว้นชาวบ้านที่มีที่อยู่อาศัยใกล้ป่าชายเลน ได้มีการขายที่ดินเดิมและย้ายไปอยู่ในพื้นที่ที่นายทุนจัดให้ ซึ่งเป็นที่บนเนินสูง ในระยะแรกชาวบ้านค่อนข้างพอใจว่าน้ำท่วมไม่ถึง แต่ในอนาคตหากนายทุนสร้างรีสอร์ท หรือโรงแรมตามที่มีกระแสชาวบ้านกลุ่มนี้ซึ่งเป็นผู้ที่ประกอบอาชีพประมง อาจจะไม่สามารถออกสู่ทะเลในพื้นที่เดิมได้อีก

2.7 สถานที่สำคัญในชุมชน

จำแนกเป็นประเภทสถาบันการศึกษา สถาบันทางศาสนา และสถานที่สาธารณะคือ

- 1) โรงเรียนบ้านในไร่
- 2) มัสยิดบ้านในไร่
- 3) อาคาร อบต.
- 4) สุสานท่านลาไต้ะ (กูโบว์)

2.8 กลุ่มชาติพันธุ์ และศาสนา

ชุมชนบ้านโนไร่ประกอบด้วยสมาชิกหลากหลายชาติพันธุ์ และนับถือศาสนาแตกต่างกันไป ชาวบ้านที่เป็นกลุ่มที่ย้ายมาเดิม ส่วนมากเป็นชาวไทย-มุสลิม นอกจากนี้ยังมีชาวมอญ-กะเหรี่ยงซึ่งเป็นชาวเล ไม่มีสัญชาติ แต่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งนี้มาแต่โบราณ และกลายเป็นคนกลุ่มน้อยในชุมชน แต่ก็สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ชาวบ้านส่วนที่ย้ายถิ่นฐานมาจากที่อื่นเพื่อมาทำแพแหรในทะเล ภายหลังได้หันมาประกอบอาชีพประมง ส่วนมากเป็นชาวไทยที่มาจากทั่วทุกสารทิศ ในด้านศาสนา ปัจจุบันมีชาวบ้านซึ่งนับถือศาสนาพุทธมีการเปลี่ยนเป็นศาสนาคริสต์ 1-2 ราย ส่วนศาสนาอิสลาม ยังไม่มีการเปลี่ยนศาสนา เนื่องจากมุสลิมจะเข้มงวด และที่สำคัญมูลนิธิที่มาช่วยเหลือก็ไม่ได้บังคับเรื่องศาสนา ในขณะที่เดียวกันประชากรอีกส่วนหนึ่งซึ่งกำลังเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ ได้แก่ แรงงานต่างด้าวชาวพม่า มีอาชีพรับจ้าง แต่ก็ยังไม่มีการสำรวจจริงจังว่ามีจำนวนเท่าไรในชุมชนบ้านโนไร่ อย่างไรก็ดี นายสมภพ ประทีป ณ ถลางรองนายก อบต. ตำบลนาเตย ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

บ้านโนไร่เป็นหมู่บ้านที่ค่อนข้างยากจน ชาวบ้านส่วนใหญ่นอกจากทำประมงแล้วก็รับจ้างทั่วไป มีรายได้พอมีพอกิน ชาวบ้านเกือบทั้งหมดเป็นอิสลาม รวมทั้งผู้ใหญ่นบ้าน และ ผู้ช่วย ไม่เหมือนกับที่อื่นถ้ามีไทยพุทธ ส่วนมากคนพุทธจะเป็นผู้นำเพราะเป็นผู้ใหญ่ส่วนมากเป็นคนมีเงิน อิสลามทั่วไปจะยากจนกว่าคนไทยพุทธ

(สัมภาษณ์ สมภพ ประทีป ณ ถลาง, 8 มีนาคม 2552)

และ นายเชษฐา ทวายทอง ผู้ใหญ่บ้าน ได้ให้สัมภาษณ์เพิ่มเติม ว่า

ชาวบ้านบ้านโนไร่ เกือบร้อยเปอร์เซ็นต์เป็นอิสลาม ซึ่งที่ผมดูแล้ว จะเข้มงวดมากกว่าไทยพุทธ การเปลี่ยนศาสนาตามมูลนิธิของฝรั่งที่เข้ามาช่วยเหลือจะน้อยกว่าในหมู่บ้านอื่น บางมูลนิธิเขาช่วยด้วยแต่ก็พูดเรื่องพระเจ้าด้วย แต่ก็ไม่มากนักก็แล้วแต่ กลุ่มชาวบ้านกลุ่มอื่นๆที่มีอยู่ในบ้านโนไร่ก็เป็นชาวเล และแรงงานพม่าที่มีมากขึ้นเรื่อยๆ คนนอกอาจดูไม่ออกแต่คนในชุมชนเขารู้กันเพราะอยู่มานานใครที่แปลกปลอมก็รู้หมด ที่มีอยู่ก็มีอะไรก็ช่วยเหลือกัน พม่าทำให้แรงงานหาง่ายขึ้น ทั้งประมง ถางหญ้า เพาะตาข่าย แต่บางคนกลัวก็มี ยิ่งถ้ามีชาวพม่าฆ่ากัน แทะกัน ก็จะระวังมากขึ้น

(สัมภาษณ์ เชษฐา ทวายทอง, 8 มีนาคม 2552)

2.9 แหล่งวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น

ชุมชนบ้านโนไร่เป็นชุมชนเก่าแก่อยู่กันมานานกว่า 100 ปี มีวัฒนธรรมดั้งเดิมมากมาย ควบคู่ไปกับประเพณีต่างๆ ในวิถีการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นการทำอาหารพื้นเมืองของมุสลิม หรืออาหารพื้นเมืองของไทยพุทธ เช่นวันเดือนสิบ ก็จะไปวัดทำอาหารคาวหวานไป เช่น ขนมลา ขนมเทียน ขนมท่อนใต้ ขนมห่อ ข้าวทอง ขนมจอก ส่วนมากวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ จะทำร่วมกันไม่แยกด้วยศาสนา นอกจากนี้ยังมีภูมิปัญญาในการแปรรูปอาหารทะเลตากแห้ง เช่น ปลาหมึกแห้ง ปลาตากแห้ง และที่สามารถทำรายได้มากให้คนในชุมชนได้แก่ การทำผ้าบาติก

เดิมในชุมชนมีการทำผ้ากันอยู่บ้างแต่ไม่แพร่หลาย มีคนมาสอนให้แต่ก็ไม่ได้จริงจังมากนัก เพราะเขาสอนให้ใครอยากเรียนก็มาเรียน ไม่มีการรวมกลุ่ม ไม่ได้พูดถึงตลาด อีกอย่างหนึ่งฝีมือการทำก็ยังไม่ดีพอจนเกิดสื่อนามิ มูลนิธิสมเด็จพระเทพมาส่งเสริมให้ชาวบ้าน... ส่วนใหญ่เป็นแม่บ้าน ให้มารวมกลุ่มกันตั้งเป็นกลุ่มบาติก ตอนหลังจึงเป็นศูนย์บาติก เป็นศูนย์กลางของการทำผ้าบาติก มีครูมาสอนอย่างจริงจัง มีการวางแผนการตลาด ทำแล้วจะส่งขายใคร ตอนนี้สมาชิกเองเริ่มมีประสบการณ์ มีความชำนาญสามารถสอนคนอื่นที่สนใจมาเรียนได้แล้ว สมาชิกศูนย์มีรายได้จากการทำผ้าบาติกส่งให้ร้านภูฟ้า เป็นร้านสมเด็จพระเทพที่รับผ้าบาติกไม้อัน เป็นรายได้เสริมได้ดี บางคนได้ 3-4 พัน 5 พันบ้าง แล้วแต่ครอบครัวมีความสุขมากขึ้น มีการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ และมีรายได้เพิ่มขึ้นด้วย

(สัมภาษณ์ สุทัศน์ หลีบำรุง, 8 พฤษภาคม 2552)

3.กระบวนการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

เดิมชุมชนบ้านโนไร่เป็นชุมชนที่มีความเป็นอยู่สงบ และมีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย สมาชิกในชุมชนส่วนใหญ่เป็นญาติพี่น้องกันทั้งสิ้น ประกอบด้วย 3 ตระกูล คือ เขียวนิล เสริมจิต หลีบำรุง จนวันที่ 26 ธันวาคม 2547 ได้เกิดเหตุการณ์คลื่นยักษ์สึนามิ และภายหลังเกิดสึนามิไม่ถึง 1 เดือน ในเดือนมกราคม 2548 บ้านโนไร่ได้จัดตั้งศูนย์ช่วยเหลือผู้ประสบภัย มีผู้ประสบภัยที่มาลงทะเบียนประมาณ 412 ครอบครัว บ้างก็โดนคลื่นพัดพาไปทั้งหมด บ้างก็โดนบางส่วน บางครอบครัวก็ไปอาศัยอยู่กับญาติ จนเมื่อบ้านพักชั่วคราวในที่ต่างๆ ก่อสร้างเสร็จ จึงทยอยแยกกันไปอยู่ตามศูนย์บ้านพักชั่วคราว จากความเดือดร้อนและความวุ่นวายระยะแรก ๆ ได้เกิดกลุ่มคนที่อาสาช่วยเหลือผู้ประสบภัยด้วยกัน เป็นกลุ่มเล็กๆ ช่วยกันจัดระบบการอยู่อาศัย แต่ก็ยังมีปัญหาขัดแย้งกัน โดยเฉพาะการจัดการเงินบริจาค ชุมชนได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้จนสามารถพลิกสถานการณ์ สามารถทำงานร่วมกัน โดยร่วมกับชุมชนอื่น

ในช่วงแรกๆ ตอนที่เกิดสึนามิใหม่ๆ ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังงงๆ ตอนนั้นคนที่ไม่ได้รับผลกระทบซึ่งมีอยู่เกือบครึ่งของหมู่บ้าน ก็ให้ความช่วยเหลือบ้าง มีผู้เสียชีวิตเพียงรายเดียว แต่ปัญหาสุขภาพจิตมีมาก มีความวิตกกังวลมาก ไม่รู้จะหันไปพึ่งใคร ตอนหลังเริ่มมีหน่วยงานเริ่มเข้ามาให้ความช่วยเหลือ เพราะส่วนใหญ่ชาวบ้านที่ยากจนมาก มีการช่วยทั้งในรูปแบบส่วนตัวและองค์กร พวกดารา ก็เข้ามากันมาก ส่วนใหญ่ก็ผ่านทางทางทางอบต. ผู้ใหญ่บ้าน ใครที่เป็นญาติก็ได้ก่อน บางคนก็เข้าไม่ถึง เริ่มมีปัญหาตกลงผลประโยชน์กันไม่ได้ กลายเป็นชุมชนมีปัญหา เริ่มรู้สึกวุ่นวาย ผู้ใหญ่ในชุมชนก็เริ่มมาคิดว่าจะทำอย่างไรกันดี ที่ชุมชนอื่นเขาทำกันอย่างไร เพื่อแก้ปัญหา ทั้งปัญหาความขัดแย้งเรื่องของที่ได้กับปัญหาที่อยู่อาศัย ก็คิดว่าควรให้ผู้ที่ไม่มียอที่อยู่อาศัยก่อน ชุมชนในไร่เป็นชุมชนเล็กๆ ก็ได้จัดตั้งเป็นกรรมการตัวแทนแบบบ้านน้ำเค็ม ที่นั่นคนเขาเยอะ แต่ใช้ผู้ใหญ่ที่คนนับถือ เพราะมีแต่พี่น้องกัน

(สัมภาษณ์ ราวี เล็กดำ, วันที่ 9 พฤษภาคม 2552)

จากการคิดหรือแก้ปัญหาของผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และผู้ใหญ่คนอื่นๆ ในหมู่บ้าน ที่พยายามแบ่งปันความช่วยเหลืออย่างทั่วถึง ทำให้คนในชุมชนเห็นอกเห็นใจกัน พยายามพูดให้คนที่ไม่ได้รับผลกระทบหันมาช่วยเหลือผู้ที่ประสบภัย ซึ่งล้วนแต่เป็นญาติพี่น้องกัน ประกอบกับชุมชนบ้านในไร่มีการรวมตัวกันค่อนข้างเข้มแข็ง มีการช่วยเหลือแลกเปลี่ยนกันในเรื่องระบบการจัดการชุมชนที่มีระบบ มีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายผู้ประสบภัย 6 จังหวัดอันดามัน มีการแบ่งปันความช่วยเหลือและแนวคิดการทำงานชุมชนที่ประสบภัยด้วยกัน ดังที่นายวิรัตน์ วิวัฒน์ ผู้นำชุมชนคนสำคัญ ได้ให้สัมภาษณ์เพิ่มเติมว่า

เครือข่ายผู้ประสบภัยสึนามิ เป็นประสบการณ์ที่มีคุณค่ามากในการแลกเปลี่ยนเพื่อแก้ปัญหา ส่วนใหญ่ปัญหาก็คล้ายๆ กัน ในช่วงแรกที่เกิดสึนามิใหม่ ๆ ต่างก็ยังมีหมกมุ่นอยู่กับปัญหาตัวเอง จนได้มีโอกาสได้แลกเปลี่ยนกัน บ้านน้ำเค็มเริ่มก่อน เราก็ไม่ต้องเริ่มจากศูนย์ ปัญหาก็คล้ายๆ กัน ทั้งปัญหาเรื่องที่ดิน ทำให้เกิดการประสานงานช่วยเหลือกัน ต่อสู้เพื่อแก้ปัญหาร่วมกัน จนสามารถขยายการเรียนรู้เรื่องอื่น ๆ บ้านน้ำเค็มเขาของบริจาคมาแจกจ่ายเราด้วย ก็เริ่มซึ่งในน้ำใจเขาก็โดนหนัก... หนักกว่าเรามาก เขายังแบ่งของมาช่วยเราเลย จนกระทั่งเกิดการเชื่อมโยงการทำงานร่วมกันเป็น เครือข่ายผู้ประสบภัย 6 จังหวัดอันดามัน

(สัมภาษณ์ วิรัตน์ วิวัฒน์, 9 พฤษภาคม 2552)

กลุ่มองค์กรชุมชน เครือข่าย

เดิมบ้านในไร่เป็นหมู่บ้านประมงเล็กๆ ด้วยวิถีชีวิตที่เรียบง่าย ส่วนใหญ่อยู่กันฉันทาปลาพื้นเมือง ส่วนใหญ่ออกเรือประมง เนื่องจากเป็นชุมชนที่อยู่ห่างไกลเส้นทางถนนสายหลักหรือถนนเพชร

เกษม การเดินทางสู่ตัวอำเภอท้ายเหมือง จำเป็นต้องรอรถประจำทางหรือรถส่วนตัว ก่อนหน้านี้ไม่เคยมีหน่วยงานใดเข้ามาให้ความช่วยเหลือ นอกจากองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น หรือ อบต. แต่ก็มีกิจกรรมในการพัฒนาหมู่บ้านน้อยมาก ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงอยู่อย่างตามมีตามเกิด อย่างไรก็ตามกิจกรรมที่ทำให้สมาชิกในชุมชนมีโอกาสได้พบกัน ก็คือกิจกรรมทางศาสนา ทั้งทางศาสนาพุทธและอิสลาม โดยเฉพาะการไปละหมาดของชาวมุสลิมซึ่งเป็นสมาชิกส่วนใหญ่ในชุมชน จนเกิดคลื่นยักษ์สึนามิ หลังจากนั้นชุมชนบ้านโนไฉ้จึงได้มีโอกาสต้อนรับกลุ่มองค์กรชุมชน และเครือข่ายต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน โดยส่วนใหญ่ได้เข้ามาให้ความช่วยเหลือผ่านทางผู้ใหญ่บ้าน และ อบต. แม้ว่าบางหน่วยงานจะยืนยันไม่ต้องผ่านการแต่จะให้ความช่วยเหลือกับชาวบ้านโดยตรง ในกรณีนี้ นายวิรัตน์ วิวัฒน์ หนึ่งในผู้นำชุมชนได้ให้สัมภาษณ์ว่า

ในช่วงแรกที่มีการเข้ามาสอบถามความเสียหาย และการให้ความช่วยเหลือโดยองค์กรภายนอกต่างๆ ส่วนใหญ่มูลนิธิเอกชนทั้งของต่างประเทศ และในประเทศจะเข้ามาหาถึงในหมู่บ้านโดยตรง มีความช่วยเหลือที่หลากหลายมาก ทั้งช่วยสร้างบ้าน ช่วยเด็กทั้งสุขภาพ และการศึกษา ช่วยเรื่องอาชีพรายได้ ก็ยังมีเงินอยู่ เขาให้อะไรก็เอา กลุ่มไหนเจอผู้บริจาคก็รับไป คิดว่าคงเป็นเหมือนกับทุกชุมชน ก็เริ่มมีปัญหาขัดแย้งกัน ต่างคนต่างก็อยากได้ ส่วนใหญ่ที่แก้ปัญหาโดยใช้ผู้ใหญ่ ผู้เฒ่าผู้แก่ หรือคนที่ชาวบ้านนับถือเข้ามาไกล่เกลี่ย เช่น นายกาเหล็ม จิระดม นายเจื่อน เกล็ดแก้ว ตอนหลังจึงมีการจัดระเบียบความช่วยเหลือมากขึ้นเพื่อให้ทุกคนรับความช่วยเหลือที่ยุติธรรม ไม่ใช่เท่ากัน ใครเสียหายมากควรได้รับการชดเชยมาก พวกเราเห็นว่าถูกต้องที่สุด

(สัมภาษณ์ วิรัตน์ วิวัฒน์, 9 พฤษภาคม 2552)

ต่อมากลุ่มชาวบ้านเองเริ่มตระหนักถึงการที่ต้องพึ่งตนเองให้ได้เมื่อมูลนิธิต่างๆถอนการให้ความช่วยเหลือ เริ่มมีการรวมกลุ่มเป็นกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ซึ่งกลุ่มชุมชนชาวบ้านโนไฉ้แม้จะเป็นชุมชนเล็ก แต่ก็ตระหนักดีว่าการที่จะพึ่งตนเองได้ ชุมชนต้องการเงินออม ซึ่งก่อนหน้านี้ไม่เคยมีกลุ่มออมทรัพย์เกิดขึ้นในชุมชนเลยมีเงินทุน 1 ล้านบาท ก็เป็นเงินทุนจากรัฐบาล เมื่อเริ่มตั้งกลุ่มก็เริ่มมีสมาชิกเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนสามารถรวบรวมสมาชิกได้ร้อยละกว่าคน

ความช่วยเหลือที่ได้ ก็มาคิดกันว่าไม่ยั่งยืนหรอก เดียวเขาก็ไป เราต้องช่วยเหลือกันเองให้ได้มากที่สุด ในชุมชน โดยเฉพาะผู้ที่ได้รับความเสียหายมากๆ ความช่วยเหลือที่เร่งด่วนในระยะแรกๆก็คือ การซ่อมแซมที่อยู่อาศัยและช่วยกันตั้งหลักเริ่มต้นใหม่ด้วยกัน ทุกคนยืนยันที่จะอยู่ในพื้นที่เดิม ไม่ไปไหน นอกจากนี้ในระยะแรก ๆ ที่เกิดสึนามินั้น มีข่าวออกมาตลอดเวลาว่าจะเกิดขึ้นอีกที่นั่นที่นี่ คนก็ยังกลัวและกังวลกันอยู่มาก เริ่มมีการคิดแผนเรื่องการเตือนภัย และการพร้อมรับภัยพิบัติ ในที่สุดชุมชนจึงช่วยกันเรียกร้องให้

มีหอเตือนภัย ซึ่งเป็นความต้องการของชุมชน จากการที่ได้พูดคุยกัน ในชุมชนจึงได้รับความช่วยเหลือเป็นหอกระจายข่าวเพื่อเตือนภัยจากมูลนิธิศุภนิมิตแห่งประเทศไทย การปลูกสร้างบ้านเรือนให้แก่ผู้ที่เสียหาย การปลูกที่พักรั่วครว อาคารเรียน อุปกรณ์การเรียนและการกีฬา รวมถึงกิจกรรมอาชีพ ความช่วยเหลือที่ได้รับส่วนใหญ่มูลนิธิจะคุยกับชาวบ้านก่อน และมีการช่วยแรงกัน ทำไปคุยกันไป เน้นการช่วยเหลือกัน แบ่งปันกัน เพราะล้วนแต่เป็นญาติพี่น้องกัน ใครที่เดือดร้อนมากก็ให้ก่อน แต่ก็อาจมีบ้างที่ตกลงสำรวจ ในช่วงแรก เพราะยุ่งกันเหลือเกิน ตอนหลังมีการประกาศ บอกต่อจื๊งทั่วถึง บางบ้านไม่มีทะเบียนบ้านเป็นบ้านเช่าก็ให้เหมือนกัน

(สัมภาษณ์ วิรัตน์ วิวัฒน์, 9 พฤษภาคม 2552)

ชุมชนบ้านโนไรรู้มีการเปลี่ยนแปลงภายหลังจากภัยพิบัติภัยสึนามิ ทั้งในด้านความสัมพันธ์ในระดับโครงสร้างของคนในชุมชน ที่เกิดจากความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอก เป็นการแทรกแซงของหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐ และองค์กรอื่นๆ ผ่านการดำเนินโครงการในด้านต่างๆ เพื่อให้เกิดการฟื้นฟูชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในพื้นที่ เกิดกระบวนการเรียนรู้ในการร่วมกันในการกำหนดทิศทางการพัฒนา เพื่อให้การช่วยเหลือที่ได้รับเกิดประโยชน์มากที่สุดต่อชาวบ้าน ความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในรูปของรัฐและเอกชน ทั้งหน่วยงานภายในและต่างประเทศที่มีมาสู่ชุมชนบ้านโนไรรู้ นับเป็นปัจจัยสำคัญในการผลักดันให้เกิดการรวมกลุ่ม และการมีส่วนร่วมอย่างทั่วถึงกันในชุมชน

หลังจากที่เกิดสึนามิ จากที่เคยอยู่กันแบบไม่ค่อยได้ยุ่งกัน ต่างก็ทำมาหากินอาชีพตนเอง คนก็เกิดการรวมตัวกันมากขึ้น มีผู้ใหญ่ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และกรรมการชุมชนเป็นผู้นำ แล้วก็มีผู้เฒ่าผู้แก่ ที่ไม่ได้เป็นกรรมการอย่างเป็นทางการ ก็เข้ามาช่วยด้วย มีการปรึกษารื้อกันว่าเงินและข้าวของที่ได้จะจัดสรรช่วยเหลือกันอย่างไร แม้จะไม่มีการทำแผนการพัฒนาอย่างเป็นทางการในช่วงนั้น แต่ก็ได้พูดคุยกันถึงแนวทางการช่วยเหลือ ว่าจะต้องทำเรื่องที่อยู่อาศัยก่อน เรื่องนี้ในตอนนั้นชาวบ้านก็ไม่ได้เรียกร้องอะไรมาก ใครมาสร้างให้ก็เอาอยู่ไปก่อน ไม่ได้คิดอะไรไกลมาก บ้านที่เห็นก็เลยเป็นรูปสี่เหลี่ยม เห็นก็จะรู้เลยว่าเป็นบ้านของมูลนิธิ ช่วงหลังพอชาวบ้านพอเก็บสะสมเงินทุนได้บ้างก็มีการปรับเปลี่ยน ต่อเติมกันไปบ้าง

(สัมภาษณ์ เฉลิมรัตน์ เชื้อวนิล, 9 พฤษภาคม 2552)

การได้รับความช่วยเหลือหน่วยงานภายนอก เป็นสิ่งที่สำคัญมากที่ทำให้ชุมชนที่ประสบภัยพิบัติสามารถดำรงอยู่ได้ แต่ในช่วงแรกจะวุ่นวายมาก เพราะไม่มีการจัดการ ใครให้อะไรก็รับไว้ก่อน แต่ส่วนหนึ่งที่ชาวบ้านบ้านโนไรรู้สึกกันก็คือไม่อยากจะขอแบบขอทาน แต่ก็ต้องรับไว้เพราะเราลำบากจริงๆ การ

ช่วยเหลือในช่วงแรกจากบางที่ที่สร้างปัญหา หรือให้ในสิ่งที่เราไม่ได้ต้องการแล้ว เช่น มาฆ่า ปลากะป๋อง เยอะมากจนไม่มีที่เก็บ ในขณะที่เครื่องนุ่งห่ม อุปกรณ์หุงหาอาหารไม่มี แต่บางหน่วยงานดีมาก เขาสอบถามความต้องการของชาวบ้านก่อน บางที่ก็ให้เป็นเงิน แล้วให้ไปซื้อของที่จำเป็นเอง แต่ให้เป็นเงินก็เห็นว่าไม่ค่อยรับกันมาก บางหน่วยงานก็ทำงานซ้ำซ้อนกัน เช่นมาช่วยดูแลเด็กเล็กเหมือนกัน ก็เหมือนแย่งเด็กกัน ก็ค่อยๆ แก้ปัญหาไป พูดคุยกันจนสามารถแบ่งพื้นที่ หรือแบ่งด้วยประเภทปัญหา หรือความต้องการของเด็กไป บางกิจกรรมก็ทำร่วมกัน

(สัมภาษณ์ ราชวี เล็กดำ, 9 พฤษภาคม 2552)

ทุนทางสังคมที่มีความสำคัญมากอีกด้านหนึ่งก็คือ เครือข่ายการทำงาน หรือการช่วยเหลือกันระหว่างเครือข่ายชุมชนสันติามิ ประสพการณ์จากการทำงานเพื่อแก้ปัญหาในชุมชน และการทำงานร่วมกับเครือข่ายทำให้ชุมชนบ้านโนไรรู้มีความเข้มแข็งขึ้น มีการประสานความร่วมมือ และสร้างกลไกการแก้ไขปัญหาอย่างได้ผล แต่ก็ยังต้องพึ่งองค์ภายนอกที่ให้ความช่วยเหลืออยู่ ทั้งในด้านการวางแผน การคิดกิจกรรม การให้ความช่วยเหลือ รวมถึงจังหวะก้าวในการทำงาน อย่างไรก็ตามในด้านการวางแผนงาน ชุมชนบ้านโนไรรู้ได้มีการส่งตัวแทนเพื่อร่วมกันคิด แต่ในบางครั้งที่ต้องการความคิดเห็นจากคนส่วนใหญ่ในชุมชน ก็จัดให้มีการประชุมชาวบ้าน โดยภาพรวมชุมชนบ้านโนไรรู้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในการทำงานเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน ขณะเดียวกันก็ยังต้องพึ่งพาหน่วยงานภายนอกอยู่ โดยเฉพาะองค์การพัฒนาเอกชนที่เข้ามาเปิดพื้นที่การทำงานในขณะนั้น เช่นมูลนิธิศุภนิมิต ซึ่งเป็นหน่วยงานที่เข้ามาตอนเกิดสันติามิ และมีแผนในการทำงานต่อกับเด็กในด้านการส่งเสริมการศึกษา และสวัสดิการครอบครัวและชุมชน รวมถึงหน่วยเฉพาะกิจสิทธิสตรี และเครือข่ายความร่วมมือฟื้นฟูชุมชนชายฝั่งอันดามัน นั่นหมายความว่าองค์กรยังคงต้องทำงานภายใต้วัตถุประสงค์ของโครงการต่างๆ ที่ถูกกำหนดมาจากเจ้าของเงินสนับสนุน อย่างไรก็ตามชาวบ้านต่างก็ทราบดีว่า ในที่สุดหน่วยงานที่ให้ความช่วยเหลือเหล่านี้ก็ต้องถอนตัวไป เมื่อถึงเวลาที่เหมาะสมตามที่เจ้าหน้าที่ได้แจ้งกับชุมชนไว้เพื่อไปช่วยเหลือพื้นที่อื่นที่จำเป็นมากกว่าต่อไป

.....แม้จะไม่ค่อยมีเวลา แต่หลังจากเกิดเหตุการณ์สันติามิประมาณ 1 เดือน พวกเขาในชุมชนเริ่มเข้าร่วมเครือข่ายกับชุมชนอื่นๆ โดยเฉพาะบ้านน้ำเค็มที่ประสบภัยอย่างหนักเกือบทั้งหมดบ้าน มีโอกาสได้แลกเปลี่ยนกัน บางหน่วยงานที่มาก็เพราะทางชุมชนบ้านน้ำเค็มแนะนำมา เพราะเป็นหมู่บ้านเล็ก แทบจะไม่มีอยู่ในแผนที่ของจังหวัด คนก็ไม่ค่อยรู้จัก ในเบื้องต้นเป็นลักษณะเครือข่ายการวางแผนงานชุมชนที่ถูกจัดตั้งขึ้น ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแผนงานระดับชาติ ภายใต้เครือข่ายชุมชนสันติามิ เป็นความพยายามที่จะร่วมมือกันเพื่อเชื่อมโยงและร่วมแบ่งปันข้อมูลข่าวสารระหว่างชุมชนในจังหวัดที่ประสบภัยสันติามิ ทำให้

เกิดประเด็นการแก้ปัญหาระยะสั้นในด้านต่างๆ ที่หน่วยงานภายนอกสนับสนุนเข้ามาดำเนินการผ่านเครือข่าย ทำให้การแก้ไขปัญหาเป็นระบบมากขึ้น

(สัมภาษณ์ เจียน เกล็ดแก้ว, 11 พฤษภาคม 2552)

เครือข่ายความร่วมมือกันระหว่างชุมชน เนื่องมาจากประสบปัญหาเหมือนกัน ผมว่าเป็นต้นทุนสังคมที่สำคัญในชุมชนบ้านโนไไร่ เราได้รับความคิดเห็นมากมายจาก บ้านอื่นๆ อย่างในตอนนี้นายทุนจะเข้ามายึดที่ดินป่าชายเลน หลังจากเหตุการณ์เพียงไม่กี่เดือน เพราะช่วงนั้นกำลังยุ่งกันเรื่องเขตแดน ที่บ้านน้ำเค็มเขาก็บอกว่าโดยเหมือนกัน และคิดว่าจะเป็นนายทุนคนเดียวกัน ที่บ้านน้ำเค็มเขาไม่ยอม มีผู้นำที่บ้านน้ำเค็มที่ต่อสู้เรื่องที่ดินที่น้ำเค็มมาก่อนบอกว่าโดนดหลักฐานนั้นไม่ใช่เรื่องถูกต้องหรอก เราอ้างมติคณะรัฐมนตรี ปี 2543 ที่ห้ามออกเอกสารสิทธิในพื้นที่ป่าชายเลน แต่ตอนนั้นบางคนก็เอาไปแล้วเพราะให้เงินทดแทนและจัดที่อยู่ใหม่ให้ แต่มาพิจารณาดูกันแล้ว เห็นว่าเขาจะสร้างรีสอร์ทต่อไปเราออกเรือลำบากแน่ พอเข้าไปไกลมากขึ้น นัดประชุมชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ไม่ยอม นี่เป็นตัวอย่างหนึ่งนะที่เครือข่ายช่วยเหลือกัน ไม่งั้นก็รู้ว่าตอนนี้ที่ดินป่าชายเลนเราก็คงมีคนเข้ามาทำธุรกิจส่วนตัวเต็มหมดแล้ว ถ้าเสียรู้เขา

(สัมภาษณ์ เฉลิมรัตน์ เขียวนิล, 7 พฤษภาคม 2552)

นอกจากนี้การรวมตัวเพื่อทำกิจกรรม หรือแลกเปลี่ยนกันก็ขยายวงกว้างขึ้นเรื่อยๆ ทั้งกลุ่มที่รวมตัวกันเพื่อแลกเปลี่ยนคลายเครียดในปัญหาที่ประสบด้วยกัน ทั้งเรื่องอนาคตของชีวิตลูกหลานและครอบครัวรวมทั้งอาชีพและปากท้องที่ต้องกินอยู่ทุกวัน โดยตอนแรกได้รับความสนับสนุนจากมูลนิธิที่ดูแลเรื่องเด็กและเยาวชน ทั้งนี้เพราะมูลนิธิ ซึ่งเป็นองค์กรภายนอกเห็นว่าเด็กและเยาวชนจะมีคุณภาพชีวิตที่ดี นั้นจะต้องมีครอบครัวที่ดี มีความอบอุ่นพอสมควร มีอาชีพที่พอเลี้ยงปากเลี้ยงท้องคนในครอบครัว การแลกเปลี่ยนทำให้ชาวบ้านมีความมั่นใจ มองเห็นทางออกของปัญหา รู้สึกถึงความมีพลังอำนาจในตนเองที่เกิดจากการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ มีความรู้สึกมั่นคงมากขึ้น ทำให้วัฒนธรรมความเป็นอยู่และความเข้มแข็งของชุมชนเกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็ว ในกรณีนี้ นายกาเหล็ม จิระดม หนึ่งในผู้นำชุมชน ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

มูลนิธิและหน่วยงานภายนอกมีความสำคัญมากในการฟื้นฟูชุมชนตอนถูกสืนามิ มันเหมือนกับเราสูญเสียทรัพยากรและกำลังใจไป การที่เขามาช่วยทั้งในด้านวัตถุดิบทอง และด้านจิตใจมันก็เป็นการช่วยเหลือส่วนที่ขาดไป เพราะฉะนั้นจึงต้องจัดการให้ดีให้สามารถทดแทนส่วนที่หายไปได้อย่างสมดุลที่สุด และที่สำคัญเป็นสื่อให้เกิดการรวมกลุ่มกัน มีการแลกเปลี่ยนกัน แรกๆก็ลำบากหน่อย แต่พอผ่านช่วงแรกไป ก็ไปได้เรื่อยๆ หลังๆคนเห็นประโยชน์ก็มารวมตัวกันมากขึ้น ใครมีอะไรอยากคุยก็คุยกันได้ทุกเรื่อง ทุกคนมีสิทธิมี

เสียงเท่าเทียมกัน ช่วงแรกผู้หญิงมักไม่ค่อยพูด แต่ถ้าไม่คัดค้านก็แปลว่าเห็นด้วย อย่างน้อยก็รู้ถึงความเป็นไปของกลุ่มของชุมชน พอเรารวมกลุ่มกันมีการพูดกันมากขึ้น ก็เหมือนการรอบที่รอบด้านขึ้น ใครที่เข้ามาเอาผลประโยชน์ เอาเปรียบเราก็ต้องถอยไปเองเหมือนกันทุกที่

(สัมภาษณ์ กาเหลิ้ม จิระดม, 9 พฤษภาคม 2552)

หลังจากที่ได้มีการพูดคุยกันมากขึ้น ได้เรียนรู้ด้วยกัน มีการแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่นๆ และเห็นความสำคัญของการจัดตั้ง ชาวบ้านก็เลยตกลงกันว่า จะฟื้นฟูกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ชาวบ้านได้เรียนรู้ถึงกระบวนการทำงานร่วมกันในกลุ่ม เป็นหัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการฟื้นคืนชีวิตของชุมชน มีความมุ่งมั่นตั้งใจ มีเครือข่ายและได้รับการสนับสนุนอย่างจริงจังจากหน่วยงานภายนอกด้วยการร่วมกันคิด ค้นคว้าเรียนรู้ แลกเปลี่ยนและการลงมือทำจริง ผ่านกิจกรรมกลุ่มต่างๆ ตั้งแต่แรกเริ่มอย่างต่อเนื่อง

ในกลุ่มเริ่มมีความคิดทำกลุ่มออมทรัพย์ ชุมชนอื่นโดยเฉพาะบ้านน้ำเค็มตั้งเป็นธนาคารชุมชน แต่นั่นคนเขามีมาก มีผู้นำที่เข้มแข็ง เป็นคนหนุ่ม เขาก็มาแลกเปลี่ยนว่าชุมชนจะเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ต้องมีเงินออม เพื่อเป็นเงินทุนหมุนเวียนสำหรับคนในชุมชน เพราะชาวบ้านยากจนไปกู้ยืมเงินธนาคารเขาก็ไม่ให้ยืมแล้ว เพราะไม่มีหลักประกัน จึงได้รวบรวมกันจัดตั้งเป็นกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ตอนนี้มีสมาชิก ประมาณ 133 คน ให้กู้ตามความจำเป็น แต่ยังไม่มากพอถึงขนาดที่สามารถจัดสวัสดิการในชุมชนอย่างทั่วถึง แต่การให้กู้เป็นเงินทุนหมุนเวียนก็ช่วยชาวบ้าน โดยเฉพาะเพื่อประกอบอาชีพ ทั้งที่เป็นรายบุคคลและกลุ่มอาชีพ ซึ่งตอนนี้มีกลุ่มबाटักที่สามารถรองรับสมาชิกในการประกอบอาชีพได้อย่างจริงจัง

(สัมภาษณ์ กาเหลิ้ม จิระดม, 9 พฤษภาคม 2552)

เมื่อคนในชุมชนสามารถฟื้นฟูกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ โดยมีการเน้นย้ำในเรื่องของสัจจะของสมาชิกกลุ่ม ใครที่เป็นสมาชิกรับข้อตกลงอย่างไรก็ต้องทำตามนั้น ไม่เหมือนเมื่อก่อนใครฝากก็ฝาก ใครกู้แล้วขาดส่ง ก็ไม่ได้มีมาตรการจริงจัง จนภายหลังเกิดสึนามิ ชาวบ้านได้มีประสบการณ์ที่เจ็บปวดร่วมกัน ในขณะเดียวกันก็สามารถพลิกวิกฤติเป็นโอกาส ในการฟื้นฟูกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ซึ่งถือว่าเป็นฐานแห่งการพึ่งตนเองที่สำคัญ การเกิดกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ มีการจัดการเงินออมที่ได้ แม้จะไม่มากนักแต่ก็สามารถให้สมาชิกกู้เพื่อแก้ปัญหาได้ ทั้งในด้านอาชีพ การศึกษาลูกหลาน การซ่อมแซม ต่อเติมที่อยู่อาศัยตามความจำเป็น ที่สำคัญกลุ่มสัจจะออมทรัพย์เป็นสื่อในการรวมคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี โดยชุมชนมีเป้าหมายในการขยายกลุ่มไปสู่ชุมชนข้างเคียง และหากผลการดำเนินงานในระยะยาวดี ก็จะมีการนำเงินมาจัดสวัสดิการชุมชนทั้งในส่วนที่เป็นโครงสร้างพื้นฐาน

และสวัสดิการของสมาชิก ตั้งแต่เกิดจนตาย ดังที่ผู้นำชุมชนหนึ่งในผู้ริเริ่มการฟื้นฟูกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

การเริ่มพูดคุยกันเรื่องกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ที่จริงเรามีกันมาบ้างแล้วแต่มันไปไม่ได้ ไม่มีคนทำจริงจัง ต่างคนต่างก็ทำอาชีพตนเอง ไม่มีเวลาให้จริงจัง กลุ่มๆตอนๆ แต่พอเราประสบปัญหาที่รุนแรง บางคนเกือบจะหมดเนื้อหมดตัว ไม่รู้จะหันไปทางไหน ใครให้อะไรมาก็เอาไว้ก่อน จนเวลาผ่านไป 1-2 เดือน เริ่มพูดคุยแล้วเห็นด้วยกันว่าถ้าไม่พึ่งตนเองก็คงไม่รอด เห็นบ้านน้ำเค็มเขามีศูนย์ประสานงานข้อมูลชุมชน มีธนาคารชุมชนที่ดำเนินการไปได้อย่างรวดเร็วมาก เราก็พยายามหันมาทำของเรา แต่คนเราน้อย พื้นฐานก็ฐานะยากจนกว่า ก็เริ่มกันทีละน้อยๆ แต่เราคนน้อย ชุมชนเล็กก็ไม่ได้ลำบากมาก จนตอนนี้ผ่านมา 4 ปี ก็ปล่อยกู้ได้เกือบ 100 รายแล้ว หนึ่งหมื่นบ้าง สองหมื่นบ้าง ดอกเบี้ย 50 สตางค์ ต่อเดือน อย่างนี้กู้ 9000 บาท ก็จ่ายดอกเบี้ย 45 บาท ต่อเดือน

(สัมภาษณ์ สายฝน เขียวนิล, 9 พฤษภาคม 2552)

ส่วนหนึ่งที่ว่าเกิดการเกิดกลุ่มสัจจะออมทรัพย์นี้ เป็นเพราะคนมีความเดือดร้อน มีความต้องการระบายความทุกข์ร้อน ความทุกข์ยากต่างๆ ทั้งความทุกข์ทางกายและใจ ก็มีบ้างทะเลาะอะไรวุ่นวายใส่กัน เรียกร้องความช่วยเหลือที่ต่างก็มองว่าตนเองเดือดร้อนมากกว่า พยายามจัดประชุมพูดคุยแลกเปลี่ยนกัน มีบ้างบางคนที่ไม่เห็นด้วย แต่น้อยมาก แล้วก็มีความที่ไม่เข้าร่วมครั้งแรก ด้วยเหตุผลต่างๆนาๆ แต่พอกลุ่มดำเนินไปได้เขาก็เข้ามาทีหลัง เราก็ไม่มีปัญหา เพียงแต่ต้องเป็นสมาชิกที่ยึดถือสัจจะ ส่วนใหญ่ที่เอาด้วยเพราะเห็นว่า เงินที่ได้รับความช่วยเหลือเข้ามานั้นไม่มีความยั่งยืน จึงเอามาเป็นทุนของกลุ่มด้วย เพื่อให้เป็นเงินทุนหมุนเวียน มีการทำบัญชีอย่างถูกต้องทุกชั้นตอน เพราะมีหน่วยงานภายนอกเข้ามาให้ความช่วยเหลือ ในการจัดระบบบัญชีที่ถูกต้อง ถ้าเทียบกับบ้านอื่นที่เขาเป็นหมู่บ้านใหญ่กว่าเราเขาทำได้ยากกว่า เพราะคนมาก ยิ่งมากคนก็มากเรื่อง แต่พอรวมได้กลุ่มเขาก็จะใหญ่ มีเงินทุนมาก สามารถจัดเงินให้กู้ได้มาก มีเงินเหลือมาก ของบ้านในไร่เป็นชุมชนเล็ก รวมไม่ยาก แต่ได้ก็ไม่มาก ต้องใช้เวลา ก็เป็นเรื่องธรรมดาเนาะ แค่นี้เราก็มีความพอใจกันพอสมควร

(สัมภาษณ์ ราวี เล็กดำ, 9 พฤษภาคม 2552)

ความสัมพันธ์กันฉันญาติพี่น้อง ในชุมชนที่มีผู้เฒ่าผู้แก่ หรือผู้ใหญ่ในชุมชนเป็นผู้ไกล่เกลี่ยทำให้เกิดการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ รวมทั้งหน่วยงานจากภายนอกที่ให้ความช่วยเหลือ เป็นพันธมิตรที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันที่ได้แก่ กระทรวงพัฒนาสังคมฯ มูลนิธิศุภนิมิต มูลนิธิดวงประทีป เครือข่ายความร่วมมือฟื้นฟูชุมชนชายฝั่งอันดามัน สหทัยมูลนิธิ มูลนิธิเด็ก เครือข่ายสลัม 4 ภาค และมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย เป็นต้น

ในตอนแรกหน่วยเฉพาะกิจสิรินธร มูลนิธิเด็ก ศุภนิมิต และเครือข่ายความร่วมมือฟื้นฟูชุมชนชายฝั่งอันดามันเข้ามาร่วมสนับสนุนในเรื่องของกองทุนอาชีพของชุมชนบ้านน้ำเค็มในรูปแบบกองทุนหมุนเวียน เพื่อเป็นการฟื้นฟูอาชีพให้ชาวบ้านก่อนในเบื้องต้น มีการสนับสนุนอุปกรณ์การทำประมงซึ่งเป็นอาชีพหลัก แต่อาชีพหนึ่งที่เป็นความภูมิใจอย่างมากของกลุ่มผู้หญิงเขาในหมู่บ้าน เป็นกลุ่มทำผ้าบาติก ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากหน่วยเฉพาะกิจสิรินธรเป็นหลัก โดยมีเป้าหมายเพื่อให้กลุ่มผู้หญิงในชุมชนได้มีรายได้ และได้ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ โดยทางหน่วยเฉพาะกิจสิรินธรได้ลงทุนสร้างอาคารบาติกให้...

(สัมภาษณ์ สายฝน เขียวนิล, 9 พฤษภาคม 2552)

อีกความเห็นหนึ่งเห็นสอดคล้องกันว่า

...พูดก็พูดเถอะอาคารบาติกนี้ถ้าไม่เกิดสึนามิ เราก็คงไม่ได้งบประมาณมาสร้าง การรวมกลุ่มนั้นความคิดของคน..หมายถึงความคิดในการที่จะรวมกลุ่มกันนั้นมีความสำคัญ แต่เงินทุนและอาคารที่ทำการที่ได้ก็สำคัญ เพราะมันทำให้การรวมกลุ่มเป็นจริง เป็นรูปเป็นร่างขึ้นมาได้ สิ่งที่สำคัญของการฟื้นฟูชุมชนบ้านในไร่ อีกข้อหนึ่ง คือการที่ผู้นำทำงานอย่างเอาใจจริงเอาใจจึงมีความมุ่งมั่นในการแก้ไขปัญหา ประสานงานกับทุกหน่วยงานที่เข้ามา พยายามจัดสรรความช่วยเหลือที่ได้มากระจาย...มาจัดสรรให้ได้ผลให้มากที่สุด นอกจากอาคารบาติกแล้ว ห้องสมุดที่ทันสมัยที่สุดในพื้นที่ มีหนังสือมากมายก็เป็นผลงานที่สำคัญของการจัดสรรความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอก....

(สัมภาษณ์ สมบูรณ์ ศรีรัตน์, 10 พฤษภาคม 2552)

การสนับสนุนของหน่วยงานภายนอกนับเป็นทุนทางสังคมที่มีความสำคัญ โดยเฉพาะการสนับสนุนให้ชาวบ้าน ร่วมกันฟื้นฟูชีวิตชุมชนของเขาเอง โดยมุ่งให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการคิดวางแผนและลงมือทำ โดยพิจารณาจากความต้องการที่แท้จริงของชุมชนเองภายใต้บริบทของชุมชน จนเกิดการรวมกลุ่ม เกิดกิจกรรม โครงการพัฒนาต่างๆ ที่สำคัญหน่วยงานภายนอกต้องให้ความช่วยเหลือส่งเสริมให้ชุมชน ชาวบ้านร่วมกันคิดว่าจะทำอะไร ปัญหาอยู่ตรงไหนหากตรงปัญหาสามารถกำหนดกระบวนการทำงานได้อย่างชัดเจน และสามารถนำไปสู่การพัฒนาที่มั่นคงยั่งยืนในชุมชน

ในตอนแรกชาวบ้านในไร่ก็มาร่วมกันเพื่อรับการจัดสรรความช่วยเหลือ บางครั้งใครไม่มาก็อดก็ต้องเหมือนมาเข้าคิวไว้ พออยู่กันนานๆเริ่มมีเวลาว่างได้คุยกัน ในขณะเดียวกัน เอ็นจีโอ อย่าง เครือข่ายความร่วมมือฟื้นฟูชุมชนชายฝั่งอันดามัน มูลนิธิเด็ก ศุภนิมิต ก็เข้ามาช่วยจัดระบบคิด ระบบการทำงาน มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนกัน ก็คุยกันว่าต้องมีกลุ่มออมทรัพย์เกิดขึ้น ไมเช่นนั้นเราก็ไม่มีเงินทุนก็เลยตกลงกันว่าเงินที่ได้จากบริจาคทั้งหมดเอามารวมกัน เพราะความจำเป็นเฉพาะหน้าก็มีคนให้มากส่วนใหญก็เป็น

อาหาร เสื้อผ้า ยา เงินที่ได้ก็ตกลงกันว่าจะเอามาทำเป็นเงินทุนหมุนเวียนในกลุ่มออมทรัพย์ เรามีคณะกรรมการ มีระเบียบการกู้ยืม และที่เราคิดกันก็คือทำอย่างไรให้มีเงินทุนมากพอที่จะจัดเป็นสวัสดิการชุมชนได้ จะได้แบ่งเบาภาระของแต่ละบ้านไปได้บ้าง

(สัมภาษณ์ ราวี เล็กดำ, 9 พฤษภาคม 2552)

ในกรณีนี้ สิริภา ชูไฟ ผู้ประสานงานมูลนิธิศุภนิมิตแห่งประเทศไทย ทำงานเกาะติดในพื้นที่บ้านโนไรม่าตั้งแต่เกิดสึนามิ จนถึงปัจจุบัน ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

พวกเราคนทำงาน เอ็นจีโอ คิดว่าการช่วยเหลือจากภายนอกสำคัญมากในระยะเวลาที่ต้องช่วยเหลือเฉพาะหน้า การให้ของก็จำเป็น แต่คนทำงานต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้ชาวบ้านให้ได้ ต้องใช้เวลามาก ต้องเกาะติดพื้นที่จับผู้นำให้ได้ เราตระหนักดีว่ามูลนิธิ หน่วยงานภายนอกเป็นต้นทุนทางสังคมที่สำคัญ มีส่วนช่วยทำให้ชุมชนเขาฟื้นตัวได้เร็วขึ้น เหมือนกับมาช่วยสนับสนุน โดยเฉพาะในช่วงที่เขายังไม่สามารถจัดการอะไรได้ ยังงงๆอยู่กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกระทบจิตใจชาวบ้านเป็นอย่างมาก บางคนถึงกับเป็นโรคทางสุขภาพจิตเลย ซึมเศร้า ต้องบำบัด ต้องพบนักจิตวิทยาเป็นระยะๆ มูลนิธิที่ทำงานด้านนี้ อย่างมูลนิธิเด็ก อย่างองค์การแคร์ หรือศุภนิมิตก็ช่วยได้มาก ถ้าไม่มีหน่วยงานเหล่านี้ชุมชนคงลำบากกว่าที่เป็นอยู่นี้อีกมาก....

(สัมภาษณ์ สิริภา ชูไฟ, 11 พฤษภาคม 2552)

ที่ผ่านมาชาวบ้านในชุมชนบ้านโนไรม่าไม่ค่อยมีการรวมตัวกัน ต่างคนต่างก็ทำงาน อาชีพ ทำหน้าที่ของตนเอง ไม่เห็นประโยชน์ของการรวมกลุ่ม ต่างก็เห็นประโยชน์ของตนเองและพวกพ้องเป็นหลัก ขาดสวัสดิการและการเอาใจใส่ดูแลสมาชิกในชุมชน ต่างคนต่างอยู่ จนเมื่อเกิดภัยพิบัติสึนามิ และมีหน่วยงานภายนอกให้การสนับสนุน ชาวบ้านจึงเห็นความสำคัญของการรวมกลุ่มเพื่อช่วยกันมากขึ้น ปัจจุบันชาวบ้านมีการพัฒนาแผนชุมชนของตนเองเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มีการวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนและแนวทางแก้ไข การกำหนดอัตลักษณ์ชุมชนและการพัฒนาอาชีพ รวมถึงโครงการและกิจกรรมในชุมชน

...ก่อนนี้ชาวบ้านที่ไม่ค่อยมีประสบการณ์การรวมกลุ่มนักหรอก ส่วนใหญ่ก็แล้วแต่ผู้ใหญ่ บ้าน ผู้ช่วยหรือทางการ อบต. การประสานงานก็มีแต่ผู้ใหญ่บ้านไปประชุมมาก็เอาแผนมาบอกชาวบ้านบ้าง ส่วนใหญ่ก็เป็นการสั่งมาจากข้างบน แต่ไม่เคยมีการประชุมแบบมีส่วนร่วม หรือรับฟังความคิดเห็นมาก่อนเลย พอเกิดสึนามิคนตื่นตัวมากขึ้น เพราะมีหลายเรื่องที่ต้องตกลงกันเพื่อความโปร่งใส คุยกันไปเถียงกันทะเลาะกันบ้างแต่ก็หาข้อตกลงได้ ที่ผ่านมาก่อนสึนามิ รวมกลุ่มแล้วก็เลิก รวมกลุ่มอีกก็เลิกกันไปอีก แต่ตอนนี้ 4 ปีแล้วหลังสึนามิ เราคิดว่าชุมชนเราก็คึกเข้มแข็งมากขึ้นพอสมควร อย่างกลุ่มบาติกก็เข้มแข็ง

มาก มีกรรมการมีการจัดเวรกันทำงาน และที่สำคัญคุณภาพของงานผ้าบาติก เราได้รับคำชมมาก เป็นความภูมิใจของชุมชน

(สัมภาษณ์ ฮาเหรียม เขียวนิล, 10 พฤษภาคม 2552)

อีกกิจกรรมหนึ่งที่ชาวบ้านบ้านโนไไร่ มีความภาคภูมิใจที่สามารถสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชนได้อีกครั้งหนึ่ง คือการดำเนินงานซ่อมแผนเตือนภัยสึนามิ จัดทำแผนเตรียมความพร้อมรับภัยพิบัติการซ่อมเสมือนจริง ทุกหน่วยงาน สถาบันและบุคคลในชุมชนได้ร่วมกันอย่างเป็นรูปธรรม เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ยืนยันที่จะอยู่ที่เดิม จนชั่วลูกชั่วหลาน ความร่วมมือกันในการต่อสู้ภัยพิบัติครั้งใหญ่นี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความคิดและความตั้งใจในการกระทำของคนบ้านน้ำเค็ม บนพื้นฐานของความไว้วางใจกัน การเอื้ออาทร และความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เริ่มจากความมุ่งมั่นที่จะอยู่ให้ได้อย่างปลอดภัย แล้วรอติดตามระบบการเตือนภัยของภาครัฐจนได้มีโอกาสเข้าร่วมอบรมกับภาครัฐและหน่วยงานเอกชนต่างๆซึ่งเป็นภาคีพันธมิตรช่วยคิดและสนับสนุนจัดการอบรม โดยเฉพาะการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในชุมชนต่างๆ ประสานตั้งกลุ่ม ทำการศึกษา สำรวจประเมิน ออกแบบระบบ มอบหมายบทบาทหน้าที่อาสาสมัครชุมชน ตลอดจนการซักซ้อม พร้อมทั้งแผนการลดความเสี่ยงในระยะยาว การพัฒนาระบบเตือน หาดูอุปกรณ์เครื่องมือที่จำเป็น รวมถึงหอสัญญาณเตือนภัยในชุมชนที่สามารถเตือนภัยได้อย่างทั่วถึงในชุมชน

การดำเนินงานซ่อมแผนเตือนภัยสึนามิ เป็นสิ่งที่ยืนยันว่าทุนทางสังคมของชุมชนนี้มีมากขึ้นเรื่อยๆจากกิจกรรม งานต่างๆที่ร่วมกันทำ เรามีความสัมพันธ์กันมากขึ้น ชาวบ้านมีความสนใจในปัญหาร่วมกัน ทุกคนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนนี้ เมื่อกฎระเบียบต่างๆถูกกำหนด โดยทุกคนในชุมชน ทุกคนก็จะรู้สึกว่าเป็นเจ้าของ ต้องเคารพทำตามกติกาอย่างเคร่งครัด ชาวบ้านส่วนหนึ่งไม่ยอมพึ่งภายนอก คือรัฐบาลมากนักเพราะ นานๆเข้าเราก็ต้องพึ่งตัวเองอยู่ ส่วนหนึ่งคนในบ้านนี้เป็นศาสนาอิสลาม คำสอนที่เชื่อถือเป็นคำสอนเดียวกัน เข้าใจกัน และเรื่องการพึ่งตนเองเหมือนกัน จึงได้ร่วมกันประสานจัดตั้ง อปพร. บ้านโนไไร่ มีการแบ่งหน้าที่กัน ต้องคอยติดตามข่าว ถ้าหากมีการเตือนให้หนีต้องไปสังเกตน้ำทะเลว่าแห้งผิดปกติหรือไม่เพื่อจะได้แจ้งให้ทีมหนีภัยรับทราบ ทีมรักษาความสงบ จะมีการลาดตระเวนดูแลความเรียบร้อยทุกคน รวมถึงมีการประสานร่วมกับชุมชนอื่น โดยเฉพาะบ้านน้ำเค็ม ซึ่ง ทีม อปพร.เขาเข้มแข็งมาก

(สัมภาษณ์ ราวี เล็กดำ, 9 พฤษภาคม 2552)

ชาวบ้านในชุมชนบ้านโนไไร่มีความเห็นตรงกันว่าการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความไว้วางใจกัน เป็นต้นทุนทางสังคมที่สำคัญ สามารถนำมาใช้ทดแทนเงินที่เป็นตัวเงินได้ และเป็นทุนที่ยั่งยืนยิ่งเพิ่มพูน

มากขึ้น ชาวบ้านเริ่มรู้จักการทำงานแบบเครือข่ายที่เน้นการมีส่วนร่วมของเครือข่าย ทุกคนมีสิทธิในการออกเสียงเท่าเทียมกัน ไม่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ระบบราชการนำมาใช้ในชุมชนและล้มเหลวเสมอมา ชุมชนบ้านโนไรรู้ให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รวมถึงผู้ประสบภัยในชุมชนอื่นๆเมื่อมีโอกาส โดยเฉพาะการให้ความช่วยเหลือผู้ที่ประสบภัยรุนแรงกว่า บางครั้งก็ยอมเสียโอกาสของตัวเอง โดยเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญในการฟื้นฟูสภาพชุมชนให้กลับคืนสู่ปกติ นอกจากนี้การให้ความช่วยเหลือ ตั้งแต่การแบ่งปันของบริจาด จนกระทั่งอาสาเป็นหน่วยประสานของเครือข่ายผู้ประสบภัย 6 จังหวัดอันดามันร่วมกัน เครือข่ายนี้มีความเข้มแข็งมาก แม้ในปัจจุบันก็ยังคงมีการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน เช่น การจัดงานครบรอบวันเกิดเหตุภัยสึนามิ การติดตามการแก้ปัญหาของกลุ่มผู้ประสบภัย ไม่ว่าจะเป็นประเด็นเรื่องที่ดิน เรื่องคนขายของขบถมอแกน หรือแม้กระทั่งชุมชนอื่นที่ประสบภัยพิบัติในรูปแบบต่างๆ เช่น ภัยน้ำท่วม ดินถล่ม เครือข่ายก็มีส่งคนไปช่วย มันทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แบบถ้อยทีถ้อยอาศัย

การทำงาน การช่วยเหลือกันในรูปแบบของเครือข่าย มีความสำคัญมาก ทำให้ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน เพราะเรามีประสบการณ์ที่เหมือนกัน ภาวะจิตใจกังวล ทุกข์เหมือนกัน แต่การมาพบกันเราก็แบ่งเบาความทุกข์กันได้บ้าง สิ่งแบบนี้เรียกว่าเป็นทุนทางสังคมมัยละ ช่วยกันเงินทองก็ไม่ต้องใช้ สิ่งที่เราให้กันไม่ว่าจะเป็นความช่วยเหลือกัน ความรัก เกื้อกูลกันนี้ ยิ่งใช้มากก็ยิ่งมีมากขึ้น ส่วนข่าวของบริจาดก็มีการแบ่งจากชุมชนที่ได้มากๆ มาให้พวกเราบ้าง เพราะเขาได้เยอะมากเกินไป อย่างบ้านโนไรรู้ได้จากบ้านน้ำเค็ม ทับตะวัน แหลมบ้อมบ้าง รวมทั้งช่วยหาเงินงบประมาณมาช่วยเรื่องบ้านที่อยู่ อาชีพ ส่วนหนึ่งก็ได้รับการประสานจาก หน่วยงาน เอ็นจีโอ ความสัมพันธ์ของพวกเรากับเพื่อนผู้ประสบภัยด้วยกันก็ดี เช่น การประสานสนับสนุนของ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน มูลนิธิชุมชนไทย เครือข่ายสลัมสี่ภาคและเครือข่ายความร่วมมือฟื้นฟูชุมชนชายฝั่งอันดามัน ได้ประสานให้พวกเราได้พบปะกัน โดยเฉพาะ ในวันครบ 1 เดือนสึนามิ วันที่ 26 มกราคม 2548 จัดกันที่จังหวัดพังงา ทุกชุมชนที่ประสบภัย ทั้ง 6 จังหวัด มาจัดงานร่วมกัน จนเกิดเป็นเครือข่ายผู้ประสบภัย 6 จังหวัด ได้พูดแลกเปลี่ยนกันว่าหลายพื้นที่ยังมีปัญหามาก ขาดสิ่งของช่วยเหลือ ในขณะที่บางพื้นที่มีเหลือเฟือ ก็ตกลงให้ชุมชนบ้านน้ำเค็มเป็นจุดประสานภายใต้การสนับสนุนของมูลนิธิชุมชนไทย

(สัมภาษณ์ วิชัย มณีโชติ, 11 พฤษภาคม 2552)

การทำงานรวมกลุ่มกันเป็นเครือข่ายนับเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ เป็นตัวขับเคลื่อนการฟื้นฟูชุมชน และเมื่อเป็นระบบเป็นเครือข่ายที่ลงตัว การประสานงานเพื่อแบ่งปันความช่วยเหลือที่จำเป็น มีการจัดสรรข่าวของที่มีอยู่ในคลังของชุมชนออกไปแบ่งปันแก่ชุมชนต่าง ๆ พร้อมกับการจัดหน่วยหมุนเวียนออกไปช่วยซ่อมสร้างบ้านในพื้นที่ใกล้เคียง ต่าง ๆ เช่น บ้านน้ำเค็ม พังหว่า ทับ

ตะวัน ไนไร่ แล้วค่อย ๆ เกิดระบบการประสานจัดการในพื้นที่เป็นผู้ประสานจังหวัดเพื่อประสานกับชุมชนในเครือข่าย มีการประชุมสม่ำเสมอทุก 3 เดือน สมาชิกในเครือข่ายมีการร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน ได้มาก สามารถจัดประเด็นปัญหาซึ่งเป็นปัญหาร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะปัญหาด้านที่ดินปายาเลน และที่อยู่อาศัย

.....เครือข่ายมีการประชุมประสานงานทุก 3 เดือน ประชุมติดตามการดำเนินการทุก 6 เดือน และการร่วมจัดงานรำลึกสิรินามิภาคประชาชนปีละ 1 ครั้ง กับการประชุมเพื่อดำเนินการแต่ละประเด็นและบางโอกาส โดยเน้นใน 3 เรื่อง ที่เครือข่ายได้ตกลงกัน คือ ประเด็นที่ดินและที่อยู่อาศัย เรื่องนี้มีความสำคัญมากเพราะนายทุนจะใช้วิธีเดียวกันในการจับที่ดินชาวบ้าน แนนอนถ้าไม่รวมกลุ่มกันก็สู้เขาไม่ได้แน่ แต่ที่ขนาดเราว่ารวมเป็นเครือข่ายได้ พอสมควร ยังทราบว่ามิชวบ้านบางครอบครักได้เสียที่ดินให้นายทุนทำรีสอร์ทไปบ้างแล้ว แต่การเป็นเครือข่ายทำให้ปัญหาที่เกิดขึ้นชุมชนเรารู้พร้อมกัน เขาก็ไม่สามารถไปทำที่อื่นได้อีก อย่างบ้านน้ำเค็มกับบ้านไนไร่ เราก็รู้ถึงกัน อีกเรื่องหนึ่งคือ ขวอมอกเนนและไทยพลัดถิ่น ที่เป็นชนดั้งเดิม ตอนนี้เครือข่ายก็พยายามหาเงินมาช่วยเรื่องบ้านที่อยู่อาศัย ส่วนใหญ่ก็มีที่อยู่เป็นหลักแหล่งแล้ว และ เรื่องสิ่งแวดล้อมชุมชน เพราะหลังสิรินามิสิ่งแวดล้อมได้เปลี่ยนแปลงไปมาก เราต้องช่วยกันฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะปายาเลนที่เสียหายมาก

การทำงานเป็นเครือข่าย ทำให้เราร่วมมือทำงานกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ จนถึง ไม่ซ้ำซ้อน เราเข้าใจถึงความรู้สึกและสภาพที่ใครๆก็ไม่อยากพบ เราเคยพบมาแล้ว คนอื่นๆเขาเคยช่วยเราด้วย ก็ต้องไปช่วยคืน เราไปกันมาหลายที่ ทั่วประเทศ เวลาทำงานช่วยเขาเราก็พยายามให้เขาได้เรียนรู้กระบวนการอย่างที่เราที่เคยได้รับ ด้วยเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เกาะติดกับเขาไป อย่างที่พวกเราเคยเรียนรู้กัน จนสามารถฟื้นฟูชุมชนช่วยเหลือตัวเองได้มาจนทุกวันนี้

(สัมภาษณ์ เฉลิมรัตน์ เขียวนิล , 7 พฤษภาคม 2552)

การรวมกลุ่มกันเป็นเครือข่าย มีผู้ประสานงานเครือข่ายที่เข้มแข็ง จึงนับเป็นต้นทุนทางสังคมที่สำคัญ ทำให้บ้านไนไร่สามารถฟื้นฟูชุมชนตนเองโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน รวมถึงการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการไปช่วยเหลือชุมชนอื่นๆที่เป็นกลุ่มเครือข่าย และต่อมาได้เกิดเป็นการให้ความช่วยเหลือแก่ชุมชนพื้นที่นอกเครือข่าย 6 จังหวัดไปสู่ชุมชนพื้นที่อื่น ๆ ในประเทศ และด้วยประสบการณ์ ทำให้สามารถทำงานเข้าถึงผู้ประสบภัยอื่น ๆ ได้ดี

4.ความเป็นปึกแผ่น : ทูทางสังคมของชุมชน

ทูทางสังคมเป็นต้นทุนที่มีคุณค่าต่อการฟื้นฟูสภาพของชุมชนบ้านโนไร่ ชาวบ้านได้ฟื้นฟูอุปสรรคจากการประสบภัยพิบัติสึนามิครั้งใหญ่เมื่อ 4 ปีที่แล้วมาด้วยกัน กลายเป็นชุมชนที่มีอัตลักษณ์ของตนเองอย่างมั่นคง มีความเข้มแข็ง มีความไว้วางใจ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน รวมถึงมีผู้นำที่มีความซื่อสัตย์ สามารถประสานการทำงานกับหน่วยงานภายนอกและเครือข่ายได้เป็นอย่างดี แม้กระแสจากภายนอกจะส่งผลกระทบต่อทั้งระบบความเชื่อและสภาพวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน แต่ด้วยความเป็นชุมชนบ้านโนไร่มีคำสอนทางศาสนา และการอยู่กันแบบญาติพี่น้องผ่านการเรียนรู้ในการก่อร่างสร้างกลุ่ม และชุมชนขึ้นมาใหม่มีระบบครอบครัวและเครือญาติที่แน่นแฟ้น และมีพื้นฐานการดำรงชีวิตที่สอดคล้องพึ่งพาอาศัยฐานทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะทะเล ในการประกอบอาชีพ และดำรงชีวิตอยู่ จากที่เคยแบบต่างคนต่างอยู่สู่ดำเนินชีวิตแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีกลุ่ม และเครือข่ายที่เข้มแข็งเพราะต่างก็ต้องพึ่งพากันในการฟื้นฟูชุมชน นับเป็นประเด็นสาธารณะที่ชาวบ้านให้ความสนใจร่วมกัน มุ่งมั่นที่จะอยู่ในพื้นที่เดิมได้ การช่วยเหลือจากเครือข่ายและหน่วยงานภายนอกภายใต้การบริหารจัดการที่ดี การมีผู้นำที่เสียสละ มีความโปร่งใส มีความเชื่อเพื่อเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของชาวบ้าน เหล่านี้นับเป็นการพัฒนาทูทางสังคมทำให้ชุมชนบ้านโนไร่ได้พลิกฟื้นคืนสู่การเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ด้วยฐานของชุมชนเอง

รากฐานของการพัฒนาทูทางสังคมบ้านโนไร่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้และวัฒนธรรมของชุมชน โดยเฉพาะกระบวนการเรียนรู้ในกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรที่มี และวิถีการดำเนินชีวิตของคนกับธรรมชาติแวดล้อมรอบตัว นอกจากนี้การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน พึ่งพาอาศัยกัน มิให้เห็นอย่างชัดเจนในภาวะที่ประสบภัยสึนามิ ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องการดำเนินวิถีชีวิตทั่วไป การแบ่งปันทรัพยากร การทำมาหากิน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านชุมชนบ้านโนไร่ ซึ่งอาศัยอยู่ในชุมชนนี้มากกว่า 30 ปี เล่าให้ฟังว่า

การเกิดสึนามิ มันทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ว่าในที่สุดแล้ว เราต้องช่วยเหลือตนเอง ที่ผ่านมามีเราจะอยู่กันอย่างสงบสุขดี แต่เราก็ไม่ได้มีอะไรในชุมชนเราที่โดดเด่นมาก ต่างคนก็ทำงานการพัฒนาต่างๆกันทำโดยภาครัฐ ส่วนมากก็ อบต. แต่มันไม่ได้เน้นการมีส่วนร่วม ถ้าเขาให้ตั้งกลุ่มก็ตั้งกลุ่ม แต่เดี๋ยวก็เลิก เป็นอยู่แบบนี้มานาน เรื่องที่จะทำกิจกรรมร่วมกันก็ต้องเป็น อบต.ขอมา ยกเว้นเรื่องทำพิธีทางศาสนา ทั้งศาสนาพุทธ และอิสลาม อันนี้เราช่วยกันเอง ใครมาก็มาร่วมกัน ไม่ได้แบ่งว่าศาสนาใดพอดตอนเจอสึนามิ เราก็ไม่รู้จะหันไปหาใคร ทุกก็หวังพึ่งทางการเป็นธรรมดา แต่วันแรกความช่วยเหลือยังไม่มีมาถึงเลย ทุกคนยังงมงัย จังหวัดก็ไม่มีอะไร มีแต่ตามหาญาติกัน แล้วก็คอยฟังข่าว

ว่าจะมีอะไรอีก แต่ก็ไม่ได้มีอะไรสืบหน้า รู้แต่ว่า โดนกันตั้งแต่ที่ภูเกิด แล้วก็จังหวัดอื่นที่อยู่ติดอันดา มัน คื่นแรกก็อยู่กันลำบากมาก พุดที่ไรก็อยากร้องไห้ทุกที

(สัมภาษณ์ ราวี เล็กดำ, 9 พฤษภาคม 2552)

นอกจากนี้ นายสมบุญ ศรีรัตน์ สมาชิกในชุมชน ได้ให้สัมภาษณ์เพิ่มเติมว่า

.....พวกเราชาวบ้านมาทบทวน คิดดูกันว่า สิ่งที่ทำให้เราผ่านวันเวลา โดยเฉพาะในวันแรกที่เรายังไม่มีอะไร ไม่มีใครเข้ามาช่วยเหลือ เป็นเพราะเรามีความเห็นใจกัน ความช่วยเหลือกัน โดยเฉพาะคนที่บ้านถูกคลื่นซัดไม่มาก ก็แบ่งปันที่อยู่ให้ มีผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่ และผู้ที่คนนับถือในชุมชน ทั้งพี่กาเหล็ม จิระดม นายเจียน เกล็ดแก้ว พี่เชษฐ ก็ช่วยกันประสาน ช่วยเหลือกันเฉพาะหน้าไปก่อน ทั้งที่พัก อาหาร ถามว่าเรามีทุนทางสังคมอะไรบ้าง หลังเหตุการณ์สึนามิ เราได้มีโอกาสจัดตั้งกลุ่มเราเอง เป็นกลุ่มออมทรัพย์ มีกลุ่มบาติที่เราภูมิใจมาก มีห้องสมุดของโรงเรียนที่มูลนิธิต่างชาติเขาให้มา จนเป็นหน้าเป็นตาของหมู่บ้าน เราก็พยายามทำนุบำรุง ทางโรงเรียนจัดจ้างบรรณารักษ์เพื่อดูแลห้องสมุด ทำให้เยาวชน เด็กนักเรียนมีหนังสือดีๆอ่าน เราได้มีการแลกเปลี่ยน เกิดกระบวนการเรียนรู้ทั้งในหมู่บ้านและชุมชนอื่นๆ.....

(สัมภาษณ์ สมบุญ ศรีรัตน์, 10 พฤษภาคม 2552)

..... แม้ว่าสึนามิจะผ่านไปแล้วไปแล้ว 4 ปี แต่ก็ยังมีการประชุมกันอยู่เรื่อยๆ ยังมาเจอพูดคุยกัน และที่สำคัญ ในปีที่ผ่านมาเราก็ยังมีการคุยกันเรื่องจัดงานรำลึกการเกิดสึนามิ มันทำให้เรารู้สึกเหมือนมันเพิ่งเกิด และเราก็มีเพื่อนที่ร่วมชะตากรรมเดียวกับเรา เวลาเราคุยกัน เราก็ขอบคุณสึนามิ เหมือนทำให้ชุมชนพลิกวิกฤติเป็นโอกาส แต่จะให้เกิดอีก...ตายแน่ ภาวนาอย่าให้เกิดอีก แต่เมื่อมันเกิดแล้วเราก็สามารถพลิกเป็นโอกาสได้ หลายชุมชนก็มีลักษณะแบบนี้ แต่จะทำให้ชุมชนดีขึ้นมากน้อยแค่ไหน ก็ขึ้นกับชาวบ้านกับผู้นำ ความมีใจที่จะช่วยกันพัฒนา หรือจะเอาแต่เงินที่เขาให้ในระยะสั้น พอหน่วยงานจากไปก็หนักกว่าเดิม แบบนั้นก็มี

(สัมภาษณ์ วิชัย มณีโชติ, 11 พฤษภาคม 2552)

สิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดความเป็นปึกแผ่นของทุนทางสังคมในชุมชน คือการให้ความช่วยเหลือจากหน่วยงาน กลุ่ม หรือบุคคลจากภายนอก เช่นองค์การพัฒนาเอกชน ในรูปของมูลนิธิต่างๆทั้งมูลนิธิในประเทศไทยและต่างประเทศ รวมถึงการให้ความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกเป็นปัจเจกบุคคล และการช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐ แต่การให้ความช่วยเหลือนั้นหากไม่ได้มีการบริหารจัดการที่ดี ซึ่งจะต้องมาจากการวางแผน การที่ชุมชนมีการมองในระยะยาว ถึงความยั่งยืนของ

ชุมชน ซึ่งจะต้องการพูดคุยแลกเปลี่ยนอย่างสม่ำเสมอโดยมี องค์การพัฒนาเอกชน หรือ เอ็นจีโอ เป็น พี่เลี้ยงอย่างใกล้ชิด ตั้งแต่แรกจนจบกระบวนการ

หน่วยงานที่ให้ความช่วยเหลือ อย่างมูลนิธิเอกชนจะช่วยเราอย่างจริงจัง ทั้งเงิน และข้าวของที่เราจำเป็นต้องใช้ รวมถึงชวนให้เราคิดในประเด็นปัญหาเหมือนกัน เขาเรียกว่าประเด็นสาธารณะ อย่างที่บ้านในไร่หลังเจดีย์ นามิ เราก็มีประเด็นปัญหาร่วมกัน.....ที่จะต้องแก้ปัญหาร่วมกันมากมาย ทั้งเรื่องบ้านที่อยู่ ของใช้จำเป็น อาชีพ....การประกอบอาชีพประมง ซึ่งเป็นอาชีพหลักร่วมกันของชุมชน ปัญหาสุขภาพ อนามัยโดยเฉพาะ เด็กๆ ที่กำลังไม่สบายเยอะมากตอนนั้น พวกองค์กร มูลนิธิเอกชน ช่วยเราในเรื่องกระบวนการเรียนรู้ ร่วมกันเยอะมาก เกาะติด กินอยู่ที่นี้เลย ราวๆ 6 เดือนหลังจากนั้นก็มาหาเสมอๆ อย่างมูลนิธิศุภนิมิต มูลนิธิเด็ก เครือข่ายความร่วมมือพื้นฟูชุมชนชายฝั่งอันดามัน และหน่วยสิริธร ก็ยังมาติดตามพวกเราอยู่ เสมอๆ ความช่วยเหลือของหน่วยงานรัฐบาลก็ดี เพียงแต่ให้แล้วก็ไป กลับมาใหม่ก็นำคนที่ต้องการช่วยเหลือเราเข้ามาก็มี แต่ข้อเสียคือไม่ได้อยู่กับเรา หรือไม่ก็มาช่วยเรื่องที่เกี่ยวข้องกับงานของเขา อย่าง ทำบัตรประชาชน ฝังศพที่ดิน ลงทะเบียนผู้ประสบภัย แต่เขาก็ไม่สามารถทำอะไรได้มาก นอกจากทำตามงานที่ได้รับคำสั่งมา

(สัมภาษณ์ ราวี เล็กดำ, 9 มีนาคม 2552)

.....เข้าไปช่วยในฐานะองค์การพัฒนาเอกชน นโยบายของหน่วยงานก็คือเปิดกว้างให้ดูในเรื่องของการ ให้ความช่วยเหลือในระยะสั้น 6 เดือน และระยะยาว ตอนเข้ามาใหม่ๆ เราก็มีช่วยเหลือเฉพาะหน้าที่ จำเป็น และก็เห็นว่าความช่วยเหลือพวกนี้มีมากแล้ว เราก็เข้าไปแทรกอยู่ในกลุ่มชาวบ้าน ร่วมกิจกรรม กับเขาทุกอย่าง พยายามเน้นการทำงานรวมกลุ่มคน ให้ช่วยกันคิด ช่วยกัน จัดระบบให้มีการช่วยเหลือ กินอยู่ในชุมชน ทำงานความคิด เน้นให้ชาวบ้านต้องช่วยเหลือตนเอง อย่าหวังพึ่งใครแม้กระทั่งเอ็นจี โออย่างเรา เพราะเราก็ไม่รู้ว่าจะอยู่กับเขานานแค่ไหน แม้ว่าองค์การเราจะวางแผนให้ความช่วยเหลือ ผู้ประสบภัยในระยะยาว จำได้ว่าในตอนเข้ามาแรกๆ แจกจ่ายข้าวของที่จำเป็น ที่เหลือก็ให้ชาวบ้านที่ รับผิดชอบดูแล กำกับการเบิกของ มีการประชุมจัดทำระเบียบการเบิกจ่ายของ ความช่วยเหลือของคน ที่เร่ร่อนก็คือคนที่ไม่มีบ้าน เพราะถูกคลื่นยักษ์ ไม่สามารถอยู่ได้ แต่บางคนก็ไปอาศัยญาติ จำได้ว่า มูลนิธิจัดสรรงบประมาณสร้างบ้าน และซ่อมแซมบ้าน แล้วเกณฑ์แรงงานในชุมชนมาช่วยกัน

(สัมภาษณ์ สิริภา ชูไพบ, 11 มีนาคม 2552)

.....การช่วยเหลือจากภายนอกก็มีหลากหลายรูปแบบ หลายประเภทหน่วยงาน เดียวหน่วยงานไหนเขา อย่างไหน หน่วยงานไหนแบบนี้ เราเองก็เหมือนต้องมาแบ่งแยกว่า หน่วยไหนจะมาช่วยอะไร จะให้เรา ทำอะไร แต่ที่สำคัญนะชาวบ้านเองก็ต้องบอกได้ด้วยว่าเราจะให้หน่วยงานช่วยอะไร มูลนิธิบาง หน่วยก็ให้ความช่วยเหลือเหมือนกัน อย่างช่วยสร้างบ้านเหมือนกัน เราก็ต้องมีจำนวน และรายชื่อ ของ คนที่สำรวจได้ว่าต้องการความช่วยเหลือในการสร้างบ้านใหม่ หรือต้องการซ่อมแซม ก็ต้องมีคน

ประสานงานที่จะทำให้ชุมชนได้ประโยชน์สูงสุด ผมมีหลักการว่าคนที่เดือดร้อนมากกว่า อ่อนแอกว่าต้องได้รับความช่วยเหลือก่อน ทั้งการจัดเสปียง ทรัพยากร จัดระบบ เงินบริจาคกองกลาง เราประชุมกันทุกวัน สรุปงานวันต่อวัน และ วางแผนงานวันต่อไป แม้ในช่วงแรกคนจะไม่มาก ไม่ค่อยพูด แต่ก็ถือว่าเราเปิดพื้นที่ให้ได้คุยกัน อย่าให้อย่างเดียว ต้องให้ช่วยกัน พยายามไม่ให้ความช่วยเหลือเป็นรายบุคคล แม้กระทั่งการช่วยเรื่องบ้านก็ต้องได้รับความคิดเห็นจากที่ประชุมชาวบ้านเช่นเดียวกัน

(เฉลิมรัตน์ เชี่ยวนิล, สัมภาษณ์ 7 มีนาคม 2552)

....ในการทำงานเน้นความคิดเรื่องการพึ่งตนเองในชุมชน ให้เขาทำเอง มีกฎระเบียบกติการ่วมกัน แต่เมื่อมีปัญหาที่ต้องร่วมกันพิจารณา หน่วยงานเองก็ต้องทำงานหนัก เข้าไปถึงประชาชน เป็นแบบอย่างที่ดีอย่างเคร่งครัดตลอดระยะเวลา 2-3 เดือนอย่างมาก เราก็จะได้ใจชาวบ้านแน่นอน ยิ่งถ้ามีการประชุมใหญ่ต้องคุมที่ประชุมให้ได้ ทำแผนการแก้ไขปัญหา คัดสรรทีมงาน รอบคอบทุกขั้นตอนการทำงาน โดยเฉพาะเรื่องงบประมาณเราดูแล ติดตาม และรายงานให้ชาวบ้านทราบ แต่อย่าจัดการเอง มอบให้ชาวบ้าน หรือผู้ที่ได้รับมอบหมายดูแล เรากับทีมงานชาวบ้าน ต้องทำงานไปด้วยกันอย่างใกล้ชิด รวมถึงให้ชาวบ้านได้มีโอกาสขยายความช่วยเหลือไปสู่ชุมชนอื่น หากเป็นไปได้ เพราะจะทำให้ชาวบ้านรู้สึกมีคุณค่า มีกำลังใจ และเกิดเครือข่ายในการทำงานร่วมกัน มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลกันทำให้ไม่รู้สึกโดดเดี่ยว

(สัมภาษณ์ สิริภา ชูไพ, 7 มีนาคม 2552)

การเกิดเครือข่ายผู้ประสบภัยสึนามิ 6 จังหวัด เป็นทุนทางสังคมที่สร้างความมั่นคงในการทำงานเพื่อฟื้นฟูชุมชน รวมถึงการต่อสู้ในสิทธิชุมชนหลายเรื่อง โดยมีกระบวนการเรียนรู้ที่ร่วมกันสร้าง และมีองค์กรพัฒนาเอกชนจากภายนอกเป็นพี่เลี้ยงนำไปสู่การต่อสู้เพื่อเรียกร้องในสิ่งที่ชุมชนต้องการ และขยายไปถึงการเรียกร้องอื่นๆ ที่อาจจะไม่ได้กระทบต่อชุมชนโดยตรง แต่ก็ส่งผลถึงประชาชนในประเทศโดยรวม ดังที่นายเชษฐา ทราญทอง ผู้ใหญ่บ้านได้ให้สัมภาษณ์ว่า

นอกจากเป็นเครือข่ายช่วยกันต่อสู้เรื่องการออกโฉนดที่ดินป่าชายเลน ทั้งๆที่มีมติ ครม. เรื่องการแก้ไขปัญหาการจัดการพื้นที่ป่าชายเลน ในปี 2543 โดยกำหนดให้ราษฎรเข้าไปอยู่อาศัยในเขตป่าชายเลนโดยมิได้มีเอกสารสิทธิ และห้ามมิให้ออกเอกสารสิทธิใดๆ เรื่องนี้ต้องขอบคุณชาวบ้านและผู้นำบ้านน้ำเค็มที่ช่วยให้ความรู้เรา ทำให้บ้านโนไฉ่ผ่านพ้นเรื่องนี้ไปได้เร็วกว่าที่คิด ถ้าไม่ได้เราอาจเสียฐานายทุนเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ทั้งการต่อสู้ การประสานงานกัน ทำให้เราได้เรียนรู้อย่างเป็นกระบวนการมากขึ้นเรื่อยๆ ตอนหลังเราร่วมกันหมดถ้าเป็นเรื่องของการต่อสู้ เรียกร้องภาคประชาชน เราไปช่วยชาวบ้านต่อสู้ เรื่องที่ดินที่ภูเก็ตไปกันหลายชุมชน มีบ้านน้ำเค็มเป็นผู้ประสานของพังงา จัดงาน 1 ปีสึนามิภาคประชาชนที่ร่วมกันจัดเองตามที่เรากำลังต้องการ ส่วนของรัฐบาลเขาก็จัดของเขาไป เมื่อก่อนเวลามีประชุมกับเจ้าหน้าที่รัฐ ชาวบ้านจะต้องฟังว่าเขาสั่งให้ทำอะไร ตอนนี้อะไรประชุม..ยิ่งถ้าเป็นการประชุมเครือข่าย ชาวบ้าน

จะเป็นคนกำหนดแนวทางการทำงานเอง ไม่ใช่มานั่งรับคำสั่งเหมือนเมื่อก่อน บางครั้งเครือข่ายคุยกันแล้ว มีแนวทางการทำงานที่ต้องการแล้ว... จึงเชิญทางฝ่ายรัฐบาลที่มีทรัพยากร และมีหน้าที่ให้บริการประชาชนอยู่แล้ว พวกเราก็ร้องขอไปให้เขามาช่วยอำนวยความสะดวก หรือจัดสรรทรัพยากรด้านอื่นมาช่วยทำให้เรา เราก็ได้รับการช่วยเหลือดี

(สัมภาษณ์ เศรษฐ์ ทราญทอง, 8 มีนาคม 2552)

ความเป็นปึกแผ่นของทุนทางสังคมในชุมชนบ้านโนไร่ส่วนหนึ่งเพิ่มขึ้นมาได้มากกว่าเดิมที่มีอยู่ จากการที่เป็นญาติพี่น้องกันช่วยเหลือกันอยู่แล้วในหมู่ญาติพี่น้อง แต่สื่อนามิทำให้การปรากฏของทุนทางสังคมในชุมชนเพิ่มขึ้นมาได้อย่างรวดเร็ว และชัดเจนมาก เป็นทุนที่มีได้เป็นตัวเงิน และตรงข้ามกับทุนที่เป็นตัวเงิน ที่ชาวบ้านโนไร่ต่างก็เห็นร่วมกันว่ายิ่งใช้มันมาก ทุนนี้ก็ยังมิในชุมชนมากขึ้นเป็นทวีคูณ ดังที่ สายฝน เชียวนิล เภรบุญญิกกลุ่มบาติก ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

...ที่ผ่านๆมา ก่อนสื่อนามิในบ้านไร่ก็ทำงานตามอาชีพ มีทั้งออกเรือประมง รับจ้างขนปลา รับจ้างติดตายาง เพาะพันธุ์ยาง รับจ้างทั่วไป ธรรมดาที่ไม่ได้ช่วยอะไรกันมาก ปัญหาที่ติดกันมากก็เป็นปัญหาความยากจน ไม่มีเงินส่งลูกเรียน อยากให้ลูกได้เรียน ก็เลยต้องพยายามเก็บเงินไว้ อย่างพอมีพอกพอก็ต้องไปเรียนที่ ตำบลนาเตยก็ไกลหลายโล หรือเรียนที่วิทยาลัยชุมชนที่ท้ายเหมือง จนเกิดสื่อนามิเรารู้ดีว่าเราต้องช่วยกันรวมกัน เราก็ได้มาประชุมกันตอนแรกมาตามหน่วยงานที่มาช่วย เจ้าหน้าที่เขาก็เดินไปพบที่บ้านบ้าง เจอกันที่ศาลาหมู่บ้านบ้างก็ว่าจะประชุมกัน เขาก็เรียกประชุมแรกๆก็ยังหาข้อสรุปกันไม่ค่อยได้ ใครอยากพูดอะไรก็พูด จนหลายครั้งเข้า ก็เริ่มมีการวางแผนช่วยกัน ไม่ได้กำหนดให้ใครมีตำแหน่ง เหมือนขออาสาสมัครใครทำอะไรตรงไหนได้ก็ทำ จนทุกวันนี้เรายังมีการประชุมในหมู่บ้านเดือนละ 2 ครั้ง มีเรื่องอะไรที่เกี่ยวข้องกับพวกเราก็มาร่วมกัน ใครเดือดร้อนอะไรก็ช่วยกัน

(สัมภาษณ์ สายฝน เชียวนิล, 7 พฤษภาคม 2552)

ทั้งนี้ นายทวี เล็กดำ ได้ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า

....ผมว่าตอนที่เรามีปัญหา เราจะร่วมมือกันมาก แต่พอพอเวลาผ่านไป แม้เราจะมึนดประชุมกัน เรื่องนั้นเรื่องนี้ ความร่วมมือมันมีนะ แต่มันก็น้อยลงไป เริ่มติดเรื่องโน้นเรื่องนี้ มันเหมือนบางเรื่องไม่ได้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องเขาโดยตรง ปัญหาประเด็นร่วมกันเริ่มมีน้อยลง อย่างมูลนิธิศุภนิมิต ยังช่วยเรื่องอาชีพแม่บ้าน เรื่องการเรียนของเด็กที่เข้าโครงการอยู่ แต่ไม่ค่อยมีคนไปประชุมมากนัก หลังๆเห็นว่ามูลนิธิเขาก็ลงไปเป็นรายครอบครัวที่เขาช่วย การคุยกลุ่มก็น้อยลง ตอนเกิดสื่อนามิใหม่เรามีปัญหาเหมือนกันหมดจะมากจะน้อยก็ช่าง ส่วนตัวเห็นว่าการที่เราจะมีส่วนร่วมกันมากๆ เหมือนเมื่อตอนสื่อนามิ เหมือนต้องมีอะไรร่วมกัน ผมก็ไม่วุ่นว่ามันเป็นเงื่อนไขอะไรไปล่า

(สัมภาษณ์ ทวี เล็กดำ , 9 พฤษภาคม 2552)

...พูดถึงทุนทางสังคมในบ้านนี้ ทุกอย่างมันก็เป็นหมดนะ ช่วยกันแบ่งงานกันทำอย่างกลุ่มบาติก พอมีเด็กหญิงจบ ป.6 ม.3 พ่อแม่ไม่มีเงินส่งไปเรียนที่อำเภอ กลุ่มก็เอามาฝึก ครูก็ช่วยมากเรื่องนี้ ช่วยดูว่าใครมีฝีมือ แต่เราก็เปิดรับหมด อย่างปีนี้ก็มีสมาชิกใหม่เข้ามาฝึกวาดลายผ้า 24 คน ถ้าชอบทำได้...ทำจริงก็มีรายได้ ประธานบอกเลยว่าเราต้องสร้างเด็กรุ่นใหม่มาทำไม่อย่างให้หายไป เพราะตอนนี้กลุ่มก็ไปได้ดี ตลาดก็ดี สมเด็จพระเทพฯ ท่านช่วย ผ้าเราลายสวย สีสวย แต่ก็มีบางครั้งส่งไปถูกคัดออก หรือขึ้นโหนดส่งได้ เราก็เรียนรู้มากขึ้นเรื่อยๆ บางทีทางร้านภูฟ้าก็ส่งออเดอร์มาให้เราเลยว่าการแบบไหน เป็นประเภทอะไร เช่นเป็นเสื้อเชิ้ต เป็นกระเป๋ หรือหมวก เรื่องรายได้กลุ่มบาติกนี้จะโปร่งใสมาก มีการทำบัญชี มีการตรวจสอบบัญชี ทุกปี เรื่องนี้เป็นการปลูกฝังความคิดความซื่อตรงให้เด็กและสมาชิกด้วย นอกจากรายได้ที่ได้รับแล้วการทำผ้าบาติกก็ทำให้ผู้หญิงและเยาวชนในนี้ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์

นอกจากความเป็นปึกแผ่นของทุนทางสังคมในทางวัฒนธรรม ในด้านความช่วยเหลือ เกื้อกูล ความไว้วางใจกัน ความเคารพกฎระเบียบในชุมชนร่วมกันแล้ว การแบ่งปันอาหาร ทรัพยากรต่างๆในชุมชน ก็นับเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

การให้ซึ่งกันและกันในหมู่บ้านนี้ ถ้าคิดดีก็มีหลายรูปแบบนะ โดยเฉพาะทางด้านศาสนา ในศาสนาพุทธ ทางภาคใต้มีประเพณีวันเดือนสิบ ที่เป็นการทำบุญให้บรรพบุรุษ ที่ล่วงลับไปแล้ว ทุกบ้านจะทำกับข้าว อาหาร และที่สำคัญมีขนมที่ปกติหากินไม่ได้ จะมีก็ตอนงานเดือนสิบเท่านั้น เช่น ขนมท่อนใต้ ขนมเทียน ขนมลา ขนมห่อ กับข้าว ของคาวต่างๆ เข้ามาทำบุญตักบาตรด้วยกัน ฟังพระเทศน์ ถวายอาหารพระ แล้วนำอาหารลงชนิดที่มีใส่กระตุงเล็กๆ ไปวางให้บรรพบุรุษ เป็นการเซ่นไหว้ เป็นประเพณีที่ชุมชนให้ความสำคัญมาก เด็กเยาวชน ใครทำงานที่ไหนต้องกลับมาบ้านในวันเดือนสิบ มาทำบุญ กินข้าวที่วัดด้วยกัน ใครทำอะไรมาก็นั่งกินรวมกัน แล้วหลังจากนั้นก็มีการแจกอาหารให้ชาวมอแกน หรือชาวเลที่มา ซึ่งถือเป็นการทำทาน หรือบางครั้งชาวเลก็ไปเอาที่บ้าน แล้วก็มีแจกเสื้อผ้า ข้าวของที่ไม่ได้ใช้แล้วแต่ยังมีสภาพดีอยู่ และใครจะให้ของใหม่ก็ได้ แต่ไม่เป็นที่นิยม ส่วนใหญ่ก็เอามาจากในบ้านของเรา ส่วนในด้านของศาสนาอิสลาม การให้อยู่ในประเพณีวันฮาลีรียอ ซึ่งทำพิธี 2 วันด้วยกัน วันแรกเป็นวันสุดท้ายของการถือศีลอด มุสลิมจะชำระร่างกายสวมเสื้อผ้าใหม่สวยงาม เพื่อไปร่วมละหมาดที่มัสยิด มีการขอขมาพ่อแม่ ญาติพี่น้อง และการบริจาคทาน โดยเฉพาะข้าวสารให้คนยากจนในหมู่บ้าน และเยี่ยมหลุมฝังศพบรรพบุรุษที่กุโบร์ ส่วนวันที่สอง มีประเพณีสำคัญ คือการเชือดสัตว์เป็นอาหารให้คนจนอย่างทั่วถึงกัน วันนี้เป็นวันที่ตรงกับการประกอบพิธีฮัจญ์ ณ นครเมกกะ ของมุสลิมทั่วโลก ทั้งสองศาสนาที่คนบ้านในไร่ นับถือ ต่างก็ให้ความสำคัญกับการให้กับคนที่ยากจนกว่า เป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาเป็น 100 ปี เป็นงานที่ทำให้ความสัมพันธ์ในชุมชนแน่นแฟ้นขึ้น ประเพณีของศาสนาไหน คนก็ไม่ได้แบ่งแยกไปร่วมกันทั้งนั้น

(สัมภาษณ์ สายฝน เขียวนิล, 7 พฤษภาคม 2552)

เด็กและเยาวชนเป็นกลุ่มประชากรกลุ่มหนึ่งที่ทางชุมชนให้ความสำคัญมาก เนื่องจากเด็กและเยาวชนจะต้องเป็นคนรุ่นต่อไปที่จะขับเคลื่อนพัฒนาหมู่บ้านต่อไป ดังนั้นในชุมชนบ้านโนไฉจึงได้ร่วมกันกำหนดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมเด็กและเยาวชน เช่น คนรุ่นใหม่ใส่ใจสิ่งแวดล้อม การพัฒนาศักยภาพด้านกีฬาสำหรับเด็กและเยาวชนอย่างต่อเนื่อง การรณรงค์ส่งเสริมให้เด็กรุ่นใหม่ช่วยกันปลูกป่าชายเลน รวมถึงการสนับสนุนกิจกรรมในโรงเรียนบ้านโนไฉ เพื่อให้เด็กมีกิจกรรมด้านอื่นๆ นอกห้องเรียน นอกจากการเรียนในชั้นเรียนแล้ว ชุมชนเล็กๆแบบบ้านโนไฉจึงมีเด็กและเยาวชนที่มีความรักใคร่ สมัครสมานสามัคคี มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เมื่อโตขึ้นเขาก็จะมีความผูกพันกับบ้านเกิด

....หมู่บ้านเล็กๆส่วนใหญ่อีกู้จักกันหมด เด็กส่วนหนึ่งพ่อแม่ยากจนไม่มีโอกาสไปเรียนไกล ก็จะโตอยู่ในพื้นที่หมู่บ้านนี้ หรืออาจจะออกไปทำงานที่ท้ายเหมือง ภูเก็ตบ้างแต่ก็น้อย ส่วนใหญ่ก็ช่วยออกประมงรับจ้างติดตาข่าย แต่ปัจจุบันเด็กเริ่มออกไปเรียนนอกพื้นที่มากขึ้น พ่อแม่พยายามให้ลูกได้เรียนจบปริญญามากขึ้น ผมก็ว่าดี แต่อย่าให้หายไปหมด เหมือนบางที่ที่เข้าไปมีแต่คนแก่ เด็กไปโรงเรียน ที่เป็นวัยทำงานก็ไปทำงานรับจ้างที่ในเมือง เราเห็นเด็กออกไปเรียนมากขึ้น กลัวจะเป็นเหมือนชุมชนอื่น อีกอย่างอยากให้เด็กใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ด้วย ก็เลยพยายามตั้งกลุ่มเยาวชน แล้วส่งเสริมการทำกิจกรรมร่วมกัน เขาอยากทำอะไรก็บอกทางผู้ใหญ่ ผู้ช่วยผู้ใหญ่ก็ได้ แล้วก็มาพิจารณาร่วมกัน อยากให้เด็กรุ่นใหม่รักและผูกพันกับบ้านเกิดเหมือนที่คนรุ่นนี้เป็น แต่ก็ไม่ได้อะไร เด็กมันออกไปข้างนอกได้ง่ายกว่า.....

(สัมภาษณ์ เฉลิมรัตน์ เขียวนิล, 7 พฤษภาคม 2552)

และ

.....รุ่นเด็กๆที่ออกไปทำงานนอกหมู่บ้านไปที่ภูเก็ต ไปทำรีสอร์ทที่เขาหลัก ทำงานที่ท้ายเหมืองก็มีบ้างที่ท้ายเหมืองนี้ เข้าไปเย็นก็กลับ ภูเก็ตต้องพักที่โนนเลย เดือนหรือ 2 เดือนเขาก็กลับบ้านกันที่หนึ่ง โดยเฉพาะงานวันเดือนสิบ หรือวันฮารีรายอ ก็จะกลับมา พ่อแม่ก็ดีใจ หมู่บ้านก็คึกคัก สนุกสนานกันดี อันนี้คิดว่าเด็กเขาไปทำงานแล้วยังผูกพันกับครอบครัวและชุมชนอยู่ เป็นเพราะความผูกพัน ความใกล้ชิดกันในครอบครัว แต่ในตอนนี้เราสร้างกิจกรรมให้เด็กรุ่นใหม่มากขึ้น ก็คิดกันว่าน่าจะช่วยให้เด็กเขามีความผูกพัน ก็คิดว่าจะทดแทนกับสิ่งใหม่ที่จะเข้ามาแล้วทำให้เด็กเขาห่างไกลบ้านออกไปมากขึ้น... พวกเด็กๆจะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ต่อไปที่จะต้องรับผิดชอบหมู่บ้านนี้.....

(สัมภาษณ์ วิชัย มณีโชติ, 11 พฤษภาคม 2552)

นอกจากนี้ นายราวี เล็กดำ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ได้ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า

สิ่งที่กรรมการในชุมชนพยายามส่งเสริมให้เด็กและเยาวชน.....วัยรุ่นในชุมชนเราทำ ไปแล้วก็คือการปรับปรุงสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการปลูกปายาเลน เรื่องขยะ อย่างการปลูกปายาเลนเด็กเขามีแรงเยอะก็ช่วยได้มาก เรื่องส่งเสริมการแข่งขันกีฬาในโรงเรียน แล้วก็มาเป็นตัวแทนชุมชน มีแข่งกันระหว่างหมู่บ้าน ในจังหวัด มีพาเด็กและเยาวชนไปดูงานในจังหวัดอื่นบ้าง ส่วนมากดูงานนี้ อบต.เขาจัด เพราะต้องใช้เงินมาก อย่างปลูกปายาเลนเราทำกันเอง ก็ไม่ได้ใช้เงินอะไรมาก อย่างเดือนที่แล้วปลูกกันก็หุงข้าวมากินด้วยกันตอนกลางวัน พันธุ์ไม้ก็ไปขอที่ศูนย์กล้าไม้ที่วังทอง เด็กเขาก็สนุกกัน ผู้ใหญ่ก็ร่วมด้วย ก็ช่วยกันดี เพราะเป็นสมบัติของทุกคน โดยเฉพาะรุ่นลูกหลานเรา ที่จะได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน แต่ก็มีบางคนมาไม่ได้ เพราะติดงานงานรับจ้างบ้าง เรื่องลูกหลานบ้าง แต่คราวต่อไปเขาก็มา ใครติดธุระก็ไม่เป็นไร นี่ก็คิดกันว่าให้ทางโรงเรียนเข้าร่วมด้วย เหมือนกิจกรรม อบพร. ตอนซ่อมหมันภัย เราก็ให้โรงเรียนเขามาช่วยด้วย

(สัมภาษณ์ ราวี เล็กดำ, 9 พฤษภาคม 2552)

ทุนทางสังคมที่สำคัญในการผูกโยงให้คนอยู่ร่วมกัน ไม่เห็นแต่ประโยชน์ส่วนตนเป็นใหญ่ แต่ต้องเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมก่อน สิ่งเหล่านี้สะท้อนออกมาได้จากการที่ชุมชนมีระเบียบกฎเกณฑ์ มีแผนพัฒนา ซึ่งก็เปรียบเสมือนนโยบาย หรือการชี้แนวทางในการพัฒนาชุมชนบ้านในไร่ที่มาจากการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชนอย่างแท้จริง เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน มีความซื่อสัตย์และจริงใจต่อกัน

ตั้งแต่เกิดสันามิ พวกเรารู้จักการทำงานที่เรียกว่ากระบวนการทำงานชุมชนมาก จากมูลนิธิที่ทำงานแบบอยู่กินที่นั่นเลย ไม่ใช่มาวันเดียว หรือคืนเดียวแล้วกลับ เริ่มตั้งแต่ประชุมหารือ การแจกของบริจาคให้ชาวบ้านว่าเอาหรือไม่ แล้วก็เรื่องการสร้างบ้าน การพัฒนากลุ่มอาชีพ จัดซื้ออุปกรณ์ทำอาชีพ จนหลังเราเริ่มหันมาทำแผนชุมชนที่ อบต. ทางส่งเสริมให้ทำ ถ้าเป็นแต่ก่อนก็ทำกันอยู่ไม่กี่คน แต่แผนชุมชนปีนี้นักในชุมชนมีส่วนร่วมมากขึ้น เรื่องนั้นถ้าไปแลหมู่บ้านข้างๆ บางบ้านก็เหมือนเดิมนะ แต่บางบ้านก็เข้มแข็งขึ้น มันก็ไม่น่าขึ้นกับผู้นำนะ สังเกตแลหมู่บ้านไหนผู้นำเอาจริงเอาจัง ชุมชนเขาก็เอา ก็เข้มแข็งต้องใช้เวลาละ แต่ มีบางหมู่บ้านก็เหมือนเดิม เพราะไม่มีใครทำจริง แต่เราก็อย่าไปออกชื่อเขาเลย.....

(สัมภาษณ์ กาเหล็ก จิระดม, 9 พฤษภาคม 2552)

นอกจากนี้ทั้งชุมชนบ้านในไร่และบ้านน้ำเค็มเห็นร่วมกันว่า เครือข่ายพื้นฟูพื้นที่ประสบภัยอันดามัน ซึ่งเป็นเครือข่ายชาวบ้านที่รวมตัวกัน 6 จังหวัด เป็นการช่วยเหลือกันที่เป็นประโยชน์ต่อ

ส่วนรวมเป็นอย่างมาก เป็นทุนทางสังคมที่สำคัญในการแก้ปัญหาของชุมชน โดยชุมชนบ้านโนไร่ ซึ่งเป็นชุมชนเล็กๆ ห่างไกล ในขณะที่ชุมชนบ้านน้ำเค็มเป็นชุมชนขนาดใหญ่ อยู่ใกล้เขาหลัก ซึ่งเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่โด่งดัง เป็นที่รู้จักทั่วโลก ในขณะเดียวกันก็เป็นชุมชนที่ติดทะเลอันดามันที่ถูกคลื่นยักษ์สึนามิ กวาดบ้านเรือนไปเกือบทั้งหมด จึงทำให้ความช่วยเหลือหลังโศกนาฏกรรมที่ชุมชนบ้านน้ำเค็มเป็นจำนวนมากก่อน ทำให้ชุมชนบ้านน้ำเค็มได้บทเรียน ในขณะเดียวกันก็เป็นชุมชนที่มีผู้นำที่เข้มแข็ง บ้านโนไร่จึงได้รับบทเรียนจากการแลกเปลี่ยน การทำงานร่วมกันในเครือข่าย ดังที่ผู้ใหญ่บ้านได้ให้ สัมภาษณ์ว่า

..... เมื่อมีการตั้งเครือข่ายผู้ประสบภัย เราก็มีการส่งตัวแทนมาประชุมกัน ผลักเปลี่ยนเวียนกันไปในแต่ละพื้นที่ จังหวัดแล้วแต่ตกลงกัน จำได้ว่าช่วงต้นปี 2548 ได้มีการนัดประชุมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ พูดกันเรื่องความคืบหน้าของการแก้ปัญหา ความช่วยเหลือที่แต่ละชุมชนได้ ปรากฏว่าชุมชนเราบ้านโนไร่ยังไม่ได้รับความช่วยเหลือเลย ไม่ว่าจะเป็นความช่วยเหลือพื้นฐาน ข้าวสาร อาหารแห้ง ก็เลยเสนอกันมาให้ชุมชนที่ได้รับของบริจาคมากแล้วให้ส่งต่อไปยังชุมชนอื่น เพราะเราก็มีปัญหาเหมือนกัน แต่ว่าชุมชนใหญ่แบบเขาหลัก น้ำเค็มคนรู้จักมากกว่า เข้าไปง่ายกว่า บ้านโนไร่ก็เลยได้รับของบริจาคจากบ้านน้ำเค็ม ตอนแรกเริ่มด้วยของบริจาคก่อน ตอนหลังก็เป็นเครือข่ายทำงานกัน แลกเปลี่ยนปัญหากัน พอตอนหลังของบริจาคมก็ทยอยมาเรื่อยๆ ผ่านอำเภอมาร เราก็ไม่ต้องรับของบริจาคจากชุมชนอื่น แต่ยังนัดพูดคุยกัน เครือข่ายเหมือนเดิมทุกเดือน สมาชิกก็ขยายกว้างขึ้นเรื่อยๆ ทุกครั้งที่ประชุมก็มีข้อสรุปจากที่ประชุมเสนอไปหน่วยงานที่ดูแลเรื่องนโยบายการให้ความช่วยเหลือ เครือข่ายก็ดูมีน้ำหนัก เสนออะไรไปก็ดูน่าเชื่อถือ....

(สัมภาษณ์ ราชวิ เล็กดำ, 9 พฤษภาคม 2552)

อย่างไรก็ดีในประเด็นนี้ นายสุทัศน์ หลีบำรุง ได้ให้สัมภาษณ์เพิ่มเติมว่า

.....การทำงานของเครือข่ายทำให้การแก้ปัญหาของชุมชน ที่มีอยู่หลายประเด็น เช่น ปัญหาที่ดิน ปัญหาขามอกแกงที่อยู่มานาน แต่ไม่เคยมีทะเบียนบ้าน กลุ่มคนเหล่านี้จำเป็นมากที่เครือข่ายต้องช่วยเหลือ เพราะเขาช่วยตัวเองไม่ได้หรอก ไม่รู้อะไรเลย กฎหมายบ้านเมืองก็ไม่รู้ การเชื่อมโยงเครือข่ายนี้เป็นสิ่งที่ดีมาก เพราะส่วนใหญ่ชุมชนจะมีปัญหาไม่ต่างกันมากอย่างมีชุมชน 30 ชุมชนอย่างน้อยะที่มีปัญหาเรื่องที่ดินของรัฐ ที่ดินป่าชายเลน ที่อุทยาน ป่าสงวนที่ชุมชนอยู่กันมานานแล้ว บางที่อยู่กันมานานกว่า 100 ปี มาหลายชั่วคน ชาวบ้านพูดกันติดปากว่า ผู้บุกเบิกกลายเป็นผู้บุกรุก ที่สำคัญที่บ้านโนไร่เจอปัญหา นายทุนออกโฉนดที่ดิน มาขับไล่ชาวบ้าน พวกเราก็ไม่ยอม มีทั้งที่บ้านน้ำเค็ม ทับตะวัน แหลมป้อม เราก็ต่อสู้กันในนามของเครือข่าย แม้เราไม่ยอมเสียที่ดินให้นายทุน แต่ชาวบ้านบางส่วนแต่น้อยมากยอมขายไปเพราะเห็นแก่เงิน.. แต่ก็น้อยมาก...มี 3 คน ในหมู่บ้าน พวกนายทุนก็ไม่น่าจะเอาไปทำประโยชน์อะไรได้ ถ้าชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ยอม เพราะที่ดินที่ได้ไปนั้นน้อยมาก คนที่ยอมขายไปตอนนั้น

เขาก็เสียดาย เงินที่ได้ใช้ไม่นานก็หมด ที่ดินก็หายไปด้วย มันก็เป็นบทเรียนให้กับชาวบ้านทั่วไปที่จะขาย
ที่ดินเดิมของตัวเองด้วยนะ.....

(สัมภาษณ์ สุทัศน์ หลืบบำรุง, 8 พฤษภาคม 2552)

ปัญหาที่เกิดขึ้น และได้รับการแก้ไขผ่านระบบเครือข่าย นับว่าเป็นแนวทางในการ
แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี เปรียบเสมือนเป็นกฎ กติกา เป็นกลไกควบคุมการอยู่ร่วมกันใน
ชุมชน และเป็นการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชนไปด้วย เป็นการเรียนรู้จาก
ประสบการณ์ที่ชาวบ้านได้สัมผัสจริง ปัญหาและการร่วมมือกันแก้ปัญหา ทำให้ชุมชนมีความ
สามัคคีการมากยิ่งขึ้น รวมถึงเป็นการเตรียมชุมชนในการพึ่งตนเอง เมื่อองค์การพัฒนาเอกชนที่
ลงพื้นที่เป็นพี่เลี้ยงจะค่อยๆถอนตัวออกจากชุมชนไป ซึ่งมีศักยภาพในการเชื่อมต่อความช่วยเหลือ
และทรัพยากรจากภายนอกโดยไม่ผ่านโครงสร้างองค์กรรัฐ แต่ทำงานคู่ขนานไปกับกลไกรัฐ เพื่อการ
ฟื้นฟูและพัฒนาพื้นที่

ประชาคมบ้านโนไร่เริ่มมีความเข้มแข็งมากขึ้นเรื่อยๆ สิ่งสำคัญในการจัดสวัสดิการชุมชน
เพื่อให้ชาวบ้านสามารถอยู่ได้อย่างมีคุณภาพชีวิตที่ดีพอสมควร การแก้ปัญหานี้เน้นกระบวนการ จน
ภายหลังได้มีการคิดฟื้นฟูกลุ่มออมทรัพย์ในรูปแบบสหกรณ์ สมาชิกทุกคนเป็นเจ้าของ โดยการลง
หุ้นของชาวบ้าน และนำเงินบริจาคส่วนหนึ่งมาสมทบ เพื่อให้สมาชิกในชุมชนสามารถกู้ยืมเงินไปใช้
ในสิ่งที่จำเป็นในอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำ ซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านมีความจำเป็นในด้านที่อยู่อาศัย และการ
ฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชน กระบวนการเรียนรู้ในการบริหารจัดการชุมชนของตนเอง โดยมีองค์การ
พัฒนาเอกชน โดยเฉพาะมูลนิธิศุภนิมิต วิฤตการณ์จากสึนามิทำให้ชุมชนได้เรียนรู้ปัญหาจากการ
ทำงาน การถกเถียงกันเพื่อหาข้อตกลงที่ดีที่สุดให้กับชุมชน โดยมีพัฒนาการดีขึ้นโดยเฉพาะการ
รวมกลุ่ม การแสดงความคิดเห็น โดยเฉพาะกลุ่มผู้หญิงมีทักษะการทำงานโครงการต่างๆดีขึ้น อย่าง
เห็นได้ชัด จนปัจจุบันกลุ่มผู้หญิงสามารถบริหารจัดการกลุ่มผ้าบาติกเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังที่
สมาชิกกลุ่มผ้าบาติก ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

.....ที่ผ่านมาในชุมชนเรา ผู้หญิงจะอยู่บ้าน ให้ผู้ชายเขาเป็นคนจัดการ เราคิดว่าเราเป็นผู้หญิงเป็นช้าง
เท้าหลัง ก็ทำกับข้าวดูแลลูก ผู้ชายเขาก็ออกไปหาเงินมาเลี้ยงครอบครัวผู้หญิงมุสลิมที่นี้จะเคร่งทำตาม
ศาสนามาก แบ่งงานกันชัดเจน..ผู้หญิงผู้ชาย แม่บ้านต้องดูแลบ้าน ดูแลลูก สามียิ่งดีที่ที่สุด จนเกิดสึนามิ
..ทุกอย่างซบเซา ผู้หญิงก็ต้องมีบทบาทมากขึ้น เพราะต้องช่วยกัน จนมีเจ้าหน้าที่มูลนิธิมาทำงานใน
ชุมชน มาให้คำแนะนำ จัดทำกลุ่มแม่บ้านมีงานหลายอย่าง ทั้งเรื่องการดูแลเด็ก อาชีพ จนเป็นกลุ่มบาติก

นี้แหละ ตอนนี้เราก็กินกันเอง ทำบุญซี มีฝ่ายற்றுบุญทำบุญซี แต่ก็ไม่ได้ห้ามพวกผู้ชาย ถ้าสนใจก็เข้ามาได้....

(สัมภาษณ์สายฝน เขียวนิล, 5 มีนาคม 2552)

ก่อนที่จะมาเป็นกลุ่มบาติกที่บริหารโดยกลุ่มแม่บ้านของบ้านโนไร่ กลุ่มผู้หญิงในชุมชนก็ต้องผ่านการเรียนรู้ การลองผิดลองถูก การทะเลาะ ถกเถียงกันมากพอสมควร จนเมื่อเวลาผ่านไปเมื่อการพูดคุย ถกเถียงผ่านไปหลายครั้ง จนตกผลึก โดยการช่วยเหลือของหน่วยเฉพาะกิจสิทธิธรรมที่มาช่วยเสริมในสิ่งที่กลุ่มยังขาด เช่น เงินทุน อุปกรณ์ อาคารที่ทำการ รวมถึงที่จัดวางผ้าวาดลายดังที่สะท้อนออกมาจากการให้สัมภาษณ์ มีใจความตอนหนึ่งว่า

.....ก่อนนี้ก็ไม่คิดนะว่า ผู้หญิงเราจะมาถึงนี้ได้ ส่วนมากพบกันที่ละหมาด ที่มีสยิส ถามทุกข์สุข เรื่องลูก เรื่องไปโรงเรียน จนเมื่อเขาเข้ามาทำกิจกรรมกลุ่มแม่และเด็กอบรมเรื่องการเลี้ยงดูลูก เรื่องอาหาร อบรมให้ความรู้เรื่องผู้หญิงตั้งครรภ์ พอเวลาผ่านไประยะหนึ่งก็อบรมเรื่องการทำอาชีพเสริม การช่วยเหลือเรื่องอุปกรณ์การทำประมงเรื่องนี้ก็เป็นพวกผู้ชายที่มาพูดกัน จนมาถึงการทำผ้าบาติกตอนแรก เราก็ไม่ค่อยกล้า ไม่ค่อยมีคนมาร่วม แต่มีฉันและน้องๆ 2-3 คน อย่างสายฝน หวา เขียด ที่ช่วยกันมาตั้งแต่ต้น..แต่กลุ่มผู้หญิงไม่ค่อยพูดกันมากเหมือนผู้ชาย..ส่วนมากถ้าเขาด้วยก็มา ถ้าไม่เขาก็ไม่มา อยู่บ้านทำโน่นทำนี่ไป...

และ

.....แรกๆก็ไม่รู้เรื่องอะไร เขาให้มาก็มา ก็จะหายไปเรื่อยก็จะเหลือเฉพาะคนที่สนใจจริงๆ ทำไปทำมาพอมีครุมาสอนอย่างจริงจัง เริ่มมีตลาด ผ้าที่ทำเสร็จร้านภูฟ้ารับซื้อหมด บางครั้งก็ขายในชุมชน ขายคนที่เขาเข้ามาเยี่ยม หรือคนที่เข้ามาช่วย เราก็มีกำลังใจ บางเดือนได้รายได้แบ่งแล้ว คนละ 3,500-4,000 บาท เราก็ดีใจ เงินที่ได้มาช่วยจนเจือค่าใช้จ่ายในครอบครัวเราได้มาก แล้วก็ได้พบปะคุยกัน ช่วยกันแก้ปัญหา นานเข้า พอเข้าปีที่ 2 สมาชิกเริ่มมากขึ้น เพราะเขาได้เห็นของจริงว่าได้ประโยชน์จริงๆ กลุ่มผ้าบาติกก็เข้มแข็งขึ้นเรื่อย มีผลผลิตที่มากขึ้น หลากหลายประเภท ทั้งเสื้อผ้า กระเป๋าใบเล็กใบใหญ่ ทำเป็นของใช้ต่างๆ ผ้าผืนก็มีลายที่สวยงามขึ้น ส่วนใหญ่ทางร้านภูฟ้าออกแบบมาให้เลย เราก็ได้เรียนรู้การวาดลายผ้า ทั้งลายดอกไม้แบบแปลกๆ ลายสัตว์ต่างๆ มีการวาดลายใหม่ๆ อยู่ตลอด....

(สัมภาษณ์ ฮาเหลี่ยม เขียวนิล, 10 พฤษภาคม 2552)

การก่อเกิดกลุ่มผู้หญิงผ่านการทำผ้าบาติก โดยการส่งเสริมของหน่วยเฉพาะกิจสิทธิธรรม ทำให้ผู้หญิงได้มีโอกาสรวมกลุ่ม ได้ใช้ศักยภาพในการพัฒนากลุ่มเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน ทำให้ผู้หญิงได้มี

โอกาสเรียนรู้การทำงานนอกบ้าน เกิดความภาคภูมิใจในตนเอง เห็นคุณค่าในตนเอง มีทางเลือกในชีวิตมากขึ้น มีโอกาสได้สร้างงาน สร้างรายได้ด้วยตนเอง ส่วนหนึ่งก็ไม่ต้องพึ่งผู้ชายในด้านรายได้เพียงคนเดียว ในขณะที่เดียวกันผู้หญิงก็เกิดกระบวนการเรียนรู้อย่างหลากหลาย สามารถแก้ไขปัญหาต่างๆได้ด้วยการเน้นการมีส่วนร่วม มีการประชุมอย่างต่อเนื่อง นับเป็นทุนทางสังคมที่มีคุณค่าเป็นอย่างมากในชุมชนบ้านโนไร่ และทุนทางสังคมเหล่านี้เป็นภาพในชุมชนที่มีคุณค่าในการฟื้นฟูชีวิตในชุมชนหลังจากภัยพิบัติสึนามิ ดังที่นางฮาเหรียม เขียวนิล ประธานกลุ่มบาติก ได้ให้สัมภาษณ์เพิ่มเติมว่า

.....บอกได้ว่าในหมู่บ้านเราเป็นมุสลิม คำสอนทางศาสนามีส่วนในการส่งเสริมให้ผู้ชายเป็นผู้นำครอบครัว ควบคุมทุกอย่างในบ้าน ผู้ชายเป็นคนตัดสินใจ มีกิจกรรมอะไรส่วนมากก็เป็นพวกผู้ชายไป ผู้ชายเขาเข้าใจมากกว่า อย่างเวลา อบต.ประชุมก็มีแต่ผู้ชาย ไปมัสยิดก็มีแต่ผู้ชาย เหมือนสอนให้ผู้หญิงอยู่บ้านดูแลบ้าน จนเกิดสึนามิ ผู้หญิงก็ต้องออกมาทำงานเคียงบ่าเคียงไหล่ผู้ชาย จะรออยู่บ้านเหมือนเมื่อก่อนไม่ได้แล้ว ต้องออกมาช่วยกัน แล้วมีการทำกิจกรรมอื่นๆตามมา มันก็เหมือนเปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้มาร่วมกลุ่มกัน คนที่มีแววเก่งๆ 2-3 คนก็มาเป็นผู้นำจนกลายเป็นกลุ่มบาติกที่ทั้งเป็นที่ทำอาชีพ พุดคุยปัญหา ปรึกษาหารือกันในเรื่องต่างๆ รวมทั้งเป็นรายได้ มันก็ทำให้ผู้หญิงมีคุณค่ามากขึ้น

(สัมภาษณ์ ฮาเหรียม เขียวนิล, 10 พฤษภาคม 2552)

หลังเกิดสึนามิในชุมชนบ้านโนไร่นอกจากจะทำให้กลุ่มผู้หญิงสามารถบริหารจัดการกลุ่มของตนเองได้ จนประสบความสำเร็จเป็นอย่างมาก ในระยะเวลา 3-4 ปีที่ผ่านมา ผู้หญิงในชุมชนมีความเข้มแข็งมากขึ้น กล้าต่อสู้กับความไม่ถูกต้องในครอบครัวที่ผู้หญิงต้องแบกรับมานาน ดังที่นางวันดี จิระดม ซึ่งเป็นสมาชิกกลุ่มบาติกได้ให้สัมภาษณ์ว่า

....ที่ผ่านมาผู้หญิงเรายอมรับทุกอย่าง ไม่ค่อยมีปากมีเสียงกับใคร พอเราได้มาร่วมกลุ่ม พุดคุยกัน ทำกิจกรรมด้วยกัน เราก็ช่วยเหลือกันมากขึ้น ก่อนนี้ซัก 5-6 เดือนมีสมาชิกกลุ่มเรา..ผู้ชายไปมีผู้หญิงคนใหม่แล้วไม่สนใจ ไม่รับผิดชอบลูกเมีย กินเหล้าแล้วเตะทำร้ายเมีย เรื่องแบบนี้มุสลิมรับไม่ได้อยู่แล้ว ทะเลาะกันนานแล้ว อยู่กันก็ไม่มีความสุขอะไร ผู้หญิงก็หนีออกมาจากบ้านมาอยู่ที่บ้านญาติ จนในตอนหลังก็ตกลงเลิกกัน ผู้ชายในหมู่บ้านบางคนเขาก็ว่า ทำแบบนี้ผู้หญิงจะปึกล้าหาแข็งมากขึ้น เราก็ไม่เห็นว่ามันจะมีอะไรนอกจากทำให้ผู้หญิงเรามีบทบาทในชุมชนมากขึ้น ก็จะได้ช่วยกันทำงานมากขึ้น ไม่ดีหรือ ตอนนี้นางานกิจกรรมหลายๆอย่างก็ได้กลุ่มผู้หญิงมาช่วยกัน ทางเราเองก็ส่งเสริมบอกว่าดี เพราะจะมีโครงการเรื่องอื่นๆเข้ามาอีกหลายเรื่อง

(สัมภาษณ์ วันดี จิระดม, 10 พฤษภาคม 2552)

ในระยะหลังจากที่เกิดสึนามิ บทบาทของผู้หญิงนับเป็นต้นทุนทางสังคมอีกประการหนึ่งที่ช่วยในการพัฒนาฟื้นฟูชุมชนได้รวดเร็วขึ้น จากเดิมที่ชุมชนมีแต่ผู้ชายในการมีส่วนร่วม หรือจัดตั้งกลุ่มเพื่อพัฒนาชุมชน แต่ปัจจุบันผู้หญิงในชุมชนมีบทบาทมากขึ้น โดยเฉพาะในคณะกรรมการกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ มีผู้หญิงเป็นคณะกรรมการอยู่เกือบครึ่งหนึ่งของคณะกรรมการทั้งหมด

...กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ของบ้านโนไฉนี้ พวกเราเห็นบ้านน้ำเค็มเขามีธนาคารชุมชน ชาวบ้านได้รับสวัสดิการมากมายตั้งแต่เกิดจนตาย เขามาแนะนำ พูดคุยกัน บ้านโนไฉก็เห็นด้วยว่าเราควรมีธนาคารในชุมชนเหมือนเขา โดยเอาเงินที่ได้จากการบริจาค และระดมทุนจากสมาชิก แล้วมาจัดสรรให้เป็นเงินกู้เพื่อเป็นสวัสดิการในด้านต่างๆ แต่ตั้งเป็นธนาคารมันต้องมีเงินมาก มีสมาชิกมาก....ของเราหมู่บ้านเล็ก ก็เลยตั้งเป็นกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ตอนนี้มีสมาชิกน้อยกว่าคน มีการให้กู้ดอกเบี้ย ร้อยละ 50 สตางค์/เดือน ฉันทักมา 9,000 บาท จ่ายดอกเบี้ยเดือนละ 45 บาท ก็พอสู้ได้ กู้มาเป็นค่าใช้จ่ายซื้อของทำกล้ายาง แล้วก็ให้ลูกไปโรงเรียน ก็ทำให้เงินเราไม่ตึงมาก พอมีเป็นทุนรอนได้บ้าง

(สัมภาษณ์ สายฝน เขียวนิล, 9 พฤษภาคม 2552)

นอกจากนี้ นางวันดี จิระดม ได้ให้สัมภาษณ์เพิ่มเติมว่า

..กลุ่มนี้ตั้งชื่อเป็นกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ เพราะต้องการให้สมาชิกเห็นความสำคัญของความซื่อสัตย์ ความซื่อตรงในการต้องจ่ายเงินค่าสมาชิกและเงินที่จะผ่อนคืนกลุ่มที่สมาชิกกู้ไป มีบ้างเหมือนกันที่เบี่ยง ไม่ยอมจ่าย อ้างว่าไม่มีเงิน..แต่น้อยราย เท่าที่เห็นตั้งแต่ตั้งกลุ่มมาได้ 4 ปี ดูเหมือนจะมี 2 คน ก็ตามทางอยู่ มีปิดประกาศให้สมาชิกรู้ที่หน้าที่ทำการกลุ่ม แต่เราก็ไม่ได้ประจานเขาเสียหาย ก่อนที่กลุ่มจะเป็นรูปเป็นร่างเราก็ไปดูงานธนาคารชุมชนของบ้านน้ำเค็มมา เราให้สมาชิกฝากออมทรัพย์ได้คนละ 1-5 หุนๆละ 20 บาท คนหนึ่งได้ไม่เกิน 5 หุน การกู้ยืมกลุ่มจะให้กู้เพื่อการพัฒนาอาชีพ การสร้างงาน การเพิ่มรายได้ และการลดรายจ่ายหรือลดภาระหนี้สิน การบริหารจัดการกลุ่มตอนนี้หลักๆก็เป็นผู้หญิงทั้งหมด กรรมการผู้ชายก็เข้ามาตอนประชุม อาจเป็นเพราะว่าเป็นงานรายละเอียดมาก ผู้ชายเขาไม่ถนัดก็เลยเป็นผู้หญิงจัดการหมดก็ดีเหมือนกัน อย่างเวลาทวงหนี้สิน หรือใครที่ไม่ได้มาจ่ายเงินตามสัญญา กรรมการผู้หญิงทวงฉันทักว่ามันก็จะนุ่มนวลกว่าผู้ชาย

(สัมภาษณ์ วันดี จิระดม, 10 พฤษภาคม 2552)

กลุ่มสัจจะออมทรัพย์นอกจากจะเป็นการฟื้นขึ้นมาเพื่อให้คนในชุมชนมีสวัสดิการในด้านเงินกู้ยืมแล้ว ยังทำให้เกิดบทบาทของผู้หญิงในชุมชนได้อย่างชัดเจนมากขึ้น ผู้หญิงมีความมั่นใจมากขึ้น เพราะมีโอกาสได้แสดงความสามารถในด้านการบริหารจัดการได้ นอกจากนี้การเกิดของกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ของบ้านโนไฉยังเป็นปรากฏการณ์ของการรวมตัวกันของกลุ่มคนที่

ความต้องการในวิถีแห่งการพึ่งตนเอง บนฐานของความเชื่อที่ฝังอยู่กับคนในชุมชนให้มีวิถีคิดและจิตสำนึกการอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยกันอย่างเอื้ออาทรต่อกัน ช่วยเหลือกัน ความเป็นพี่น้องกัน ความเสมอภาคทางเพศ ไม่ว่าจะเป็นผู้หญิงหรือผู้ชาย มีความเคารพรักต่อกัน เพื่อการคงอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุขบนความพอเพียง และพึ่งตนเองในชุมชน ดังที่ นายสุทัศน์ หลีบำรุง ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

....ก่อนหน้านั้นในหมู่บ้านเรามีแต่ผู้ชายที่รวมกลุ่มประชุมกัน เวลาเมื่อมีเรื่องให้ทำจากทางการ ผู้หญิงกลุ่มแม่บ้านก็มาช่วยทำกับข้าว เสริฟอาหารบ้าง แต่ตอนนี้ผู้หญิงมีบทบาทมากขึ้นจริงๆ ผู้ชายเราก็ไม่ได้ขัดข้องอะไร คิดแต่ว่าเดี๋ยวนี้ผู้หญิงเขาเก่ง เขาคิดจัดการเองได้ เป็นประโยชน์มาก เป็นทุนทางสังคมที่ชุมชนเราภูมิใจมาก เขาจัดระเบียบดีกว่าผู้ชาย เพราะเขาละเอียดมากกว่า แล้วก็เป็นอย่างดีให้เด็กรุ่นหลังๆ ที่จะเรียนรู้ว่าผู้หญิงผู้ชายเท่าเทียมกัน ขอให้ตั้งใจทำ และที่สำคัญตอนนี้ในหมู่บ้านมีการอบรมเรื่องความรุนแรงต่อครอบครัวด้วย เขาก็พูดถึงสิทธิสตรีเหมือนกัน ดูผู้หญิงบ้านในไร่กระตือรือร้นมากขึ้นเลยนะ....

(สัมภาษณ์ สุทัศน์ หลีบำรุง, 8 พฤษภาคม 2552)

การพัฒนาทุนทางสังคมในชุมชนบ้านในไร่ภายหลังจากเกิดภัยพิบัติสึนามิจนเกิดความเข้มแข็งในชุมชน มีรากฐานจากทุนทางสังคมที่มีจุดเริ่มต้นจากฐานชีวิตและจิตวิญญาณตามระบบความเชื่อที่จะต้องพึ่งตนเอง มีแนวทางการพัฒนาที่ชุมชนมีส่วนร่วม ไม่ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของหน่วยงานใด หรือกลุ่มใด ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานรัฐหรือเอกชนที่เข้ามาให้ความช่วยเหลือ แม้ในยามวิกฤติการช่วยเหลือจากภายนอกเป็นสิ่งที่ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญ แต่ชาวบ้านในชุมชนก็ต้องรวมตัวกันเพื่อกำหนดในสิ่งที่ตนเองต้องการ เชื่อมโยงวิถีชีวิตของคนในชุมชนกับสรรพสิ่งรอบตัวทั้งภายในและภายนอกชุมชน เป็นความสัมพันธ์ที่อยู่ด้วยกันอย่างเคารพกัน พึ่งพาอาศัย แบ่งปันกันอย่างเอื้ออาทร มีความเคารพในธรรมชาติ โดยเฉพาะทะเล และป่าชายเลนที่ชาวบ้านถือว่าเป็นสิ่งที่หล่อเลี้ยงชีวิตให้มีอยู่มีกิน ซึ่งชาวบ้านในไร่ยังมีวิถีชีวิตดั้งเดิมในการกราบไหว้ นับถือผีน้ำผีฟ้าที่ช่วยคุ้มครองชาวประมงและชุมชนให้รอดพ้นจากภัยอันตรายต่างๆ ให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้ไม่ว่าจะเกิดอะไรขึ้น ถึงแม้ว่ารูปแบบทุนทางสังคมในยุคปัจจุบันมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบที่แตกต่างไปจากเดิมตามสภาพสังคม ความเชื่อ และประสบการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ทุนทางสังคมของชุมชนบ้านน้ำเค็มและบ้านในไร่ในยุคปัจจุบันก็ยังอยู่บนฐานของระบบความเชื่อ ระบบเครือญาติ พี่น้อง ความเชื่อในคำสอนของศาสนาที่มีความเหนียวแน่น

ผูกพัน และพื้นฐานการดำรงชีวิตดั้งเดิมที่นิยมความสงบเรียบง่ายโดยการอยู่กินอยู่ร่วมกับทะเล
และป่าชายเลน ที่เป็นที่ยึดถือของชุมชนมาหลายชั่วอายุคน

บทที่ 5

แนวทางการพัฒนาทุนทางสังคม โดยใช้ชุมชนเป็นฐานเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง

การศึกษาในบทนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในชุมชนที่แตกสลายเพราะภัยพิบัติธรรมชาติ เพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง ที่พัฒนาขึ้นจากผลการวิเคราะห์การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ในชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ 2 ชุมชน คือ ชุมชนบ้านน้ำเค็ม และชุมชนบ้านโนไร่ โดยผู้วิจัยจัดการสนทนากลุ่มผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ตัวแทนสมาชิกในชุมชน โดยจัดเป็นการสนทนากลุ่มบ้านน้ำเค็ม เมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม 2552 มีจำนวนสมาชิกกลุ่ม 10 คน และกลุ่มบ้านโนไร่เมื่อวันที่ 6 กรกฎาคม 2552 มีจำนวนสมาชิกกลุ่มจำนวน 9 คน ดังนี้

กลุ่มที่ จำแนกตาม	1 (บ้านน้ำเค็ม)	2 (บ้านโนไร่)
เพศ		
หญิง	2	4
ชาย	8	5
รวม	10	9
อายุ		
31-40	3	3
41-50	4	3
51-60	2	2
60 ปีขึ้นไป	1	1
การศึกษา		
ประถม	7	8
มัธยมต้น	1	-
มัธยมปลาย	-	1
ปริญญาตรี	2	-
สูงกว่าปริญญาตรี	-	-

ในการสนทนากลุ่ม ผู้เข้าร่วมประชุมทั้ง 2 กลุ่มได้ช่วยกันระดมความคิดเห็นเพื่อแสวงหาแนวทางในการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน โดยเฉพาะในชุมชนที่แตกสลายเพราะภัยพิบัติธรรมชาติเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง สมาชิกทั้ง 2 กลุ่ม ได้ทบทวนการดำเนินงานด้านการพัฒนาทุนทางสังคมในชุมชนของตน โดยเฉพาะการพัฒนาทุนทางสังคมภายหลังการประสบภัยพิบัติสึนามิ ปัญหา อุปสรรค และเงื่อนไขต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อการพัฒนาทุนทางสังคมในชุมชน เพื่อนำไปสู่การกำหนดแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน เพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง ในการสนทนากลุ่มสมาชิกส่วนใหญ่ทั้ง 2 กลุ่ม ให้ความเห็นในแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานอย่างสอดคล้องกันดังนี้

1.การปรับกระบวนการเรียนรู้ให้สมาชิกในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กและเยาวชน ให้มีความสนใจและมีทักษะในการอ่าน คิด เขียน และแสดงความคิดเห็น รู้จักคิดวิเคราะห์บนหลักของเหตุผลทั้งในส่วนที่เป็นของไทยและสากล รักที่จะเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อให้มีโลกทัศน์ที่กว้างไกล สามารถรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง โดยการสอดแทรกกิจกรรมการเรียนรู้ในทุกระดับอย่างต่อเนื่อง โดยเริ่มตั้งแต่วัยอนุบาลเพื่อปลูกฝังความตระหนัก ความซาบซึ้งและห่วงแหนทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นและช่วยกันรักษาสิ่งแวดล้อม กลุ่มบ้านน้ำเค็มและกลุ่มบ้านโนไร่ ต่างก็เห็นร่วมกันว่ากลุ่มบ้านน้ำเค็ม

บรรยากาศในชุมชนต้องสร้างให้เกิดบรรยากาศการเรียนรู้ร่วมกัน โดยเฉพาะเด็กในวัยเรียนที่จะต้องเป็นอนาคตที่สำคัญของชุมชน ดังนั้นครูในโรงเรียนที่เป็นผู้สอนจึงมีความสำคัญมาก ก่อนอื่นครูต้องได้รับการอบรมเรื่องการสอนแบบเด็กเป็นศูนย์กลางควบคู่ไปกับแนวทางการปฏิรูปการศึกษา แม้จะไม่ใช่ว่าเรื่องง่ายก็ต้องต่อสู้ให้มี ที่ชุมชนน้ำเค็มในโรงเรียนครูยังมีบทบาทเรื่องนี้้น้อยมาก แต่ในชุมชนมีกันพอสมควร โดยเฉพาะในบรรยากาศการประชุมร่วมกันทั้งในชุมชนและกับหน่วยงาน อย่าง NGO. นี่เขามีรูปแบบการทำงานที่ให้ชุมชนช่วยกันคิดหาทางออกด้วยตัวเองอยู่แล้ว โดยทั่วไปการประชุมเราก็จะพาเด็กเข้ามาร่วมด้วย จนมีกลุ่มเยาวชนที่ร่วมกันทำกิจกรรมรักษาสิ่งแวดล้อม การปลูกป่าชายเลน เพื่อปลูกฝังความรักในธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่มีความสำคัญต่อชีวิตในลักษณะต่างๆกัน ต้องเน้นการแลกเปลี่ยนกันด้วยด้วยจิตสำนึก มีเหตุผล มีความเข้าใจ เปิดใจให้กับความคิดของกลุ่มอื่นที่มีความคิดเห็นที่ไม่ตรงกัน ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ก็จะเรียนรู้ไปพร้อมๆกัน อีกส่วนสมาชิกในชุมชนที่สามารถถกเถียงกันด้วยเหตุผลได้ดีก็ต้องมีความรู้ มีความคิดเห็นจากการอ่าน คิด และเขียนมากๆ ดังนั้นในชุมชนจึงจำเป็นต้องมีแหล่งเรียนรู้ที่เป็นห้องสมุด อย่างในบ้านน้ำเค็มก็มีห้องสมุดในศูนย์ข้อมูลชุมชนที่ให้ทุกคนในชุมชนเข้ามาใช้ได้ มีหนังสือดีๆจากการบริจาคมากมาย เราต้องสร้างบรรยากาศแลกเปลี่ยน เห็นด้วยไม่เห็นด้วยก็ต้องพูด

กลุ่มบ้านโนไร่

โดยปกติที่นี้จะอยู่กันแบบ ญาติพี่น้อง เคารพพระบวรอุไร แต่ก็ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้โดยเฉพาะเด็กๆ ต้องกล้าคิดกล้าทำ ถ้าเราแลกเปลี่ยนกันบ่อยๆ เราก็จะเรียนรู้ได้ไปเรื่อยๆ แต่ในวัยเด็กนั้นโรงเรียนจะมีส่วนอย่างมากในการบ่มเพาะให้เด็กพูด อ่าน เขียน และคิดอย่างมีเหตุผล และเมื่อพูดถึงโรงเรียน ครูย่อมสำคัญที่สุด จะทำหลักสูตรให้ดีแค่ไหน ถ้าครูไม่ดี ก็ไม่มีผลดีแน่นอน การฝึกทักษะในการรู้จักคิดอย่างมีเหตุผลที่จริงต้องเริ่มตั้งแต่ระดับอนุบาล ซึ่งตอนนี้หลักสูตรท้องถิ่นก็เปิดโอกาสให้ครูสอนแบบมีเหตุผล แบบให้เด็กคิดเองมาก ก็ต้องเริ่มที่เรื่องใกล้ตัว ที่นี้มีหลักสูตรท้องถิ่น ครูแลกเปลี่ยนกับเด็กเรื่องการอยู่ร่วมกับสัตว์มี ผลจากการเกิดสัตว์มีประโยชน์ของป้าชายเลน การทำประมงอะไรแบบนี้ เด็กสมัยนี้มีการเรียนรู้ได้หลากหลายทันสมัยอย่างที่นี่ก็มีอินเทอร์เน็ตให้เด็กในโรงเรียนได้ ค้นหา มีห้องสมุดที่ทันสมัยที่สุดในอำเภอให้ทุกคนในชุมชนเข้าไปได้ แล้วก็ยังมีการแลกเปลี่ยนกันในการประชุมกรรมการชุมชน หรือประชุมสมาชิก ตั้งแต่เกิดสัตว์มีเรื่องให้เราต้องพูดคุยกันมาก เมื่อเทียบกับเมื่อก่อน มันก็ทำให้ชุมชนได้เรียนรู้กันมากขึ้นนะ ที่จริงผมว่ามันก็ไม่ยากมากหรอกนะ เพราะพื้นฐานคนได้ผมว่ามีอะไรก็พูดอยู่แล้ว แม้กับพวกข้าราชการก็ไม่ได้คิดว่าเป็นเจ้าเป็นนาย คนได้มีคำตอบมานานแล้วว่า ไม่เถียงนายไม่หายจน ก็แปลว่าอย่าไปเชื่อพวกราชการอย่างเดียว ต้องทำงานด้วยกัน ชุมชนจึงพัฒนาได้

จากความเห็นดังกล่าวในที่ประชุมกลุ่ม ทั้ง 2 กลุ่ม สมาชิกส่วนใหญ่เห็นว่า ครูในโรงเรียนที่ต้องสอนเด็กและเป็นแบบอย่างที่ดี รวมถึงผู้ใหญ่ที่จะเป็นแบบอย่างในการคิด พูดอย่างมีเหตุผล มีแหล่งความรู้ มีกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อช่วยกันแก้ปัญหา มีการเรียนรู้ร่วมกัน รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น สามารถปรับตัวหาทางออกของปัญหาร่วมกัน

2.การพัฒนาความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเสริมสร้างจิตวิญญาณในการเป็นผู้ประกอบการด้วยตนเอง โดยสนับสนุนให้มีที่ปรึกษาหรือศูนย์ให้ความรู้ บ่มเพาะผู้ประกอบการ การให้ความช่วยเหลือด้านเทคนิค วิชาการ และแหล่งเงินทุน รวมทั้งการสร้างจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อม และหลีกเลี่ยงการทำลายสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง ในประเด็นนี้กลุ่มบ้านน้ำเค็มเห็นว่า

จากประสบการณ์ในการทำงาน การเป็นลูกจ้างมันยากที่จะมีกินมีใช้อย่างเพียงพอ ส่วนมากเราก็ถูกข่มเหง เราก็ทำอะไรไม่ได้ นายจ้างว่าพริ้อ..กะต้องเอาด้วย คิดเองไม่ได้หรอก เรามีตัวอย่างคนที่เลิกเป็นลูกจ้างเขามาทำเกษตร ทำประมงของตัวเอง มีที่ดินไม่มาก ก็ทำเลี้ยงปลา ปลุกผักไป กะพอได้กินอยู่เป็นของเราเอง ขยันเราก็ได้มาก เด็กรุ่นใหม่ที่ชอบไปทำงานที่ภูเก็ต กับที่เขาหลักเป็นลูกจ้างรีสอร์ท โรงแรมก็มาก แรกๆก็ให้ไปลองแลก่อน พอนานๆเข้า ก็คิดจะกลับมาอยู่บ้าน พยายามช่วยกันฟื้นฟูอาชีพที่รุ่นก่อนเขาทำกัน ทั้งประมง เลี้ยงปลา ทำสวนยางก็มีบ้าง ตอนนี้ก็มีบางคนเปิดเป็นโครงการ

โฮมสเตย์ แต่ยังน้อยนะ เพราะเรื่องแบบนี้เราไม่ค่อยถนัด ต้องให้พวกวิทยาลัยการอาชีพ กับคนที่เคยเป็นลูกจ้างโรงแรมมาช่วยกัน เพราะถ้าเราทำกันเองเล็กๆ เราไม่ทำลายธรรมชาติ พื้นที่ชายหาด น้ำเสียมากเหมือนโรงแรมใหญ่ อาชีพประมง เลี้ยงปลาที่เรามีคนเฒ่าคนแก่ที่เคยเป็นได้กั้ง มาแนะนำได้ ต้องพยายามฟื้นฟูของเก่าๆ ภูมิปัญญาเดิมที่เคยมีมาใช้ให้มากขึ้นๆ หลังๆนี้หายไปมาก

ส่วนสมาชิกกลุ่มบ้านโนไร่ได้ถกเถียงกันในประเด็นนี้อย่างกว้างขวาง บ้างก็เห็นด้วย แต่มีสมาชิกบางส่วนที่เห็นว่า การเป็นเจ้าของกิจการ หรือเป็นผู้ประกอบการนั้นยากสำหรับคนในบ้านโนไร่เนื่องจากที่ดินทำเกษตรมีน้อย ขาดแหล่งเงินทุน นอกจากจะทำประมง

ที่บ้านโนไร่พ่อแม่ส่วนใหญ่ก็เห็นความสำคัญของการสร้างอาชีพของเราเอง เพราะต้องการสร้างความแน่นอน ยั่งยืนในอาชีพของเรา เห็นตัวอย่างมากมายเวลาเริ่มแก่เฒ่า เขาก็ไม่อยากจ้าง ชาวบ้านก็ลำบาก มีหลายเรือนอยากทำเกษตร ทำสวนยางเหมือนที่อื่น เพราะลูกหลานก็อยู่ในชุมชนเรา ไม่ต้องปล่อยให้คนเฒ่าคนแก่อยู่กันเอง แต่ก็ยากนะ เพราะที่โนไร่ไม่มีที่ดิน ส่วนมากทำเกษตรก็ได้แต่ปลูกสวนครัวชนิดไหนก็มีแต่ที่บ้านคนละเล็กคนละน้อย คนที่รับจ้างตัดต้ายางก็อยากมีสวนยางไว้ทำมาหากิน ไร่ปลูกผลไม้ ปลูกผักสวนครัวบ้าง แต่ก็ทำไม่ได้เพราะไม่มีที่ดิน แต่ในชุมชนก็เห็นความสำคัญของการเป็นเจ้าของ ตอนนี้อยู่กลุ่มทำผ้าบาติกที่ออกมาทำกันเองบ้าง มีวาดลายที่เป็นพื้นเมือง แต่ที่ทำได้จริงจังก็เป็นประมงขนาดเล็ก ออกเรือเข้าเย็นกลับ ไม่ค่อยได้มากแต่ก็พออยู่ได้ ช่วยกันทำมาหากินในท้องถิ่นเรา ดีกว่าไปเป็นลูกจ้างเขา เพราะเรารู้ว่าเรากำหนดชีวิตตัวเองไม่ได้ แล้วยิ่งช่วงเศรษฐกิจไม่ดี ช่วงนั้นจะมีหลายคนไม่มีงานทำ เพราะโรงแรมคนน้อย ตกงานกัน ลูกเมียก็ต้องกินต้องใช้กันดิ้นกันไป กู้ตั้งค์สัจจะออมทรัพย์บ้างก็หันมาหาอะไรทำที่บ้าน ทำขนมพื้นเมืองขายก็มี ได้บ้างไม่มากแต่ก็ดีขึ้นเรื่อยๆ ปัญหาอีกอย่างหนึ่งที่ต้องจัดการคือแหล่งเงินทุน ถ้าชุมชนไหนมีออมทรัพย์ให้กู้ได้มากกว่าก็พอไหว แต่ที่โนไร่เงินเรายังมีไม่มาก กู้ได้มากที่สุด 3-4 หมื่น บางทีก็ไม่พอลงทุน กู้ธนาคารเราก็ไม่มีหลักทรัพย์ แบบนี้ก็ลำบาก....

อย่างไรก็ดีทั้งสองกลุ่มต่างก็ให้ความสำคัญต่อการเป็นผู้ประกอบการ เนื่องจากสามารถกำหนดชีวิตตนเองได้ ได้มีเวลาอยู่ในชุมชน ซึ่งการมีเวลาทำงานอยู่ในชุมชนนับเป็นสิ่งสำคัญในการฟื้นฟูทางสังคมของชุมชนได้ เพราะถ้าชุมชนไม่มีใครอยู่มีแต่คนแก่ กับเด็ก เพราะคนวัยแรงงานออกไปรับจ้างข้างนอก การสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน อันจะนำไปสู่การพัฒนาชุมชน ชุมชนเข้มแข็งก็เป็นเรื่องที่ไม่อาจจะเกิดขึ้นได้อย่างแน่นอน ทั้งนี้ทั้งกลุ่มบ้านน้ำเค็มและกลุ่มบ้านโนไร่ต่างก็เห็นพ้องกันในเรื่องนี้

กลุ่มบ้านน้ำเค็ม

การที่คนในชุมชนอยู่กันชุมชนนี้สำคัญมากต่อการพัฒนาทุนทางสังคมของเรา ชุมชนไม่มีทางพัฒนาได้ถ้าในชุมชนหนีกันไปทำงานที่อื่นหมด ตอนนี้อย่างคณะกรรมการหมู่บ้านก็พยายามรณรงค์ให้คนรักบ้าน

เกิด ให้เด็ก เยาวชนทำกิจกรรมเรียนรู้ร่วมกัน ให้เขาผูกพันกับบ้านเกิด พอเรียนจบจะได้กลับมาพัฒนา หมู่บ้าน ตอนนี้ที่น้ำเค็มมีเด็กเรียนจบวิทยาลัยเกษตร ออกมาปลูกผักออแกนิกขาย ผักปลอดสารพิษ ที่ดินพ่อแม่ก็มีอยู่แล้ว ถึงไม่มากก็พอได้ ตอนนี้ของเขายาวดินนะ พ่อแม่แก่แรวกๆก็ไม่ชอบ อยากให้ลูก แต่งตัวดีๆ พอตอนหลังกิจกรรมขยายไปได้ดี ทำถุงสวยๆวางขายที่ในตลาดบ้าง ตระเวนขายเองบ้าง ตอนนี้ก็ทำาจะไปได้ดี เราอยากเห็นคนแบบนี้มีมากขึ้นในน้ำเค็ม ครอบครัวนี้ก็อยู่กับที่บ้านมีอะไรก็ได้ ช่วยเหลือกัน มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนกัน แต่ถ้าจะทำเลียนแบบกันไปเลยมันก็จะมีปัญหาเรื่องตลาดนะ นอกจากต้องขยายตลาดออกไป ไม่พื่อนั้นมันก็จะแย่งตลาดกันเอง เราก็พยายามส่งเสริมให้เขาหาอะไรใหม่ๆทำ

กลุ่มบ้านโนไร่

เรื่องการที่คนในชุมชนต้องรวมพลังกันอยู่ในชุมชน มันสำคัญมากนะ ไม่มีชุมชนไหนที่คนวัยหนุ่มสาว..... วัยที่ยังมีแรงยังมีพลังทั้งบ้านทั้งช่องแล้วจะพัฒนาทุนทางสังคมได้ มันเหมือนขาดช่วงนะ เรื่องการพัฒนา มันเหมือนต้องสืบต่อกันรุ่นต่อรุ่น ดังนั้นพอรุ่นที่จะเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงไม่อยู่มันก็ไปไม่ได้ ไปดูเกาะ จังหวัดไหนที่อุตสาหกรรมไปลงมากๆ คนในชุมชนออกไปเป็นลูกจ้าง ตอนแรกๆก็ดี ได้เงินได้ทองมากกว่า ทำเอง พอหลังๆเข้า สิ่งแวดล้อมก็เสื่อมโทรม พอนานเข้าก็มีปัญหาเลิกจ้างไม่ใคร่ใคร่ต้องโดน ตอนแรกเรายังไม่โดนเพื่อนโดนก่อน ต่อไปก็เป็นเรา กลับมาสร้างงานเองที่บ้านก็เริ่มต้นไม่ถูกแล้ว บางคนก็ แก่แล้ว แต่ในชุมชนที่ทำมาหากินเป็นเจ้าของงานเอง ไม่ได้พึ่งพิงมากแต่เราก็มีกินไปเรื่อยๆ วันไหนทำ ก็ทำ วันไหนไม่ไหวก็หยุดบ้าง เราก็ไม่เหนื่อยมาก จึงอยากให้ลูกหลานเราอยู่ในหมู่บ้านสร้างงานกันเอง มันยังยืนกว่า อยากให้เรียนหนังสือกลับมาทำการ มาสร้างงานที่บ้าน

3.การสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อความเข้มแข็งให้สถาบันครอบครัว ไม่ว่าจะเป็น การเสริมสร้างทักษะในการประกอบอาชีพเพื่อรายได้ที่ยั่งยืน มีพฤติกรรมบริโภคและพฤติกรรม การออมที่เหมาะสม เพื่อสร้างหลักประกันในอนาคตให้ครอบครัวและลูกหลาน รวมทั้งเตรียมพร้อมใน การเข้าสู่ผู้สูงอายุอย่างมั่นคง

กลุ่มบ้านน้ำเค็ม

ชุมชนที่จะเข้มแข็งได้ ต้องประกอบด้วยครอบครัวที่เข้มแข็งด้วยเช่นเดียวกัน ครอบครัวที่เข้มแข็งก็ต้องพึ่งตนเองได้ หรือถ้าในช่วงไหนถ้ามีปัญหาไม่สามารถพึ่งตนเองได้ก็ต้องมีทางเลือกในการแก้ปัญหา เช่น ก่อนอื่นครอบครัวก็ต้องมีรายได้ที่พอเลี้ยงปากเลี้ยงท้องสมาชิกในครอบครัวได้ แต่ถ้าช่วงไหนฉุกเฉิน เราก็มีธนาคารชุมชนให้กู้ที่ไม่เอาเปรียบ ไม่ต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน ชาวบ้านสามารถผ่อนส่งให้ได้ มีสวัสดิการให้ แต่ก่อนที่เขาจะได้เขาก็ต้องมีเงินออมบ้างในช่วงเวลาปกติที่ผ่านมา พูดย่ายๆก็คือครอบครัว จำเป็นต้องมีรายได้ มีเงินเหลือออมบ้างนิดหน่อย ฝากธนาคารชุมชนของเราไว้ เพื่อเหลือเผื่อขาด คนที่

มีเงินออมก็มีความมั่นใจในอนาคต รวมถึงมีสวัสดิการช่วยตั้งแต่เกิดจนตาย คนนั้นก็มั่นคง เมื่อถึงวัยชราก็เป็นคนแก่ที่มีคุณภาพ มีความสุขตามวัย มีกิจกรรมให้ทำตามเหมาะสมแค่นี้คนก็มั่นคง ครอบครัวแข็งแรง ชุมชนเราก็เข้มแข็ง.... เล่นไพ่ เล่นเบอร์ดี้ที่นี่ก็มี แต่พยายามไม่ให้มากจนเกินกำลัง ก่อนหน้านี้ผู้หญิงเล่นไพ่กันมาก พอมีการพูดกันในการจัดกลุ่ม ให้ช่วยพูดถึงสิ่งที่ดีกับสิ่งที่ไม่ดีของคนในคนที่นี่ที่มาเข้ากลุ่มกัน ส่วนใหญ่ก็ไม่อยากให้เล่นเบอร์ดี้เล่นห่วยมากนัก พอพูดกันมากเข้า ก็เลวๆกันลงไป ตอนนั้นก็ดีขึ้น

กลุ่มบ้านโนไร่

ครอบครัวเป็นหน่วยเล็กๆที่สำคัญ เป็นรากฐานของชุมชนแล้วก็สังคมเรา อย่างในชุมชนบ้านโนไร่ก็มีคนไม่มาก ครอบครัวไหนเป็นอย่างไรเราก็พอจะรู้กัน เราก็ช่วยเหลือกัน แต่ก็มีครอบครัวที่รายได้ไม่พอรายจ่าย เล่นเบอร์ดี้(เล่นห่วย)บ้าง กินเหล้าบ้าง มีการอบรมส่งเสริมให้คนมาพูดคุยกัน แลกเปลี่ยนว่าทำหรือให้เราทำได้เพียงพอ ก็ต้องเพิ่มรายได้ ถ้าไม่ได้ก็ต้องลดรายจ่าย คราวที่แล้วส่วนมากพูดกันเรื่องลดรายจ่ายเพราะมีหลายอย่างที่ใช้เกินตัว เล่นเบอร์ดี้(เล่นห่วย) ทั้งบ้าน กินเหล้า ก็พยายามให้ตั้งเป้าลดกันว่าจะให้เหลือเท่าไร หรือไม่ก็ต้องมีเลย อันนี้สำคัญนะ ถ้าครอบครัวไหนยังเป็นหนี้สินอยู่ทุกเดือนหรือมีหนี้แล้วส่งไม่ได้ เราก็มาช่วยกันหาทางออก ไม่ต้องอาย ไม่ต้องขายหน้า คนบ้านเดียวกันทั้งเพ ถ้าครอบครัวพึ่งตัวเองได้แล้ว ช่วยเหลือส่วนรวม หรือเพื่อนที่เดือดร้อนบ้าง อย่างกู้เงินออมทรัพย์ บางเดือนกู้กันหลายคน ก็ดูว่าใครจำเป็นกว่ากัน กรรมการเป็นคนพิจารณาให้ข้อมูล ส่วนใหญ่ก็ตกลงกันได้ แต่ส่วนมากก็ให้หมดแหละ คิดว่าแค่นี้ก็ทำให้ชุมชนเราเกิดทุนทางสังคม พัฒนาเป็นชุมชนเข้มแข็งได้

นอกจากนี้สมาชิกในกลุ่มบ้านโนไร่ยังให้ความเห็นเพิ่มเติมเรื่องการเล่นห่วย ความเชื่ออย่างงมงาย หมกมุ่นอยู่กับไสยศาสตร์เพื่อเอาमाติเป็นตัวเลขในชุมชนนั้น เป็นที่มาของการบ้านทอนทุนทางสังคมในด้านทุนมนุษย์ว่า

ก่อนหน้านี้โนไร่มีชาวบ้านเล่นเบอร์ดี้กันมาก เจ้ามือใหญ่อยู่ภูเก็ตเจ้ามือก็รวยเอารวเอา ชาวบ้านยิ่งเล่นยิ่งจน.... ถ้าไม่ช่วยกันดึงให้ชาวบ้าน อยู่กันแบบมีเหตุมีผล ตั้งใจทำมาหากิน ใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อในสิ่งที่ไม่จำเป็น เรามีเราก็อยากมี มันจะยิ่งทำให้เราทุกข์มึน อย่างห่วยอย่างเบอร์ดี้เราเสียตั้งค์ทุกงวด เดือนหนึ่ง 500- 600 บาท สมมุตินะ เราเอาไปซื้อของกินของใช้ในบ้านได้ตั้งหลายอย่าง แล้วก็ไม่มีใครรวยเพราะเบอร์ดี้ แล้วก็เสียเวลามากกับการที่ต้องไปหาเลข บางคนไปไกลแบบข้ามจังหวัดนะ ภูเก็ต นครศรีฯไป เสียเวลาทำการ หนี้สินมากขึ้นเรื่อยๆ ครอบครัวก็ไปไม่รอด เมื่อก่อนเคยมีนะ ผัวกินเหล้า เมียเล่นเบอร์ดี้ เล่นไพ่ ลูกๆไม่มีตั้งค์ไปโรงเรียน จนต้องมีการเตือนกัน เอมันไปทำงานทำการ ออกเรือไปหาปลา ตอนนี้อยู่กันอยู่กลุ่มผ้าบาติก ก็ต้องช่วยกันนะ ถ้าครอบครัวเป็นแบบนี้บ้านเราจะมีทุนสังคมอะไรละ มีแต่ลุ่มจมนั่นแหละ

จะเห็นได้ว่าทั้งสองกลุ่มล้วนเห็นว่าการสร้างความเข้มแข็งให้ครอบครัวเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการสร้างทุนทางสังคมเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง ทุกวัยในชุมชนมีความมั่นคง มีรายได้ที่เพียงพอ รายจ่าย ไม่ฟุ้งเฟ้ออยู่รู้จักคิดแบบมีเหตุมีผล โดยใช้รูปแบบการจัดกิจกรรมกลุ่ม การพูดคุยผ่านกลุ่ม ซึ่งทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่เกื้อกูล ความสามัคคีในชุมชนเป็นทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชน (วรวิมล โรมรัตนพันธ์, 2551: 330) ในขณะเดียวกันชุมชนก็มีสวัสดิการดูแลสมาชิกในชุมชน เมื่อสมาชิกมีเหตุฉุกเฉินจำเป็นเกิดขึ้นในครอบครัว

4. การส่งเสริมและสนับสนุนการรวมตัวของสมาชิกในชุมชนและการสร้างเครือข่ายชุมชน ให้มีส่วนร่วมในการดูแล จัดสรรและสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน รวมทั้งกำหนดกลไกและมาตรการส่งเสริมสนับสนุนให้ภาคธุรกิจเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์ฟื้นฟูธรรมชาติ กลุ่มบ้านน้ำเค็มส่วนใหญ่เห็นว่า

แนวทางที่สำคัญในการพัฒนาทุนทางสังคมในชุมชนบ้านน้ำเค็มก็คือ การมีเครือข่ายในชุมชนในการช่วยกันดูแลทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งป่าชายเลน ทะเล ปะการัง ชายหาดที่สวยงาม ให้เป็นสาธารณะที่ทุกคนใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างเท่าเทียมได้อย่างแท้จริง และใช้อย่างรู้เท่าทันที่จะทำให้ทรัพยากรทั้งหลายมีใช้ไปถึงลูกถึงหลานเราได้ ต้องช่วยกันดูแล อย่างป่าชายเลนก็ต้องปลูกเพิ่มเติม มีการดูแลเรื่องขยะที่ดี การมีธุรกิจข้างนอกมาทำธุรกิจก็ไม่ใช่สิ่งที่ไม่ดีไปเสียทั้งหมด ถ้าธุรกิจนั้นมีจิตสำนึกเรื่องธรรมชาติ เพราะเขาเองก็ต้องหากินธุรกิจกับธรรมชาติ เพราะฉะนั้นถ้ามีเจ้าของธุรกิจในพื้นที่ชุมชนต้องประสานเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติให้ได้ เหมือนที่เกาะสมุยที่มีลูกชายคุณภากร เจ้าของที่ดินเป็น 100 ไร่บนเกาะ แต่เขาประกาศเลยว่าเขาเป็นธุรกิจสีเขียวที่เห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ ไม่เน้นการเติบโตโดยไม่คำนึงถึงชุมชน ธุรกิจเขาถ้าจะโตก็โตไปพร้อมกับชุมชนด้วย มีการแยกขยะจริงจังจนเป็นนิสัย มีวิธีการทำลายขยะที่ไม่สร้างมลภาวะ ร่วมกับเครือข่ายชุมชน เจ้าของธุรกิจแบบนี้ช่วยชุมชนได้มาก บางครั้งเขาเป็นตัวนำชุมชนนำชาวบ้านด้วยซ้ำไปเหมือนที่เกาะหมุย

กลุ่มบ้านโนไร่

ชุมชนน่าจะต้องสร้างเครือข่ายในการทำงาน ในทุกระดับ ทุกภาคส่วน ตั้งแต่ระดับชุมชน อำเภอ ระดับจังหวัด จนถึงระดับประเทศ ต้องร่วมกันอย่างจริงจัง ช่วยเหลือเอื้ออาทรกันให้ชาวบ้านได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติใกล้ๆตัวร่วมกัน ไม่ใช่จะมีใครคนใดคนหนึ่งอาศัยช่องทางที่มีไปกอบโกยเป็นของตัวเองเสียคนเดียว เป็นการทำลายทุนทางสังคมของชุมชน ต้องทำงานกันเป็นเครือข่าย เครือข่ายแปลว่าอะไร แปลว่าทุกคนต้องเท่ากันไม่มีใครสั่งการใคร ต้องร่วมกันคิดทำกันขึ้นมา ป่าชายเลนที่มี เล คลื่น

ชายหาด เป็นของทุกคน ร่วมกันใช้ ร่วมกันดูแลบนความเอื้ออาทรกัน ช่วยเหลือกัน นั่นแหละที่มาของการเกิดทุนทางสังคม ชุมชนเราก็อยู่ได้ ยั่งยืนไปถึงลูกหลานอีกร้อยอีกพันปี

นอกจากนี้ ในประเด็นเครือข่ายในการทำงาน สมาชิกกลุ่มบ้านน้ำเค็มได้มีความคิดเห็นเพิ่มเติมว่า

การสร้างรูปแบบการทำงานเครือข่ายในชุมชน โดยวัฒนธรรมไทยอาจจะไม่ถนัดนัก เพราะคนไทยคุ้นเคยกับการมีนายสั่ง โดยเฉพาะข้าราชการที่มักมีท่าทีที่เหนือกว่าชาวบ้านมาแต่ไหนแต่ไร ผู้นำต้องเปลี่ยนวิธีคิดนี้ให้ได้ อาจจะต้องใช้เวลา แต่ผมว่าผู้นำเนี่ยสำคัญที่สุด ถ้าผู้นำในชุมชนไม่เป็นแบบนั้น ไม่ทำกับชาวบ้านแบบเหนือกว่า ในขณะเดียวกันเมื่อมีข้าราชการเข้ามาทำงานด้วยก็ต้องทำตัวให้เท่าเทียมกันเสมอภาคกัน เน้นการพูดคุยแบบแลกเปลี่ยนมากกว่าทางคำสั่ง เอาประโยชน์ของชุมชนเป็นที่ตั้ง โครงการต่าง ๆ ต้องมาจากชุมชน ถ้าต้องการทำงานกับชุมชน ไม่ใช่พอพวกพวกกรมมองว่าเราดีกว่าก็จะมาพัฒนาให้เราเป็นอย่างเขา มันไม่ได้หรอกเรากับเขามันไม่เหมือนกัน อย่างพวกมูลนิธิเอกชนนะ บางคนมาอยู่กับชาวบ้าน กลายเป็นพวกเราไปเลย แบบนี้ทำงานกันได้ดีกว่าพวกมาสั่งการ

จากความคิดเห็นนั้น สมาชิกกลุ่มทั้งสองกลุ่มต่างก็ให้ความสำคัญกับการทำงานในรูปแบบเครือข่ายที่จะต้องร่วมกันในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ หาแนวร่วมกับธุรกิจภายนอกให้มีส่วนร่วมในการพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในฐานะที่เป็นหนึ่งในผู้มีส่วนได้ส่วนเสียร่วมกับชุมชน ร่วมกันกำหนดทางเลือกเพื่อการอยู่รอดและอยู่ดีร่วมกันมากกว่าจะมีอำนาจเหนือ (ชัยอนันต์ สมุทวณิช , 2543:72) นั่นคือไม่ปล่อยให้ธุรกิจกอบโกยผลประโยชน์จากธรรมชาติอย่างเดียว และเมื่อธุรกิจเลิกไปก็ทิ้งความเสื่อมโทรมไว้ให้ชุมชนแก้ปัญหากันเองอย่างไม่มีวันจบสิ้น

5.การลดพฤติกรรมที่ไร้ระเบียบวินัย การทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เอาเปรียบสังคม โดยมีการฉ้อโกงในชุมชนอย่างต่อเนื่องให้เห็นถึงพิษภัยและผลกระทบต่อความสงบสุขของชุมชน และจะส่งผลถึงครอบครัวตัวเองในที่สุด และเป็นการเพิ่มต้นทุนต่อสังคม สมาชิกในกลุ่มสนทนาทั้ง 2 กลุ่ม ได้ให้ความเห็นที่สอดคล้องกันดังนี้

โดยปกติแล้วในทุกชุมชนก็จะมีคนที่เอาเปรียบคนอื่นอยู่เสมอแหละ ถ้าเพื่อนยอมก็ทำไปเรื่อย ๆ แต่ถ้าไม่ยอมก็มีปัญหากัน เพราะคนพวกนี้โดยนิสัยก็เป็นพวกโลภมากอยู่แล้ว ต้องการได้มากกว่าคนอื่น แต่เราก็ต้องช่วยกัน ต้องไม่ให้คนพวกนี้เอาเปรียบคนอื่น เอาเปรียบสังคมมากเกินไป แต่รู้สึกว่าตั้งแต่เกิดสืบามีเหมือนได้เรียนรู้ชีวิตกันมากขึ้นเหมือนกันนะ ทุกคนเสียหาย มีมากเสียมาก มีน้อยเสียน้อย ทุกคนเริ่มต้นใหม่ด้วยกัน คนที่เคยเอาเปรียบไม่สนใจใครก็หันมาเห็นใจคนอื่นมากขึ้น อย่างที่คุยกันว่าสืบามีทำให้เกิดสิ่งดีๆ ขึ้นในหมู่บ้านหลายเรื่องเหมือนกัน คนเอื้อเฟื้อกันมากขึ้น การเกิดสืบามีเป็นเหมือนทำให้

เห็นภาพจริงว่าเมื่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย มันส่งผลถึงชุมชนและครอบครัวอย่างมาก ยิ่งทุกคนซาบซึ้งดี เพราะฉะนั้นเรารู้ว่าทรัพยากรธรรมชาติเราเสียหายไปมากแล้ว เราก็จะมีความรัก ห่วงเหิน แล้งก็ต้องการอนุรักษ์มากขึ้น เรื่องนี้ถ้าเป็นชุมชนอื่นที่ไม่เคยมีภัยพิบัติแบบเราก็อาจจะไม่ค่อยให้ความสำคัญจริงจัง แต่มันสำคัญมาก และเราก็ไม่อยากให้มันเกิดซ้ำอีก มันเสียหายมาก โดยเฉพาะด้านจิตใจคน....

สมาชิกกลุ่มบ้านโนไไร่ ได้เสนอมุมมองเพิ่มเติมว่า

ก่อนหน้านี้ในชุมชน จะมีโครงการรณรงค์ให้คนได้รู้..ตระหนักถึงความสำคัญของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่ทุกคนเป็นเจ้าของและต้องช่วยกันดูแล ไม่เช่นนั้นหากมันเสื่อมโทรมมากๆ ก็ส่งผลต่อชุมชน โดยเฉพาะอาชีพประมง แต่เชื่อผมมั้ยว่าตั้งแต่ เกิดสึนามิ ในชุมชนทุกคนให้ความสำคัญ เข้าใจในเรื่องของการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี ทุกคนรู้ดีเลยว่าชุมชนเราหนีภัยกับการที่จะต้องฟื้นฟูธรรมชาติความเป็นอยู่ อาชีพ ทุกอย่างที่เป็นชุมชนของเรา ต้องใช้ทั้งแรง ทั้งเงิน ต้องใช้ทุนทางสังคมกันอย่างมากที่จะฟื้นฟู ส่วนหนึ่งชุมชนก็จำเป็นต้องช่วยกันก็ทำให้เราได้ฟื้นฟูทางสังคมของเราขึ้นมา ที่จริงอยากบอกชุมชนอื่นๆว่าอย่าให้เกิดแบบนี้กับใครเลยเพราะส่งผลกระทบต่อชีวิตจิตใจและร่างกาย

6.การสนับสนุนให้เด็ก เยาวชน และผู้ใหญ่ทำงานในชุมชน มีทักษะในการทำงาน และดำรงชีวิตในโลกยุคใหม่อย่างเหมาะสม รู้จักการทำงานเป็นทีม มีความรักและผูกพันกับชุมชน ภูมิใจกับงานที่ทำ และมีจิตสำนึกถึงหน้าที่และความรับผิดชอบต่อชุมชน สังคม มีจิตสาธารณะ รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กลุ่มบ้านน้ำเค็มให้ความเห็นว่า

ที่นี่เราให้ความสำคัญกับการทำงานเป็นทีมมาก ถึงจะมีผู้นำที่เข้มแข็ง เป็นคนหนุ่ม แต่ก็ไม่เคยทำอะไรคนเดียว ต้องหาทีม ต้องถามความเห็นกันก่อน ใครที่เกี่ยวข้องก็ต้องเชิญมาประชุมกันหมด ที่น้ำเค็มเคยประชุมคนเป็นพันก็เคยนะ เราภูมิใจมากที่ทำได้ แรกๆก็เหนื่อยมาก พูดกันไม่ค่อยรู้เรื่องจนสามารถจัดการการประชุมคนเป็นพันได้ ตอนทำแผนชุมชนก็เป็นอีกหนึ่งงานหนึ่งที่ทุกคนมีส่วนร่วม ทั้งนักวิชาการ ช่างนอกด้วย เราต้องให้ทุกคนร่วมกันเขาจะได้รู้สึกว่าเป็นเจ้าของ มีความรักแล้วก็ภูมิใจกับความเป็นคนน้ำเค็ม ชุมชนเรา บ้านเราต้องช่วยกันดูแล เด็กๆ เยาวชนเขาก็มีกลุ่มของเขาเด็กเห็นผู้ใหญ่ทำ เขาก็อยากมีกิจกรรมของเขาเหมือนกัน มีกลุ่มเด็กเยาวชนอนุรักษ์ธรรมชาติ แล้วก็ยังมีการเรียกร้องรักษาสีตของชุมชนและเครือข่ายผู้ประสพภัยที่คนน้ำเค็มร่วมมือกันมาตลอดตั้งแต่เกิดสึนามิ เริ่มจากการเข้าร่วมปิดถนนการขนส่งผู้เสียชีวิตที่หน้าวัดบางม่วงที่ทางการย้ายไปรวบรวมเพื่อพิสูจน์เอกลักษณ์บุคคลที่ถูกละทิ้งซึ่งไกลจากพื้นที่ประสพภัย และเป็นปัญหาของคนพื้นที่ส่วนใหญ่ในการติดตามประสานเพื่อค้นหาญาติที่สูญหาย แล้วก็ชุมชนยืนยันอีกครั้งหน้าวัดย่านยาวจนสำเร็จเลิกขนย้าย บ้านน้ำเค็มมีประสพการณ์ที่ดีในการทำงานร่วมกันหลายครั้ง คนเรียนรู้ที่จะช่วยเหลือกัน แล้วก็ต้องช่วยกันดูแลทรัพยากรธรรมชาติ

เรื่องนี้ทุกคนผ่านประสบการณ์โดยตรงมาแล้วว่าถ้าถูกทำลายจะเป็นอย่างไร คนที่ไม่ร่วมมือ แต่เอาประโยชน์ก็มีนะแต่เราไม่ให้ความสนใจ หลังจากเขาจะอายุใจเปลี่ยนเป็นมาช่วยกันก็มี ของแบบนี้ต้องใช้เวลาเรียนรู้

กลุ่มบ้านโนไไร่ให้ความเห็นว่า

ต้องสอนให้เด็กรุ่นใหม่เรียนรู้การใช้ชีวิตอย่างรู้เท่าทันโลกภายนอกที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว อย่างร้านเกมก็เริ่มเข้ามามากขึ้นเด็กก็หันไปเล่นเกม ยิ่งไปเรียนที่อำเภอยิ่งเล่นเกมมาก มีร้านเกมในอำเภอหลายร้านเหมือนกัน มีเด็กบางคนเริ่มกลับบ้านมืดเพราะติดเกม อะไรแบบนี้ ผู้ปกครองก็ต้องสอนให้เด็กเล่นเกมแบบพอดี เพราะก็ไม่อยากจะทำมั่วแต่อย่างเดียว แต่อย่าตกเป็นเหยื่อเกมมัน อย่างเล่นแล้วติด...เลิกไม่ได้ ต้องสอนให้เห็นโทษ ในขณะที่เดียวกันในชุมชนก็พยายามหากิจกรรมให้เด็กและเยาวชนทำร่วมกัน ใช้เวลาร่วมๆด้วยกัน เด็กก็จะมีความรักความผูกพันกับชุมชน รักในบ้านเกิด มีน้ำใจช่วยเหลือกัน มีความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนร่วมกัน การที่ปล่อยให้ชุมชนอยู่ใครอยู่มันจะทำให้ไม่ได้ใช้ทุนทางสังคมที่มี และเมื่อไม่ได้ใช้มันก็จะหายไปเรื่อยๆจนในที่สุดก็ไม่สามารถแก้ปัญหาสังคม หรือปัญหาชุมชนที่เกิดขึ้นได้

นอกจากนี้สมาชิกในกลุ่มบ้านโนไไร่ส่วนใหญ่ยังมีความเห็นเพิ่มเติมว่า

การสร้างให้เด็ก เยาวชน รู้สึกรักและผูกพันกับบ้านเกิดให้เขารู้สึกว่าอยู่ที่ไหนก็ไม่สุขใจเหมือนอยู่ที่บ้าน มีความภาคภูมิใจกับการมีอาชีพประมงที่ทำกันมานาน ตั้งแต่บรรพบุรุษ มีกิน มีใช้เพียงพอ มีทรัพยากรธรรมชาติที่สวยงาม ที่ทุกคนต้องช่วยกันดูแล มีอีกเรื่องที่สำคัญ คือความสามัคคีรักกันภายในชุมชน ปกติถ้าเราอยู่กันแบบไม่พึ่งพิง ต้องดิ้นรนหางัดกันมากๆ คนก็จะรักกันไม่แย่งชิงกันมาก แต่พอวัตถุเข้ามามากๆ คนสนใจแต่วัตถุ ก็ตัวใครตัวมัน พอทุนทางตัวเงินเข้ามามากๆ ทุนทางสังคมก็จะค่อยๆหายไป มีเงินมากขึ้นแต่ความสุขก็น้อยลง ...ถ้าต้องการความสุข เราน่าจะอยู่กันแบบพอเพียงนะ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน เงินทองก็ไม่ได้ทำให้มีความสุข เพียงแต่มันซื้อความสะดวกสบายได้ คนในชุมชนต้องมีจิตใจช่วยเหลือกัน ดูแลของส่วนรวม มีใจเป็นสาธารณะ อย่าเอาแต่ของตัวเอง เรื่องพวกนี้ต้องสร้างบรรยากาศให้มีในชุมชน อย่างที่บ้านโนไไร่ตอนเราเกิดสินามิใหม่ๆคนช่วยเหลือกันมาก แต่หลังๆก็เบาไปหน่อย อาจเป็นเพราะคนมีภารกิจส่วนตัวที่ต้องทำ แต่ก็ไม่ใช่ไร แต่เมื่อไรที่จะต้องทำงานเพื่อส่วนรวม เพื่อชุมชนก็ต้องมากัน...ต้องสนใจรับผิดชอบ มีส่วนร่วมในชุมชนเราถึงจะเป็นเจ้าของชุมชน ต้องช่วยกัน ไม่งั้นชุมชนก็ล่มสลาย...ไปไม่รอด

และอีกความคิดเห็นหนึ่ง ที่สมาชิกกลุ่มส่วนใหญ่เห็นด้วยว่า

เมื่อเกิดสินามิ เราเหมือนมีปัญหาร่วมกัน เหมือนกัน สมาชิกในชุมชนจึงมาร่วมกันมาก แต่พอปัญหาเบาลง คนก็เริ่มห่างอย่างที่ว่า แต่ก็ยังมีกิจกรรมกลุ่มที่จัดขึ้นที่ยังมาพบกัน เพียงแต่มันไม่แน่นอน

เพราะปัญหาเราก็น้อยลง แต่ที่จริงเราต้องพัฒนาชุมชนเราต่อไปอีกมาก ผมก็มาคิดว่าถ้าเราไม่มีอะไรร่วมกันที่สนใจเหมือนกัน มันก็จะไม่ค่อยรู้สึก ที่จริงชุมชนต้องสร้างสิ่งที่ต้องทำร่วมกัน ตอนนี้อยู่ไม่มีเรื่องปลูกป่าชายเลน ที่เด็กเยาวชน คนทุกรุ่นที่ช่วยกัน เรื่องดูแลทำความสะอาดก็มีกลุ่มเด็กนักเรียนที่มาช่วยกัน แล้วที่มาร่วมกันมากที่สุดก็คือ วันซอมหนีสินามิเหมือนจริงที่เราทำกันทุกปี มันต้องมีอะไรร่วมกันนั่นแหละคนถึงจะร่วมกัน

7.การสร้างค่านิยมในการปกป้อง คุ่มครอง และเชิดชูยกย่องคนดี มีคุณธรรม มีจิตสำนึกสาธารณะ และมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ได้แก่ การใช้ การอนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ และการรักษาสีงแวดล้อม โดยอาจจะจัดเป็นรางวัลประกาศในวันรำลึกสินามิประจำปี

กลุ่มบ้านน้ำเค็ม

ทุนทางสังคมในด้านมนุษยนี้สำคัญมากนะ ดังนั้นถ้าในชุมชนมีคนที่ดีก็ควรให้เกียรติ ยกย่องเขาให้เป็นแบบอย่างที่ดีของคนในชุมชน คนที่ให้ความร่วมมือช่วยเหลือ เป็นตัวอย่างที่ดีโดยเฉพาะในเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติ เพราะพวกเรารู้ว่าเมื่อไหร่ที่เราสถูเสียหายทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นรากฐานของเรา เราจะไม่ได้อยู่ได้เลย เพราะที่นั่นเราทำประมง..เป็นประมงขนาดเล็ก เราจึงต้องพึ่งพาธรรมชาติ 100 เปอร์เซ็นต์ ที่บอกตรงนี้เพราะผมว่าคนที่เขาทำความดีแล้วมีคนเห็นแล้วประกาศให้ส่วนรวมรู้ ประกาศในวันรำลึกสินามิก็ได้ ปีไหนมีก็ประกาศให้รางวัลปีไหนไม่มีก็ไม่ต้องให้ก็ได้ น่าจะเป็นกำลังใจให้คนทำดี ไม่ใช่ใครทำก็ทำไป ไม่มีใครสนใจใคร ที่จริงคนที่ทำความดีเขาก็ไม่ได้ต้องการรางวัลหรอก เพียงแต่ชุมชนน่าจะให้เป็นประเด็นให้คนสนใจขึ้นมาก็จะได้ตื่นตัว แต่คนที่ได้ต้องพิจารณากันอย่างยุติธรรมอย่าให้มีปัญหาไม่เช่นนั้นแทนที่จะเป็นข้อดีกลายเป็นปัญหาความขัดแย้งในชุมชนได้

กลุ่มบ้านโนไร่

คนที่เป็นแบบอย่างที่ดี มีความสำคัญในการพัฒนาหมู่บ้านนะ ต่อให้ชุมชนมีทุกอย่างดี สมบูรณ์แต่ถ้าคนไม่ดีการพัฒนาไปไม่ได้ อย่างบ้านเราก็มียคนที่ช่วยเหลือคนอื่น ยิ่งตอนช่วงเกิดสินามิ มีหลายคนที่เป็นหลัก เสียสละให้คนอื่นก็มาก เราก็เพียงแต่รู้กัน ที่จริงคนกลุ่มนี้มีความสำคัญมากในการแก้ปัญหาช่วยทุกอย่าง ตอนนี้อยู่เหมือนกันใครขอความช่วยเหลือไม่เคยปฏิเสธ คนดีที่เราควรยกย่องเป็นแบบอย่างมีหลายประเภทนะ ทั้งเป็นคนแบบเมตตาช่วยเหลือคนอื่น แล้วจริงๆหมู่บ้านเราก็ควรยกย่องคนที่ใช้ชีวิตแบบเรียบง่าย ใช้เศรษฐกิจพอเพียง อนุรักษ์ธรรมชาติ รักษาสิ่งแวดล้อม จริงๆแล้วผมว่าคนที่เป็นคนดีในชุมชนเราทุกแบบเราต้องยกย่อง เพื่อให้คนอื่นเอาอย่าง ให้เป็นที่รู้กันว่าชุมชนนี้ยกย่องคนดี คนจะได้มีกำลังใจทำความดี

8. การพัฒนาระบบฐานข้อมูลบุคลากรที่เป็นภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชนทุกประเภท โดยจัดทำเป็นทำเนียบ จำแนกเป็นรายสาขา/ด้านต่างๆ เพื่อเป็นฐานข้อมูลทางด้านทุนทางสังคมของชุมชน ควบคู่กับการสนับสนุนให้มีการรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย และการเชื่อมโยงกับความต้องการในท้องถิ่น

กลุ่มบ้านน้ำเค็ม

หลังจากที่บ้านน้ำเค็มมีศูนย์ข้อมูลชุมชน ก็มีการจัดเก็บข้อมูลที่เป็นระเบียบมากขึ้น บอกได้เลยว่า อบต. ยังต้องมาขอข้อมูลที่เรา นี่เมื่อเดือนที่แล้วปลด อบต. ก็มาเอาข้อมูลแผนแม่บทการพัฒนาและฟื้นฟูพื้นที่แบบมีส่วนร่วมของชุมชนไป ตั้งแต่ทำศูนย์ข้อมูลชุมชน เราเห็นภาพของบ้านเราชัดเจนขึ้นนะ เห็นตั้งแต่จำนวนคน ผู้หญิงผู้ชายมีกี่คน แบ่งเป็นวัยไหนบ้าง มีอาชีพอะไรบ้าง รายได้พันหรือ ที่นี้พอมีข้อมูล จะทำอะไรก็เห็นภาพง่ายขึ้น เรามีรายชื่อบุคคล คนที่มีความสามารถ ถึงจะมีไม่มากแต่ก็ทำให้เรารู้ว่ามีใครบ้าง อย่างเวลาโรงเรียนครูเขาทำหลักสูตรท้องถิ่น ให้เด็กมาเรียนกับคนเฒ่าคนแก่ก็สะดวก ตอนนั้นเรามีคนที่เป็ภูมิปัญญาด้านทำพิธีกรรมทางศาสนาต่างๆ 2 คน ด้านทำกระชังปลา จักสาน ทำขนมพื้นบ้าน ทำเรือหาปลาขนาดเล็กน้ำตื้น ที่นี้พอเรามีการจัดตั้งกลุ่มเครือข่ายอะไรเขาก็เชิญผู้เฒ่าผู้แก่ ภูมิปัญญานี้แหละมาช่วยให้ชาวบ้านเข้าใจ มาเรียนรู้ได้ เด็กนักเรียนก็มาเรียนได้ ทำให้ เขารู้ที่มาที่ไปของชุมชน อย่างบ้านน้ำเค็มมีคนรู้เรื่องการทำแพแระ ดูดแร่ดิบูกสมัยก่อน ตอนนั้นไม่มีแล้ว แต่เด็กก็ยังมาฟังผู้ใหญ่เล่าให้ฟัง อย่างมีกลุ่มเลี้ยงปลาในกระชัง เด็กเริ่มหัดใหม่ก็ อาจเลี้ยงแล้วปลาตาย ก็ต้องค่อยๆ เรียนรู้จากสมาชิกคนอื่นในกลุ่มที่ทำมานานมีประสบการณ์ก็ได้ช่วยเหลือกัน

กลุ่มบ้านโนไร่

เรื่องบันทึก ทำทำเนียบคนที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่เอามาใช้ประโยชน์กับชุมชนคนที่เป็นผู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านในชุมชน มีความสำคัญ เพราะถ้าเด็กรุ่นใหม่โตมาเป็นผู้ใหญ่เขายังได้รู้กันบ้างว่าในชุมชนเราแต่เดิมมีความชำนาญในเรื่องไหนบ้าง และถ้าต้องการค้นหา ก็จะพอหาได้ แต่ถ้าเราไม่ได้เก็บข้อมูลไว้เลย พอรุ่นคนเฒ่าตายไปก็ไม่มีใครรู้แล้ว แต่ที่บ้านโนไร่มีไม่มากนัก แต่ที่ผ่านมานานเราก็ไม่เคยได้ทำทำเนียบไว้ แต่ถ้าถามผู้เฒ่าผู้แก่ก็พอบอกได้ว่าใครมีความสามารถด้านไหน มีโต๊ะอิหม่ามคนไหนบ้างที่รู้เรื่องศาสนา เรื่องพิธีกรรมทางศาสนา ใครออกหาปลาเก่ง รู้เรื่องดินฟ้าอากาศ แบบนี้ก็พอมี แต่ถ้าแต่ละชุมชนเรามีข้อมูลมีทำเนียบเราก็จะใช้ประโยชน์ในการดึงมาช่วยทำกิจกรรมในชุมชนได้ทั่วถึง รวมทั้งถ้าทุกชุมชนมี ชุมชนใกล้เคียงในจังหวัดเดียวกันหรือต่างจังหวัดใกล้เคียงก็มาเรียนรู้ร่วมกันได้ ก็จะเป็นประโยชน์กับชุมชนเราเองด้วย ชุมชนเพื่อนใกล้เคียงด้วย นี่ก็เป็นแนวทางที่สำคัญในการพัฒนาทุนทางสังคมของเราให้เข้มแข็ง

9.การเร่งฟื้นฟูวัฒนธรรมที่ดีงาม เช่น ความเมตตา กรุณา เอื้ออาทร ความกตัญญูรู้คุณ การอ่อนน้อมถ่อมตน มีความรัก และภาคภูมิใจในท้องถิ่น เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งและความอบอุ่นแก่ครอบครัว ชุมชน รวมทั้งการฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่น ทั้งด้านชีวิตวัฒนธรรมและศิลปวัฒนธรรม โดยผสมผสานกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เหมาะสม เพื่อใช้ในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตของคนในชุมชนอย่างเป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในประเด็นนี้สมาชิกในกลุ่มบ้านน้ำเค็มส่วนใหญ่เห็นด้วยว่า

ทุนทางสังคมในด้านวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ดีงามมีมานาน ในครอบครัวรักกัน เอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน ใครไม่มีอะไรก็ไปขอกัน ขอผักที่ปลูกอยู่หน้าบ้าน ขอมะนาวหลังบ้าน เรื่องแบบนี้เป็นสิ่งที่ดีในชุมชน แต่หลังๆนี้อาจจะละลายกันไปบ้าง ทุกอย่างมีขายมีซื้อ ส่วนหนึ่งเนื่องจากปรับแนวความคิดแบบตัวใครตัวมัน เพราะเวลาไม่ค่อยมี ออกไปทำงานนอกชุมชนกันมากขึ้น ชุมชนจะต้องสร้างค่านิยมในสังคมที่เป็นค่านิยมที่เห็นแก่ส่วนรวม หรือเป็นค่านิยมที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน มีความภูมิใจในถิ่นที่เกิด ในขณะเดียวกัน ต้องรู้เท่าทันสังคมภายนอก หรือเทคโนโลยีใหม่ๆ สามารถนำมาใช้เป็นประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม การใช้เทคโนโลยีมากเกินไป บางครั้งก็ส่งผลเสียต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในขณะเดียวกัน หากชุมชนไม่รู้เรื่องเทคโนโลยีเสียเลยก็ทำให้ไม่รู้เท่าทัน กลายเป็นคนล้าสมัย อย่างคอมพิวเตอร์ ถ้าชุมชนใช้อย่างเป็นประโยชน์ ใช้ในการจัดทำจัดเก็บข้อมูล เด็กนักเรียนใช้หาข้อมูลทำรายงานครู เราก็ได้ประโยชน์ เปรียบเทียบกับชุมชนที่ไม่มีคอมพิวเตอร์ใช้ แต่ในขณะเดียวกัน ถ้าเราใช้มันจนหลง วันๆอยู่แต่กับคอมพิวเตอร์ก็เหมือนตกเป็นทาสนั่นแหละ เพราะฉะนั้นต้องดูว่าทำอะไรจะเหมาะสมกับบ้านเรา เท่ากับว่าเราต้องรู้ให้ทันสมัย ว่ามีอะไรเปลี่ยนแปลงไปบ้างแล้วก็เอามาใช้ให้เป็นประโยชน์

ในประเด็นนี้กลุ่มบ้านโนไไร่เห็นว่า

วัฒนธรรมดั้งเดิม วิธีการดำเนินชีวิตพื้นหรือเราก็เปลี่ยนยาก เหมือนถ้ากินแกงพุงปลา กินปลาร้า ไปอยู่ที่ไหนเราก็ยังอยากกินนะผมว่า มันเหมือนเป็นรากของเรา เป็นรากฐาน อยู่ที่ไหนก็หนีตัวเองไม่พ้น ต้องส่งเสริมให้คนรักท้องถิ่นมากๆ รักครอบครัวตัวเอง ถ้าไม่มีรากเราก็ยืนอยู่ไม่ได้ แต่การที่เราใช้เทคโนโลยีใหม่ๆ มันทำให้เราอยู่บนฐานของเราได้มั่นคงมากขึ้น เอามาเสริมฐานเดิมของเรา อย่างการใช้เทคโนโลยีเราก็เอาใช้ได้แต่ก็ใช้ให้เหมาะสม อะไรที่ใช้แล้วทำแล้วมันทำลายทรัพยากรธรรมชาติมีความสำคัญต่อชุมชน เราก็ไม่เอา ดังนั้นถ้ามีเทคโนโลยีเข้ามาแล้วมันก็ต้องเป็นประโยชน์ แต่ถ้ามาทำร้ายธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมเราก็ไม่เอาเหมือนกัน เหมือนถ้าจะมีบริษัทมาลงทุนเรื่องการทำแร่ในทะเล หรือ ทำโรงไฟฟ้า ชาวบ้านอาจได้รายได้มากขึ้น บ้านเมืองเจริญมากขึ้น แต่ถ้าสุดท้ายมันทำลายสิ่งแวดล้อม ทำลายความเป็นชุมชน...อย่างถ้าบริษัทมาลงทุนมีเครื่องมือทันสมัยทำมาแร่ดีบุกในเล ชาวบ้านประมงขนาดเล็กก็ทำประมงไม่ได้อยู่แล้ว แบบนี้ชาวบ้านก็ไม่เอาด้วยแน่

10.การสร้างค่านิยมให้ผู้นำท้องถิ่นมีความรู้ ความเข้าใจในการแก้ปัญหาสนับสนุน
 ผู้นำท้องถิ่น ครูอาจารย์ ผู้นำศาสนา และสมาชิกชุมชน ให้มีความรู้ความเข้าใจ รู้จักเลือกใช้ทุนทาง
 สังคมที่มีอยู่มาเป็นประโยชน์ในการแก้ปัญหาและยกระดับคุณภาพชีวิต รวมทั้งการดูแลอนุรักษ์
 ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ชุมชนน่าอยู่ ควบคู่กับการผสมผสานเทคโนโลยีใหม่ๆ
 เข้ากับทุนทางสังคมที่มีอยู่ ทั้งนี้กลุ่มบ้านน้ำเค็มเห็นว่า

การที่ผู้นำในชุมชนช่วยกันทำงาน ไม่ว่าจะเป็นผู้นำในชุมชน ครู หรือผู้นำจากหน่วยงานข้างนอกถ้า
 ทำงานในชุมชนก็ต้องพยายามดึงทุนทางสังคมที่เราที่มีอยู่ขึ้นมาใช้ เพราะถ้าไม่ใช่ทุนพวกนี้มันก็จะหายไป
 หมด แล้วที่สำคัญคนที่ผู้นำเพื่อนก็ต้องมีความรู้ ต้องพูดกัน ลองแลว่าในชุมชนเรามีอะไรที่เป็นทุน
 อยู่บ้าง บางที่ตัวผู้นำก็ต้องมาช่วยกันวางแผนว่าจะช่วยกันดึงเอาทุนทางสังคมในเรื่องไหนบ้างมาใช้ให้
 เป็นประโยชน์ อย่างตอนที่ปัญหาเรื่องนายทุนเข้ามาเอาที่ดินชาวบ้าน แล้วเราไม่ยอม...ตอนนั้นช่วยกัน
 อย่างแรงทุกฝ่าย ใครที่เป็นผู้รู้ที่เห็นว่าจะช่วยเราได้เราไปหาหมด จนรู้ว่ามิมติคณะรัฐมนตรีออกมาห้าม
 ไม่ให้ออกเอกสารสิทธิ์ที่ป่าชายเลน แต่ให้ชาวบ้านทำกินไปได้ มติตัวนี้ช่วยเราได้มาก แล้วทุกเรื่องถ้าเรา
 ร่วมแรงร่วมใจกัน มันก็จะผ่านพ้นแก้ปัญหาไปได้ แต่ที่บางที่มันร่วมกันไม่ได้ เพราะคิดว่าไม่ใช่เรื่องของ
 เรา เพราะฉะนั้นต้องสร้างแนวคิดให้คนในชุมชนเห็นว่าปัญหาทุกเรื่องในชุมชนต้องช่วยกัน บางเรื่องถึง
 ไม่กระทบกับเราโดยตรงวันนี้ แต่ต่อไปมันก็จะเกี่ยวข้องมาถึงเรา แล้วก็ต้องช่วยกัน วันนี้เรื่องเพื่อน
 ต่อไปก็อาจจะเป็นเรื่องเราพันนั้นแหละ

และกลุ่มบ้านโนไฉ่เห็นว่า

ผู้นำมีความสำคัญมากที่จะต้องคำนึงถึงทุนทางสังคมเรา ทั้งเรื่องส่งเสริมคนดี คนที่มีคุณธรรมเข้ามา
 ทำงาน หน่วยงานภายนอก เอ็นจีโอไหนบ้างที่จะเข้ามาช่วยเราได้ ภูมิปัญญา วัฒนธรรมดีที่มีอยู่แล้ว
 ผู้นำต้องส่งเสริม ที่สำคัญต้องให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ทุกครั้งที่เราทำกิจกรรมด้วยกัน เราก็จะ
 เกิดการเรียนรู้ อย่างตอนที่เราช่วยกันตั้งกลุ่มบาติก เราก็ล้มลุกคลุกคลานกันก็หลายรอบ กว่าจะมาเป็น
 รูปเป็นร่าง ที่สำคัญต้องมีผู้นำที่ดีที่สู้ไม่ถอย ให้โอกาสสมาชิกได้ลองผิดลองถูก แล้วมันก็จะเรียนรู้ไป
 ด้วยกัน อย่างธรรมชาติของเรา สิ่งแวดล้อมที่ดีเราจะรักษาไว้ไม่ได้เลย ถ้าคนในชุมชนเราไม่ช่วยกันดูแล
 เพราะธรรมชาติเป็นของทุกคน เราต้องสร้างความรู้สึกร่วมกันเป็นเจ้าของด้วยกัน ต้องคอยเฝ้าระวัง หวงแหน
 เพราะเป็นที่มาของอาชีพ ความเป็นอยู่ของเรา การปรับเทคโนโลยีใหม่เข้ามาใช้ก็จำเป็นแต่ต้องไม่รุนแรง
 กับสิ่งแวดล้อม อย่างทำประมงขนาดเล็กบรรพบุรุษเราทำมาเป็นร้อยๆปี แต่ถ้าเราใช้เทคโนโลยีที่ทำลาย
 สิ่งแวดล้อมเสียคนเดียว คนอื่นก็ทำไม่ได้ แบบนี้ชุมชนก็ไม่เอา

ในประเด็นนี้ทั้งสองกลุ่มต่างเห็นสอดคล้องว่าผู้นำที่มีความรู้เรื่องทุนทางสังคม และรู้จักนำมาใช้ในการแก้ปัญหา การประกอบอาชีพ รวมถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่หวงแหนของชุมชน อันจะนำไปสู่การเสริมสร้างให้ทุนทางสังคมของชุมชนมีเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ

11. การพัฒนาครู/อาจารย์และบุคลากรในวงการศาสนา หรือผู้นำให้มีความรู้ความเข้าใจในแก่นแท้ของศาสนาและวัฒนธรรมทั้งระดับชาติและระดับพื้นที่ ควบคู่กับการพัฒนาทักษะในการเผยแพร่ให้เหมาะสมกับแต่ละกลุ่มเป้าหมาย และการสนับสนุนบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ให้มีโอกาสเผยแพร่ความรู้และประสบการณ์สู่กลุ่มต่างๆในชุมชน โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนให้มากขึ้น กลุ่มบ้านน้ำเค็มเห็นว่า

ครู อาจารย์ที่สอนหนังสือนี้มีความสำคัญมากในการเผยแพร่ความคิด วัฒนธรรมที่ดี เพราะว่าเด็กทุกคนก็เข้าเกณฑ์เรียนก็ต้องเข้าโรงเรียนทุกคน ต้องผ่านการอบรมสั่งสอนของครู พอเป็นผู้ใหญ่ที่นี้ก็ฟังพระเทศน์ ฟังโตะอิหม่าม หรือผู้สอนศาสนา เพราะฉะนั้นในชุมชนจำเป็นต้องมีครูอาจารย์ หรือผู้ที่สอนศาสนาที่มีความเข้าใจในเรื่องวัฒนธรรม รวมทั้งคำสอนที่ถูกต้องของศาสนา เพราะคนกลุ่มนี้ต้องสอนสิ่งที่ถูกต้อง ทั้งครู พระ แล้วก็โตะอิหม่ามเองก็ต้องเพิ่มพูนความรู้ของตัวเองอยู่เรื่อยๆ ต้องรู้วิธีถ่ายทอดที่ดี แล้วก็ให้การสนับสนุนคนที่เห็นว่ามีความสามารถโดยเฉพาะภูมิปัญญาชาวบ้าน ครูก็ต้องมองหาเด็กที่มีความสามารถพิเศษต่างๆ เพื่อจะได้ส่งเสริมเขาไปในทางที่ถนัดจะได้ใช้ความสามารถเต็มที่ ไม่ใช่สอนไปเรื่อยๆเหมือนกัน ชุมชนก็จะไม่มีเด็กที่ได้ใช้ความสามารถพิเศษ เด็กที่พอมีอยู่บ้างแต่ถ้าไม่ได้กระตุ้นสมองส่วนที่มีความสามารถพิเศษนั้นก็จะหายไปในที่สุด ตอนนี้นามีมูลนิธิที่เกี่ยวข้องกับเด็ก เป็นสหทัยมูลนิธิ มูลนิธิเด็ก มูลนิธิครูพระที่ป เข้ามาทำงานเด็กกับแม่ มีกิจกรรมดีๆให้เด็กมาก อยากให้ชุมชนมีแนวการพัฒนาเด็กแบบนี้ไปเรื่อยๆรับรองว่าเด็ก เยาวชนเราจะฉลาดรู้จักคิด เป็นอนาคตที่ดีของชุมชนเรา ชุมชนเราก็จะมีทุนมนุษย์ที่ดีที่จะดูแลรักษา พัฒนาชุมชนบ้านเราให้ยั่งยืนไปเรื่อย

กลุ่มบ้านโนไร่

การเผยแพร่ความรู้ คำสอน วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่สำคัญ ส่วนใหญ่เป็นหน้าที่ของครู โตะอิหม่าม พระ ผู้นำกลุ่มนี้ต้องเป็นแบบอย่างที่ดี สอนสิ่งที่ดี และต้องมีวิธีการเผยแพร่แนวคิดที่ถูกต้อง เป็นการสร้างเด็กและเยาวชน รวมทั้งคนผู้ใหญ่ทั่วไป ให้เป็นคนดี ทำประโยชน์ให้สังคม แล้วถ้าเห็นใครที่มีความสามารถในเรื่องไหนก็ต้องส่งเสริมเขาไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ แล้วในระหว่างที่ผู้นำออกไปให้ความรู้สมาชิก หรือประชุมในชุมชนกับกลุ่มต่างๆ หรือมีโอกาสเห็นเด็กหรือผู้ใดมีความสามารถ หรือเป็นภูมิปัญญาของชุมชน คิดค้นสิ่งใหม่ๆ ก็ต้องส่งเสริมเขาขึ้นมาทำงานต่อไป เรื่องนี้สำคัญไม่พบนั่นต่อไปคนเฒ่าคนแก่ตายหมด เราก็ไม่เหลือใคร ความเป็นชุมชนหายไป ชุมชนก็ไม่ยั่งยืน

12.การใช้บุคลากรที่มีความสามารถ หรือเป็นภูมิปัญญาที่ได้รับการยอมรับทั้งในชุมชนและในพื้นที่ใกล้เคียง เป็นแบบอย่าง เช่น ผู้นำในแต่ละสาขาอาชีพที่มีคุณธรรม และประสบผลสำเร็จในการประกอบอาชีพ/ดำรงชีวิต รวมถึง พระ/บุคลากรในวงการศาสนา และวัฒนธรรม ที่มีทักษะในการดึงดูดใจคน ตลอดจนวัยรุ่นที่มีพฤติกรรมน่ายกย่อง มาเป็นแบบอย่าง เพื่อปลูกจิตสำนึกคนในชุมชนให้มีสัจจะคุณงามเฝื่อนดีและกระตุ้นให้มีการเคลื่อนไหวสังคมด้วยปัญญา

ในชุมชนบ้านน้ำเค็ม เราพยายามกระตุ้นให้เด็ก เยาวชน รวมทั้งผู้ใหญ่ด้วยให้อยู่แบบใช้ปัญญา ใช้ความรู้ ในการแก้ปัญหา อย่าหมกมุ่นอยู่กับไสยศาสตร์ หรือดวง แต่ต้องสนับสนุนให้มีโครงการที่กระตุ้นให้คนมี ปัญหา แล้วแก้ปัญหาด้วยปัญญา ด้วยความรู้ที่เรามีอยู่ในชุมชน ใครที่ทำดี...สามารถแก้ปัญหาด้วยความรู้ หรือด้วยปัญญาที่มี ทั้งในด้านอาชีพ ด้านความเป็นอยู่ ด้านศาสนา เราก็เชิญเข้ามาพูดคุย แลกเปลี่ยน หรือบางที่เราก็จัดรถบัส ใช้งบประมาณของ อบต.ไปเยี่ยมไปแลกเปลี่ยน ฟังเขาพูด ก็จะทำให้คนในชุมชนได้แนวคิด ได้เป็นแนวทางในการ ได้ปลูกจิตสำนึกให้คนเป็นคนดี อยากทำดี เน้นย้ำให้ชุมชนดำเนินไปด้วยปัญญา อย่างตอนนี้รัฐบาลมีโครงการเศรษฐกิจพอเพียงผ่าน อบต. ชวนให้คนช่วยกัน คิดโครงการในชุมชนขึ้นมา เป็นโครงการที่จะแก้ปัญหาชุมชน หรือส่งเสริมการพัฒนาชุมชนด้วยปัญญา รัฐเขาก็จะมีเงินสนับสนุนให้ ดินะผมว่า ดีกว่าส่งเสริมให้คนเล่นเบียร์ เหมือนรัฐบาลก่อน แต่โครงการแบบนี้มันต้องใช้เวลานานะ จะใจร้อนรีบเร่งก็ไม่ได้ แต่ต้องทำ

ทั้งนี้กลุ่มบ้านในไร่ให้ความคิดเห็นเพิ่มเติมในประเด็นนี้ว่า

ทุนทางสังคมที่เราอยู่นี้ ถ้าไม่มีคนที่เป็นผู้นำรู้จักเอาไปใช้ ไม่มีคนเป็นผู้นำในชุมชน ต่างคนต่างอยู่ มันก็เกิดทุนทางสังคมด้านอื่นๆยากนะ คนต้องมาก่อน ต้องให้ความสำคัญกับคนที่ฉลาด รู้จักใช้ชีวิตไปในทางที่ถูกต้อง ต้องเอาคนกลุ่มนี้แหละมาเป็นตัวอย่าง ต้องยกย่อง เอามาพูดคุยแลกเปลี่ยนกันบ่อยๆ ก็จะเป็นสร้างกระแสแนวทางให้คนหันไปทางที่ช่วยเหลือกัน ใช้ความดี ใช้ปัญญา ในการแก้ปัญหาของตัวเองและชุมชน อย่าให้คนไปมั่ววอบายมุข ให้ขยันทำงาน ทำมาหากิน ซื่อสัตย์ ช่วยเหลือกัน ผู้นำต้องพยายามดึงคนในชุมชนให้ไปในทางที่ถูกต้อง ต้องสร้างสังคมแห่งปัญญา ภาคภูมิใจในชุมชน คนที่เป็นแบบอย่างนี้สำคัญที่สุด ถ้าในชุมชนทำบ่อยๆ เอาคนโน้นคนนี้มาให้หลากหลาย ก็จะทำให้ชุมชนเราไปในทางที่เราต้องการได้แน่นอน แต่อย่าทำถอยเสียก่อน ต้องหาแนวร่วมระหว่างชุมชน ระหว่างจังหวัดใกล้เคียง เป็นเครือข่ายกันก็จะทำให้เราทำงานได้ง่ายมากขึ้น

13.การลดพฤติกรรมฟุ้งเฟ้อ-ฟุ่มเฟือย ตกเป็นทาสวัตถุนิยมและเทคโนโลยี โดยหาแนวทางที่เหมาะสมกับแต่ละกลุ่มเป้าหมาย โดยเน้นให้ตระหนักถึงคุณค่าของการประหยัด การอดออม การกินอยู่แบบพอเพียงตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อตนเองและครอบครัวในอนาคต รวมทั้ง

โทษภัยของการฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย และไม่ยกย่องผู้มีอำนาจ มีเงิน ที่ปราศจากคุณธรรม ในประเด็นนี้ กลุ่มบ้านน้ำเค็มเห็นว่า

ถ้าพิจารณากันดีๆ ก็เห็นว่า เหตุที่ทุนทางสังคมหดหายไปเป็นเพราะเราไปรับเอาค่านิยมแบบวัตถุนิยม เน้นวัตถุเงินทอง มากกว่าจิตใจ หาเงินให้ได้มากที่สุด ไม่สนใจว่าชุมชน สังคมจะเป็นอย่างไร ใช้จ่ายอย่างฟุ้งเฟ้อ ไม่สนใจว่าจะได้เงินมาด้วยวิธีไหน ค่านิยมแบบนี้มันจะอยู่ตรงกันข้ามกับทุนทางสังคม ถ้ามีมากทุนทางสังคมเราก็จะลดน้อยลง ถ้ามีน้อย ทุนทางสังคมเราก็จะมีมาก เพราะถ้าตั้งหน้าตั้งตาหาเงิน มากๆ ก็จะไม่สนใจใคร ขอรวยอย่างเดียว คนแบบนี้เราต้องไม่ยกย่อง ไม่สรรเสริญ ชุมชนต้องส่งเสริมให้คนประหยัดอดออม อยู่กินอย่างพอเพียงตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงนี่แหละเหมาะกับ ชุมชนที่ต้องการสร้างให้มีทุนทางสังคมมากที่สุดแล้ว อย่างบ้านน้ำเค็มนี้ก็ตื่นตัวกันพอสมควร จริงๆ เศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดที่สุดยอดเยี่ยมแล้ว มันเป็นทุกอย่างรวมกัน มีกินมีอยู่อย่างพอเพียง ไม่ อัดคัด ไม่ฟุ้งเฟ้อหวังรวยแบบทุนนิยม เหลือแล้วค่อยขาย ประหยัด อดออม ถ้าอยู่กันแบบนี้ ความรัก ความเอื้อเฟื้อ ความไว้วางใจกัน ก็จะตามมาเอง คนที่เอาแต่รวยเอาไม่เอา อย่างเราเคยมีผู้ใหญ่ที่เอา แต่ค้าขาย ไม่มีเวลามาสนใจความทุกข์ร้อนของประชาชน เอาแต่รวยคนเดียว มีเศษเงินแกมาช่วย ชาวบ้านบ้าง เราก็ไม่เอา ไม่ยกย่อง

บ้านโนไร่

ชุมชนต้องเน้นสอนเด็กและเยาวชนให้รู้จักกินอยู่อย่างพอเพียง ไม่ฟุ้งเฟ้อ ตามคนอื่นแบบไร้เหตุผล เรามี เราก็อยากมีบ้าง ลืมไปว่าเรากับเขาไม่เหมือนกัน อย่างตอนนี้เรามี มูลนิธิศุภนิมิตมาส่งเสริมเรื่องอาชีพ กับการศึกษาของเด็ก เราได้เรียนรู้เรื่องบัญชีครัวเรือน มีการเข้ากลุ่มพูดคุยกันเรื่องค่าใช้จ่ายในบ้านที่เห็นว่าเป็นสิ่งฟุ่มเฟือย อย่างครวาทที่แล้วก็คุยกันว่าทำอะไรจะลดเงินซื้อหอย ซื้อเบอร์ของแต่ละบ้าน เดือนหนึ่งซื้อ 2 จวด ส่วนใหญ่รวมผิวเมีย ก็ไม่ต่ำกว่า 5- 600 บาท ถ้าไม่ซื้อหรือซื้อให้น้อยหน่อย ก็มีเงินเหลือ อีกเดือนละเป็นพันบาท ก็ประหยัดในส่วนนี้ได้อีก รวมทั้งพูดคุยการประหยัดในครอบครัวในรูปแบบอื่นๆ เช่นการแยกทิ้งขยะ การนำขยะมาใช้ได้กลับมาใช้ใหม่ การทำปุ๋ยอินทรีย์ใช้ในการปลูกต้นไม้ต่างๆ การใช้ที่ดินที่มีอยู่ทำเกษตรทฤษฎีใหม่ ทำให้ไม่ต้องไปซื้อทุกอย่าง เมื่อก่อนชาวบ้านมีกินมีใช้ มีพืชผักสวน ครัวไม่ต้องซื้อทุกอย่าง เพราะปลูกกันเองได้ กลายเป็นต้องรอรถผักมาขายถึงจะทำกับข้าวได้ ทุกอย่าง ต้องซื้อ ตอนนี้เราเริ่มหันมารณรงค์ให้ชาวบ้านปลูกผักสวนครัวกัน ทำเกษตรผสมผสาน ซื้อเฉพาะสิ่งที่ จำเป็น ก็ประหยัดกันไปได้พอสมควร เน้นให้ช่วยเหลือกัน ไม่ต้องมุงรวยมาก คนในหมู่บ้านส่วนใหญ่ ฐานะก็ไม่ต่างกันมาก อาจจะมีบ้างคนสองคน ที่ไม่สนใจเข้าร่วมกิจกรรมของหมู่บ้านก็ปล่อยเขาไป เพราะเขาไม่เดือดร้อนอยู่แล้ว แต่พวกเราจำเป็นต้องช่วยเหลือกัน

14.การสร้างความร่วมมือจากภาคส่วนต่างๆ อย่างเป็นเครือข่าย โดยให้ความสำคัญกับการส่งเสริมบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและองค์กรชุมชนในการจัดสวัสดิการสังคม โดยเน้นการใช้ทุนที่มีอยู่ของชุมชน รวมถึงสร้างความเข้มแข็งให้ครอบครัวและชุมชนในการทำหน้าที่เป็นเครือข่ายการคุ้มครองทางสังคมอย่างไม่เป็นทางการ ในประเด็นนี้กลุ่มบ้านน้ำเค็มและบ้านโนไร่ให้ความเห็นว่า

การสร้างเครือข่ายไม่ใช่เรื่องง่าย แต่ก็ทำได้ถ้ามีใจที่จะร่วมมือกันอย่างจริงจัง อย่างที่น้ำเค็มได้ขนาดนี้ก็ใช้เวลาพอสมควร ตอนสินามิพวกเราได้มีโอกาสเรียนรู้เรื่องเครือข่ายกับ เอ็นจีโอ หลายที่ พอหลังสินามิมันดูหายๆไป เราก็พยายามทำกันต่อ แรกๆก็มีปัญหา พูดคุยกันหลายหน คุยกันอยู่ปีสองปีแหละ ถึงได้เป็นรูปเป็นร่าง หลังจากที่ธนาคารชุมชนเราเป็นเรื่องเป็นราวแล้วนะ ก็เลยมาทำเครือข่ายสวัสดิการในชุมชนเราต่อ การทำงานกันเป็นเครือข่ายในชุมชน มีกลุ่ม หน่วยงานต่างๆเข้ามาช่วยเหลือกัน ทั้งโรงเรียน ครอบครัว กลุ่มองค์กรชาวบ้านในรูปแบบต่างๆ มูลนิธิ องค์กรพัฒนาเอกชน แล้วก็ อบต. ทุกหน่วยที่มีอยู่ในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียงแหละ มาร่วมมือกันจัดสวัสดิการในชุมชนกันเองไม่ต้องรอพึ่งรัฐบาล อย่างบ้านน้ำเค็มเรามีธนาคารชุมชนที่จัดสวัสดิการตั้งแต่เกิดจนตายให้กับสมาชิก เราารู้สึกว่าเรามีความเข้มแข็งมั่นคงมากขึ้น ตอนนั้นธนาคารมีเงินหมุนเวียนไม่ต่ำกว่า 10 ล้าน ส่วนใหญ่คนเป็นสมาชิกกันหมด ทุกคนที่เป็นสมาชิกก็เป็นส่วนใหญ่ได้รับสวัสดิการ ทำให้เรารู้สึกรักชุมชนเรามากขึ้น เราร่วมมือกัน ใกล้ชิดกันเหมือนรู้สึกว่ามีอะไรเดือดร้อนชุมชนก็จะช่วยไม่ทิ้งให้แก้ปัญหาอยู่คนเดียว ตั้งแต่เกิดจนตาย และที่สำคัญต้องสร้างความเข้มแข็งให้ครอบครัวด้วย เพราะถ้ามีปัญหาอะไรเบื้องต้นพื้นฐานคนก็ต้องพึ่งครอบครัวก่อนอยู่แล้ว ชุมชนต้องช่วยกันสร้างครอบครัวให้เข้มแข็ง ให้สามารถคุ้มครองสมาชิกในครอบครัวตัวเองให้ได้ เพราะถ้าทุกครอบครัวเข้มแข็งชุมชนก็เข้มแข็งไ้มัย การที่เราร่วมกันเป็นเครือข่ายในการจัดสวัสดิการชุมชนด้วยตัวเอง มันทำให้เราต้องช่วยเหลือกัน ช่วยกันคิด ช่วยกันทำ นอกจากจะมีสวัสดิการที่ครอบคลุมทั้งถึงทั้งชุมชนแล้วเรายังพัฒนาทุนทางสังคมของเราด้วย เพราะเรารู้สึกว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเรา เราทุกคนเป็นเจ้าของเรื่อง เป็นผลประโยชน์ที่เราทุกคนได้รับร่วมกัน แบบนี้เป็นแนวทางที่ดีในการพัฒนาทุนทางสังคมของชุมชนเรามากๆ

บ้านโนไร่

อีกแนวทางหนึ่งที่จะทำให้ทุนทางสังคมมีมากขึ้นก็คือการทำงานกันเป็นเครือข่ายร่วมกัน ให้ทุกคน ทุกภาคส่วนมาร่วมกัน ถึงจะเป็นเรื่องยากแต่ต้องทำให้ได้ถ้าเราต้องการสร้างทุนทางสังคม ต้องรวมพลังกันทั้งหมด โดยเฉพาะอบต.ที่มีหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของประชาชนเข้ามาช่วยกันหาทางจัดสวัสดิการโดยชุมชนเอง อบต.อาจมีเงินทุนมาสนับสนุน แต่ต้องให้ชาวบ้านมาช่วยกันคิด ตอนนี้นะเราก็มีกลุ่มออมทรัพย์ มีกลุ่มบาติก กลุ่มอาชีพอื่นๆ ก็ถือเป็นสวัสดิการให้คนในชุมชนนะ เพียงแต่เรายังไม่มีเงินมากพอที่จะจัดสวัสดิการได้แบบธนาคารชุมชนของบ้านน้ำเค็มที่มีเงินกำไรจากการดำเนินงานของธนาคารชุมชนก็เอามา

จัดสวัสดิการให้คนในชุมชนตั้งแต่เกิดจนตาย จริงๆพวกเราก็อยากให้ อบต.มาดูแล แต่ดูแลแล้วจะยากในที่สุดชุมชนต้องสร้างขึ้นมาเอง อบต.ก็คงได้แค่มาเสริมแหละนะ ชุมชนถึงจะเข้มแข็ง ฟังตนเองได้

นอกจากนี้สมาชิกกลุ่มบ้านโนไฉยังมีความเห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับการจัดสวัสดิการชุมชนซึ่งจะช่วยในการฟื้นฟูทุนทางสังคมในชุมชนว่า

จำได้ว่าตอนที่เรากำลังคิดเรื่องสวัสดิการ เราก็คิดถึงการทำงานร่วมกันเป็นเครือข่าย หลายหน่วยงานต้องร่วมกันคิด ทั้งผู้นำในชุมชน ทั้งทางศาสนา และทางชุมชน กรรมการชุมชน อบต. ครูโรงเรียน พวกกลุ่มมูลนิธิที่ยังทำงานในชุมชน ทำเพื่อให้คนอยู่ได้แบบมั่นคง ที่จริงมันเป็นผลต่อเนื่องมาจากการเกิดสึนามิจริงๆนะ ตอนนั้นปัญหามันมากมายต้องช่วยกัน ต้องคุยกับหน่วยงานข้างนอกที่มาช่วย มาบริจาค แล้วก็เห็นร่วมกันว่าของแจกมันไม่ยั่งยืน เดียวก็กินกันหมด ก็เลยคิดว่าเราต้องทำแผนพัฒนาชุมชนเราเอง รวมถึงแผนพัฒนาสวัสดิการด้วยว่าจะมีอะไรบ้าง เราประชุมกันหลายรอบ ทะเลาะกันก็หลายรอบ ถึงตอนนี้เรายังเดินไปได้ไม่มากแต่รู้ว่าถ้าเราจะไปต่อทางไหน เรามีแผนการจัดสวัสดิการ ต้องทำให้สวัสดิการเป็นศูนย์รวมของทุกคน เป็นของชุมชน จัดโดยชุมชน และเพื่อชุมชน ทำให้สมาชิกในชุมชนเห็นว่าสวัสดิการเป็นสิ่งที่สำคัญ นอกจากจะทำให้เรามีชีวิตที่มั่นคง ปลอดภัย เกิดอะไรขึ้นก็มีสวัสดิการรองรับแล้ว สวัสดิการยังเป็นสื่อกลางให้คนมาร่วมกันนะผมว่า มาช่วยกันคิด ช่วยกันวางแผนกำหนดทิศทางร่วมกัน ในการพัฒนาชุมชนเราก็ไม่มีอะไรสำคัญไปกว่าการที่คนเห็นความสำคัญ แล้วก็เข้ามาช่วยกันแล้วนะ

15. การส่งเสริมให้ชุมชนมีการจัดทำแผนสวัสดิการชุมชนไว้เป็นส่วนหนึ่งของแผนชุมชน เพื่อให้มีข้อมูลพื้นฐานในการปฏิบัติที่ชัดเจน รวมทั้งเสริมสร้างศักยภาพในกระบวนการทำวิจัยให้แก่ผู้นำและชาวบ้านในชุมชนในกระบวนการจัดทำแผนพัฒนาแบบมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์และฟื้นฟู ดิน น้ำ และป่า โดยกลุ่มบ้านน้ำเค็มมีความเห็นว่า

ต้องให้ชุมชนมีส่วนร่วมอย่างทั่วถึงในการจัดทำแผนพัฒนาสวัสดิการของชุมชนเอง เพราะสวัสดิการเป็นเรื่องของทุกคน โดยเฉพาะผลประโยชน์ที่ทุกคนควรได้รับ การใช้ทรัพยากร ดิน น้ำ และป่าร่วมกัน โดยเฉพาะเรื่องการใช้และการอนุรักษ์ทะเล และป่าชายเลน อย่างที่ชุมชนบ้านน้ำเค็มมีกระบวนการจัดทำแผนโดยรวบรวมและปรับปรุงแผนการดำเนินการของชุมชนอย่างรอบด้าน โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วม และส่งเสริมให้มีกลไกในกระบวนการภาคประชาสังคมทำให้กระบวนการร่วมวางแผนกับชุมชนจากล่างสู่บนเกิดเป็นผลสำเร็จ เราคิดกันว่าอยากนำบทเรียนและประสบการณ์จากการศึกษาและวางแผนร่วมกับชุมชนเป็นกรณีศึกษาในการวางแผนอย่างมีส่วนร่วม ไปพัฒนาเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาสำหรับพื้นที่ประสบภัยอื่นๆได้ต่อไปด้วย นอกจากนี้ เรายังมีการศึกษาวิจัยเพื่อนำไปสู่การวางแผนและผังแม่บทเพื่อการพัฒนาหมู่บ้านน้ำเค็มอย่างยั่งยืน จะเป็นลักษณะการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนและเป็นกระบวนการที่เน้นการทำงานจากฐานล่างสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบาย มีการจัดเวที

ชุมชนเพื่อร่วมระบູปัญหาและศักยภาพในการพัฒนาพื้นที่ รวมไปถึงแผนพัฒนาต่างๆ จากทุกภาคส่วนที่ผ่านมา หลังจากนั้นก็จัดเวทีชุมชนกลุ่มย่อยตามประเด็นหลักในการพัฒนา แล้วร่วมกันสรุปข้อมูลและวิเคราะห์ตามประเด็นหลักในการพัฒนา นำข้อมูลและข้อเสนอเบื้องต้นกลับมาสู่เวทีแลกเปลี่ยนระดับชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง สุดท้ายจึงสรุปข้อมูลและเสนอแผนและผังแม่บทการพัฒนาชุมชนบ้านน้ำเค็มอย่างยั่งยืนต่อสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ชุมชนเราภูมิใจมากว่าแผนนี้ เป็นแผนพัฒนาชุมชนบ้านน้ำเค็มอย่างบูรณาการโดยการมีส่วนร่วมโดยชุมชนอย่างแท้จริง

บ้านโนไร่

เครือข่ายผู้ประสพภัยสึนามิจะให้ความสำคัญกับการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาชุมชนอย่างมาก ทั้ง 30 ชุมชนจะร่วมกันช่วยให้ทุกชุมชนสามารถจัดทำแผนชุมชน แผนสวัสดิการของชุมชนตนเองได้ โดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการจัดทำ.... จัดเก็บข้อมูล กระบวนการเปิดเวทีชุมชน การสรุปข้อมูลประเด็นแผนและการเปิดเวทีนำเสนอประเด็นเพื่อการแลกเปลี่ยน เพราะว่าที่ผ่านมาเราไม่มีแผนการพัฒนาอะไรเลย เรามีแต่โครงการนั้น โครงการนี้จากอบต. จากจังหวัด ที่นี้พอเกิดสึนามิ มีความช่วยเหลือเข้ามามากมาย เราก็ตามเขาทุกเรื่อง บางเรื่องเราไม่ได้ต้องการแต่เราก็ต้องให้เขาทำ เหมือนกับเอาไว้ก่อนนั้นแหละ ในที่สุดเราก็ไม่ได้ใช้ประโยชน์ มานั่งคิดกันว่ามันน่าเสียดาย ปัญหาเหมือนกันทุกชุมชน เราก็เลยทำกันในเครือข่ายชุมชนประสพภัย จนตอนนี้บ้านโนไร่ก็มีแผนการพัฒนาชุมชนทุกปี อบต.ก็เห็นด้วยเข้ามาสนับสนุนการทำแผน ทุกปีเรามาช่วยกันประเมินการทำงานของเรามีอะไรที่ดีแล้ว อะไรที่ไม่ได้ทำ เราจะแก้ไขปัญหาคต่อไปได้หรือ ชุมชนเรามีข้อดี ข้ออ่อนตรงไหนบ้าง เราก็มาช่วยกันแล มาหาทางแก้ไขข้ออ่อน ทำข้อดีให้ดีขึ้น ที่นี้ส่วนที่ใครจะเข้ามาช่วยเหลือเราก็ต้องทำตามแผนเราเพราะเราผ่านการร่วมกันคิดมาแล้ว แต่ถ้าหน่วยไหนมีแผนของเขาเหมือนกัน ต้องช่วยแบบที่เขาต้องการเอาแบบเราไม่ได้ ก็ต้องมาพูดกันว่าทำอะไรได้บ้าง ก็ อาจจะเจอกันครึ่งทางก็มี เรามีแผนของเราไม่ใช่ไม่รับความช่วยเหลือ เราต้องการความช่วยเหลือแต่คนที่ช่วยเหลือเราก็ต้องฟังเราด้วยนะ แบบนี้เราก็ทำงานกันไปได้นาน

ทั้งชุมชนบ้านน้ำเค็มและบ้านโนไร่ต่างให้ความสำคัญในการจัดทำแผนพัฒนาชุมชน และแผนจัดสวัสดิการของชุมชนที่ทุกคนต้องมีส่วนร่วม เพราะสวัสดิการ และการพัฒนาชุมชนเป็นเรื่องของทุกคน และเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินงานของชุมชน และหน่วยงานจากภายนอกที่เข้ามาให้ความช่วยเหลือ

16. การสนับสนุนบทบาทองค์กรพัฒนาเอกชน ประชาสังคม ภาคธุรกิจ และอาสาสมัครในการเข้ามามีบทบาทมากขึ้น โดยเฉพาะการสนับสนุนให้ อบต. หรือเทศบาล หรือองค์กรชุมชนที่มีศักยภาพ มีความพร้อมและความตั้งใจทำหน้าที่เป็นศูนย์ประสานการจัดโครงการ

การคุ้มครองทางสังคมในชุมชนอย่างบูรณาการ เชื่อมโยงการทำงานของหน่วยงานต่างๆ เพื่อให้ประชาชนได้รับบริการเบ็ดเสร็จในรูปแบบ One Stop Service ชุมชนบ้านน้ำเค็มได้ให้ความเห็นว่า

การที่ชุมชนบ้านน้ำเค็มมีศูนย์ประสานงานข้อมูล ซึ่งตอนนี้เป็นศูนย์กลางของให้บริการสมาชิกในชุมชน ทั้งเรื่องธนาคารชุมชน เรื่องการประชุมกรรมการหมู่บ้าน การประชุมชาวบ้าน ข้อมูลจากหน่วยงานรัฐต่างๆที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ทุกอย่างอยู่ที่นั่นหมด ศูนย์นี้เราได้รับความช่วยเหลืออย่างมากจากเอ็นจีโอ และองค์กรเอกชนในตอนแรก มันดีนะเหมือนชุมชน ชาวบ้านมีศูนย์รวม ตอนนี้ชาวบ้านทำกันเอง มีคณะกรรมการลัดเปลี่ยนเวียนกันมาดูแล มีลูกจ้างที่จ้างด้วยเงินกำไรจากธนาคารชุมชน แล้วก็มีเงินทุนจากหน่วยงานภายนอกบางส่วนด้วย มีอบต. มีองค์กรชุมชนมาสนับสนุน แล้วก็มีธนาคารกรุงไทย KTC ช่วยเรื่องเครื่องคอมพิวเตอร์ แล้วก็ช่วยวางระบบคอมพิวเตอร์เก็บข้อมูลชุมชน แล้วก็ข้อมูลธนาคารชุมชน ที่นี้ก็เป็นที่คนมารวมกัน เป็นสภากาแฟด้วย ใครอยากคุยอะไรก็มาที่นี้ คนได้เจอกันมากขึ้น ความสัมพันธ์ก็ใกล้ชิดมากขึ้น มีความรู้สึกผูกพันกัน เหมือนมีเพื่อนให้ได้แลกเปลี่ยนกันตลอดเวลา พุนทางสังคมเราก็ดีขึ้น มากขึ้นแน่นอน ความเป็นชุมชนเราแน่นหนาขึ้น คนคุยเรื่องเดียวกันมากขึ้น ศูนย์รวมคนมีความสำคัญมาก ใครต้องการอะไรติดขัดเรื่องไหนก็คิดถึงศูนย์ประสานงานข้อมูลก่อนอื่นใดได้เลย มาแล้วรู้สึกได้รับความช่วยเหลือ ค่ะคุ้มครอง รู้สึกปลอดภัย ได้ทางออก ได้พบเพื่อน....

บ้านโนไร่

บ้านโนไร่พยายามหาที่เป็นศูนย์รวมคนในชุมชน เพราะเราเห็นว่ามันสำคัญ ตอนนี้เราอยู่กันแบบกระจาย ไปรวมกันที่ศูนย์บาติกบ้าง บ้านผู้ใหญ่บ้าง หรือไม่กี่สัปดาห์ โรงเรียน แล้วแต่กรณี มักจะเป็นการรวมกันแบบเฉพาะกิจว่าจะทำอะไร แต่เรากำลังหาที่เป็นส่วนรวมของคน เป็นที่นั่งคุยกัน เป็นศูนย์รวมข้อมูล จะทำให้ชาวบ้านมีความสัมพันธ์ที่ดีขึ้น ใกล้ชิดกันมากขึ้นนะ ไม่ใช่ว่าบางครั้งคนก็รู้สึกแค้น ว่าง ไม่มีศูนย์รวม ทำให้อยู่แบบต่างคนต่างอยู่ ต้องพยายามหาที่รวมศูนย์ให้ได้ ตอนนี้กำลังให้อบต. และเอ็นจีโอช่วยในเรื่องการสร้างศูนย์ หรืออาคารเล็กๆเพื่อชุมชนจะได้ใช้เป็นที่พักคน เอาไว้พบปะกัน ตอนนี้เราก็ใช้ร้านค้ากาแฟในหมู่บ้านไปก่อนที่คนรุ่นก่อนๆทำกันมานาน..เพียงแต่ตอนนี้เราอยากพัฒนาให้มีศูนย์ประสานงานของชุมชนให้หน่วยงานต่างๆเข้ามาช่วยกันกับเราด้วย

17.การส่งเสริมความเสมอภาคผู้หญิงและผู้ชายในชุมชน ส่งเสริมให้ทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน สิทธิของผู้หญิงหรือสิทธิของผู้ชายก็คือสิทธิมนุษยชนเช่นเดียวกัน มนุษย์ทุกคนย่อมมีสิทธิเท่าเทียมกัน ไม่เลือกปฏิบัติเพราะเพศ เพื่อให้ผู้หญิงซึ่งมีจำนวนอย่างน้อยครึ่งหนึ่งได้มีโอกาสทำงานในชุมชน และมีบทบาทในการสร้างทุนทางสังคมเช่นเดียวกัน ในการสนทนากลุ่มสมาชิกส่วนใหญ่ของกลุ่มบ้านน้ำเค็มเห็นว่า

โดยปกติแล้ววัฒนธรรม การดำรงชีวิต วิถีชีวิต ทั้งผู้หญิงผู้ชายควรจะปรับวิถีคิดในเรื่องความเสมอภาค การเคารพให้เกียรติกัน สังเกตว่าในการทำงานในชุมชนส่วนใหญ่ผู้ชายจะมีบทบาทมาก เป็นประธานกลุ่ม โน้นกลุ่มนี้ ผู้หญิงอย่างดีก็เป็นกรรมการ พอประชุมก็มีแต่พวกผู้ชายที่พูดกัน ผู้หญิงเสริมหน้าบ้างกาแฟบ้าง ทำกับข้าวอยู่แบบนั้นแหละ พอทำงานกันนานๆเข้า เราก็คิดว่าผู้หญิงหลายคนเก่งนะ แล้วก็มี ความอดทนด้วยน่าจะมาร่วมทำงานด้วยกัน เพราะบางอย่างผู้หญิงก็ทำได้ดีกว่าผู้ชาย ถ้าเรามีสองเพศ แต่อีกเพศหนึ่งถูกหลงลืมไป ก็ไม่น่าจะดี ต้องพยายามเน้นในเรื่องสิทธิที่เท่าเทียม พยายามดึงผู้หญิงเข้ามามีส่วนร่วมในการคิดและตัดสินใจมากขึ้น ชุมชนเราเป็นของทุกคนหญิงหรือชายก็ต้องมีโอกาสมีส่วนร่วมเท่าๆกัน

นอกจากนี้การสนทนากลุ่มบ้านโนไร่ ได้มีการเสนอความคิดเห็นเพิ่มเติมในประเด็นนี้ว่า

การดึงผู้หญิงเข้ามาทำงานพัฒนานี้สำคัญมาก ผู้หญิงถือเป็นทุนทางสังคมเป็นทุนมนุษย์ในชุมชนเหมือนกัน อย่างโนไร่นี้พอพวกผู้หญิงเข้ามาทำงานกันมากขึ้น ทั้งกลุ่มบาติก ทั้งกลุ่มออมทรัพย์ บรรยากาศความเท่าเทียมระหว่างชายหญิงดีขึ้น ไม่เลือกปฏิบัติเพราะเพศ เราสามารถดึงเอาภูมิปัญญาชาวบ้าน อย่างคนเฒ่าคนแก่เมื่อก่อนที่เขาให้ความสำคัญกับเมียมาก ไม่ได้แบ่งว่าผู้หญิงทำงานครัว ผู้ชายทำงานนอกบ้าน ผู้ชายปักผ้า เย็บผ้า สานตะกร้า ที่จริงถ้าคนในหมู่บ้านที่เป็นผู้ใหญ่ส่งเสริมเรื่องนี้มากๆ มาพูดสอน คนก็เข้าใจมากขึ้น อย่างสสส. (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ – ผู้วิจัย) ทำเรื่องคนสุขภาพดีในชุมชน แล้วคนที่มีสุขภาพดีนั้น ส่วนใหญ่เป็นคนที่อยู่เป็นคู่ เท่าเทียมกัน เกื้อกูลกัน ก็สุขภาพดี อายุยืน มากกว่าคนที่อยู่คนเดียวที่ไม่ค่อยมีพลังในการใช้ชีวิต ที่จริงถ้าเราเน้นการใช้ชีวิตคู่ที่ดี หากคนตัวอย่างมาพูดชาวบ้านก็สนใจเพราะเป็นเรื่องใกล้ตัว ซึ่งประเด็นการแบ่งบทบาทที่เท่าเทียม การให้เกียรติ ความอบอุ่น การเกื้อกูล ก็เป็นเรื่องใกล้ตัว ชาวบ้านก็จะสนใจ นำมาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต แต่สิ่งเหล่านี้ต้องทำต่อเนื่อง ค่อยๆสอดแทรกเข้าไป การใช้ชีวิตแบบพอเพียง ไม่วิ่งตามทุนนิยมหลายคนทำงานต้องอดทน ทำจริงถึงจะได้ผล ถ้าทำได้ชุมชนก็จะได้อีกคนหนึ่งมาช่วยกันคิดช่วยกันทำงาน เราก็จะพัฒนากันไปได้มากกว่านี้

จากการสนทนากลุ่มในประเด็นนี้ ทั้ง 2 กลุ่มต่างก็ให้ความสำคัญกับการคำนึงถึงความเสมอภาคระหว่างเพศในทุกรูปแบบ การให้เกียรติซึ่งกันและกัน การไม่กีดกัน หรือเลือกปฏิบัติ แม้จะแตกต่างกันด้วยเพศ แต่ทุกคนควรมีสติในฐานะที่เป็นมนุษย์เหมือนกัน และมีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของชุมชนเท่าเทียมกัน

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง "การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในชุมชนประมงภัยพิบัติสึนามิ: กรณีศึกษา ชุมชนในพื้นที่จังหวัดพังงา" โดยมีวัตถุประสงค์

1. เพื่อวิเคราะห์การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในชุมชนที่ประสบผลสำเร็จในการฟื้นฟูจากภาวะวิกฤติภัยพิบัติสึนามิ

2. เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ในชุมชนที่แตกสลายเพราะภัยพิบัติธรรมชาติ เพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง

สรุปผลการวิจัย

ผลการศึกษาเรื่อง "การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในชุมชนประมงภัยพิบัติสึนามิ: กรณีศึกษา ชุมชนในพื้นที่จังหวัดพังงา" นี้สรุปผลการศึกษาเป็น 3 ตอน คือ

1. การวิเคราะห์การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

การศึกษากการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในชุมชนบ้านน้ำเค็ม ตำบลบางม่วง อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา และชุมชนบ้านโนไร่ ตำบลนาเตย อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา ซึ่งเป็นอำเภอที่ประสบภัยสึนามิรุนแรงที่สุด และสามารถพัฒนาชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนี้

1.1 การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

ผลจากการประสบภัยพิบัติสึนามิอย่างเฉียบพลัน ชาวบ้านทั้ง 2 ชุมชนต้องต่อสู้กับวิกฤติ เรียนรู้จากเหตุการณ์ต่างๆมากมายจนสามารถพลิกวิกฤติเป็นโอกาส ภัยพิบัติสึนามิ ฆนตภัยที่เลวร้ายแต่อีกด้านหนึ่งกลับเป็นเหมือนตัวเร่งปฏิกิริยาให้เกิดการรวมตัวของชาวบ้านทั้งที่บ้านน้ำเค็มและบ้านโนไร่ ส่งผลให้เกิดกลุ่มคนทำงานเพื่อชุมชนที่เข้มแข็ง มีระบบการจัดการชุมชนที่มีระบบ มีผู้นำที่เข้มแข็ง จากเดิมที่เป็นชุมชนต่างคนต่างอยู่ มุ่งแต่หาเงินมาจุนเจือครอบครัว แต่เมื่อเกิดภัยพิบัติสึนามิที่ชาวบ้านไม่เคยคิดมาก่อน ทำให้เกิดกลุ่มองค์กรชุมชน และเครือข่ายต่างๆ เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหา ต่อมาได้ขยายตัวและมีศักยภาพในการจัดสรรทรัพยากรผ่านกลุ่มเครือข่ายชุมชนเองในรูปแบบองค์กรนิติบุคคลที่เห็นว่าชุมชนควรมีการบริหารจัดการทรัพยากรและความ

ช่วยเหลือที่หลังไหลเข้ามาอย่างเป็นระบบและมีวิสัยทัศน์มากกว่าที่เป็นอยู่ มีการจัดตั้งธนาคารชุมชน การจัดตั้งสหกรณ์เพื่อที่อยู่อาศัยของชุมชนบ้านน้ำเค็ม รวมถึงการเกิดกลุ่มออมทรัพย์ของบ้านโนไร่ เพื่อการออมและให้สินเชื่อเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาอาชีพรายได้ของชุมชน

ภายหลังจากภัยพิบัติภัยสึนามิ ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านความสัมพันธ์ในระดับโครงสร้างของชุมชน ที่เกิดจากความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกโดยเฉพาะองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกาะติดทำงานด้านความคิดกับชุมชนอย่างจริงจัง นับเป็นเงื่อนไขและเป็นข้อเรียนรู้ที่สำคัญ รวมถึงอาสาสมัครที่มาช่วยด้วยส่วนตัวได้ขยายวงกว้างขึ้นเป็นลำดับ เป็นการสร้างเสริมศักยภาพและทักษะทั้งในระดับบุคคล กลุ่มและชุมชนท่ามกลางสถานการณ์วิกฤต ที่ทุกคนต้องรับด้วยความยากลำบาก หากแต่เมื่อได้เรียนรู้ภาวะวิกฤตกลับกลายเป็นตัวเร่งให้เกิดการลุกขึ้นมาต่อสู้อย่างกล้าหาญ นอกจากนี้ชุมชนยังมีการค้นพบผู้นำที่มีความมุ่งมั่นที่จะเห็นชุมชนของตนพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้น มีการบริหารจัดการความช่วยเหลือที่หลังไหลเข้ามาให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อชาวบ้านในชุมชน องค์กรชุมชนและกระบวนการชุมชนมีการพัฒนาเติบโตอย่างรวดเร็วอันเป็นผลมาจากความพยายามกำหนดทิศทางการพัฒนาด้วยตัวเอง โดยเฉพาะความพยายามร่วมกันกับหน่วยงานต่างๆ ในการกำหนดกรอบแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่ประสบภัยสึนามิ ที่มีกรอบแผนพัฒนาพื้นที่ประสบภัยครอบคลุมเนื้อหาการพัฒนาและฟื้นฟูที่ประกอบไปด้วย ยุทธศาสตร์การพัฒนา 5 ยุทธศาสตร์หลัก ได้แก่ การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาการท่องเที่ยว สิ่งแวดล้อมและสิ่งปลูกสร้าง บริการสาธารณะ และการพัฒนาชุมชน

รูปแบบของการจัดการชุมชนนั้น ในเบื้องต้นเป็นลักษณะเครือข่ายการวางแผนงานชุมชนที่ถูกจัดตั้งขึ้นภายใต้เครือข่ายชุมชนสึนามิ ความพยายามที่เป็นกลุ่มความร่วมมือเพื่อเชื่อมโยงและร่วมแบ่งปันข้อมูลข่าวสารระหว่างชุมชนที่ประสบภัยสึนามิ โดยทั้งสองชุมชน เกิดคณะทำงานเป็นองค์กร มีการแก้ปัญหาในด้านต่างๆ ผ่านศูนย์ประสานงานและกลุ่มเครือข่ายชุมชน

อย่างไรก็ตามพบว่าเวลาที่ผ่านมาแม้ชุมชนจะมีทักษะและประสบการณ์มากขึ้น แต่ก็ยังไม่มีแนวทางที่ชัดเจนในการพัฒนาของตนเอง ด้วยเหตุผลหลายประการ รวมถึงงบประมาณ ชุมชนยังต้องทำงานภายใต้วัตถุประสงค์ของโครงการ หรือหน่วยงานที่ให้ความช่วยเหลือต่างๆ โดยปราศจากการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน โครงการต่างๆ ถูกกำหนดมาจากเจ้าของเงินสนับสนุน บางโครงการไม่ได้สอบถามความต้องการของชุมชนเลย เมื่อชุมชนไม่มีแผนพัฒนาชุมชนและขาดทิศทางการพัฒนา

การช่วยเหลือในรูปแบบโครงการต่างๆจึงถูกกำหนดโดยหน่วยงานเจ้าของเงินมากกว่าจากประชาชนผู้เดือดร้อนในชุมชนจริงๆ

อย่างไรก็ดีเมื่อเวลาผ่านไปชุมชนได้เกิดกระบวนการเรียนรู้จากการรวมตัวกันในชุมชนทั้งสองชุมชนเพื่อทำกิจกรรมหรือแลกเปลี่ยนกันก็ขยายวงกว้างขึ้นเรื่อยๆ ทั้งกลุ่มที่รวมตัวกันเพื่อแลกเปลี่ยนคลายเครียดในปัญหาที่ประสบด้วยกัน อนาคตของชีวิตและครอบครัวรวมทั้งเพื่ออาชีพและปากท้อง หรือแม้กระทั่งกลุ่มบริการผู้ประสบภัยสึนามิด้วยกัน การแลกเปลี่ยนทำให้ชาวบ้านรู้สึกถึงความมีพลังอำนาจในตนเองที่เกิดจากการถกเถียงแลกเปลี่ยนเรียนรู้ หรือกระบวนการวิภาควิธี (Dialectical Understanding) ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองทั้งในระดับบุคคล กลุ่ม และชุมชน การเสริมสร้างความสามารถของสมาชิกในชุมชนในการแก้ปัญหาด้วยตนเองรวมถึงสามารถเข้าถึงการใช้ทรัพยากรที่จำเป็นในการดำรงชีวิต ทำให้เกิดความรู้สึกเชื่อมั่นและรู้สึกว่าตนเองมีพลังอำนาจในตนเอง สามารถควบคุมความเป็นอยู่หรือวิถีชีวิตของตนเองได้ (Gibson, 1991:355) ทำให้วัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนและความเข้มแข็งของชุมชนเกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็วและเป็นระบบ ชุมชนมีบทบาทชัดเจนในการคิดค้นและร่วมมือกันพัฒนาประสานงานเจรจาต่อรอง รวมถึงร่วมกันจัดทำแผนพัฒนาชุมชนที่มาจากชาวบ้านอย่างจริงจัง เพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดทิศทางการพัฒนาที่มาจากชุมชน มิใช่การพัฒนาจากรัฐ หรือหน่วยงานภายนอกซึ่งเป็นเจ้าของเงินทุน หรืองบประมาณในการให้ความช่วยเหลือ เน้นการพัฒนาส่วนใหญ่ที่มีให้เห็นในชุมชนทั่วไป

นอกจากการรวมกลุ่มแล้ว ชาวบ้านยังมีความตื่นตัวในการเรียนรู้อย่างไม่สิ้นสุด เมื่อมีประเด็นปัญหาที่ไม่รู้ หรือไม่เข้าใจเรื่องอะไร หรือไม่ชัดเจนในเรื่องใด ก็จะหาที่ปรึกษาหรือผู้รู้ ผู้ชำนาญมาแลกเปลี่ยน ตลอดจนแสวงหาแหล่งเรียนรู้ แล้วไปศึกษาดูงานในสถานที่ที่มีคนทำจริง เป็นกระบวนการเรียนรู้ใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อนในชุมชน สอดคล้องกับทัศนะของเปาโล แฟร์ (Paulo Freire, 1970) ที่มุ่งให้บุคคลมีโอกาส มีการวิพากษ์ วิจาร์ณปัญหา ซึ่งถือว่าเป็นขั้นสูงสุดสร้างมโนธรรมสำนึกผ่านกระบวนการเสวนา (Dialogue) รวมถึงการลงมือปฏิบัติจริงในทุกเรื่องที่เกี่ยวข้อง เป็นหัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการฟื้นคืนชีวิตของชุมชน มีความมุ่งมั่นตั้งใจ ท่ามกลางการรวมกลุ่ม ร่วมคิด ค้นคว้าเรียนรู้ ผ่านกิจกรรมกลุ่มต่างๆ ตั้งแต่แรกเริ่มอย่างต่อเนื่องโดยการลงมือปฏิบัติจริง จัดการแก้ปัญหาต่างๆและขยายเป็นกิจกรรมการพัฒนาฟื้นฟูชีวิตชุมชนเป็นการเรียนรู้ที่ลึกซึ้งถึงแก่นของจริง

เมื่อชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนต่างๆของชุมชนจนเกิดแนวทางในการพึ่งตนเองในรูปแบบของธนาคารชุมชนที่ชุมชนบ้านน้ำเค็ม และกลุ่มออมทรัพย์ที่ชุมชนบ้านโนไไร่ มีการจัดการกองทุนการเงิน การออม จนเป็นสวัสดิการกลางของชุมชน ให้ความช่วยเหลือสมาชิก ตั้งแต่เกิดจนตาย การร่วมคิด ร่วมทำของคนในชุมชนท่ามกลางสถานการณ์พิเศษเช่นนี้ไม่่ง่ายนัก เพราะไม่เฉพาะแต่ผู้ประสบภัยเท่านั้น ยังมีอีกนับร้อยหน่วยงานและองค์กรที่มาปฏิสัมพันธ์อยู่ตลอดเวลาคณะกรรมการและทีมงานฝ่ายต่าง ๆ ต้องจัดการอย่างรัดกุม ทั้งฝ่ายรับบริจาค ฝ่ายรักษาความปลอดภัย ฝ่ายสร้างบ้านพักชั่วคราว บ้านพักถาวร ฝ่ายข้อมูล ฝ่ายการเงิน จนเริ่มรวมตัวกันได้ ก่อตัวกันตั้งเป็นกลุ่มขึ้นมาควบคุมกับกองทุนต่าง ๆ ทั้งกองทุนศูนย์ประสานงาน กองทุนคนทำงาน กองทุนชุมชนสนับสนุนกลุ่มอาชีพต่างๆ โดยมีหน่วยงานพันธมิตรที่ยังช่วยเหลือเกาะติดพื้นที่เรียนรู้ร่วมกับชาวบ้าน ได้แก่ เครือข่ายความร่วมมือฟื้นฟูชุมชนชายฝั่งอันดามัน มูลนิธิดวงประทีป มูลนิธิศึกษาเอเชีย มูลนิธิศุภนิมิตร สหทัยมูลนิธิ กระทรวงพัฒนาสังคมฯ อนามัยแม่และเด็ก พอช. เครือข่ายสลัม 4 ภาค มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย และ เครือข่ายแผนชีวิตชุมชน เป็นต้น ทำให้ชุมชนได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ปัญหาของชุมชนตนเอง โดยมีองค์กรพันธมิตรที่เกาะติดพื้นที่เหล่านี้เป็นพี่เลี้ยง จนเกิดการเรียนรู้และเห็นความจำเป็นในการกำหนดแผนพัฒนาชุมชนตนเอง มิฉะนั้นชุมชนก็คงทำตามแผนโครงการของหน่วยงานภายนอก ก็จะทำให้ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ รวมถึงไม่เกิดความ เป็นเจ้าของที่จะต้องรวมตัวกันเพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนของตนเอง

ในระยะเวลาหลังผ่านกระบวนการต่างๆ เพียง 2 ปี ชุมชนบ้านน้ำเค็มก็เริ่มมองไกลไปมากกว่าการพัฒนาเพียงเพื่อการฟื้นคืนชีวิตชุมชน แต่มุ่งไปสู่การพัฒนาอย่างสมดุลและยั่งยืน ดังกรณีการร่วมกันจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาชุมชน เริ่มมีกิจกรรมการส่งเสริมและพัฒนาเยาวชนคน น้ำเค็มให้มีส่วนร่วมเพื่อยกระดับเป็นผู้นำในการพัฒนาในอนาคต รวมถึงการทำงานกันในรูปแบบ เครือข่ายชุมชนประสาธน์สนามิทำให้บ้านโนไไร่ได้เรียนรู้ร่วมกับชุมชนบ้านน้ำเค็ม แม้บ้านโนไไร่จะไม่สามารถขับเคลื่อนการพัฒนาไปได้ไกลเท่ากับบ้านน้ำเค็ม แต่ชุมชนบ้านโนไไร่ก็ได้เรียนรู้ ลองผิดลอง ถูกกับการพัฒนาชุมชนตนเองอย่างไม่หยุดนิ่งเช่นเดียวกัน

การมีผู้นำในชุมชนที่มองการณ์ไกล เสียสละ มีใจเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ ไม่ปลีกแยกตัวออกไปจัดการเฉพาะแต่ปัญหาของตนเองและพวกพ้อง ทั้งๆที่ในภาวะวิกฤติเช่นนี้ทุกคนต่างก็เสียหายไม่ต่างกัน ยอมเสียโอกาสการได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกที่ผู้นำบางคนสามารถแสวงหาโอกาสได้มากกว่าคนอื่น ๆ แต่กลุ่มแกนนำของแต่ละกลุ่มกลับทุ่มเทเพื่อชุมชนส่วนรวมและกลุ่มผู้ที่ด้อยโอกาสกว่า ดังเช่นโครงการสร้างชุมชนของคนไร้บ้านที่ออกมาเป็นบ้านที่มั่นคงใน

สภาพแวดล้อมที่ดีกว่าเดิม รวมถึงการออกไปช่วยเหลือผู้อื่นเพื่อ ตั้งแต่การแบ่งปันของบริจาค จนกระทั่งอาสาเป็นหน่วยประสานของเครือข่ายผู้ประสบภัย 6 จังหวัดอันดามัน คอยติดตามการแก้ปัญหาสารพัดของเพื่อนพ้องน้องพี่ผู้ประสบภัยทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นประเด็นเรื่องที่ดิน เรื่องของชนกลุ่มน้อยที่เป็นคนชายขอบในชุมชน ทั้งชาวมอแกน ไทยพลัดถิ่นจนถึงแรงงานพม่า และพี่น้องผู้ประสบภัยพิบัติในพื้นที่อื่นๆ เช่น การไปช่วยเหลือพี่น้อง 3 จังหวัดภาคใต้ อุทกภัยที่อุตรดิตถ์ รวมถึงพื้นที่อื่นๆ ด้วยความเข้าใจถึงความสูญเสียอย่างกะทันหันทั้งญาติพี่น้อง ที่อยู่อาศัยและสิ่งของด้วย ประสบการณ์เดียวกัน

1.2 ความเป็นปึกแผ่น : ทูตทางสังคมของชุมชน

1.2.1 ชุมชนบ้านน้ำเค็ม

หลังประสบภัยสึนามิชุมชนบ้านน้ำเค็มมีวิถีชุมชนที่ล้มลุกคลุกคลาน ลองผิดลองถูก เรียนการทำงานในรูปแบบต่างๆ จนมาถึงการร่วมกันคิด ร่วมกันทำ จนเกิดกระบวนการเรียนรู้ จนหล่อหลอมให้ชุมชนมีอัตลักษณ์ของตนเองอย่างมั่นคง แม้กระแสจากภายนอกจะส่งผลกระทบ ต่อทั้งระบบความเชื่อและสภาพวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน ชุมชนบ้านน้ำเค็มผ่านการเรียนรู้ใน การก่อร่างสร้างกลุ่มและชุมชนขึ้นมาใหม่มีระบบครอบครัวและเครือญาติที่แน่นแฟ้น และมี พื้นฐานการดำรงชีวิตที่สอดคล้องพึ่งพาอาศัยฐานทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ ผ่านความแตกแยก ในชุมชนจากการแย่งชิงสิ่งของวัตถุที่หลงใหลมาอย่างรวดเร็วและมากมายจนได้คิด แม้ว่าสภาพ ชุมชนจะได้รับผลกระทบอย่างหนักจากการประสบภัยสึนามิ เปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิตแบบต่าง คนต่างอยู่สู่ดำเนินชีวิตแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีกลุ่ม และเครือข่ายที่เข้มแข็งเพราะต่างก็ต้อง พึ่งพากันในการฟื้นฟูชุมชน ให้สามารถอยู่ในพื้นที่เดิมได้ การช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอก ภายใต้อาณัติการบริหารจัดการที่ดี การมีผู้นำที่เสียสละ มีความโปร่งใส มีความเชื่อเพื่อเกื้อกูลซึ่งกันและ กัน และการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนอย่างเข้มข้นของชาวบ้าน ซึ่งเป็นทูตทางสังคมที่สำคัญ ทำ ให้ชุมชนบ้านน้ำเค็มสามารถพลิกฟื้นคืนสู่วิถีการพึ่งตนเองอีกครั้งหนึ่งที่มั่นคงกว่าเดิม

รากฐานของทูตทางสังคมบ้านน้ำเค็มเกิดจากกระบวนการเรียนรู้และวัฒนธรรม ของชุมชน เป็นรากฐานสำคัญของการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน กระบวนการเรียนรู้ สำคัญคือการเรียนรู้ในกระบวนการมีส่วนร่วม วิถีการดำเนินชีวิตของคนกับธรรมชาติแวดล้อม รอบตัว โดยเฉพาะวิถีชีวิตแบบลูกทะเลที่ชาวบ้านอยู่มาตั้งแต่เกิด ซึ่งคนบ้านน้ำเค็มอยู่ร่วมกับ ธรรมชาติด้วยความเคารพ เป็นกฎเกณฑ์บรรทัดฐานของการอยู่ร่วมกันบนฐานการพึ่งพาอาศัย อย่างเอื้ออาทรต่อสรรพสิ่งรอบตัว รูปแบบทูตทางสังคมดั้งเดิมผ่านมิติของความเป็นรูปธรรม เช่น

การกราบไหว้แม่ย่านางเรือก่อนจะขออนุญาตออกไปทะเล ตัดไม้มาสร้างบ้านเรือน และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนในเรื่องของการรวมกลุ่มช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การแบ่งปัน การสร้างบ้านเรือนโดยเฉพาะในกลุ่มของคนไร้บ้าน ทูทางสังคมจึงเป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ หรือมนุษย์กับสรรพสิ่งอื่นที่เคารพพึ่งพาอาศัยกัน

ความเป็นปึกแผ่นของชุมชนยังขึ้นอยู่กับชุมชนมีระเบียบกฎเกณฑ์ มีแผนพัฒนาที่มาจากการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชนอย่างแท้จริง เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข บนความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น ทั้งระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ และแผนแม่บทการพัฒนาและฟื้นฟูพื้นที่แบบมีส่วนร่วม เป็น “ธรรมนูญของชุมชน” เป็นกฎ กติกา ของการอยู่ร่วมกันตั้งแต่ในระดับครอบครัว จนถึงในระดับชุมชน เป็นการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน เพื่อความสงบสุข การเกิดประชาสังคม เนื่องจากได้เล็งเห็นผลกระทบเชิงสังคมที่อาจเกิดขึ้นในเชิงลบ หากไม่มีการเตรียมความเข้มแข็งแก่ภาคประชาชน เมื่อทรัพยากรต่างๆ ที่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอกหมดไป จึงได้มีการรวมตัวกันของคนในพื้นที่บ้านน้ำเค็มบางส่วนร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน ในการสร้างชุมชนและประชาคมชาวหมู่บ้านน้ำเค็มที่เข้มแข็ง ต่อมาได้ขยายตัวและมีศักยภาพในการจัดสรรทรัพยากรผ่านกลุ่มเครือข่ายชุมชนเอง อย่างทั่วถึงและเป็นธรรม

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ชุมชนบ้านน้ำเค็ม ได้เรียนรู้ในกระบวนการพัฒนาทุนทางสังคมทางด้านองค์กรชุมชนมากขึ้น จนภายหลังได้พัฒนามาเป็นองค์กรชุมชนรูปแบบนิติบุคคลที่มีความสามารถในการบริหารจัดการทรัพยากรที่ได้รับมาได้ด้วยตนเอง ได้แก่ การจัดตั้งธนาคารชุมชน การจัดตั้งสหกรณ์เพื่อที่อยู่อาศัย การให้สินเชื่อเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาอาชีพ เป็นต้น กลุ่มประชาคมบ้านน้ำเค็ม ภายใต้ชื่อ “ศูนย์ประสานงานผู้ประสบภัยสึนามิ” เป็นสะพานที่เชื่อมประสานคนในชุมชนบ้านน้ำเค็มกับแหล่งเงินทุน และความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาจากภายนอก อีกทั้งยังเชื่อมโยงองค์กรพัฒนาเอกชน และเครือข่ายผู้ประสบภัยสึนามิในพื้นที่อื่นๆ เข้าด้วยกัน เป็นมิติของการทำงานเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาบ้านน้ำเค็มนอกกลไกรัฐ ในขณะเดียวกันศูนย์ประสานงานผู้ประสบภัยสึนามิก็เป็นศูนย์รวมของการทำงานภาคประชาชนในพื้นที่ที่เชื่อมต่อกับโครงสร้างภาครัฐ และเครือข่ายหลายระดับ โดยเนื้อหาการพัฒนาพื้นที่ที่เด่นชัดได้แก่ การแก้ปัญหาด้านที่อยู่อาศัย การอนุรักษ์ศิลปและวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิม โดยเฉพาะของคนไทยพลัดถิ่นตลอดจนถึงการฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชนโดยส่งเสริมกลุ่มอาชีพ โดยภาพรวมแล้ว ศูนย์ประสานงานผู้ประสบภัยสึนามิมุ่งเน้นการทำงานในประเด็นที่สำคัญ สามประเด็น คือ ด้านที่อยู่อาศัย ด้านการฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชน และด้านสังคมและองค์กรชุมชน ถือเป็นรากฐานของงานพัฒนาภาคประชาชนที่สำคัญ ซึ่งแนวคิดในการ

พัฒนานี้ของศูนย์ประสานงานผู้ประสบภัยสึนามิ ได้รับการถ่ายทอดแนวคิดมาจากองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ด้านชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชน ที่มีปรัชญาว่า “ชุมชนเป็นรากฐานของการพัฒนา” เมื่อชุมชนเข้มแข็งแล้วจะขยายการพัฒนาไปสู่ด้านอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านความเป็นอยู่ การดูแลด้านสุขภาพของคนในชุมชน เช่น การดูแลกลุ่มเด็ก พ่อหม้าย แม่หม้าย ด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การปรับปรุงทัศนียภาพในซอยต่างๆ ด้านการสื่อสาร เช่น การมีวิทยุชุมชน เป็นสื่อกลางในการสื่อสารและเรียนรู้ของชุมชน และด้านสวัสดิการ เช่น การช่วยเหลือให้เกิดสวัสดิการของชาวบ้าน ตั้งแต่เกิดจนตาย โดยผลกำไรจากธนาคารชุมชน

การร่วมกันคิดร่วมกันทำ เพื่อกำหนดวิถีชีวิตของตนเองในชุมชน โดยมีหน่วยงานภายนอกที่ทำงานจริงจางเป็นเพียงพี่เลี้ยง เป็นทุนทางสังคมที่มีคุณค่ายิ่งกว่าตัวเงิน การบ่มเพาะความสัมพันธ์ที่เอื้ออาทรจนพัฒนาเป็นทุนทางสังคมที่มีประสิทธิภาพ โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วม เพื่อให้การรวมกลุ่มกันเกิดพลังแปรเปลี่ยนไปเป็นทรัพยากรชุมชนที่เพิ่มขึ้น สิ่งเหล่านี้ไม่เพียงแต่เป็นดอกผลของทุนสังคมที่มีค่า แต่ยังเป็นหลักประกันความยั่งยืนของการพัฒนา เมื่อแหล่งเงินสนับสนุนออกจากชุมชนไป เนื่องจากชาวบ้านสามารถบริหารจัดการกันเองได้แล้ว

ธนาคารชุมชนบ้านน้ำเค็มนับเป็นการจัดรูปแบบความสัมพันธ์ใหม่ของทุนทางสังคมในยุคปัจจุบันที่ไม่ใช่ปรากฏการณ์ของพิธีกรรมดั้งเดิมโดยตรง แต่เป็นปรากฏการณ์ของการรวมตัวกันของกลุ่มคนที่มีความต้องการในวิถีแห่งการพึ่งตนเอง บนฐานของความเชื่อที่ฝังอยู่กับคนในชุมชนให้มีวิถีคิดและจิตสำนึกการอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาตนเองในชุมชน

ความเป็นปึกแผ่นของชุมชนบ้านน้ำเค็มภายหลังจากเกิดภัยพิบัติสึนามิมีรากฐานจากทุนทางสังคมที่มีจุดเริ่มต้นจากฐานชีวิตและจิตวิญญาณตามระบบความเชื่อที่จะต้องเป็นตัวของตัวเอง ไม่ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของหน่วยงานใด หรือกลุ่มใด ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานรัฐหรือเอกชน แต่ชาวบ้านในชุมชนต้องรวมตัวกันเพื่อกำหนดในสิ่งที่ตนเองต้องการ นับเป็นการสร้างพลังอำนาจในตนเองที่สำคัญทั้งในระดับบุคคล กลุ่ม และชุมชน เมื่อชุมชนมีบุคคลที่สามารถเรียนรู้และเข้าใจในสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น มีความรู้สึกในคุณค่าของตัวเอง มีความเชื่อมั่นว่าเมื่อเรียนรู้และเข้าใจปัญหา ในที่สุดก็จะสามารถแก้ปัญหาเหล่านั้นได้ สอดคล้องกับแนวคิดในการเรียนรู้เพื่อสร้างพลังอำนาจในตนเองของเปาโล แฟร์ (Paulo Freire, 1970: 67) รวมถึงการเชื่อมโยงวิถีชีวิตของคนในชุมชนกับสรรพสิ่งรอบตัวทั้งภายในและภายนอกชุมชน เป็นความสัมพันธ์ที่อยู่ด้วยกันอย่างเคารพกัน พึ่งพาอาศัย แบ่งปันกันอย่างเอื้ออาทร มีความเคารพในธรรมชาติ โดยเฉพาะทะเล

และปายาเลนที่ชาวบ้านถือว่าเป็นสิ่งที่หล่อเลี้ยงชีวิตให้มีอยู่มีกิน สามารถดำรงชีพอยู่ได้ไม่ว่าจะเกิดอะไรขึ้น แม้มีภัยพิบัติแต่เมื่อผ่านไป ทะเล และปายาเลนก็กลับมาเป็นทรัพยากรอันล้ำค่าของชุมชนอีกครั้งหนึ่ง

แม้ว่ารูปแบบทุนทางสังคมในยุคนปัจจุบันมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบที่แตกต่างไปจากเดิมตามสภาพสังคม ความเชื่อ และประสบการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ทุนทางสังคมของชุมชนบ้านน้ำเค็มในยุคนปัจจุบันก็ยังอยู่บนฐานของระบบความเชื่อ ระบบเครือญาติ เพื่อนพ้อง ที่มีความเหนียวแน่นผูกพัน และพื้นฐานการดำรงชีวิตดั้งเดิมที่มีความเชื่อในเรื่องความสงบ เรียบง่ายโดยการอยู่กินร่วมกับทะเล และปายาเลน ซึ่งเป็นฐานธรรมชาติอย่างพึ่งตนเอง ชุมชนบ้านน้ำเค็มมีทุนทางสังคมที่โดดเด่น ทำให้การฟื้นฟูชุมชนเป็นไปอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้สามารถแบ่งทุนทางสังคม ได้ดังนี้

1. ทุนมนุษย์ ประกอบด้วย คนในชุมชน ทั้งที่เป็นเครือญาติและเพื่อนพ้องร่วมชะตากรรมประสบภัยสึนามิร่วมกัน เรียนรู้ฝ่าความทุกข์ยากมาด้วยกัน สถานการณ์ทำให้เกิดผู้รู้หรือผู้มีภูมิปัญญา มีความสามารถในการประสานงาน จำนวนหลายท่าน สืบเนื่องจากชุมชนบ้านน้ำเค็มเป็นชุมชนที่มีกลุ่มคนที่อพยพมาอยู่ส่วนใหญ่เป็นคนภาคใต้เหมือนกัน แม้จะคนละจังหวัดแต่ก็ใช้ภาษาพูดเดียวกัน ทำให้มีความเหนียวแน่นของความเป็นเครือญาติ และเป็นผู้ที่ประสบชะตากรรมร่วมกัน ที่น้อยคนที่จะได้เจอ และถ้าไม่ได้ประสบกับตัวเองจะไม่มีทางเข้าใจ การประสบภัยสึนามิจึงนับเป็นประสบการณ์ร่วมของกลุ่มคนในหมู่บ้าน แม้เป็นประสบการณ์ที่เลวร้ายสร้างความสูญเสียอย่างมหาศาล แต่ประสบการณ์ครั้งนั้นก็สามารถพลิกให้เป็นโอกาสในการเรียนรู้เพื่อสร้างทุนทางสังคมให้เกิดขึ้นในชุมชน ประกอบกับเป็นชุมชนที่อยู่บนฐานของทรัพยากรธรรมชาติคือทะเลอันดามัน และพื้นที่ปายาเลนที่ไม่อาจประเมินค่าได้ ซึ่งเป็นทั้งแหล่งที่อยู่อาศัยและแหล่งทำมาหากินของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านน้ำเค็มมีกระบวนการเรียนรู้เพื่อการดำรงอยู่ของชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ วัฒนธรรมประเพณี และประสบการณ์ของตนเอง มีผลให้เกิดผู้รู้ ผู้มีภูมิปัญญา เป็นผู้นำในชุมชนมากมายหลายท่าน เช่น ไมตรี จงไกรจักร์ ประยูร จงไกรจักร์ วิรัตน์ นนทอง จำนง จิตนิรัตน์ เกรียงไกร ทองนิยม ลุงสวน และผู้นำจากหน่วยงานภายนอก โดยเฉพาะองค์การพัฒนาเอกชนที่เข้ามาช่วยให้ช่วยให้ชาวบ้านได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ และสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด โดยบุคคลเหล่านี้นับเป็นผู้นำสำคัญของชุมชนในการกระตุ้นส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนคนรุ่นใหม่ของบ้านน้ำเค็มเป็นสมาชิกที่มีคุณภาพของชุมชน โดยมีการส่งเสริมกิจกรรมการเรียนรู้ทั้งในวิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณี การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

และสิ่งแวดลอม ให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้และเป็น “ทุนมนุษย์” ที่มีคุณภาพของชุมชนบ้านน้ำเค็มต่อไป ซึ่งนับเป็นทุนที่มีค่ายิ่งกว่าสิ่งใด หากชุมชนมีคนที่เป็นทุนทางสังคมที่มีคุณภาพ แม้จะเกิดอะไรขึ้นคนเหล่านี้ก็จะสามารถนำพาชุมชนให้รอดพ้นไปได้ จากตัวอย่างการเกิดภัยพิบัติสึนามิ เห็นได้ว่าชุมชนสามารถพัฒนาสู่การพึ่งตนเองได้ดีกว่าก่อนประสบภัย ซึ่งเป็นลักษณะการอยู่แบบตัวใครตัวมัน ในขณะที่เดียวกันเมื่อเทียบกับชุมชนอื่นๆก็เห็นได้ชัดว่าบ้านน้ำเค็มสามารถสร้างความเข้มแข็งในชุมชนได้มากกว่าชุมชนอื่น อีกหลายชุมชน

2. ทุนทางสถาบัน ในชุมชนบ้านน้ำเค็มมีกลุ่มและเครือข่ายทั้งภายในและภายนอกชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนทำให้เกิดการสร้างและพัฒนาองค์กรของชุมชน เช่น กลุ่มสภาภาพ ที่มี การแลกเปลี่ยนกัน อย่างเข้มแข็ง ต่อมาเปลี่ยนเป็นศูนย์ประสานงานชุมชน เกิดธนาคารชุมชน จัดให้มีการออมทรัพย์ การจัดสวัสดิการอย่างครอบคลุมทั้งพื้นที่และเนื้อหา สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน เนื่องจากเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง จนเกิดการขยายเครือข่ายกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อการพัฒนาชุมชนไปยังต่างหมู่บ้าน ตำบล และอำเภออื่นๆ ในจังหวัดพังงา รวมทั้งเครือข่ายผู้ประสบภัยสึนามิในพื้นที่ 6 จังหวัด

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต เพื่อการดำรงอยู่ และแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ในลักษณะองค์รวม เช่น มีการหาทางออกในด้านที่อยู่อาศัยซึ่งเป็นปัญหาที่เฉพาะหน้าและเร่งด่วนของชุมชน โดยมีการตั้งเป็นกลุ่มต่างๆเพื่อประสานกับหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนจากภายนอกที่ให้ความช่วยเหลือ โดยมีการกำหนดความต้องการของชุมชนเพื่อให้ชาวบ้านได้มีบ้านที่จะต้องอยู่อาศัยในระยะยาว ชั่วลูกชั่วหลาน มิใช่การปลูกบ้านตามที่หน่วยงานต้องการโดยไม่ได้มีการถามความต้องการของผู้อยู่ ทำให้ชุมชนบ้านน้ำเค็มในปัจจุบันมีบ้านที่เป็นบ้านของผู้อยู่จริงๆ ซึ่งเป็นความภาคภูมิใจของชุมชน รวมถึงการช่วยเหลือ ฟื้นฟูในการทำประมง โดยการต่อเรือใหม่ ช่วยกันหาวัสดุอุปกรณ์ในการทำประมงที่ไม่ทำลายระบบนิเวศในทะเล และป่าชายเลน ทำให้ชาวบ้านมีอาหาร มีผลผลิตจากการทำประมงซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมและถนัดมีกิน มีอยู่ มีขาย และยังเป็นการเกื้อกูลต่อธรรมชาติ และสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับสถาบันต่างๆในชุมชนและนอกชุมชน การร่วมกันต่อสู้กับนายทุนที่เข้ามาจัดสรรที่ดินใหม่เพื่อเป็นเจ้าของที่ดินโดยแลกกับเงินเล็กน้อยเพื่อขับไล่ชาวบ้านออกจากพื้นที่ หรือกรณีการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชน สถานีนามัย อบต.หรือ อปพร.และโรงเรียนในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้การเตรียมความพร้อมเรื่องภัยพิบัติ โดยเฉพาะการซ้อมอพยพหลบภัย นับตั้งแต่เกิดเหตุการณ์สึนามิชุมชนบ้านน้ำเค็มยังคงซ้อมทุกๆ 2 ครั้ง ทำให้เกิดระบบความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันครอบครัว ชุมชน สถานีนามัย อบต.และโรงเรียน เป็นต้น

3.ทุนทางปัญญาและวัฒนธรรม ภัยพิบัติสึนามิเป็นตัวเร่งให้ชุมชนบ้านน้ำเค็มที่เคยใช้ชีวิตแบบต่างคนต่างอยู่มาเป็นการรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การลองผิดลองถูก การต่อสู้มาด้วยกันอย่างไม่ท้อถอยจนสามารถรวมกลุ่มคิดแก้ปัญหาและพัฒนาจนสามารถกำหนดวิถีการดำเนินชีวิตและการพัฒนาตนเองได้ จนชุมชนบ้านน้ำเค็มมีแบบแม่บทการพัฒนาชุมชนที่จัดทำโดยชาวบ้านน้ำเค็มเอง มีกระบวนการเรียนรู้จากสภาภาพที่เกิดขึ้นในช่วงแรก จนกลายเป็นศูนย์ประสานงานข้อมูลบ้านน้ำเค็มที่เข้มแข็ง แม้แต่หน่วยงานราชการ เช่น อบต. อบจ. ต่างก็ต้องพึ่งพาด้านข้อมูลชุมชนจากศูนย์นี้ นับเป็นศูนย์ข้อมูลที่เป็นแหล่งสะสมภูมิปัญญาและวัฒนธรรมที่สำคัญของชุมชนอย่างแท้จริง ทำให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สมาชิกในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมในการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ไขและแสวงหาความต้องการที่แท้จริงของชุมชน ทำให้สมาชิกของชุมชนบ้านน้ำเค็มมีการดำเนินชีวิตอย่างพึ่งพาอาศัยกัน มีการช่วยเหลือ เกื้อกูลกัน มีความมุ่งมั่นและมีเป้าหมายในการทำงานเพื่อส่วนรวม บนพื้นฐานความคิดของการมีส่วนร่วมหากชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นในภาพรวม นั่นก็หมายถึงบุคคลในชุมชนก็มีชีวิตที่ดีขึ้นเช่นเดียวกัน รวมถึงมีการใช้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนเป็นแนวทางในการกำหนดการดำเนินชีวิตของสมาชิกในชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างเรียบง่ายไม่ฟุ้งเฟ้อตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง

1.2.2 บ้านโนไร่

การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานของชุมชนบ้านโนไร่ที่มีความสำคัญมากก็คือ เครือข่ายการทำงาน หรือการช่วยเหลือกันระหว่างเครือข่ายชุมชนสึนามิ ประสบการณ์จากการทำงานเพื่อแก้ปัญหาในชุมชน และการทำงานร่วมกับเครือข่ายทำให้ชุมชนบ้านโนไร่มีความเข้มแข็งขึ้น มีการประสานความร่วมมือ และสร้างกลไกการแก้ไขปัญหาอย่างได้ผล แต่ก็ยังต้องพึ่งองค์ภายนอกที่ให้ความช่วยเหลืออยู่ทั้งในด้านการวางแผน การคิดกิจกรรม การให้ความช่วยเหลือ รวมถึงจังหวะก้าวในการทำงาน อย่างไรก็ตามการวางแผนงาน ชุมชนบ้านโนไร่ได้มีการส่งตัวแทนเพื่อร่วมกันคิด แต่ในบางครั้งที่ต้องการความคิดเห็นจากคนส่วนใหญ่ในชุมชน ก็จัดให้มีการประชุมชาวบ้าน โดยภาพรวมชุมชนบ้านโนไร่เกิดระบบการเรียนรู้ในการทำงานเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน ภายใต้การทำงานร่วมกับองค์การพัฒนาเอกชนที่เข้ามาเปิดพื้นที่การทำงานในขณะนั้น เช่น มูลนิธิศุภนิมิต ซึ่งเป็นหน่วยงานที่เข้ามาตอนเกิดสึนามิ และมีแผนในการทำงานต่อกับเด็กในด้านส่งเสริมการศึกษา และสวัสดิการครอบครัวและชุมชน รวมถึงหน่วยเฉพาะกิจสิรินธร และเครือข่ายความร่วมมือฟื้นฟูชุมชนชายฝั่งอันดามัน นั้นหมายความว่าชุมชนจะพัฒนาไปในทิศทางภายใต้วัตถุประสงค์ของโครงการต่างๆ ที่ถูกกำหนดมาจากเจ้าของเงินสนับสนุน อย่างไรก็ตามชาวบ้าน

ต่างก็ทราบดีว่า ในที่สุดหน่วยงานที่ให้ความช่วยเหลือเหล่านี้ก็ต้องถอนตัวไปเมื่อถึงเวลาที่เหมาะสมตามที่เจ้าหน้าที่ได้แจ้งกับชุมชนไว้เพื่อไปช่วยเหลือพื้นที่อื่นที่จำเป็นมากกว่าต่อไป อย่างไรก็ตามการรวมตัวเพื่อทำกิจกรรม หรือแลกเปลี่ยนกันก็ขยายวงกว้างขึ้นเรื่อยๆ ทั้งกลุ่มที่รวมตัวกันเพื่อแลกเปลี่ยนเคล็ดลับในปัญหาที่ประสบด้วยกัน ทั้งเรื่องอนาคตของชีวิตลูกหลานและครอบครัวรวมทั้งอาชีพและปากท้องที่ต้องกินอยู่ทุกวัน โดยตอนแรกได้รับความสนับสนุนจากองค์กรมูลนิธิที่ดูแลเรื่องเด็กและเยาวชน ทั้งนี้เป็นเพราะมูลนิธิ ซึ่งเป็นองค์กรภายนอกเห็นว่าเด็กและเยาวชนจะมีคุณภาพชีวิตที่ดี นั้นจะต้องมีครอบครัวที่ดี มีความอบอุ่นพอสมควร มีอาชีพที่พอเลี้ยงปากเลี้ยงท้องคนในครอบครัว การแลกเปลี่ยนทำให้ชาวบ้านมีความมั่นใจ มองเห็นทางออกของปัญหา รู้สึกถึงความมีพลังอำนาจในตนเองที่เกิดจากการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ มีความรู้สึกมั่นคงมากขึ้น ทำให้วัฒนธรรมความเป็นอยู่และความเข้มแข็งของชุมชนเกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็ว

ที่ผ่านมาชาวบ้านในชุมชนบ้านโนไฉ่ไม่ค่อยมีการรวมตัวกัน ต่างคนต่างก็ทำงานอาชีพ ทำหน้าที่ของตนเอง ไม่เห็นประโยชน์ของการรวมกลุ่ม ต่างก็เห็นประโยชน์ของตนเองและพวกพ้องเป็นหลัก ขาดสวัสดิการและการเอาใจใส่ดูแลสมาชิกในชุมชน ต่างคนต่างอยู่ จนเมื่อเกิดภัยพิบัติสึนามิ และมีหน่วยงานภายนอกให้การสนับสนุน ชาวบ้านจึงเห็นความสำคัญของการรวมกลุ่มเพื่อช่วยกันมากขึ้น ปัจจุบันชาวบ้านมีการพัฒนาแผนชุมชนของตนเองเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มีการวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนและแนวทางแก้ไข การกำหนดอัตลักษณ์ชุมชนและการพัฒนาอาชีพ รวมถึงโครงการและกิจกรรมในชุมชน

การที่ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ผ่านการพูดคุยในกลุ่ม มีการวิพากษ์วิจารณ์กัน ในปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างตรงไปตรงมา ร่วมกันแก้ปัญหาถูกบ้างผิดบ้าง แต่ชาวบ้านก็ได้เรียนรู้จากสถานการณ์นั้นๆ จนรู้สึกถึงความมั่นใจในตนเอง สอดคล้องกับทัศนะของเปาโล แฟร์ (Paulo Freire, 1970: 56) ที่มุ่งให้บุคคลมีโอกาส มีการวิพากษ์วิจารณ์ปัญหา ซึ่งถือว่าเป็นขั้นสูงสุดสร้างมโนธรรมสำนึกผ่านกระบวนการเสวนา (Dialogue) รวมถึงการลงมือปฏิบัติจริงในทุกเรื่องที่เกี่ยวข้อง เมื่อชุมชนได้ผ่านกระบวนการได้เรียนรู้ด้วยกัน จนเกิดความรู้สึกถึงคุณค่าในตนเองในการแก้ไขปัญหา ในที่สุดสามารถจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนขึ้นมาได้ และมีความเข้มแข็งขึ้นเรื่อยๆ เพราะสมาชิกในชุมชนเห็นร่วมกันว่าที่สุดแล้วชุมชนจะต้องมีรายได้และเหลือพอที่จะออมบ้างเพื่อความมั่นคงในอนาคต ชาวบ้านได้เรียนรู้ถึงกระบวนการทำงานร่วมกันในกลุ่มซึ่งเป็นหัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการฟื้นคืนชีวิตของชุมชน มีความมุ่งมั่นตั้งใจ มีเครือข่ายและได้รับการสนับสนุนอย่าง

จริงจังกจากหน่วยงานภายนอกด้วยการร่วมกันคิด ค้นคว้าเรียนรู้ แลกเปลี่ยนและการลงมือทำจริง ผ่านกิจกรรมกลุ่มต่างๆ ตั้งแต่แรกเริ่มอย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้ความสัมพันธ์กันฉันญาติพี่น้อง การนับถือศาสนาอิสลามซึ่งมีคำสอน และหลักปฏิบัติให้ยึดถืออย่างเคร่งครัดรวมถึงในชุมชนที่มีผู้เฒ่าผู้แก่ หรือผู้ใหญ่ในชุมชนเป็นผู้ไกล่เกลี่ยทำให้เกิดการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ รวมทั้งหน่วยงานจากภายนอกที่ให้ความช่วยเหลือ เป็นพันธมิตรที่ช่วยเหลือเกาะติดพื้นที่ได้แก่ มูลนิธิศุภนิมิต มูลนิธิดวงประทีป เครือข่ายความร่วมมือพื้นฟูชุมชนชายฝั่งอันดามัน สหทัยมูลนิธิ มูลนิธิเด็ก เครือข่ายสลัม 4 ภาค และมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย เป็นต้น การสนับสนุนของหน่วยงานภายนอกนับเป็นทุนทางสังคมที่มีความสำคัญ โดยเฉพาะการสนับสนุนให้ชาวบ้าน ร่วมกันฟื้นฟูชีวิตชุมชนของตนเอง โดยมุ่งให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการคิด วางแผนและลงมือทำ โดยพิจารณาจากความต้องการที่แท้จริงของชุมชนเองภายใต้บริบทของชุมชน

อีกกิจกรรมหนึ่งที่ชาวบ้านบ้านโนไฉ้ มีความภาคภูมิใจที่สามารถสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชนได้อีกครั้งหนึ่ง คือการดำเนินงานซ่อมแซมถนนตื้นเขินภัยสึนามิ จัดทำแผนเตรียมความพร้อมรับภัยพิบัติการซ่อมแซมเรือนจริง ทุกหน่วยงาน สถาบันและบุคคลในชุมชนได้ร่วมกันอย่างเป็นรูปธรรม เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ยืนยันที่จะอยู่ที่เดิม จนชั่วลูกชั่วหลาน ความร่วมมือกันในการต่อสู้ภัยพิบัติครั้งใหญ่นี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความคิดและความตั้งใจในการกระทำของคนบ้านน้ำเค็ม บนพื้นฐานของความไว้วางใจกัน การเอื้ออาทร และความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เริ่มจากความมุ่งมั่นที่จะอยู่ให้ได้อย่างปลอดภัย แล้วรอติดตามระบบการเตือนภัยของภาครัฐจนได้มีโอกาสเข้าร่วมอบรมกับภาครัฐและหน่วยงานเอกชนต่างๆซึ่งเป็นภาคีพันธมิตรช่วยคิดและสนับสนุนจัดการอบรม โดยเฉพาะการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในชุมชนต่างๆ ประสานตั้งกลุ่ม ทำการศึกษา สำนวญประเมิน ออกแบบระบบ มอบหมายบทบาทหน้าที่อาสาสมัครชุมชน ตลอดจนการซักซ้อม พร้อมทั้งแผนการลดความเสี่ยงในระยะยาว การพัฒนาระบบเตือน หาอุปกรณ์เครื่องมือที่จำเป็น รวมถึงหอสัญญาณเตือนภัยในชุมชนที่สามารถเตือนภัยได้อย่างทั่วถึงในชุมชน

การทำงานรวมกลุ่มกันเป็นเครือข่ายนับเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ เป็นตัวขับเคลื่อนการฟื้นฟูชุมชน และเมื่อเป็นระบบเป็นเครือข่ายที่ลงตัว การประสานงานเพื่อแบ่งปันความช่วยเหลือที่จำเป็น มีการจัดสรรข้าวของที่มียูในคลังของชุมชนออกไปแบ่งปันแก่ชุมชนต่าง ๆ พร้อมกับการจัดหน่วยหมุนเวียนออกไปช่วยซ่อมสร้างบ้านในพื้นที่ใกล้เคียง ต่าง ๆ เช่น บ้านน้ำเค็ม

ทุ่งหว้า ทับตะวัน ไนไร่ แล้วค่อย ๆ เกิดระบบการประสานจัดการในพื้นที่เป็นผู้ประสานจังหวัดเพื่อประสานกับชุมชนในเครือข่าย มีการประชุมสม่ำเสมอทุก 3 เดือน สมาชิกในเครือข่ายมีการร่วมทุกข์ร่วมสุขกันได้มาก สามารถจัดประเด็นปัญหาซึ่งเป็นปัญหาร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะปัญหาด้านที่ดินปายายเลน และที่อยู่อาศัย

เด็กและเยาวชนเป็นกลุ่มประชากรกลุ่มหนึ่งที่ทางชุมชนให้ความสำคัญมาก เนื่องจากเด็กและเยาวชนจะต้องเป็นคนรุ่นต่อไปที่จะขับเคลื่อนพัฒนาหมู่บ้านต่อไป ดังนั้นในชุมชนบ้านไนไร่จึงได้ร่วมกันกำหนดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมเด็กและเยาวชน เช่น คนรุ่นใหม่ใส่ใจสิ่งแวดล้อม การพัฒนาศักยภาพด้านกีฬาสำหรับเด็กและเยาวชนอย่างต่อเนื่อง การรณรงค์ส่งเสริมให้เด็กรุ่นใหม่ช่วยกันปลูกปายายเลน รวมถึงการสนับสนุนกิจกรรมในโรงเรียนบ้านไนไร่เพื่อให้เด็กมีกิจกรรมด้านอื่นๆ นอกห้องเรียน นอกจากการเรียนในชั้นเรียนแล้ว ชุมชนเล็กๆ แบบบ้านไนไร่จึงมีเด็กและเยาวชนที่มีความรักใคร่ สมัครสมานสามัคคี มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เมื่อโตขึ้นเขาก็จะมีความผูกพันกับบ้านเกิด

นอกจากนี้ทั้งชุมชนบ้านไนไร่และบ้านน้ำเค็มมีประสบการณ์ร่วมกันที่สำคัญ คือ เครือข่ายฟื้นฟูพื้นที่ประสบภัยอันดามัน ซึ่งเป็นเครือข่ายชาวบ้านที่รวมตัวกัน 6 จังหวัด เป็นการช่วยเหลือกันที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมเป็นอย่างมาก เป็นทุนทางสังคมที่สำคัญในการแก้ปัญหาของชุมชน โดยชุมชนบ้านไนไร่ซึ่งเป็นชุมชนเล็กๆ ห่างไกล ในขณะที่ชุมชนบ้านน้ำเค็มเป็นชุมชนขนาดใหญ่ อยู่ใกล้เขาหลัก ซึ่งเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่โด่งดัง เป็นที่รู้จักทั่วโลก ในขณะเดียวกันก็เป็นชุมชนที่ติดทะเลอันดามันที่ถูกคลื่นยักษ์สึนามิ กวาดบ้านเรือนไปเกือบทั้งหมด จึงทำให้ความช่วยเหลือหลังโศกนาฏกรรมที่ชุมชนบ้านน้ำเค็มเป็นจำนวนมากก่อน ทำให้ชุมชนบ้านน้ำเค็มได้บทเรียน ในขณะเดียวกันก็เป็นชุมชนที่มีผู้นำที่เข้มแข็ง บ้านไนไร่จึงได้รับบทเรียนจากการแลกเปลี่ยน การทำงานร่วมกันในเครือข่าย

ประชาคมบ้านไนไร่เริ่มมีความเข้มแข็งมากขึ้นเรื่อยๆ สิ่งสำคัญในการจัดสวัสดิการชุมชนเพื่อให้ชาวบ้านสามารถอยู่ได้อย่างมีคุณภาพชีวิตที่ดีพอสมควร การแก้ปัญหานี้นอกระบบจนภายหลังได้มีการคิดฟื้นฟูกลุ่มออมทรัพย์ในรูปแบบสหกรณ์ สมาชิกทุกคนเป็นเจ้าของ โดยการลงหุ้นของชาวบ้าน และนำเงินบริจาคส่วนหนึ่งมาสมทบ เพื่อให้สมาชิกในชุมชนสามารถกู้ยืมเงินไปใช้ในสิ่งที่จำเป็นในอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำ ซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านมีความจำเป็นในด้านที่อยู่อาศัย และการฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชน กระบวนการเรียนรู้ในการบริหารจัดการชุมชนของตนเอง โดยเฉพาะกลุ่ม

ผู้หญิงที่เดิมในคำสอนของศาสนาอิสลามไม่ค่อยส่งเสริมบทบาทของผู้หญิงมากนักเมื่อเทียบกับชุมชนบ้านน้ำเค็มที่นับถือศาสนาพุทธ ปรากฏว่าหลังเหตุการณ์ภัยพิบัติสึนามิ กลุ่มผู้หญิงที่บ้านโนไร่ต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานอย่างจริงจัง ทำให้มีทักษะการทำงานโครงการต่างๆดีขึ้น อย่งเห็นได้ชัด จนปัจจุบันกลุ่มผู้หญิงสามารถบริหารจัดการกลุ่มผ้าบาติกเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้ผู้หญิงมุสลิมซึ่งเดิมส่วนใหญ่เป็นแม่บ้าน ไม่มีรายได้ ได้มีโอกาสเรียนรู้การทำงานนอกบ้าน เกิดความภาคภูมิใจในตนเอง เห็นคุณค่าในตนเอง มีทางเลือกในชีวิตมากขึ้น ไม่ต้องพึ่งผู้ชายในด้านรายได้เพียงคนเดียว นับเป็นทุนทางสังคมที่มีคุณค่าเป็นอย่างมากในชุมชนบ้านโนไร่ และทุนทางสังคมเหล่านี้เป็นภาพในชุมชนที่มีคุณค่าในการฟื้นฟูชีวิตในชุมชนหลังจากภัยพิบัติสึนามิ

แม้ชุมชนบ้านน้ำเค็มและบ้านโนไร่ จะมีขนาดที่แตกต่างกันมาก แต่ความเป็นมาของหมู่บ้านโดยการอพยพมาจากจังหวัดอื่นในภาคใต้เพื่อมาประกอบอาชีพทำแร่ดีบุกในยุคต้นๆ นั้นมีความคล้ายคลึงกัน และด้วยภัยพิบัติสึนามิที่เกิดขึ้นจนยากที่จะทำให้ใจได้จากการสูญเสียอย่างหาที่เปรียบไม่ได้อีกในชีวิตของคนในชุมชนที่ผ่านมา อย่างไรก็ตามชุมชนบ้านโนไร่มีทุนทางสังคมที่โดดเด่น ทำให้การฟื้นฟูชุมชนเป็นไปอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้สามารถแบ่งทุนทางสังคม ได้ดังนี้

1. ทุนมนุษย์ บ้านโนไร่มีทุนมนุษย์ที่มีลักษณะเป็นกลุ่มเครือญาติเช่นเดียวกับบ้านน้ำเค็ม และนับถือศาสนาอิสลามซึ่งเป็นศาสนาที่มีคำสอนและแนวปฏิบัติตามคำสอนของศาสนาอย่างเคร่งครัด เกิดการรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาและเรียนรู้ร่วมกัน สถานการณ์ที่เป็นภาวะวิกฤตทำให้เกิดผู้นำที่เป็นผู้รู้และมีภูมิปัญญา เสียสละ มีความสามารถในการประสานงานกับสมาชิกในชุมชนได้ และมีความเหนียวแน่นของความเป็นเครือญาติ และที่สำคัญการประสบภัยสึนามิ นับเป็นประสบการณ์ร่วมของกลุ่มคนในหมู่บ้าน แม้เป็นประสบการณ์ที่เลวร้ายสร้างความสูญเสียอย่างมหาศาล แต่ประสบการณ์ครั้งนั้นก็สามารถพลิกให้เป็นโอกาสในการเรียนรู้เพื่อสร้างทุนทางสังคมให้เกิดขึ้นได้เช่นเดียวกับชุมชนบ้านน้ำเค็ม ประกอบกับเป็นชุมชนที่อยู่บนฐานของทรัพยากรธรรมชาติคือทะเลอันดามัน และพื้นที่ป่าชายเลนที่ไม่อาจประเมินค่าได้ ซึ่งเป็นทั้งแหล่งที่อยู่อาศัยและแหล่งทำมาหากินของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านมีกระบวนการเรียนรู้เพื่อการดำรงอยู่ของชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ วัฒนธรรมประเพณี และประสบการณ์ของตนเอง มีผลให้เกิดผู้รู้ผู้มีภูมิปัญญา เป็นผู้นำในชุมชนมากมาย เช่น เชษฐ ทรายทอง ราวี เล็กดำ กาเหล็ม จิระดม วิรัตน์ วิวัฒน์ เอลิมรัตน์ เขียวนิล ฮาเหริยม เขียวนิล รวมถึงสายฝน เขียวนิล และผู้นำจากหน่วยงานภายนอก โดยเฉพาะองค์การพัฒนาเอกชน ที่เข้ามาช่วยให้ช่วยให้ชาวบ้านได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ และสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด โดยบุคคลเหล่านี้นับเป็นผู้นำสำคัญของ

ชุมชนในการกระตุ้นส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนคนรุ่นใหม่ของบ้านโนไไร่เป็นสมาชิกที่มีคุณภาพของชุมชน โดยมีการส่งเสริมกิจกรรมการเรียนรู้ทั้งในวิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณี โดยเฉพาะการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นฐานทรัพยากรที่หล่อเลี้ยงชีวิตชุมชน ให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้และเป็น “ทุนมนุษย์” ที่มีคุณภาพของชุมชนต่อไป ซึ่งนับเป็นทุนที่มีค่ายิ่งกว่าสิ่งใด ด้วยความเชื่อว่าหากชุมชนมีคนที่เป็นทุนทางสังคมที่มีคุณภาพ แม้จะเกิดอะไรขึ้นคนเหล่านี้ก็จะสามารถนำพาชุมชนให้รอดพ้นไปได้ จากตัวอย่างการเกิดภัยพิบัติสึนามิ เห็นได้ว่าชุมชนสามารถพัฒนาสู่การพึ่งตนเองได้ดีกว่าก่อนประสบภัย ส่วนหนึ่งเป็นเพราะเป็นเครือข่ายเรียนรู้ร่วมกับชุมชนบ้านน้ำเค็ม แม้ที่ผ่านมาชุมชนบ้านโนไไร่จะมีลักษณะการอยู่แบบตัวใครตัวมัน ไม่ได้สนใจในประเด็นร่วมกันในชุมชนอย่างจริงจัง จนเมื่อเกิดภัยพิบัติสึนามิ หากมองในอีกแง่หนึ่งภัยพิบัติสึนามิจึงเป็นเสมือนตัวเร่งการฟื้นฟูทุนทางสังคมในด้านทุนมนุษย์เพื่อการพัฒนาชุมชนที่สำคัญ นับเป็นการพลิกวิกฤติให้เป็นโอกาสครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์ของชุมชนบ้านโนไไร่

2. ทุนทางสถาบัน การเกิดกลุ่มและเครือข่าย เป็นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ทำให้เกิดการสร้างและพัฒนาองค์กรของชุมชน เช่น กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ กลุ่มผ้าบาติก ที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอย่างเข้มข้นจากคนในชุมชนและนักพัฒนาจากภายนอกและเครือข่ายชุมชน ประสพภัยสึนามิ มีการจัดสวัสดิการที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน เนื่องจากเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง จนเกิดการขยายเครือข่ายกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อการพัฒนาชุมชนไปยังต่างหมู่บ้าน ตำบล และอำเภออื่นๆ ในจังหวัดพังงา รวมทั้งเครือข่ายผู้ประสพภัยสึนามิในพื้นที่ 6 จังหวัด โดยเฉพาะบ้านโนไไร่กับบ้านน้ำเค็มต่างก็ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์เพื่อนำไปสู่การพัฒนาชุมชนของตนเอง

นอกจากนี้การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถาบัน ผ่านกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตเพื่อการดำรงอยู่และแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ในลักษณะองค์รวม มีการหาทางออกแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกันไม่ว่าจะเป็นปัญหาในด้านที่อยู่อาศัย ซึ่งเป็นปัญหาที่เฉพาะหน้าและเร่งด่วนของชุมชน โดยมีการตั้งเป็นกลุ่มต่างๆ เพื่อประสานกับหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนจากภายนอกที่ให้ความช่วยเหลือ โดยมีการกำหนดความต้องการของชุมชนเพื่อให้ชาวบ้านได้เป็นเจ้าของโครงการในชุมชนอย่างแท้จริง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องซ่อมแซมบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ฟื้นฟูในการทำประมง โดยการต่อเรือใหม่พร้อมหาวัสดุอุปกรณ์ในการทำประมงที่ไม่ทำลายระบบนิเวศในทะเล และปายายเลน ทำให้ชาวบ้านมีอาหาร มีผลผลิตจากการทำประมงซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมและถนัดมีกิน มีอยู่ มีขาย และยังเป็นการ

เกื้อกูลต่อธรรมชาติและสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับสถาบันต่างๆ ในชุมชนและนอกชุมชน การจัดตั้งกลุ่มอาชีพ โดยเฉพาะกลุ่มบาคิกของผู้หญิงในชุมชนบ้านในไร่ และการฟื้นฟูกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ที่ส่วนใหญ่อำนาจจัดการโดยผู้หญิงทั้งๆ ที่ก่อนหน้านี้ผู้หญิงมุสลิมในชุมชนบ้านในไร่มีบทบาทน้อยมาก จนปัจจุบันผู้หญิงสามารถบริหารจัดการกิจกรรมการรวมกลุ่มตามที่ตนเองสนใจได้สำเร็จ หรือกรณีการเรียนรู้เพื่อเตรียมความพร้อมเรื่องภัยพิบัติ โดยเฉพาะการซ้อมอพยพหลบภัย ทำให้เกิดระบบความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันครอบครัว ชุมชน อบต. และโรงเรียน อันจะนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป

3. ทูทางปัญญาและวัฒนธรรม การเกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบ้านในไร่ ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตที่ตอบสนองต่อความอยู่รอดและแก้ไขปัญหาของชุมชนทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัวและส่วนรวม เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สมาชิกในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมในการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ไขและแสวงหาความต้องการที่แท้จริงของชุมชนของตนเอง ปรากฏการณ์ทางสังคมดังกล่าว ทำให้สมาชิกของชุมชนบ้านในไร่มีการดำเนินชีวิตอย่างพึ่งพาอาศัยกัน มีการช่วยเหลือกัน เอื้ออาทร สร้างความมีจิตสำนึกสาธารณะหรือเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของชุมชน ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนเป็นกฎกติกาเพื่อการควบคุมแบบแผนพฤติกรรมของคนในชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างเรียบง่ายตามวิถีชีวิตของคนทะเลที่ไม่มีวันอยู่ได้หากปราศจากทะเล

2. แนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ในชุมชนประสบภัยพิบัติ สึนามิ เพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง

การศึกษาแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน โดยเฉพาะในชุมชนที่แตกสลายเพราะภัยพิบัติธรรมชาติ เพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง โดยการจัดสนทนากลุ่ม (Focus Group) ชุมชนละ 1 กลุ่ม ประกอบด้วยประชาชนในชุมชน ผู้นำทางการ ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ผู้นำอาวุโส ผู้นำการพัฒนา ปราชญ์หรือผู้นำทางภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้นำทางวัฒนธรรมประเพณี เกี่ยวกับแนวทางทางการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ในชุมชนประสบภาวะวิกฤติ ทั้งนี้ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ได้เสนอแนวทางในการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในชุมชนประสบภัยพิบัติสึนามิ เพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง 17 แนวทาง ทั้งนี้สมาชิกกลุ่มได้เสนอแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมที่เป็นทุนมนุษย์เป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากเห็นว่าหากคนในชุมชนมีคุณภาพสามารถเรียนรู้ และรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง ก็จะสามารถปรับตัวรับกับสถานการณ์ต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นในชุมชนไม่ว่าจะรุนแรงแค่ไหน ชุมชนก็จะสามารถเรียนรู้และสามารถจัดการปัญหาที่เกิดขึ้น

ร่วมกัน โดยมีสมาชิกในชุมชนเป็นตัวหลักในการขับเคลื่อนการพัฒนาเอง ดังนี้

2.1 ปรับกระบวนการเรียนรู้ให้สมาชิกในสังคมโดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กและเยาวชน

ชุมชนที่จะพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานต้องให้ความสำคัญในการปรับกระบวนการเรียนรู้ให้สมาชิกในสังคมโดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กและเยาวชน ให้มีความสนใจและมีทักษะในการอ่าน คิด เขียน และแสดงความคิดเห็น รู้จักคิดวิเคราะห์บนหลักของเหตุผลทั้งในส่วนที่เป็นของไทยและสากล รักที่จะเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อให้มีโลกทัศน์ที่กว้างไกล สามารถรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง โดยการสอดแทรกกิจกรรมการเรียนรู้ในทุกระดับอย่างต่อเนื่อง โดยเริ่มตั้งแต่วัยอนุบาลเพื่อปลูกฝังความตระหนัก ความซาบซึ้งและห่วงแหนทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นและช่วยกันรักษาสิ่งแวดล้อม

2.2 พัฒนาความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพ

ชุมชนต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพ เพื่อให้สามารถมีรายได้เลี้ยงตนเองและครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเสริมสร้างจิตวิญญาณในการเป็นผู้ประกอบการด้วยตนเอง โดยสนับสนุนให้มีที่ปรึกษา หรือศูนย์ให้ความรู้ บ่มเพาะผู้ประกอบการ การให้ความช่วยเหลือด้านเทคนิค วิชาการ และแหล่งเงินทุน รวมทั้งการสร้างจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อม และหลีกเลี่ยงการทำลายสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง

2.3 สร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อความเข้มแข็งให้สถาบันครอบครัว

ชุมชนต้องสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อความเข้มแข็งให้สถาบันครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นการเสริมสร้างทักษะในการประกอบอาชีพเพื่อรายได้ที่ยั่งยืน มีพฤติกรรมบริโภคและพฤติกรรมการออมที่เหมาะสม เพื่อสร้างหลักประกันในอนาคตให้ครอบครัวและลูกหลาน รวมทั้งเตรียมพร้อมให้สมาชิกในครอบครัวเข้าสู่วัยผู้สูงอายุอย่างมั่นคง

2.4 สร้างเครือข่ายชุมชนในการดูแลและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

ชุมชนต้องร่วมกันส่งเสริมและสนับสนุนการรวมตัวของสมาชิกในชุมชนและการสร้างเครือข่ายชุมชน ให้มีส่วนร่วมในการดูแล จัดสรรและสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน รวมทั้งกำหนดกติกาและมาตรการส่งเสริมสนับสนุนให้ภาคธุรกิจเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์ฟื้นฟูธรรมชาติ

2.5 ลดพฤติกรรมที่ไร้ระเบียบวินัย การทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สมาชิกในชุมชนต้องร่วมกันลดพฤติกรรมที่ไร้ระเบียบวินัย การทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เอาเปรียบสังคม โดยมีการรณรงค์ในชุมชนอย่างต่อเนื่องให้เห็นถึงพิษภัยและผลกระทบต่อความสงบสุขของชุมชน และจะส่งผลถึงครอบครัวตัวเองในที่สุด และเป็นการเพิ่มต้นทุนต่อสังคม

2.6 สนับสนุนสมาชิกในชุมชน มีทักษะในการทำงานและดำรงชีวิตในโลกยุคใหม่

เพื่อให้ชุมชนสามารถอยู่ในโลกแห่งการเปลี่ยนแปลงอย่างรู้เท่าทัน ชุมชนต้องสนับสนุนให้เด็ก เยาวชน และผู้ใหญ่วัยทำงานในชุมชน มีทักษะในการทำงานและดำรงชีวิตในโลกยุคใหม่อย่างเหมาะสม รู้จักการทำงานเป็นทีม มีความรักและผูกพันกับชุมชน ภูมิใจกับงานที่ทำ และมีจิตสำนึกถึงหน้าที่และความรับผิดชอบต่อชุมชน สังคม มีจิตสาธารณะ รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2.7 สร้างค่านิยมในการปกป้อง คุ่มครอง และเชิดชูยกย่องคนดี มีคุณธรรม

ชุมชนต้องสร้างค่านิยมในการร่วมกันปกป้อง คุ่มครอง และเชิดชูยกย่องคนดี มีคุณธรรม มีจิตสำนึกสาธารณะ และมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ได้แก่ การใช้ การอนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ และการรักษาสิ่งแวดล้อม โดยอาจจะจัดเป็นรางวัลประกาศในวันรำลึกสินามิซึ่งชุมชนจัดเป็นประจำทุกปี

2.8 พัฒนาระบบฐานข้อมูลบุคลากรที่เป็นภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชนทุกประเภท

การพัฒนาระบบฐานข้อมูลบุคลากรที่เป็นภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชนทุกประเภท โดยจัดทำเป็นทำเนียบ จำแนกเป็นรายสาขา/ด้านต่างๆ เพื่อเป็นฐานข้อมูลทางด้านทุนทางสังคมของชุมชน ควบคู่กับการสนับสนุนให้มีการรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย และการเชื่อมโยงกับความต้องการในท้องถิ่น

2.9 เร่งฟื้นฟูวัฒนธรรมที่ดิ่งงมอย่างจริงจัง

ชุมชนต้องเร่งฟื้นฟูวัฒนธรรมที่ดิ่งงม เช่น ความเมตตา กรุณา เอื้ออาทร ความกตัญญูรู้คุณการอ่อนน้อมถ่อมตน มีความรัก และภาคภูมิใจในท้องถิ่น เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งและความอบอุ่นแก่ครอบครัว ชุมชน รวมทั้งการฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่น ทั้งด้านชีวิตวัฒนธรรมและศิลปวัฒนธรรม โดยผสมผสานกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เหมาะสม เพื่อใช้ในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตของคนในชุมชนอย่างเป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม

2.10 รู้จักเลือกใช้ทุนทางสังคมที่มีอยู่มาเป็นประโยชน์ในการแก้ปัญหา

ชุมชนต้องหันมาสร้างค่านิยมให้สนับสนุนผู้นำท้องถิ่น ครูอาจารย์ ผู้นำศาสนา และสมาชิกชุมชน ให้มีความรู้ความเข้าใจ รู้จักเลือกใช้ทุนทางสังคมที่มีอยู่มาเป็นประโยชน์ในการแก้ปัญหาและยกระดับคุณภาพชีวิต รวมทั้งการดูแลอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ชุมชนน่าอยู่ ควบคู่กับการผสมผสานเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ากับทุนทางสังคมที่มีอยู่

2.11 ผู้นำต้องเข้าใจแก่นแท้ของศาสนาและวัฒนธรรม

ในชุมชนต้องมุ่งการพัฒนาครู/อาจารย์และบุคลากรในวงการศาสนา หรือผู้นำให้มีความรู้ความเข้าใจในแก่นแท้ของศาสนาและวัฒนธรรมทั้งระดับชาติและระดับพื้นที่ ควบคู่กับการพัฒนาทักษะในการเผยแพร่ให้เหมาะสมกับแต่ละกลุ่มเป้าหมาย และการสนับสนุนบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ให้มีโอกาสเผยแพร่ความรู้และประสบการณ์สู่กลุ่มต่างๆ ในชุมชน โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนให้มากขึ้น

2.12 ปลุกจิตสำนึกคนในชุมชนและกระตุ้นให้มีการเคลื่อนไหวสังคมด้วยปัญญา

การใช้บุคลากรที่มีความสามารถ หรือเป็นภูมิปัญญาที่ได้รับการยอมรับทั้งในชุมชนและในพื้นที่ใกล้เคียง เป็นแบบอย่าง เช่น ผู้นำในแต่ละสาขาอาชีพที่มีคุณธรรม และประสบผลสำเร็จในการประกอบอาชีพ/ดำรงชีวิต รวมถึง พระ/บุคลากรในวงการศาสนา และวัฒนธรรม ที่มีทักษะในการดึงดูดใจคน ตลอดจนวัยรุ่นที่มีพฤติกรรมน่ายกย่อง มาเป็นแบบอย่าง เพื่อปลุกจิตสำนึกคนในชุมชนให้มีสำนึกคุณงามเฝ้าดีและกระตุ้นให้มีการเคลื่อนไหวสังคมด้วยปัญญา

2.13 ตระหนักถึงคุณค่าของการกินอยู่แบบพอเพียงตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง

การลดพฤติกรรมฟุ้งเฟ้อ-ฟุ่มเฟือย ตกเป็นทาสวัตถุนิยมและเทคโนโลยี โดยหาแนวทางที่เหมาะสมกับแต่ละกลุ่มเป้าหมาย โดยเน้นให้ตระหนักถึงคุณค่าของการประหยัด การอดออม การกินอยู่แบบพอเพียงตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อตนเองและครอบครัวในอนาคต รวมทั้งโทษภัยของการฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย และไม่ยกย่องผู้มีอำนาจ มีเงิน ที่ปราศจากคุณธรรม

2.14 สร้างความเข้มแข็งให้ครอบครัวและชุมชน เพื่อเป็นโครงข่ายการคุ้มครองทางสังคม

การสร้างความร่วมมือจากภาคส่วนต่างๆ อย่างเป็นเครือข่าย โดยให้ความสำคัญกับการส่งเสริมบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและองค์กรชุมชนในการจัดสวัสดิการสังคม โดยเน้นการใช้ทุนที่มีอยู่ของชุมชน รวมถึงสร้างความเข้มแข็งให้ครอบครัวและชุมชนในการทำหน้าที่เป็นโครงข่ายการคุ้มครองทางสังคมอย่างไม่เป็นทางการ

2.15 จัดทำแผนสวัสดิการชุมชนไว้เป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาชุมชน

การส่งเสริมให้ชุมชนมีการจัดทำแผนสวัสดิการชุมชนไว้เป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาชุมชน เพื่อให้มีข้อมูลผูกพันในการปฏิบัติที่ชัดเจน รวมทั้งเสริมสร้างศักยภาพในกระบวนการทำวิจัยให้แก่ผู้นำและชาวบ้านในชุมชนในกระบวนการจัดทำแผนพัฒนาแบบมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์และฟื้นฟู ดิน น้ำ และป่า

2.16 สนับสนุนให้มีศูนย์ประสานการจัดโครงข่ายการคุ้มครองทางสังคมในชุมชน

ชุมชนต้องให้ความสำคัญกับการสนับสนุนบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน ประชาสังคม ภาคธุรกิจ และอาสาสมัครในการเข้ามามีบทบาทมากขึ้น โดยเฉพาะการสนับสนุนให้ อบต. หรือเทศบาล หรือองค์กรชุมชนที่มีศักยภาพ มีความพร้อมและความตั้งใจทำหน้าที่เป็นศูนย์ประสานการจัดโครงข่ายการคุ้มครองทางสังคมในชุมชนอย่างบูรณาการ เชื่อมโยงการทำงานของหน่วยงานต่างๆ เพื่อให้ประชาชนได้รับบริการเบ็ดเสร็จในรูปแบบ One Stop Service

2.17 ส่งเสริมความเสมอภาคผู้หญิงและผู้ชายในชุมชน

มีความจริงใจในการส่งเสริมความเสมอภาคผู้หญิงและผู้ชายในชุมชน ส่งเสริมให้ทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน สิทธิของผู้หญิงหรือสิทธิของผู้ชายก็คือสิทธิมนุษยชนเช่นเดียวกัน มนุษย์ทุกคนย่อมมีสิทธิเท่าเทียมกัน ไม่เลือกปฏิบัติเพราะเพศ เพื่อให้ผู้หญิงซึ่งมีจำนวนอย่างน้อยครึ่งหนึ่งได้มีโอกาสทำงานในชุมชน และมีบทบาทในการสร้างทุนทางสังคมเช่นเดียวกับผู้ชาย เพราะต่างก็เป็นเจ้าของชุมชนเช่นเดียวกัน

3. ปัจจัยเงื่อนไขที่สำคัญในการก่อให้เกิดการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

จากการศึกษาการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานนั้น ชุมชนบ้านน้ำเค็มและชุมชนบ้านโนไรมีองค์ประกอบที่สำคัญในชุมชนดังนี้

3.1 ผู้นำชุมชน ทั้งชุมชนบ้านน้ำเค็มและบ้านโนไรมีผู้นำชุมชนที่มีลักษณะเด่นที่เห็นได้ชัด คือเป็นชุมชนที่มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง โดยมีผู้นำที่โดดเด่น เช่นที่บ้านน้ำเค็มมี ไมตรี จงไกรจักร ซึ่งเดิมเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ปัจจุบันเป็นผู้นำชุมชนที่มีความมุ่งมั่นในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนอย่างจริงจัง ประยูร จงไกรจักร วิรัตน์ นนทอง เสฐียร เพชรเกลี้ยง ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน ปัจจุบันดำรงตำแหน่งกำนันตำบลบางม่วงด้วย ในขณะเดียวกันที่บ้านโนไรมีผู้นำที่สำคัญเช่นเดียวกัน เช่น เศรษฐา ทราญทอง ราวี เล็กดำ กาเหล็ก จิระดม วิรัตน์ วิวัฒน์ เฉลิมรัตน์ เขียวนิล นางฮาเหรัมย์ เขียวนิล และนางสายฝน เขียวนิล เป็นต้น ผู้นำเหล่านี้เป็นทั้งผู้มีความรู้เฉพาะด้านและบางท่านก็มีความรู้ที่หลากหลาย

3.2 ความสัมพันธ์ทางสังคมที่เหนียวแน่น การพึ่งพาอาศัย เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ยังเป็นปรากฏการณ์ที่มีให้เห็นได้ในชุมชน เช่น การขอแรงกันทั้งในเรื่องของการสร้างบ้านเรือน การอาสาสมัครเข้ามาทำงานเพื่อส่วนรวมทั้งๆที่ก่อนสิ้นปีนั้นทั้งสองชุมชนอยู่แบบตัวใครตัวมัน จนเกิดสันนาคี ทุกคนประสบปัญหาาร่วมกัน กลายเป็นโอกาสให้ทุกคนต้องช่วยเหลือกัน ใครอยากทำอะไรก็รวมตัวตั้งกลุ่มกัน พอเริ่มเห็นตัวบุคคล เห็นศักยภาพ ได้รู้จักเรียนรู้กันมากขึ้น นานขึ้น จึงเห็นผลว่าที่ช่วยกันทำนั้น ก็เพื่อชุมชนในระยะยาว สมาชิกในชุมชนมีความสนิทสนมกลมเกลียวกัน มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน จากไม่ค่อยร่วม หรือร่วมตามความจำเป็น หรือรอตามมอบหมาย ก็

กลายมาเป็นขอเข้ามามีส่วนร่วม มีอะไรที่ต้องช่วยก็สมัครกันทำ จนส่วนมากมาช่วยกันโดยไม่ต้องออกปากขอเลย

3.3 การสนับสนุนจากบุคคล/หน่วยงานภายนอก บุคคลหรือหน่วยงานภายนอกให้การส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาของชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น มูลนิธิชุมชนไทย มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย เครือข่ายสลัม 4 ภาค มูลนิธิชุมชนไทย เครือข่ายแผนชีวิตชุมชนภาคใต้ มูลนิธิเซฟอันดามัน (Save Andaman Network) และมูลนิธิศุภนิมิต องค์กรพัฒนาเอกชนภายนอกมีส่วนสำคัญอย่างมากในการปูพื้นฐาน และร่วมสร้างแนวทางจนชุมชนสามารถบริหารจัดการโครงการต่างๆได้ และที่สำคัญยังช่วยให้ผู้หญิงมีบทบาทที่ชัดเจนมากขึ้นในการร่วมกันทำงานพัฒนาชุมชนตนเอง

3.4 สภากาแฟบ้านน้ำเค็ม เริ่มจากชาวบ้านรวมตัวกันเองอย่างไม่เป็นทางการ ต่อมากลายเป็นศูนย์ข้อมูลชุมชน ซึ่งเป็นศูนย์รวมข้อมูลการเรียนรู้ของชุมชน โดยมีกิจกรรมการพัฒนาหลากหลายกิจกรรมที่ให้ชาวบ้านในชุมชน รวมทั้งเครือข่ายนอกชุมชนมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ทั้งมีธนาคารชุมชนที่ตั้งอยู่ในสำนักงานหรือที่ทำการเดียวกัน อันเป็นแหล่งออมเงินและจัดสวัสดิการชุมชนที่ครอบคลุมทั้งพื้นที่และประเภทของสวัสดิการที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย

3.5 ชาวบ้านนักพัฒนาทั้งชุมชนบ้านน้ำเค็มและบ้านโนไร่ไม่ได้มีแต่นักพัฒนาจากภายนอกเท่านั้น ปัจจุบันนักพัฒนาส่วนใหญ่เป็นคนในชุมชนเอง ซึ่งผลผลิตที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในการแก้ปัญหาภัยพิบัติสึนามิ ทั้งนี้ในชุมชนบ้านน้ำเค็มนั้นเจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนาของศูนย์ข้อมูลชุมชนเกือบทั้งหมดเป็นคนในชุมชน เช่นเดียวกับชุมชนบ้านโนไร่ที่เจ้าหน้าที่ของกลุ่มออมทรัพย์ หรือกลุ่มผ้าบาติกทั้งหมดเป็นคนในชุมชน ทำให้การพัฒนาชุมชนเป็นการพัฒนาจากคนในชุมชน โดยคนในชุมชนและเพื่อคนในชุมชนเอง นับเป็นผลผลิตที่สำคัญจากการเกิดกระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาชุมชนที่เข้มแข็งจากการที่ชุมชนประสบภัยพิบัติสึนามิ อันเป็นการพลิกวิกฤติเป็นโอกาสในการพัฒนาทุนทางสังคมอย่างแท้จริง

3.6 แหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย เนื่องจากทั้งสองชุมชนเป็นชุมชนที่อยู่ติดทะเล ซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ล้ำค่า โดยรอบชุมชนเต็มไปด้วยป่าชายเลนมีความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งป่า ทะเล ภูเขา พืชพันธุ์ไม้ สัตว์น้ำ สัตว์ป่าต่าง ๆ ถือเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชน

3.7 ความเป็นเครือญาติ เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นคนที่อพยพมาจากจังหวัดนครศรีธรรมราชเป็นส่วนใหญ่และยังคงไว้ซึ่งการรักษาวัฒนธรรมประเพณีของตนเอง มีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ยังพึ่งพาอาศัยกัน มีความรักช่วยเหลือเกื้อกูลผูกพันกัน มีการร่วมมือกันดี ในการแก้ไขปัญหาหรือตั้งรับกับสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบชุมชน ความเป็นเครือญาติจึงเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนเพื่อพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน นอกจากนี้ชุมชนบ้านในไร่นอกจากความเป็นเครือญาติกันแล้วยังเป็นชุมชนที่มีความเชื่อ ค่านิยมร่วมกันผ่านคำสอนทางศาสนาอิสลามอย่างเข้มข้นด้วย ทำให้เกิดแนวทางในการพัฒนาทุนทางสังคมที่สำคัญอีกทางหนึ่ง

การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานทั้งในชุมชน จึงไม่เพียงแต่จะสามารถทำหน้าที่ทดแทนทุนที่เป็นเงินได้แล้ว หากแต่ยังมีคุณค่ามากกว่าทุนที่เป็นเงินเสียอีก ชาวบ้านต่างก็ตระหนักถึงความสำคัญของทุนทางสังคม และเชื่อมั่นว่าแม้ชุมชนจะผ่านพ้นวิกฤติไปแล้ว แต่หากชุมชนยังมีการใช้ทุนทางสังคมอย่างต่อเนื่องมากขึ้นเรื่อย ๆ ทุนนั้นก็จะยิ่งมีมากขึ้น ไม่เหมือนทุนที่เป็นเงินที่ยิ่งใช้วันก็ยิ่งจะหมดไป ทุนทางสังคมที่มีอยู่จะยังสามารถสร้างพลังอำนาจให้แก่ชุมชนบ้านน้ำเค็มและบ้านในไร่ในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ซึ่งเห็นได้จากการเกิดปัญหาหลายต่อหลายครั้งในชุมชนหลังภัยพิบัติสึนามิ นอกจากนี้ทุนทางสังคมยังช่วยให้เกิดการกระจายทรัพยากรในชุมชนได้อย่างทั่วถึงและเป็นธรรม ทำให้การจัดการทรัพยากรและความช่วยเหลือในชุมชนที่มีอยู่ และที่ได้มาจากภายนอกเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ บนความร่วมมืออย่างแท้จริงสอดคล้องกับกระบวนการทอคนใหม่ในการพัฒนาที่เน้นการอยู่ร่วมอย่างสันติและยั่งยืน

อภิปรายผล

ข้อค้นพบจากการวิจัยในการวิเคราะห์การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในชุมชนที่ประสบผลสำเร็จในการฟื้นฟูจากภาวะวิกฤติภัยพิบัติสึนามิ และการศึกษาแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน โดยเฉพาะในชุมชนที่แตกสลายเพราะภัยพิบัติธรรมชาติ เพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง อภิปรายได้ตามหัวข้อ ดังต่อไปนี้

1.การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อการอยู่รอดของการดำรงชีวิต และการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน จึงเป็นรูปแบบของการเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน โดยมุ่งเน้นในการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนให้สามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนได้ ผลการศึกษาสอดคล้องกับแนวคิดของเปาโล แฟร์ (Paulo Freire) ที่มีแนวคิดเกี่ยวกับการสร้างพลังอำนาจในตนเองทั้งในระดับบุคคล กลุ่ม และชุมชน โดยการปลดปล่อยประชาชนจากการหวาดกลัว หรือการเป็นผู้ถูกกดขี่ในสังคมให้ลุกขึ้นมาเรียนรู้ สามารถตั้งพลังและศักยภาพที่มีอยู่ในตนเองออกมาใช้ได้ สามารถวิเคราะห์ปัญหา วางแผนแก้ไขปัญหาได้อย่างเหมาะสมในสังคมที่ตนอยู่ มีความสามารถที่จะต่อต้านอิทธิพลต่างๆไม่ว่าจะเป็น ความเหลื่อมล้ำทางสังคม และความด้อยโอกาส สามารถเพิ่มทางเลือกในการจัดการกับปัญหาของบุคคล กลุ่ม และชุมชนให้บรรลุเป้าหมาย เป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างพลังอำนาจในตนเอง สามารถกำหนดทิศทางในการพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง ไม่ตกอยู่ภายใต้การควบคุมของผู้มีอำนาจในรูปแบบใดก็ตาม เป็นการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของสมาชิกชุมชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี สอดคล้องกับชุมชนท้องถิ่นของตนเอง และแนวคิดของ Putnam D. Robert ที่ให้ความสำคัญกับความไว้วางใจ เครือข่ายความเป็นพลเมืองเพื่อส่วนรวมในรูปแบบต่างๆ ระบบเครือข่าย ความไว้วางใจ โดยเน้นการมีส่วนร่วมแบบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นความรู้และทักษะที่จำเป็นในการดำรงชีวิตและเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมและชุมชน

ลักษณะสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ประกอบด้วยลักษณะดังนี้

1.1 กระบวนการเรียนรู้ที่มาของพลังอำนาจในตนเองของชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการพัฒนาทุนทางสังคม ทั้งที่เป็นทุนเดิมหรือเสริมสร้างทุนทางสังคมใหม่เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดพลังอำนาจในตนเองของชุมชน กล่าวคือเป็นกระบวนการเรียนรู้บนพื้นฐานศักยภาพและการมีส่วนร่วมของชุมชน มีความเป็นอิสระในการสร้างสรรค์การเรียนรู้ด้วยกระบวนการภายในของชุมชนเองในภาวะที่ชุมชนเกิดวิกฤต จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยน โดยมีหน่วยงานภายนอก โดยเฉพาะองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานเกาะติดกับชุมชนมุ่งเน้นกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนอย่างแท้จริง มิใช่เป็นนโยบายรัฐหรือกระแส

ภายนอกมาผลักดันให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้ที่กลมกลืนสอดคล้องอยู่ในวิถีชุมชนจึงทำหน้าที่หรือมีบทบาทหลักในการพัฒนาทุนทางสังคม กระบวนการในการค้นพบตนเองว่ามีความรู้เพื่อความอยู่รอดจากแหล่งความรู้ต่างๆในชุมชน การมีพลังที่เข้มแข็งในการดำเนินชีวิตของชุมชน การรู้สึกว่าคุณค่า ทำให้สมาชิกชุมชนรู้จักบทบาทหน้าที่รับผิดชอบต่อตนเองและชุมชน

จากการศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการพัฒนาทุนทางสังคมที่ทำให้เกิดพลังอำนาจในตนเองของชุมชนนั้นทำให้ชุมชนมีพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆตามประสบการณ์และเวลาที่ผ่านมา อย่างไรก็ตามกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดพลังอำนาจในตนเองนั้นแบ่งเป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

1.1.1 การเรียนรู้และเข้าใจในปัญหาของชุมชนที่ประสบภัยพิบัติสึนามิ ในระยะแรกสมาชิกในชุมชนอาจจะยังไม่ค่อยเข้าใจ อาจรู้สึกท้อแท้ในการที่จะต่อสู้เมื่อมีปัญหามารุมเร้า แต่หลังจากที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระยะหนึ่ง ก็จะรู้สึกผ่อนคลาย หายวิตกกังวล มองและเข้าใจปัญหามากขึ้น ซึ่งสมาชิกในชุมชนส่วนใหญ่จะเกิดความรู้สึกว่าคุณค่าอำนาจจากการรวมกลุ่มและแลกเปลี่ยนประสบการณ์และปัญหาในด้านต่างๆ ซึ่งกระบวนการเหล่านี้เป็นสิ่งที่ช่วยให้สมาชิกในชุมชนได้ระบายความวิตกกังวล และยังเป็นการช่วยให้มีการสะท้อนความเป็นตัวตนออกมา การพูดคุยแลกเปลี่ยนปัญหา มุมมองทำให้เกิดการเรียนรู้ รู้สึกถึงพลังอำนาจในตนเองที่มีอยู่ ตามแนวคิดของเปาโล แฟร์ (Paulo Freire) ที่มองว่าบุคคลต้องเข้าใจประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นให้ได้เสียก่อน มีการคิดอย่างวิพากษ์วิจารณ์ ต้องตระหนักและตั้งคำถามในสิ่งที่เกิดขึ้น เป็นการเกิดจิตสำนึกขั้นวิพากษ์วิจารณ์ (critical consciousness) ซึ่งก็สอดคล้องกับวิธีการรวมกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนในชุมชนบ้านน้ำเค็มและบ้านโนไฉ้ ที่ชุมชนพยายามตั้งคำถามและทำความเข้าใจในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นให้ได้เสียก่อน โดยสมาชิกในชุมชนสามารถวิเคราะห์ได้ว่าสาเหตุของปัญหาที่ประสบอยู่นั้นสามารถหาทางออกได้อย่างไร ซึ่งถ้าหากเข้าใจ และสามารถวิเคราะห์ปัญหานั้นได้ ชุมชนก็จะก้าวไปสู่ขั้นของการสร้างพลังอำนาจในระดับต่อไป คือการตระหนักในคุณค่าของตนเอง

1.1.2 การตระหนักในคุณค่าของตนเอง หลังจากที่สามารถวิเคราะห์ และเข้าใจถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนแล้ว ชุมชนก็จะพยายามหาทางออกของปัญหา อย่างน้อยก็ทำให้สถานการณ์ดีขึ้น โดยสมาชิกในชุมชนจะเริ่มมองเห็นคุณค่าที่มีอยู่ในตนเอง เห็นคุณค่าของงานที่ร่วมกันทำ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อสมาชิกในชุมชนที่กำลังประสบปัญหา จะเป็นสิ่งหนึ่งที่ทำให้สมาชิก

ในชุมชนเกิดความรู้สึกว่าตนเองยังมีคุณค่าอยู่ นอกจากนี้แล้วการแลกเปลี่ยนทั้งในระดับบุคคล ระดับกลุ่ม และระดับชุมชน การอบรมให้ความรู้ในเรื่องต่างๆ รวมถึงกิจกรรมอื่นๆที่ร่วมกันทำก็เป็น สิ่งที่สร้างให้สมาชิกในชุมชนรู้สึกว่ามีคุณค่า ทั้งนี้เพราะมีพื้นที่ในการพูดคุย แลกเปลี่ยน มีการเรียนรู้ร่วมกันนับเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชุมชนได้ดึงเอาความรู้สึกถึงค่ามีคุณค่าในตนเองออกมา ร่วมแบ่งปันกับผู้อื่น

1.1.3 การเข้าใจในระบบโครงสร้างในการให้ความช่วยเหลือหรือการแก้ปัญหา สมาชิกในชุมชนเข้าใจในระบบโครงสร้างการให้ความช่วยเหลือและการแก้ปัญหาของชุมชนและ หน่วยงานจากภายนอก ทั้งนี้เนื่องจากได้ผ่านการแลกเปลี่ยนทั้งในระดับบุคคลและระดับกลุ่มทั้งที่ เป็นทางการและไม่เป็นทางการ มีการพูดคุยเพื่อแลกเปลี่ยนและทำความเข้าใจในกระบวนการแก้ไข ปัญหาของชุมชนอย่างต่อเนื่อง จึงมีความเข้าใจดีในระบบการให้ความช่วยเหลือ แม้บางครั้งอาจ ติดขัดทำให้ล่าช้า แต่เมื่อมีการพูดคุยก็ทำให้สมาชิกเข้าใจในระบบที่ชุมชนและหน่วยงานดำเนินการ อย่างในกรณีการปลูกบ้านของคนไร้บ้านในชุมชนบ้านน้ำเค็ม ซึ่งต่างก็มีความต้องการในการแก้ไข ปัญหาทั้งในระดับปฏิบัติและระดับนโยบาย โดยการรณรงค์และการเคลื่อนไหวในด้านต่างๆ ทำให้ เกิดการสร้างเป้าหมายร่วมกันในการแก้ไขปัญหาและเปลี่ยนแปลงชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการ จัดกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดพลังอำนาจในตนเอง ของเปาโล แฟร์ (Paulo Freire) โดยในที่สุด ประชาชนต้องเป็นผู้ที่ตระหนักในการเปลี่ยนแปลงชุมชนหรือสังคมที่เขาถูกกดทับอยู่ด้วยการ ปลดปล่อยตัวเองสู่เสรีทางความคิดและกำหนดชีวิตด้วยตัวเอง

1.1.4 การต่อต้านการกลับไปสู่ภาวะไร้อำนาจ หรือภาวะที่ถูกกดทับ เมื่อสมาชิกใน ชุมชนสามารถหลุดพ้น หรือก้าวไปสู่การมีพลังอำนาจในตนเอง ชุมชนก็จะสามารถแก้ปัญหาที่เจอได้ ดี มีความเป็นตัวของตัวเอง ตัดสินใจได้ มีทางเลือกในปัญหา และมีความมั่นใจ อธิบายได้ในการที่ จะเลือกหรือไม่เลือกทางเลือกนั้น ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ซึ่งนำไปสู่การสร้างพลังอำนาจในตนเองนี้ ก็ จะถูกถ่ายทอดไปสู่สมาชิกส่วนใหญ่ในชุมชน ซึ่งในช่วงนี้ชุมชนจะสามารถแก้ปัญหาต่างๆได้มากขึ้น มีความมั่นใจในตนเอง จากการศึกษาพบว่าเมื่อชุมชนสามารถเกิดพลังอำนาจในตนเองแล้ว จะมี ช่วงหนึ่งที่จะคิดและย้อนกลับไปสู่สภาวะแห่งปัญหานั้นอีก แต่เนื่องจากได้ผ่านการต่อสู้กับภาวะ วิกฤตและเผชิญปัญหาต่างๆมาแล้ว ทำให้เริ่มมีการมองปัญหาอย่างเข้าใจว่าปัญหาทุกปัญหาล้วน แล้วแต่มีสาเหตุที่มาและมีทางออก มีการเปลี่ยนแปลง และชุมชนก็มีการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่ง กระบวนการเหล่านี้มีความสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้เพื่อปลดปล่อยมนุษย์ ไปสู่เสรี คือเป็นการดึงเอาความรู้สึก ความคิดเห็นของสมาชิกในชุมชน ความเข้าใจในปรากฏการณ์

ที่เกิดขึ้น ซึ่งผู้ที่ผ่านกระบวนการสร้างพลังอำนาจนี้แล้วจะมีแนวทางในการต่อสู้ และทำกิจกรรมใดๆ ที่จะนำไปสู่เปลี่ยนแปลงทางสังคมในมุมมองของการพัฒนาแบบพึ่งตนเองอย่างยั่งยืนได้ดีขึ้น

1.2 กระบวนการเรียนรู้เพื่อการสืบทอดระบบคุณค่าของชุมชน

จากผลการศึกษาชุมชนบ้านน้ำเค็มและชุมชนบ้านโนไร่ ซึ่งเป็นชุมชนที่ประสบผลสำเร็จในการพัฒนาทุนทางสังคม ภายหลังประสบภัยพิบัติสึนามิ กลายเป็นชุมชนเข้มแข็งบนฐานทุนทางสังคมของตน กล่าวคือมีทุนทางสังคมเป็นฐานเชื่อมโยงสู่ความเข้มแข็งของชุมชนโดยการสืบทอดระบบคุณค่าและจิตวิญญาณของชุมชน โดยเฉพาะคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งประกอบไปด้วยระบบความเชื่อ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชุมชน การเรียนรู้เพื่อการสืบทอดคุณค่าเดิมของชุมชนคือการนำสิ่งดี ๆ ของชุมชนหรือทุนทางสังคมดั้งเดิมมาประยุกต์ ปรับปรุง เปลี่ยนแปลงให้เข้ากับวิถีชุมชนปัจจุบัน เช่น กรณีการระดมชาวบ้านมาช่วยกันสร้างบ้านใหม่ร่วมกับหน่วยงานและอาสาสมัครจากภายนอก ภายใต้ความต้องการของชาวบ้านผู้อยู่อาศัย เป็นการนำระบบความเชื่อเดิมหรือทุนทางสังคมในเรื่องของการแบ่งปันเอื้ออาทร ช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกัน เป็นระบบคิดที่อยู่เบื้องหลังการช่วยกันสร้างบ้าน การรวมกลุ่มเพื่อสร้างอาชีพและอาสาสมัครในกิจกรรมต่างๆ เช่น การปลูกป่า การดูแลอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม หรือกรณีของชุมชนบ้านโนไร่ที่เกิดกลุ่มผ้าบาติก หรือเกิดธนาคารชุมชนที่บ้านน้ำเค็ม ซึ่งเป็นทุนทางสังคมใหม่ตามสภาพการณ์ปัจจุบันที่มีการเกิดกลุ่มและเครือข่ายมีการจัดการ ซึ่งเป็นการจัดความสัมพันธ์รูปแบบใหม่ แต่ยังคงเนื้อหาเดิมคือปรับประยุกต์มาจากรูปแบบความสัมพันธ์ดั้งเดิมที่มนุษย์อยู่ร่วมกัน และอยู่ร่วมกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและสรรพสิ่งด้วยความเคารพเกื้อกูลต่อกันและอิงอยู่กับฐานของทรัพยากรธรรมชาติ

1.3 การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต

กระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน เป็นกระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกชุมชนตั้งแต่เกิดจนตาย มีการถ่ายทอดรุ่นต่อรุ่น โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต มุ่งพัฒนาบุคคลให้ปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงในทุกสถานการณ์ และมีการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อการแก้ไขปัญหาที่บุคคลหรือชุมชนประสบอยู่ ด้วยการแลกเปลี่ยนและลงมือทำอย่างจริงจัง รวมถึงการสร้างมนะในสำนึกในการเรียนรู้ร่วมกัน ตามแนวคิดการสร้างพลังอำนาจในตนเองของ เปาโล แฟร์ (Paulo Freire) กล่าวคือ เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่บูรณาการการเรียนรู้เข้ากับวิถีชีวิตของประชาชนและสภาพชุมชนที่เป็นอยู่จริง สามารถนำ

ความรู้ไปใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต และกระบวนการเรียนรู้เพื่อการคิดเป็นและแก้ปัญหาเป็น เพื่อความอยู่รอดของประชาชนและชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตในการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานของชุมชนจึงมีบทบาทสำคัญในการเป็นการสร้างพลังอำนาจในตนเองของชุมชน ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในวิถีคิดและพฤติกรรม การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตจึงเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการสร้างพลังอำนาจให้กับชุมชนซึ่งจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเพื่อให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ในภาวะวิกฤตอย่างมีคุณภาพ การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานด้วยกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่เน้นการเสวนา และการแลกเปลี่ยนเชิงวิพากษ์ ไม่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจซึ่งดูเหมือนจะขัดแย้งกับวัฒนธรรมไทยที่เชื่อในระบบอาวุโส อย่างไรก็ตามหากเปิดใจกว้างจะเห็นได้ว่าการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อสร้างพลังอำนาจในตนเองตามแนวคิดของเปาโล แฟร์ (Paolo Freire) ที่เน้นการคิดวิพากษ์นั้นจะนำมาซึ่งความเป็นเสรี อันเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์และเป็นฐานที่สำคัญในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคม กระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตนี้ต้องสะท้อนความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยบทบาทของกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตนี้แบ่งได้เป็น 3 ส่วน ดังนี้

- 1.3.1 เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนและสังคมโดยรวม
- 1.3.2 เป็นฐานที่มาของการพัฒนาคนตามหลักสิทธิมนุษยชนที่เท่าเทียม
- 1.3.3 เป็นการสร้างชุมชนและสังคมแห่งความเอื้ออาทร

1.3.1 เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนโดยรวม

การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนและสังคม ต้องเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สะท้อนความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นเรื่องใกล้ตัว หรือเป็นประสบการณ์ตรงเพื่อให้สมาชิกในชุมชนเข้าใจในปรากฏการณ์นั้นๆ ภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้นถือเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นประสบการณ์ตรงที่ชุมชนไม่ได้คาดคิดมาก่อน เกิดปัญหาตามมามากมายทั้งความขัดแย้งที่เกิดจากการแย่งชิงของบริจาด ทั้งการสูญเสียพ่อแม่ ญาติพี่น้อง และทรัพย์สินจนเกินกว่าจะรับได้ จนในที่สุดปรากฏการณ์เหล่านี้ต้องได้รับการยอมรับว่าได้เกิดขึ้นจริง และควรมีการสะท้อน หรือมีการหยิบยกมาเป็นเนื้อหาในการจัดกระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนอย่างวิพากษ์วิจารณ์ เพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้รับรู้ข้อมูลที่ถูกต้องผ่านกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตในรูปแบบต่างๆ

สมาชิกในชุมชนที่ผ่านประสบการณ์วิกฤตมีปัญหามากมายจากภัยพิบัติสึนามิต่างก็คาดหวังว่าชุมชนควรมีการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานที่เป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต การส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนได้ทำในสิ่งที่ตัดสินใจเลือกตามศักยภาพ มากกว่าการถูกจำกัดให้ทำบางสิ่งบางอย่างเพราะกำหนดจากนโยบายรัฐ หรือหน่วยงานภายนอก สมาชิกในชุมชนต้องได้รับการพัฒนาอย่างเต็มศักยภาพ ในปัจจุบันนั้นชุมชนโดยทั่วไปมีการขยายตัวและมีความซับซ้อนมากขึ้น การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานด้วยกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตก็ต้องความซับซ้อนและรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงมากขึ้นเช่นเดียวกัน ชุมชนจึงควรมีการทำความเข้าใจและรู้เท่าทันในการเปลี่ยนแปลงที่ซับซ้อนมากขึ้น โดยบทบาทการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานด้วยกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตนี้ต้องทำให้คนในสังคมมีความเข้าใจในแนวทางการเผชิญปัญหา และส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนมีการพัฒนาตามศักยภาพที่มีอยู่อย่างเต็มที่ และเหมาะสม สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข โดยปราศจากความหวาดกลัว หรือความวิตกกังวลที่กดทับอยู่ อันเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการพัฒนาชุมชนและสังคมต่อไป

1.3.2 เป็นฐานที่มาของการพัฒนาคนตามหลักสิทธิมนุษยชนที่เท่าเทียม

ชุมชนนั้นประกอบไปด้วยสมาชิกที่มีความหลากหลาย แตกต่างกันไปทั้งในด้านฐานะ ค่านิยม ความเชื่อ เชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรม ซึ่งความแตกต่างเหล่านี้อาจทำให้สังคมเกิดความแตกแยก หากคนในสังคมไม่เข้าใจ ไม่ยอมรับ ซึ่งอาจจะเป็นการใช้มาตรฐานความเชื่อที่แตกต่างกัน การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานด้วยกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตจึงเป็นกลไกที่สำคัญในการสร้างชุมชนที่มีกลุ่มคนที่มีความหลากหลายแตกต่างแต่มีความเข้าใจยอมรับและเคารพซึ่งกันและกัน ทั้งนี้มนุษย์ทุกคนในสังคมมีสิทธิในการที่จะได้รับสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค รวมถึงมีทางเลือกให้กับชีวิตในลักษณะที่ตนเองต้องการ ทุกคนต่างก็มีสิทธิเท่าเทียมกันตามกฎหมายรัฐธรรมนูญ และมีความเท่าเทียมกันในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามหลักสิทธิมนุษยชน ดังนั้นเมื่อบุคคลประสบภัยอันทำให้การดำรงชีวิตติดขัด ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ตามมาตรฐานคุณภาพชีวิตของสังคมนั้นๆ บุคคลก็ย่อมมีสิทธิในการคุ้มครองและพัฒนา โดยไม่เลือกว่าบุคคลนั้นมีสถานภาพใด หรือชนชาติ ศาสนาใด แต่ต้องให้โอกาสกับมนุษย์ทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตในชุมชนต้องสร้างให้คนในชุมชนตระหนักถึงสิทธิของตนเองเคารพคนอื่น ไม่เอาเปรียบ เอื้อเฟื้อผู้อื่นเมื่อมีโอกาส และต้องคำนึงถึงการอยู่ร่วมกันอย่างสงบและสันติ เพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในชุมชนที่อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

1.3.3 เป็นการสร้างชุมชนและสังคมแห่งความเอื้ออาทร

การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่สร้างชุมชนและสังคมให้เป็นสังคมแห่งความเอื้ออาทรและมีความสุขนั้น ต้องอาศัยการยอมรับและความเข้าใจอันดีต่อกัน สังคมไทยนั้นเป็นสังคมที่เอื้ออาทรกันมาช้านาน เห็นอกเห็นใจกัน มีน้ำใจช่วยเหลือซึ่งกันและกันอยู่เสมอ สิ่งเหล่านี้เป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมไทยที่ทำให้สังคมไทยดำรงอยู่ได้ด้วยความสะดวก

เมื่อชุมชนต้องประสบภัยพิบัติอย่างเฉียบพลันที่ไม่เคยมีใครคาดคิดมาก่อน ต่างก็สูญเสียสิ่งที่มีค่าในชีวิต และมีปัญหาตามมามากมายจนเหลือคณานับ ชุมชนจึงต้องเรียนรู้ หันมาช่วยเหลือกันมีความรักและเอื้ออาทรต่อกัน ห่วงใย ไว้วางใจกัน มีน้ำใจไมตรีต่อกัน มีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ช่วยเหลือผู้ที่มีความทุกข์ และการให้อภัยต่อกัน เพื่อร่วมกันสร้างชุมชนให้เป็นชุมชนแห่งความเอื้ออาทรที่สมาชิกในชุมชนไม่ว่าจะอยู่ในสถานภาพใดต่างก็อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขและเสมอภาค ค้นหาสืบทอดทุนเดิม หรือคุณค่าเดิมของชุมชนที่มีอยู่ หากแต่เมื่อชุมชนประสบภาวะวิกฤตจำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนเพื่อการดำรงอยู่ จึงเกิดการพัฒนาทุนทางสังคมซึ่งมีอยู่เดิมมาเชื่อมโยงต่อปรากฏการณ์การพัฒนาทุนทางสังคมเป็นยุคปัจจุบัน การเชื่อมโยงระบบคุณค่าเดิมให้เป็นฐานของทุนทางสังคมในยุคใหม่ อันส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืน

2.การพัฒนาทุนทางสังคม : การพัฒนาความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

การพัฒนาทุนทางสังคม ทำให้เกิดการรวมตัวกันของกลุ่มคนเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของชุมชน เมื่อกลุ่มคนจำนวนหนึ่งมารวมตัวกัน ร่วมคิด ร่วมดำเนินกิจกรรมร่วมกัน บนฐานของความไว้วางใจกัน เอื้ออาทร พึ่งพาอาศัยกัน และมีเป้าหมายเดียวกัน คือ “เพื่อความเป็นส่วนรวม” ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นการสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนให้มีความยึดเหนี่ยวทางสังคมให้เหนียวแน่นขึ้น (Solidarity) เมื่อสมาชิกชุมชนผูกพันกันด้วยความรัก ความสามัคคี ความเอื้ออาทร พึ่งพาอาศัยกัน ทุนทางสังคมจึงเป็นรากฐานที่สำคัญในการพัฒนาให้ชุมชนเข้มแข็ง ดังแนวคิดทุนทางสังคมของ Putnam และ World Bank ที่กล่าวว่า ทุนทางสังคมเป็นเรื่องของการยึดเหนี่ยวทางสังคม หรือ Solidarity และหน้าที่สำคัญของทุนทางสังคมคือสร้างการยึดเหนี่ยวสถาบันต่าง ๆ ในสังคมร่วมกันและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนั้นการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็น

ฐานจึงให้ความสำคัญและเคารพในความสัมพันธ์ทุกด้านที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ทั้งทางกายภาพ และสิ่งแวดล้อม

จึงกล่าวได้ว่าการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชน และเรียนรู้ในวิถีของการปฏิบัติจริงในกระบวนการกลุ่ม สร้างให้เกิดทุนทางสังคม หรือสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้มีความยึดเหนี่ยวแน่นแฟ้นขึ้น ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาและดำรงอยู่อย่างยั่งยืนของทุนทางสังคมในชุมชน

3. ปัจจัยเงื่อนไขในการนำแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน เพื่อประยุกต์ใช้กับชุมชนอื่น

3.1 ผู้นำ

ผู้นำชุมชน ได้แก่ ผู้นำทั้งที่เป็นทางการ และ ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ผู้นำการพัฒนาควรมีบทบาทหลักในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยเปิดเวทีการเรียนรู้ให้สมาชิกในชุมชนได้มีโอกาสร่วมคิด วิเคราะห์แลกเปลี่ยน เรียนรู้ในสถานการณ์จริงของชุมชน รวมทั้งประเด็นองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่มีความสนใจร่วมกัน และให้ความสำคัญกับการค้นหาระบบคุณค่าดั้งเดิมของชุมชนในการนำมาปรับประยุกต์หรือต่อยอดให้เป็นฐานการพัฒนาทุนทางสังคมของชุมชนในยุคปัจจุบันอย่างยั่งยืน

3.2 ฐานการเรียนรู้ของชุมชน

การเรียนรู้ของชุมชน ที่ประกอบด้วยองค์ความรู้และแหล่งเรียนรู้ของชุมชน ควรมีการปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์ของชุมชน และความต้องการของสมาชิกในชุมชน เช่น มีการนำองค์ความรู้เดิมของชุมชนมาพัฒนาต่อยอดปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย เท่าทันการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนได้

3.3 วิธีการและกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาทุนทางสังคม ควรให้ความสำคัญกับวิธีการ และกระบวนการเรียนรู้ โดยการส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ในรูปแบบการกลุ่มที่เกิดจากพลังอำนาจของชุมชน เช่น เปิดเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนอาจตามปัญหาหรือความสนใจของสมาชิก

3.4 การสร้างเครือข่ายในกระบวนการเรียนรู้

การเรียนรู้ร่วมกันเพื่อพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ควรมีการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อเป็นภาคีในการร่วมกันในการแลกเปลี่ยน อย่างเช่นเครือข่ายชุมชนประสภักดีนามิ เนื่องจากการเรียนรู้ในการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานมิได้หมายความว่าชุมชนใดชุมชนหนึ่งจะต้องทำโดยลำพัง แต่การประสานสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างชุมชนเป็นการส่งเสริมสนับสนุนเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่รอบด้านมากยิ่งขึ้น

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

หน่วยงานหรือองค์กรที่มีหน้าที่ในการให้ความช่วยเหลือทั้งภาครัฐและเอกชนที่เข้าไปให้ความช่วยเหลือมีส่วนสำคัญอย่างมาก ที่จะกระตุ้นให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ในการพัฒนาทุนทางสังคม ทั้งนี้ควรให้ความสำคัญกับแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมในชุมชนดังนี้

- 1) ส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาทุนทางสังคมของตนเอง และมุ่งให้ชุมชนใช้ทุนทางสังคมที่มีอยู่ เนื่องจากทุนทางสังคมเป็นทุนที่ยั่งยืนยิ่งจะมีมากขึ้นต่างกับทุนที่เป็นตัวเงิน หรือวัตถุอื่นๆ
- 2) ส่งเสริมวิธีการเรียนรู้โดยกระบวนการกลุ่มและเป็นการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับการปฏิบัติจริง เป็นการเรียนรู้ในวิถีของชุมชนที่เป็นอยู่
- 3) ให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายเพื่อการพัฒนาทุนทางสังคมอย่างแท้จริง
- 4) ความร่วมมือในการให้ความช่วยเหลือผ่านโครงการต่างๆ ของหน่วยงานหรือองค์กรให้เกิดการบูรณาการประสานความร่วมมือเป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างพลังอำนาจในชุมชน

2. ข้อเสนอแนะสำหรับชุมชน

2.1 การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน เป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เป็นที่มาของพลังอำนาจในตนเองของชุมชนที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชน ชุมชนและหน่วยงานที่ให้ความช่วยเหลือควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อเป็นเครื่องมือการพัฒนาบุคคลและชุมชนที่สามารถตอบสนองวิถีชีวิตของชุมชนได้อย่างเป็นองค์รวม

2.2 สมาชิกในชุมชนควรมีทัศนคติที่เห็นคุณค่าของชุมชนตนเองเป็นหลัก เช่น ระบบคุณค่าดั้งเดิม วิธีของชุมชน องค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชน ความเชื่อวัฒนธรรมประเพณี เป็นต้น และส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาทุนทางสังคมเหล่านี้ผ่านกระบวนการเรียนรู้จากการทำงานร่วมกับหน่วยงานภายนอกที่ให้ความช่วยเหลือ โดยเฉพาะการที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ซึ่งถือเป็นหัวใจของการมีส่วนร่วมที่สำคัญที่สุด

2.3 ควรให้ความสำคัญกับการค้นหาและระบบคุณค่าดั้งเดิมของชุมชน เช่น ระบบ ความเชื่อ จิตวิญญาณ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชุมชน เพื่อนำมาปรับประยุกต์หรือต่อยอดให้เป็นฐานในการพัฒนาทุนทางสังคมในยุคปัจจุบันเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็งบนฐานทุนทางสังคมของชุมชนที่มีอยู่อย่างยั่งยืน

3. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย

1. การวิจัยเพื่อศึกษา การพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในชุมชนที่ประสบผลสำเร็จในการฟื้นฟูจากภาวะวิกฤติภัยพิบัติสึนามิ และนำเสนอแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน โดยเฉพาะในชุมชนที่แตกสลายเพราะภัยพิบัติธรรมชาติ เพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง ในครั้งต่อไปควรมีการศึกษากฎการศึกษาที่มีลักษณะของชุมชนที่ประสบภัยพิบัติเกิดความสูญเสียอย่างเฉียบพลันในรูปแบบอื่นๆ เช่นชุมชนในพื้นที่ 3 จังหวัดภาคใต้ในกรณีประสบภัยการก่อการร้าย เป็นต้น รวมถึงชุมชนที่มีความหลากหลายในด้านอื่นๆ เช่น ลักษณะของชุมชนที่มีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยร่วมกัน ชุมชนที่มีความหลากหลายทางสภาพภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ชุมชนชายฝั่ง ชุมชนไทยภูเขา เป็นต้น เพื่อได้ผลการวิจัยที่มีข้อสรุปที่ครอบคลุมกว้างขวาง รอบด้านมากยิ่งขึ้น

2. ควรมีการศึกษาวิจัยการวางแผนทางการกำหนดนโยบายในการให้ความช่วยเหลือชุมชนในภาวะวิกฤติจากการประสบภัย ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างเฉียบพลัน กระบวนการให้ความช่วยเหลือของหน่วยงานภาครัฐจึงควรมีรูปแบบที่แตกต่างจากการทำงานพัฒนาชุมชนทั่วไป

3. ควรมีการศึกษาวิจัยต่อไปว่า สภาวะหลุดพ้นจากปัญหาเฉพาะหน้าดังกล่าวของชุมชนมีความความลึกซึ้ง แท้จริง หรือยั่งยืนขนาดไหน หรือเป็นเพียงสภาวะของการแก้ปัญหาวิกฤติเพื่อให้ผ่านพ้นไปหรือไม่ เป็นประเด็นสำคัญที่จะต้องมีการศึกษาวิจัยต่อเนื่องต่อไป

บรรณานุกรม

กองทุนเพื่อสังคม, สำนักงานธนาคารออมสิน. **ชุมชนเข้มแข็งทุนทางสังคมของไทย.**

กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน, 2541.

กาญจนา แก้วเทพ. **พอเพียง : ฐานที่มั่นของชุมชน.** รายงานการสัมมนาองค์ความคิดในเรื่อง

ความเข้มแข็งของชุมชน, วันที่ 30 มีนาคม 2542 ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

กรุงเทพมหานคร.

คณะทำงานส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต, สำนักบริหารงานการศึกษาออกโรงเรียน. **วาทกรรมการ**

ศึกษาตลอดชีวิต. แหล่งที่มา : <http://www.nfe.go.th/13/banprak/article/article05.html>

[7 กุมภาพันธ์ 2548]

ชัยยศ อิ่มสุวรรณ์. “ **การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน**”. วิทยานิพนธ์

ตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาพัฒนศึกษา คณะครุศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

ชนิตา รักษ์พลเมือง. **พื้นฐานการศึกษา หลักการและแนวคิดทางสังคม.** กรุงเทพมหานคร :

บริษัทพิมพ์ดี, 2534.

ชนินทร์ วะสีนทร์. “ **การจัดการสวัสดิการชุมชนของเครือข่ายอินแปง : กลไก กระบวนการ**

จัดการตนเอง ”. วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต (การ

บริหารสังคม) คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2549.

ณัฐกานต์ จิตรวัฒนา. “ **พัฒนาการทุนทางสังคมของกลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งคำ**

ตำบลคู่งษ์ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน”. วิทยานิพนธ์หลักสูตรพัฒนาชุมชน

มหาบัณฑิต, คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.

เดวิธ แมทิวส์. อ่างใน สิริวุฒิ เสนาคำ. **จากปัจเจกสู่สาธารณะ : กระบวนการเสริมสร้าง**

ชุมชนให้เข้มแข็ง. กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2540.

ทวีป อภิลิทธิ. การศึกษาตลอดชีวิต : สังคมการเรียนรู้ที่ไม่จบสิ้น. วารสารการศึกษานอกโรงเรียน
2, 4 (มีนาคม 2542): 34 – 35.

ธนพล พรหมสุวษ์. “ความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับการจัดการป่าชุมชนไพร : ศึกษาเฉพาะ
กรณีชุมชนปลักไม้ลาย ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม”.
วิทยานิพนธ์หลักสูตรพัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.

นภาพร หะวานนท์ และ พิศมัย รัตนโรจน์สกุล. การเสริมสร้างทุนทางสังคมเพื่อชุมชนเข้มแข็ง.
กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2548.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “ทุนทางสังคม”. มติชน (31 กรกฎาคม 2541) : 6.

----- . กระบวนการสร้างความรู้ของชุมชน. เอกสารจากการประชุมการศึกษาทางเลือก
ภาคเหนือ. จัดโดยโครงการวิจัยการศึกษาทางเลือก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
(สกว.), วันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2546 ณ โฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา จังหวัดเชียงใหม่

บัวพันธ์ พรหมพักพิง. การก่อเกิดการผลิตซ้ำ และการขยายตัวทุนทางสังคมในชนบทอีกสาน.
รายงานการวิจัย โครงการวิจัยหลังปริญญาเอก. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546.

ปณิธาน หล่อเลิศวิชา : (บรรณารักษ์), นิยามศัพท์ส่งเสริมสุขภาพ ฉบับปรับปรุงแก้ไข
พ.ศ. 2541. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, 2541.

ประเวศ วะสี. ชุมชนเข้มแข็ง ทุนทางสังคมของไทย. หนังสือชุดชุมชนเข้มแข็ง ลำดับที่ 1,
สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน, 2542.

ประชาสังคม. ทุนทางสังคมบนรากฐานวัฒนธรรมไทย. วารสารประชาสังคม กรกฎาคม-
สิงหาคม, 2541.

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่สอง
กรุงเทพมหานคร : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.), 2546.

พิชิต พัทธทรัพย์และธีรเวทย์ ประมวลรัฐการ. **โครงสร้างสังคม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538.

พิทยา ว่องกุล. **ชุมชนธิปไตย : ประชาธิปไตยทางรอดและการพัฒนาที่ยั่งยืน**. ในพิทยา ว่องกุล
(บรรณาธิการ), **จุดจบรัฐชาติสู่...ชุมชนธิปไตย**. กรุงเทพมหานคร : โครงการวิถีสรรค์, 2541.

----- **รับวิกฤตโลกปี 2000 เศรษฐกิจยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร : โครงการวิถีสรรค์, 2542.

พรชัย ตระกูลวรานนท์. **ทุนทางสังคมและแบบแผนการมีส่วนร่วมทางการเมืองของภาค
ประชาชนในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันสัญญาธรรมศักดิ์เพื่อประชาธิปไตย
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543.

รัตนา โตสกุล และคณะ. **เดินทีละก้าว กินข้าวทีละคำ ภูมิปัญญาในการจัดการความรู้ของ
ชุมชน**. ขอนแก่น : หจก. ขอนแก่นการพิมพ์, 2548.

วรวิมล โรมรัตนพันธ์. **โครงการศึกษาทุนทางสังคมในฐานะที่เป็นปัจจัยการผลิตของ
เศรษฐกิจชุมชน**. ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, 2546.

----- **ทุนทางสังคมกระบวนทัศน์ใหม่ในการจัดการสิ่งแวดล้อม**.
กรุงเทพมหานคร : ฟิสิกส์เซ็นเตอร์, 2551.

สถาบันเทคโนโลยีเพื่อการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. **ยุทธศาสตร์
การศึกษาตลอดชีวิตเพื่อสังคมไทยในศตวรรษที่ 21**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดี
จำกัด, 2543.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. **ทฤษฎีและกลยุทธการพัฒนาสังคม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

----- **การพัฒนาชุมชนแบบการจัดการ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.

สายนต์ ไพรชาญจิตร์ และคณะ. **โครงการกระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้ของชุมชน
ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549.

สีลาภรณ์ บัวสาย. **พลังท้องถิ่น บทสังเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชน ชุมชนแดนความรู้
ลำดับที่ 1**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2547.

----- . การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. **เอกสารจากการประชุมทางวิชาการ
การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย** จัดโดยสำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย (สกว.) วันที่ 17-18 พฤศจิกายน 2538 ณ โรงแรมเซ็นทรัล พลาซ่า
กรุงเทพมหานคร

สุจินดา สุขกำเนิด และสมพจน์ สมบูรณ์. **ทุนทางสังคม : การกู่กุดชุมชนอีสาน**. ขอนแก่น :
โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, 2542.

สุพัชรา ศิริณวัฒน์. “ **การพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการจัดการศึกษาด้านอาชีพ : ศึกษาเฉพาะ
กรณีชุมชนแขวงบางระมาด เขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร** ” . วิทยานิพนธ์หลักสูตร
สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารและนโยบายสวัสดิการสังคม) คณะสังคม
สงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2549.

สุภางค์ จันทวานิช. **การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540

----- . **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2539.

สุนทร สุนันท์ชัย. **การศึกษาลอดชีวิตและการศึกษานอกระบบ**. เอกสารการสอนชุดวิชา
หน่วยที่ 1-8. สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2532.

สุชาดา จักรพิสุทธ์ และคณะ. **การศึกษาทางเลือกโลกแห่งการเรียนรู้นอกโรงเรียน**.
กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2548.

สุรัตน์ วรารัตน์. **กะเลิงบ้านบัว**. โครงการกระบวนการศึกษาเพื่อตอบสนองชีวิตชาวกะเลิง
สถาบันพัฒนาชนบท มูลนิธิหมู่บ้าน – วค.สกลนคร 2531 – 2535 (ม.ป.ป.).

เสรี พงศ์พิศ. **อินแปงอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีและมีกินตลอดชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์
การพิมพ์, 2545.

----- . **ชุมชนเรียนรู้ อยู่เย็นเป็นสุข**. กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2548.

----- . **พี่น้องเดี่ยว พี่น้องกัน**. กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2548.

----- . **เครือข่าย : ยุทธวิธีเพื่อประชาคมเข้มแข็ง ชุมชนเข้มแข็ง**. กรุงเทพมหานคร :
เจริญวิทย์การพิมพ์, 2548.

สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน. **ชุมชนเข้มแข็ง ทูทางสังคมของไทย**.
กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน, 2541.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงานกฤษฎามนตรี. **พระราชบัญญัติการศึกษา
แห่งชาติ พ.ศ. 2542. และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545**.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและ
สังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 – 2549)**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว, 2544.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. **ทูทางสังคมกับการสร้างความ
เข้มแข็งของชุมชน : ร่วมเรียนรู้ ร่วมขับเคลื่อนร่วมพัฒนา. สรุปผลการสัมมนา**. จัดโดย

สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและ
สังคมแห่งชาติ, วันที่ 27 เมษายน 2548 ณ โรงแรมปรินทร์พาเลซ กรุงเทพมหานคร.

----- . **ทูทางสังคมฉบับประชาชน**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท 21 เชนจูรี จำกัด,
2548.

----- เป้าหมายและกระบวนการขับเคลื่อนทุนทางสังคม. แหล่งที่มา :
<http://www.nesdb.go.th/news/data/news93.html> [11 มกราคม 2547]

----- แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบ (พ.ศ.2550 – 2554).
 แหล่งที่มา : <http://www.nesdb.go.th> [27 มีนาคม 2550]

----- โครงการสัมมนาระดับชาติเรื่องการพัฒนาทุนทางสังคม: หนทางสู่ความ
 ยั่งยืนของประเทศไทย. แหล่งที่มา : <http://www.nesdb.go.th>

อนุชาติ พวงสำลี. พลเมืองไทย ณ จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ. กรุงเทพมหานคร : สถาบันการเรียนรู้
 และพัฒนาประชาสังคม, 2543.

อมรา พงศาพิชญ์. ทุนทางสังคมในภาวะวิกฤตเศรษฐกิจในสังคมไทย, เอกสารประกอบการ
 ประชุม, สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

อรรศรี งามวิทยาพงศ์. กระบวนการเรียนรู้ในสังคมไทยและการเปลี่ยนแปลง: จากยุคชุมชนถึง
 ยุคพัฒนาความทันสมัย. กรุงเทพมหานคร : วิทยาลัยการจัดการทางสังคม, 2549.

อภิชัย พันธเสน. พัฒนาชนบทไทย : สมุทัยและมรรค แนวคิด ทฤษฎี และภาพรวมของ
 การพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิภูมิปัญญา, 2539.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. มิติชุมชน : วิถีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการ
 ทรัพยากร. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.

----- การระดมทุนเพื่อสังคม. กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา,
 2541.

เอนก นาคะบุตร. การจัดเครือข่ายการเรียนรู้ในงานการศึกษาออกโรงเรียน, ในรายงานผล
 การสัมมนาเชิงปฏิบัติการในการระดมสรรพกำลังเพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้.
 กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2536.

เอนก นาคะบุตร. ชุมชนเข้มแข็ง : ทุนทางสังคมของไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุน
 เพื่อสังคม ธนาคารออมสิน, 2542.

----- . **ทุนทางสังคมและประชาสังคมในเมืองไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักกองทุน
เพื่อสังคม ธนาคารออมสิน, 2545.

อุทัย ดุลยเกษม และเอนก นาคะบุตร. **เสริมความแข็งแกร่งให้ตำบล จากวิถีคิดสู่วิถีปฏิบัติ**.
กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2541.

----- และ อรศรี งามวิทย์พงศ์. **ระบบการศึกษากับชุมชน กรอบความคิดและ
ข้อเสนอเพื่อการวิจัย**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท แพลน พับลิชชิ่ง จำกัด, 2540.

อุไรวรรณ พวงสายใจ. “ **ทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน** ” .
วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.

อุ้นตา นพคุณ. การศึกษาตลอดชีวิตในศตวรรษที่ 21. **วารสารครุศาสตร์** จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
28, 3 (มีนาคม – มิถุนายน 2543) : 1.

Coleman, James. **Social Capital in the Creation of Human Capital**. American Journal of
Sociology, 1988.

David Clutterbuck and Susan Kernaghan. **The Power of Empowerment**. London:
Clutterbuck Associates, 1994.

Freire, Paulo. **Pedagogy of the Oppressed** . New York : The Continuum Publishing , 1970.

Freire, Paulo. **Pedagogy of hope**. New York : The continuum Publishing , 1992.

Freire, Paulo. **Teacher as cultural workers: Letters to those who dare teach**. New York: The
continuum Publishing , 1993.

Gibson C.H.A. “Concept Analysis of Empowerment” **Journal of Advanced Nursing**. 16,
(1991) :354 –361.

Hawks, J.H. "Empowerment in Nursing Education : Concept Analysis and aApplication to Philosophy, learning and Instruction", **Journal of Nursing Education**. . 17 (1992): 609 – 618.

John Field. **Social Capital**. Rout ledge : New Fetter Lane, London, 2003.

Kate Bird and Andrew Shepherd. **Livelihoods and chronic poverty in semi-arid Zimbabwe**. (2003) Available from : <http://poverty.worldbank.org/library/view/14305>[2004, February 26]

Kim Soonhee. **Jeju Island Women Divers' Association in South Korea: A source of social capital**. (2003) Available from: <http://poverty.worldbank.org/library/view/14292> [2004, February 26]

Kinlaw, D.C. **The Practice of Empowerment**. England : Gower Publishing , 1995.

Michael W. Galbraith. **Community-Based Organizations and the Delivery of Lifelong Learning Opportunities**. 1995. Available from : <http://www.ed.gov/pubs/PLLlconf95/comm.html> [2005, February 7]

Nittaya Pensirinapa. **The Effect of Empowerment Education on Smoking PreventionProgram for the Secondary School Students,Suphanburi Province**. A Thesis submitted in partial Fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of PublicHealth in Faculty of graduate studies. Mahidol University, 1995.

Pornrawee Seelaungsawat. **A Study of Social Capital From Thai Perspective**, The Degree of Master of Arts (Rural Development Studies), Faculty of Graduate Studies Mahidol University, 2002.

Putnam D. Robert. **Bowing Alone : The Collapse and Revival of American Community**. Touchstone Rockefeller Center : New York, 2000.

Robert D. Putnam. *Making Democracy Work : Civic Traditions in Modern Italy* : Princeton University Press, 1993

Randall Peerenboom. **Social Networks, Rule of Law and Economic Growth in China: The Elusive Pursuit of the Right Combination of Private and Public Ordering.** (2002) Available from: [http://poverty. Worldbank.org./library/view/14330](http://poverty.Worldbank.org./library/view/14330) [2004, February 26]

Ron Miller. **Pioneers in Community-Based Education.** Available from: http://www.creatinglearning_communities.org/book/overview/miller_2.html. [2005, February 7]

Russell Dalton, Pham Hac, Pham Nghi, and Nhu-Ngoc Ong. **Social Relations and Social Capital in Vietnam: Findings from the 2001 World Values Survey.** (2002) Available from: <http://poverty.worldbank.org/library/view/14354> [2004, February 26]

Ruth Alsop, Robert Chase and Daniel Owen. **Social Capital, Empowerment and Community Driven Development.** (2003) Available from: <http://poverty.worldbank.org/library/view/14997> [2004, February 26]

Wojtezak A. **Community-Based Education** (2002). Available from: <http://www.qualityresearchinternational.com/glossary/communitybasededuc>. [2006, November 10]

World Bank. **Empowering the Poorest: District Poverty Initiatives Project in Andhra Pradesh.** (2002) Available from: <http://poverty.worldbank.Org/library/view/13008> [2004, February 25]

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

แนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์

ประเด็นคำถามผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant)

ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูลหลัก

ชื่อ.....สกุล.....อายุ.....ปี

อาชีพ.....

ตำแหน่งทางสังคมทั้งทางการและไม่เป็นทางการ.....

วันเดือนปีที่สัมภาษณ์.....เวลา.....สถานที่.....

บุคคลที่ร่วมในเหตุการณ์.....

สภาพแวดล้อม.....

ปฏิกิริยาของผู้ให้ข้อมูล.....

พฤติกรรมหรือเหตุการณ์ขณะให้ข้อมูล.....

ส่วนที่ 2 สภาพทั่วไปของชุมชน

- เศรษฐกิจ
- สังคม : วิธีการดำเนินชีวิต
- การเมืองการปกครอง
- ศาสนา/ความเชื่อ/ประเพณี
- การศึกษา

ส่วนที่ 3 สภาพปัญหาและการพัฒนาของชุมชน/วิถีชุมชน

- ความเป็นมาของชุมชน
- สภาพปัญหาของชุมชนหลังประสบภัยพิบัติสึนามิ
- กิจกรรมการพัฒนาของชุมชนด้านต่าง ๆ
- กลุ่ม/องค์กรการพัฒนาของชุมชน

ส่วนที่ 4 การพัฒนาทุนทางสังคมของชุมชนในทุกด้าน

ภาคผนวก ข
แนวคำถามประกอบการสนทนากลุ่ม

1. ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มสนทนา
2. ข้อมูลประวัติความเป็นมาของชุมชน
3. สภาพปัญหาและการพัฒนาของชุมชน/วิถีชุมชน
4. สภาพชุมชนภายหลังภัยพิบัติสึนามิ
5. แนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในชุมชนที่ประสบภัยพิบัติสึนามิ

ภาคผนวก ค
รายชื่อผู้ให้ข้อมูลหลัก

รายชื่อผู้ให้ข้อมูลหลักกรณีศึกษาที่ 1 ชุมชนบ้านน้ำเค็ม ตำบลบางม่วง อำเภอตะกั่วป่า
จังหวัดพังงา

1. ไมตรี จงไกรจักร
2. นายเสฐียร เพชรเกลี้ยง
3. ประยูร จงไกรจักร
4. จำนง จิตนิรัตน์
5. เกรียงไกร ทองนิยม
6. จรัญ จงไกรจักร
7. บัญชา พงษ์พานิช
8. วิรัตน์ นนทอง
9. นิमित เขียวศรี
10. จำนง จิตนิรัตน์
11. นิมิตร เขียวศรี
12. สันติ มุ่งภักดี
13. เกรียงไกร ทองนิยม
14. ลุงสวน
15. ธีรยุทธ ผุดวัตร
16. เจ้หวี กลุ่มตัวอย่างประมง
17. สมเกียรติ บุญยัง
18. ปัญญา อนันทะกุล

รายชื่อผู้ให้ข้อมูลหลักกรณีศึกษาที่ 2 ชุมชนบ้านโนไร่ ตำบลนาเตย อำเภอท้าย
เหมือง จังหวัดพิจิตร

1. กวี เล็กดำ
2. เศรษฐ ทวายทอง
3. กาเหล็ม จิระดม
4. สมภพ ประทีป ณ ถลาง
5. สุทัศน์ หลีบำรุง
6. วิรัตน์ วิวัฒน์
7. เฉลิมรัตน์ เขียวนิล
8. เจื่อน เกล็ดแก้ว
9. สายฝน เขียวนิล,
10. สมบูรณ์ ศรีรัตน์
11. สิริภา ชูไผ่
12. ฮาเหรัมย์ เขียวนิล
13. วิชัย มณีโชติ
14. สมบูรณ์ ศรีรัตน์
15. วันดี จิระดม